

- ◆ TAKÁCS PÉTER: Somló Bódog élet- és pályarajza dokumentumokkal illusztrálva
- ◆ FAZEKAS JUDIT: Gondolatok a deviza alapú hitelszerződések jogi háttéréről és a tisztességtelen általános szerződési feltételek érvénytelenségi kontrolljáról
- ◆ FODOR LÁSZLÓ: A megújuló energiák támogatása Svájcban
- ◆ GLAVANITS JUDIT – MILASSIN LÁSZLÓ: Az értékpapírok kereskedelmének közjogi keretei Magyarországon, különös tekintettel a befektető-védelemre
- ◆ BALOGH LÁSZLÓ LEVENTE: A jogérzék apóriái – Heinrich von Kleist: Kohlhaas Mihály
- ◆ HORVÁTH GERGELY: „Azért a víz az úr!” – Vízvédelmi jog és a vizek kártételei elleni védelem
- ◆ LUGOSI JÓZSEF: Keresetjog és kereseti jog
- ◆ MÉSZÁROS GÁBOR: Különleges helyzetek és a joguralom határai: A kivételes állapot az alkotmányos demokráciákban
- ◆ GLAVANITS JUDIT: A teljességre törekvés művészete – Recenzió Várnay Ernő, Papp Mónika *Az Európai Unió joga* című könyvéről

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

●
Androgynous III.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 TAKÁCS PÉTER: Somló Bódog élet- és pályarajza dokumentumokkal illusztrálva
- 73 FAZEKAS JUDIT: Gondolatok a deviza alapú hitelszerződések jogi háttéréről és a tisztességtelen általános szerződési feltételek érvénytelenségi kontrolljáról
- 97 FODOR LÁSZLÓ: A megújuló energiák támogatása Svájcban
- 113 GLAVANITS JUDIT - MILASSIN LÁSZLÓ: Az értékpapírok kereskedelmének közjogi keretei Magyarországon, különös tekintettel a befektető-védelemre

MŰHELY

- 129 BALOGH LÁSZLÓ LEVENTE: A jogérzék apóriái – Heinrich von Kleist: Kohlhaas Mihály
- 141 HORVÁTH GERGELY: „Azért a víz az úr!” – Vízvédelmi jog és a vizek kártételei elleni védelem

FÓRUM

- 167 LUGOSI JÓZSEF: Keresetjog és kereseti jog
- 185 MÉSZÁROS GÁBOR: Különleges helyzetek és a joguralom határai: A kivételes állapot az alkotmányos demokráciákban

RECENZÍÓ

- 201 GLAVANITS JUDIT: A teljességre törekvés művészete – Recenzió Várnay Ernő, Papp Mónika: *Az Európai Unió joga* című könyvről

205 E SZÁMUNK SZERZŐI

206 SZERZŐINKHEZ

E számunkat Birkás Babet Pro Arte-Díjas iparművész alkotásai díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa | Győr*

- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
FEHÉR LENKE | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS
SZALAY GYULA | SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER
TORMA ANDRÁS | VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztő | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Olvasószerkesztő | CSÉCS TERÉZ
- Online szerkesztő | KESERŰ BARNA ARNOLD
- Az alapító képviselője | FAZEKAS JUDIT dékán

Megjelenik | 3 havonta

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője

Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.

Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.

Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda

ISSN | 2060-4580

Somló Bódog élet- és pályarajza dokumentumokkal illusztrálva *

1. RÉSZ: ÉLETRAJZ ÉS AZ ÉLETMŰ MEGŐRZÉSE

Egy lexikon szerkesztőjének kérésére^[1] Somló Bódog negyven évesen így adta meg önéletrajzi adatait:

„1. Születtem Pozsonyban, 1873. júl. 21. – 2. A gimnáziumot Zsolnán, Trencsénben és Temesvárt, jogi tanulmányaimat Kolozsvárt, Lipcsében és Heidelbergben végeztem. – 3. 1899-ben a kolozsvári egyetemen a jogbölcészlet magántanára, 1903-ban a nagyváradi jogakadémia tanára, 1905-ben pedig a kolozsvári egyetemen a jogbölcészlet és a nemzetközi jog tanára lettem, s jelenleg is az vagyok. – 4. A következő folyóiratoknak vagyok munkatársa: *Jogállam, Huszadik Század, Athenaeum, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, Grünhuts Zeitschrift für das private und öffentliche Rechte*. – 5. Munkáim jegyzéke: *A nemzetközi jogbölcészlet alapelvei*, 1898; *Állami beavatkozás és individualizmus*, 1903; *Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie*. Berlin, 1909; *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft*. Bruxelles, 1909; *Az érték problémája*. Budapest, 1911.”^[2]

* Ez az írás az OTKA K. 108790. számú, *A modern állam változásai – Történeti perspektívák és a jelenkori kihívásokra adott válaszok* című projektjének keretében és támogatásával készült. A projekt honlapja: <http://www.dfk-otka.sze.hu>. Az 1. rész az élet- és pályarajzot, a 2. rész az ezt szemléltető dokumentumokat tartalmazza. A szöveges rész, rövidítve és kisebb módosításokkal, valamint (az itt közöltektől jelentős részben különböző) dokumentumokkal a közeljövőben megjelenik az *Állambölcseleti töredék* című kötetben (Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. előkészületben), mely Somló Bódog 1919/20-ban írott, de befejezetlenül maradt államelméletét kívánja rekonstruálni. Itt köszönöm a tanulmány kéziratához fűzött megjegyzéseket Egresi Katalinnak, Karácsony Andrásnak, Pongrácz Alexnek, Sólyom Péternek, Szabó Miklósnak és Varga Csabának. A szöveg és a dokumentumok rendezéséhez Pődör Lea nyújtott segítséget.

[1] A tervezett mű az *Irodalmi Lexikon* munkacímét viselte, s a szerkesztő Gulyás Pál volt, aki az id. Szinnyei József által megindított *Magyar írók élete és munkái* című lexikont szeretne volna folytatni. E lexikon utolsó kötetét már Szinnyei József fia, Szinnyei Ferenc jelentette meg (14. kötet: Budapest, Hornyánszky, 1914). Digitális kiadása (vö. Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>) – néhány kiegészítéssel – nagyjából ma is az itt megadott adatokat tartalmazza a „Somló Bódog” szócikkben. A Gulyás Pál által összegyűjtött adatokat egyébként huszonehét évvel halála után kezdték el kiadni (lásd Magyar írók élete és munkái, Budapest, kül. kiadók, 1990-től); a jelenleg is „kiadás alatt lévő”, 19. köteténél tartó lexikon azonban az „S” betűvel kezdődő szócikkekhez még nem jutott el.

[2] *Somló Bódog egyetemi tanár önéletrajza*. 1913. április 22. Levél Gulyás Pálhoz. Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattára, Analekta, 36/2969. sz. Részletében idézi Szegő, 1976, 420–421.

E tárgyszerűen szikár, már-már pattogó szavak nem is sejtetik, hogy egy intellektuálisan érzékeny, lelkiileg törekeny ember vetette papírra őket. Az emberileg olykor bizonytalankodó, elméleti és elvi kérdésekben azonban mindig határozott tudós ekkortájt látott hozzá azon könyvéhez, a *Juristische Grundlehre*hez, amellyel aztán beírta magát az európai jogbölcselet történetébe. A hozzá írott leveleket barátai gyakran az „Édes Bódogom!”, mások az „Édes Tanár Úr!” megszólítással kezdték, és minden sorukon átütött a kiérdemelt szeretet, amellyel felé fordultak. E szeretetre méltó ember mégis magányos volt és magára maradt, s kétségbeesetten dobta el magától az életet negyvenhét évesen. Élete és szakmai pályája mindazonáltal nem volt jelentőség- és tanulság nélküli.

Somló Bódog – vagy ahogyan külföldön ismerik: Felix Somló – 1873-ban született a különböző nemzetek által lakott felvidéki Pozsonyban.^[3] Apja, Fleischer Leopold (Lipót) mérnök, vasúti tisztviselő, a (neve ellenére magántulajdonban álló) Cs. kir. szab. Osztrák Államvasút Társaság, később Osztrák–Magyar Államvasút Társaság fűtőház-főnöke, helyi főmérnöke, majd felügyelője; anyja Weinberger Jozefina (Jozefina). A tisztos polgári környezetet jelentő, életének egyik elemzője szerint „közepes jövedelemmel és közepes műveltséggel” rendelkező családja^[4] otthon még németül, más források szerint jiddisül^[5] beszélt. Apja tudott magyarul is, anyja csak németül; későbbi külföldi tanulmányútajáról szüleinek németül, testvérének magyarul írta leveleit. Szülei izraelita vallásúak voltak, így őt is e felekezet anyakönyvében regisztrálták; 1891-ben azonban, Temesvárott, érettségi előtt áttért a római katolikus vallásra. Ez idő tájt változott neve Felix Fleischerről Somló Bódogra, bár rövidebb írásait olykor még később is „f.f.” szignóval írta alá. A magyar társadalomba asszimilálódó zsidóság képviselőjeként felnőtt korában alkalmasint feltehetőleg szembesült antiszemita megnyilvánulásokkal is, közvetlen környezetében, a polgári értelmiség körében azonban származása nem vezetett atrocitásokhoz. Családja vagy maga zsidó származásához való személyes viszonyát nyilvánosan sosem tárgyalta.^[6] Írásai és egyéb megnyilvánulásai alapján vallási-világnezetét szempontból agnosztikusnak volt tekinthető.^[7]

[3] A statisztikák szerint Pozsonynak 1880-ban 48 006 lakosa volt, melynek 65,5%-a német, 15,7%-a szlovák, 15,6%-a magyar, 3%-a pedig egyéb anyanyelvű volt.

[4] Lásd Litván, 1973, 33. és Litván, 1996, 199.

[5] Gaal, 2001, 79.

[6] Nem szólt hozzá például a *Husadik Század* című folyóirat körkérdéséhez, amikor is mintegy 60 vezető értelmiségi fejtette ki álláspontját három kérdésben: „Van-e Magyarországon zsidókérdés?”, „Ha igen, melyek az okai?”, és „Miben állhat megoldása?” (lásd *A zsidókérdés Magyarországon. A Husadik Század körkérdése*. Budapest, Társadalomtudományi Társaság, 21917, 1–156.) Nem tett ilyen tárgyú bejegyzést a több-kevesebb rendszerességgel egész életében vezetett *Naplójában* sem. Ha nem is a személyes viszony rögzítése, de a kérdés elvi tisztázásának igénye megjelent ugyanakkor az *Állambölcseleti jegyzetek* című kéziratában.

[7] Halála után ezt írta róla az egyik kolozsvári újság: „Zsidónak született, katolikus lett, és mint felekezeten kívüli halt meg” (lásd *Ellenzék*: „Eltemették Somló Bódogot”, 1920. október 2.). „Vallást váltott, de nem hitet” – mondanám, ha e tömör értékelés nem lenne félreérthető, akár két-három ponton is.

Az elemi iskolát Budapesten, gimnáziumi tanulmányait – édesapja szolgálati helyének gyakori változásai miatt – Zsolnán (1883–1887), Trencsénben (1887–1890) és Temesvárott (1890–1891) végezte. Érettségi után a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem jogi karára iratkozott be (1891), tanulmányait azonban egy szemeszter után – mivel apját áthelyezték – a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem jogi karán folytatta. Itt szerzett jogi (1895), majd államtudományi (1896) doktorátust, „kitűnő” minősítéssel. Diplomájának megszerzését követően önkéntes katonai szolgálatot teljesített, majd nyolc hónapig ügyvédjelölt volt Kolozsvárott. Ezután két félévet Németországban töltött állami ösztöndíjasként: a téli szemeszterben a lipcsei, a nyári szemeszterben pedig a heidelbergi egyetemen folytatott tanulmányokat.^[8] Tanulmányai befejezésekor a magyaron és németen kívül franciául és angolul beszélt (az utóbbit németországi tanulmányútján sajátította el), olvasott ógörögül és jól értett latinul.

Már egyetemi éveitől határozottan tudományos érdeklődést mutatott, s akadémiai pályára kívánt lépni. Először azzal próbálkozott, hogy az akkori Magyarország kisebb jogakadémiáin, Máramarosszigeten, Pécsen, Pozsonyban szerezzon magának állást. Nem járt sikerrel. A máramarosszigeti Református Lyceum jogakadémiája például azzal indokolta elutasítását (1896), hogy csak akkor vehetnék fel, ha református volna. Amikor a pécsi jogakadémiára jelentkezett, ami katolikus hagyományokat követett, „alázatos kérelmet” írt a pécsi püspöknek, majd tisztelegő látogatást tett nála.^[9] A látogatás után egyebek mellett ezt írja be *Naplójába*: „Nádason voltam Hettyey Sámuel püspöknél. Egyenes lelkű magyar ember. Szörnyülködött, hogy Heidelbergben tanultam, ahol bizonyára református szellemmel szaturáltak.” Ezek után nem csoda, hogy az állást más kapta meg.^[10] Pozsonyi próbálkozása – Wlassics Gyula miniszternél tett látogatása ellenére^[11] – ugyancsak sikertelen volt.

Ezek után, valószínűleg apja tanácsára és segítségével, 1898-ban az Államvasút Társaság budapesti Központi Igazgatóságán, az igazgatási osztály titkárságán helyezkedett el, ahol segédfogalmazóként, később, 1901-től, fogalmazóként dolgozott. Gyakorlati jogi pályára lépését *Naplójában* így kommentálta: „Kényszerítve vagyok lemondani mindarról, amire törekedtem, amióta csak az eszemet tudom, és kénytelen vagyok olyan pályára adni magam, amelyet utálok, amelyre

[8] Lásd erről Schweitzer – Halász, 2010, 286–297.

[9] Lásd Varga, 1980, 543–546.

[10] A meghirdetett állást a Somlónál szerényebb teljesítményt felmutató, bár saját szakterületén később elismerésre szert tett síkabonyi Angyal Pál kapta meg. Angyal ősi nemesi családba született: az egykori Baranya vármegyei főszolgabíró és pécsi országgyűlési képviselő unokája, egy kúriai bíró fia, és a pécsi királyi közjegyző, majd felsőházi tag és kormányfőtanácsos testvére volt. Később büntetőjogászként vált ismertté, a budapesti egyetemen működött (a jogi kar dékáni és az egyetem rektori tisztét is betöltve), majd az MTA tagja lett.

[11] Wlassics „nem igen engedett szóhoz jutni” – jegyezte fel *Naplójába* –, vagyis ahelyett, hogy az ő ügyével foglalkozott volna, csak saját problémáiról beszélt, és Franz von Liszt büntetőjogi elméletével traktálta; vö. *Somló Bódog Naplója*, Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Quart Hung. 3038. I. kötet, 58. (A továbbiakban *Napló*.)

nem vagyok való, s amely nekem soha sem fog örömet szerezni. Ha szüleim nem volnának, főbelőném magam.”^[12] Fogalmazói munkája mellett 1899-ben jogbölcsletről habilitált a kolozsvári egyetemen. A habilitációval már ekkor „magántanár” lett, azaz jogot nyert arra, hogy oktasson, de fizetés nélkül. Anyagi helyzete okán ezt nem engedhette meg magának, így tisztviselősködött tovább. Négy év hivatali munka után sikerült akadémiai pályára lépnie: amikor a közjogász Nagy Ernő Nagyváradról Budapestre távozott (1902), a Királyi (Katolikus)^[13] Jogakadémián megüresedő helyre – miután államtudományból is habilitált Kolozsvárott (1903) – Somló Bódogot nevezték ki. Itt a „politika, a magyar közjog és az enciklopédia” „nyilvános rendkívüli tanára” lett, rendes jövedelemmel. Nagyváradon^[14] telepedett le, meglehetősen sokat tartózkodott azonban Budapesten is.

Tizenegy évvel később, amikor az általa támogatott és irányított fiatalabb pályatársa, Moór Gyula kinevezést kapott az Eperjesi Jogakadémiára, így kommentálta a tudományos-egyetemi munka előnyeit: a kinevezésnek azért örüljön – írta neki levélben –, mert az állás „harmonikus életet lehetővé tévő, sőt előmozdító külső körülményeket” biztosít. „Már az is nagy szerencse, ha valaki a tudomány komolyan szereti, ha aztán még zavartalanul űzheti is, akkor olyan kincset kapott, amilyenhez hasonló értékű kevés embernek jutott.”^[15] Ezt bizonyára őszintén így is gondolta, azt azonban nem hangsúlyozta, pedig ekkor már tudta, hogy mint minden éremnek, ennek is két oldala van.

Egyetemistaként alkalmilag részt vett helyi közéleti vitákban, amikor is – kolozsvári barátaihoz (Gratz Gusztávhoz, Kacsóh Pongráchoz, Kolosváry Bálinthoz és Ferencz Józsefhez) hasonlóan – cikkeket írt az *Erdélyi Híradó* című lapban mint annak munkatársa. Németországi útjáról hazatérve egy „tisztán tudományos tanulmányokat” és „érdekesebb külföldi híreket” közlő folyóirat megalapításán gondolkodott.^[16] E lapot néhány kolozsvári és budapesti barátjával együtt (a budapestiek közül Vámbéry Rusztemmel, Berinkey Dénessel, Jászi Oszkárral és Jászi Viktorral) három év múltán meg is alapította.

A folyóirat első száma 1900 januárjában jelent meg. Ő adta a nevét – *Huszadik Század* – s egy ideig társszerkesztője, majd szerkesztője (1903–1905) is volt. A lap, programja szerint, „a szabad gondolat és osztályérdekektől mentes társadalmi

[12] *Napló*, 1898. szeptember 5.

[13] Arról, hogy a nagyváradai jogakadémia „királyi” vagy „katolikus” volt-e, s hogy ez milyen jelentőséggel bírt, lásd *Képviselőházi napló*, 1903. A 283. országos ülés – 1903. június 3. – jegyzőkönyve, 258.

[14] Nagyvárad a Partium legnagyobb városa, mely a magyar történelemben és kultúrában évszázadokon át jelentős szerepet játszott (vö. Vitéz János püspöksége, Janus Pannonius kanonoksága, az 1538. évi váradai béke, stb.). 1900-ban 47 ezer fős lakosságából 91% volt magyar, 5% román, 2,5% pedig német anyanyelvű. (Jelenleg kb. 183 ezren lakják, s az ott élők 78%-a román, 25,5%-a pedig magyar anyanyelvű.)

[15] Somló Bódog levelei Moór Gyulához, 1914. január 9. (OSZK Kézirattár, Levelestár.)

[16] „Ferencz Józseffel és Kolosváry Bálinttal elhatároztuk, hogy jogtudományi folyóiratot adunk ki”, amely „érdekesebb külföldi híreket” és „tisztán tudományos tanulmányokat közölne”; lásd *Napló*, I. kötet 58. és 2. kötet, 20.

kutatás” fóruma kívánt lenni, s kizárólag „közérdekűen tudományos cikkeket” közölt, kizárva „a napi események nem tudományos tárgyalását”. Bár tartalmilag volt egy konkrétan meghatározható (ahogy a szerkesztők mondták: „agnosztikus és evolucionista”) programja, helyt adott „a szerkesztőség felfogásával ellenkező”, de „tudományosan megokolt” véleményeknek is.^[17] Kiadója 1901-től 1919-es betiltásáig^[18] a Társadalomtudományi Társaság volt. A *Huszdik Század* – mely a nyugat-európai társadalomtudomány mintáit követte és annak színvonalát tekintette mérvadónak – jelentős szerepet játszott a magyar szociológia létrejöttében; lényegében ez volt az első jelentős magyar szociológiai folyóirat

1901-ben részt vett a *Társadalomtudományi Társaság* megszervezésében is; rövid ideig annak egyik titkáráként (1901–1903) és választmányi tagjaként (1902–1906) tevékenykedett, s a kezdeményezésére 1906-ban megindult Társadalomtudományi Szabad Iskola elnöke (1907–1909) volt. A Társadalomtudományi Társaság és a körülötte létrejött fórumok – ide értve az 1902-től megjelentetett Társadalomtudományi Könyvtár című könyvsorozatot is – célja a magyar tudományos és kulturális közgondolkodás korszerűsítése volt, elsősorban a szabadelvű tanok alapján. Ennek részét képezte a konzervatív nézetek szakmailag megalapozott vitatása is, nem volt azonban olyan „közvetlen politikai céljuk”, amelyet – amint a Társaság első elnöke, Pulszky Ágost (részben Jászi Oszkár ellenében is) fogalmazott – „bárminő párt működésével vagy bárminő kormányrendszerrel vagy akár bárminő társadalmi osztály érdekével azonosítani lehetne”. Ezt sokan már akkor vitatták, és ma is megkérdőjelezzük. Az azonban alighanem vitán felül áll, hogy a Társaságban eredetileg a nyugati értékek alapján orientálódó polgári értelmiség csoportosult, ideértve a keresztény humanizmus híveit, később pedig a szocialista eszmék szimpatizánsait is. A csoportosulás jellegzetes tagjai Pulszky Ágost, Pikler Gyula, Gratz Gusztáv, Berinkey Dénes, Vámbéry Ruzstem, a Jászi-testvérek, Szabó Ervin, Giesswein Sándor, Kenéz Béla, Madzsar József, Szende Pál és Leopold Lajos voltak, akik – mint későbbi sorsuk mutatja – meglehetősen változatos és sokszínű politikai világot képviseltek.

[17] Az idézőjeles szövegrészeket illetően lásd a *Huszdik Század* c. folyóirat iratai (OSZK Kézirattár, Analekta 2408.) A lap közölt jogi írásokat is, de semmiképpen nem volt „jogtudományi folyóiratnak” tekinthető. Társadalomtudományi orientációja részben Somló érdeklődésének változását tükrözte, részben pedig azt, hogy tényleges megalapításához és folyamatos megjelentetéséhez az ő baráti körénél lényegesen szélesebb írói és olvasói táborra volt szükség. Az alapító szerkesztők ma már kissé naívan hangzó önmeghatározása szerint a lap „a társadalmi fejlődés jövő nagy világtörténeti korszaka tudományos előkészítését” tekintette feladatának; lásd uo.

[18] A Társadalomtudományi Társaság 1919-es megszűnése, valamint szerzői köre jelentős részének emigrációja vagy diszkreditációja miatt a *Huszdik Század* valószínűleg egyébként is megszűnt volna, 1919 kora őszén azonban formálisan is betiltották. (1926-ban a polgári radikális Csécsy Imre megalapította a *Századunk* című folyóiratot, mely szándékai szerint a *Huszdik Századot* próbálta pótolni, s amelyet 1939-ben ugyancsak betiltottak. Csécsy 1947-ben *Huszdik Század* címen újabb folyóiratot indított, mely 1949-ig jelenhetett meg.)

1905-ben, illetőleg 1906-ban változás állt be mind a társaság életében, mind a lap szerkesztési elveiben, ami kihatott Somló pályájára is. Amíg ugyanis kezdetben a *Huszdik Század* valamennyi progresszív hazai társadalomtudományi irányzat megjelenítésére törekedett, akár némi eklekticizmus árán is, addig 1906 után, amikor is szerkesztését Jászi Oszkár vette át Somlótól, a polgári radikalizmus és a baloldali liberális értelmiség lapja lett.^[19] Ugyanígy: amíg a Társadalomtudományi Társaság öt évig különböző irányzatok fóruma volt, egy 1905 és 1906 folyamán zajló „vezetési válságot” követően – melynek során a nemzeti liberálisok egy afféle értelmiségi puccsal át akarták venni az irányítást, ám ez nem sikerült nekik^[20] – a polgári radikálisok és a szocialisták egyesülete lett, s egyre gyakrabban vállalt fel közvetlenül politikai célokat.^[21] Somló nem értett egyet ezzel az irányváltással, de formálisan nem állt ellen, sőt Pikler Gyula elnöksége mellett egy időre még a társaság alelnöki (1907–1913) feladatait is vállalta. Ennek ellenére folyamatosan visszavonult a társasági élettől, s általában a tudományos közéletől is. Egyszerű kevesebbet publikált a *Huszdik Század*-ban is: 1905 végéig mintegy 30 írása jelent meg ott, az azt követő öt évben 15,

[19] Az 1906 utáni *Huszdik Század* kétségtelenül hozzájárult a polgári radikalizmus, sőt a demokratikus forradalomban szerepet játszó más eszmék terjesztéséhez, ideértve a szocialista tanokat is; Szekfű Gyula 1927-es értékelését azonban – miszerint e „magyarul írt szemle” célja „a társadalom átalakítása” volt ugyan, de „nagyási hóbortja példátlan impotenciában pukkant szét” – inkább a rosszindulat motiválta, semmint a tények tisztelete; vö. Szekfű, 1927, 1. Erre már csak abból is következtethetünk, hogy a *Magyar Szemle* több szerkesztője számára kimondatlanul is a *Huszdik Század* volt a meghaladni kívánt ellenpélda. Értékelését illetően lásd Litván – Szűcs, 1973, 7–28.

[20] Az ügy részleteit lásd „A Társadalomtudományi Társaság rendkívüli közgyűlése (1906. augusztus hó 7.)” (*Huszdik Század*, 7. évf. 1906, 8. szám, 147–175.) Maga Somló így értékelte azt: a másik oldal, s főleg az ott manipulálgató Wolfner Pál célja az volt, hogy „a Társaság szabadgondolkodó, független, tudományos mivolta letöresse és kiszolgáltatassék az alkotmánypártnak vagy egyáltalán a hatalomnak”; *ugyanott*, 156. A rendkívüli közgyűlés érdekes következménye, hogy a „puccsistákhoz” sorolható Wolfner párbajra hívta ki Pikler Gyulát. A párbaj természetesen elmaradt; Pikler „segédei” (egyikük Somló volt) a polgári bírósághoz irányították Wolfnert. A válság során egyébként a társaság második elnöke, Andrassy Gyula még az augusztusi rendkívüli közgyűlés előtt lemondott tisztségéről. Az ún. nemzeti liberálisokat végül kizárták a társaságból, a konzervatívok közül pedig többen – például Concha Győző és Balogh Jenő – kiléptek belőle. Ők 1907-ben létrehozták a Magyar Társadalomtudományi Egyesületet, amelynek keretében 1908-tól megindították a *Magyar Társadalomtudományi Szemlét*. Van olyan vélemény, mely szerint ezzel az eseménnyel, vagy legalábbis ebben a korszakban kezdődött a magyar értelmiség máig tartó „két táborra szakadása”; vö. Kupa, 1998, 45. Ebben lehet valami, de ha valaki, miként e sorok írója, jelentőséget tulajdonít a magyar társadalom immár több évszázados ún. kettős struktúrájának, az „urak és kendekek” együttélésének, ezt tágabb kontextusban is értelmezheti.

[21] A legismertebb ezek közül egy jellegzetesen értelmiségi párt, a Polgári Radikális Párt létrejöttében játszott szerepe. A Jászi Oszkár által alapított és vezetett párt emblematisus alakjai Ady Endre, Polányi Károly, Berinkey Dénes és Szende Pál voltak. A párt 1914-ben alakult meg, s bár soha nem indult választásokon (mivel azok a háború miatt nem voltak), 1919-ben három miniszterük lett a Károlyi-kormányban. (Somló sosem volt tagja e pártnak, mint ahogyan semmilyen másíknak.) A radikális liberalizmus e csoportjának létrejöttére Faludy György szerint Vámbéry Rusztem New Yorkban anekdotászerűen így emlékezett: „[Vámbéry] Jászi Oszkár és Somló Bódog társaságában felment atyjához, Vámbéry Árminhoz. Megkérték: vállalja el az általuk alapítandó Radikális Párt díszelnökségét. Mire Vámbéry Ármin: »Radikális Pártot szándékoztok alapítani Magyarországon? Miért nem inkább mézszárseket nyitok Mekkában?»” Lásd Faludy, 2011. „Június 21.”

1911 után pedig egy sem. Ezzel párhuzamosan személyileg is eltávolodott korábbi barátaitól.

A XIX. század végére és XX. század első évtizedére esik első alkotói periódusa. Ekkor jelentek meg a magyar és külföldi művekről írott recenziói, rövidebb tanulmányai, például a háború és béke kérdéseiről, valamint lexikon-szócikkjei a *Magyar Jogi Lexikonban*. A kor vezető jogfilozófusával, Pikler Gyulával közösen írt tanulmányát – *Der Ursprung des Totemismus* (1899) – egy berlini kiadó közölte. Pikler, az ún. belátásos jogelmélet kidolgozója egyébként nagy hatást gyakorolt Somló szellemi fejlődésére, annak ellenére is, hogy a társadalomról, az államról és jogról alkotott elgondolásaik számos ponton különböztek.

Első önálló kiadványai – nem számítva disszertációját és *A nemzetközi jog bölcséletének alapelvei* (1898)^[22] című füzetét – egy-egy tudományterület problémáit összefoglaló és egy meghatározott felfogás szerint bemutató, ún. tudomány-népszerűsítő zsebkönyvek voltak: az *Ethika* (1900), a *Jogbölcsélet* (1901) és a *Szociológia* (1901). E korszakának legjelentősebb műve egy szociológiai jellegű elemzés az állam és társadalom viszonyáról: *Állami beavatkozás és individualizmus* (1903). Ebben azt vizsgálta, hogy mi a kapcsolat az egyén szabadságával összefüggő társadalmi folyamatok és az állam egy meghatározott tevékenysége, az állami szabályozás között. Bár az angol Herbert Spencer elmélete ebben a korszakában nagyban befolyásolta gondolkodását (így például az evolúció szerinte is a modern társadalom alaptörvénye), számos ponton el is tért tőle, és korrigálni kívánta a spenceri társadalomelméletet. Amíg Spencer kritikusan szemlélt és elvetett mindenfajta állami beavatkozást, addig Somló úgy tekintett arra, mint a társadalomban is érvényesülő „természetes szelekció” mesterséges irányítására. Fejtegetései annak kimutatására irányultak, hogy amikor a társadalmi élet keretei között az emberek kölcsönösen befolyásolják egymást, akkor e befolyásolás egyik neme a kölcsönös kényszerítés, annak egyik faja pedig a társadalmi kapcsolatok állami szabályozása. Az így értelmezett „állami beavatkozás”, azaz szabályozás szerinte a társadalmi fejlődés természetes folyamata, sőt a „természetes kiválogatódás mesterséges irányítása”. Vagyis Spencerral ellentétben helyeselte az állami beavatkozást, és nem tartotta veszélyesnek a szabadságra. A mű sokat idézett végső konklúziója: „Növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés iránya – mindenre kiterjedő állami szabályozás és tökéletes

[22] E műben még Pikler Gyula hatása alatt állt, például azzal, hogy a nemzetközi jogra próbálta alkalmazni az ún. belátásos elméletet. Azt állította: „a nemzetközi jog fejlődése nem érzelmek és jogelméletek, hanem célszerűségi belátás produktuma”. (Somló, 1898, 49.) Kénytelen volt azonban belátni, hogy a nemzetközi viszonyok magyarázata során „a szubjektív célszerűség tanából magából nem vezethető le semmilyen konkrét intézmény”. Ezen intézményeket, s magát a nemzetközi jogot végül is inkább a *hatalmi viszonyokra* vezette vissza. E téren, mint később is, kritikusan szemlélte a nagyhatalmakat. „A mai nemzetközi alkotmány – írta – egy oligarchikus köztársaság típusát viseli”, ahol lényegében a „nagyhatalmak tanácsa dönt el mindent”, „a nagyhatalmak... alakítanak és szüntetnek meg államokat... s szabják meg a kis államok határait. A kisebb államok [pedig] alig jutnak szóhoz, azok kénytelenek magukat a nagyhatalmak diktátumának alárendelni” stb. (lásd *uo.*, *passim*).

szabadság ennek a szabályozásnak megállapítására vagy megváltoztatására: ez a fejlődés ideálja.”^[23]

A sikeres pályakezdetés árnyoldalaként nemcsak kritikákkal kellett szembenéznie, de támadásokat is el kellett szenvednie. Ilyen volt a magyar tudománytörténetben csak Somló-afféreként számon tartott polémia; a tudományos szabadság eltörlésének egyik^[24] jellegzetes kísérlete. 1903-ban előadást tartott a Társadalomtudományi Társaságban a „Társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról” címmel, mely a *Huszadik Században* meg is jelent. Ebben az ún. evolúciós törvényt fejtegetve a társadalom fejlődésének meggyorsítását tartotta szükségesnek. „Egész praxisunk fejlődésellenes...” – írta, majd így folytatta: „Felismerni a társadalom szükségszerű fejlődését [...], de nem tenni meg minden lehetőt arra nézve, hogy ez a fejlődés [...] a lehető leggyorsabban és legsimábban végbemenjen, éppen annyit jelentene, mint ismerni a villamosságot, de nem hajtani az emberiség szolgálatába, annyit jelentene, mint a robogó vasút mellett kanyargó országúton igavonó marhával utazni.” Tett néhány kritikai megjegyzést a fennálló intézményekre is. Például „az iskola a szomorúság kifogyhatatlan forrása minden evoluzionista lélekre nézve. Csaknem teljesen elmulasztja azt a feladatát, hogy a figyelmet előre, a reményteljes jövőre irányítsa, hanem kizárólag visszafelé fordítja. [... A] tudomány vívmányai és egyáltalában új eszmék [nehezen és lassan kerülnek bele az oktatásba, s]... szinte vérlázító gondolat – fejtegette 30 évesen –, hogy a tanulás keserves munkáját túlnyomó részben oly dolgok megtanulására fordítjuk, a melyek már nem igazak. Az új igazságokról, a kor pulzusának lüktetéséről rendszerint nem az iskolák révén szerzünk tudomást”.^[25]

Az előadásról az akkor még csaknem ismeretlen újságíró, Ady Endre lelkesen, sőt némileg túlzó módon adott hírt a *Nagyvárad*i *Napló* vezércikkében, a „legszebben radikális gondolkozás” példájának tartva azt. Ezt a radikalizmust nem mindenki nézte jó szemmel,^[26] a nagyvárad

[23] Somló, 1903b, 192. Spencer és Somló, illetőleg Somló és Pikler elméletének tömör összehasonlításaként, jó elhatárolásokkal, lásd Szegvári, 2004.

[24] Az adott korszakban különböző politikai erők több alkalommal is megpróbálták felszámolni az egyetemi oktatás és a tudományos kutatás szabadságát. A budapesti Pikler Gyula például folyamatosan támadásoknak volt kitéve, melyek során még egyetemi hallgatókat is rávettek arra, hogy tiltakozzanak ellene. Egy másik eset a pécsi Bors Emil idő előtti nyugdíjazásával végződő akció volt, egy harmadik pedig az ún. Somló-affér.

[25] Somló, 1903a, 402. és 405. Előadását azzal a vitatható gondolattal zárta, hogy „minél fejlettebb valamely társadalom, annál inkább értéküket vesztik benne a konzervatív tényezők és annál kizárólagosabb jelentőség jut a liberális és a radikális, a fejlesztő tényezőknek. Azzal az eklektikus gondolkodással – tette hozzá –, amely a legtöbb embernek sajátja, rendszerint a konzervativizmusnak és a liberalizmusnak valamelyes keverékét szokták ajánlani a társadalmi fejlődés legjobb recipéje gyanánt. Igen gyakran találkozhatunk azzal a véleménynyel is, hogy a kettőnek váltogatása felel meg leginkább a czélszerűség kívánalmainak. Egy kis adag haladás, de mindjárt utána egy jó adag konzervativizmus, nehogy megártson. Még mindig igen elterjedt nézet az, amely a konzervativizmus jogosultságát hirdeti.” (Uo., 408.)

[26] Barátja, Szladits Károly például levélben jelezte neki, hogy a dolgoból akár baj is lehet: „úgy érzem, hogy a felolvasásodban néhol kissé elvetted a súlykot. – Mintha nem lettél volna eléggé objectiv: kissé túlságosan a politikai Kampfrede benyomását tették rám egyes részek. De nem formálok

többsége pedig a kifejtetteken annyira felháborodott, hogy elhatározták: felirattal fordulnak a kultuszminiszterhez, és kérik, „függessze fel” – lényegében: bocsássa el – Somló Bódogot jogakadémiai tanári állásából. Mielőtt a felirat megszületett volna, Ady „Merénylet a nagyváradi jogakadémián – Somló Bódog ügye” címmel cikket tett közzé, amit még aznap leközlött a *Budapesti Napló* is. „Egy fiatal magyar tudóst el akarnak veszíteni, mert gondolkozott” – írta. A feliratban az előadás állítólagos „antimonarchikus” nézetei, „vallásellenes” eszméi miatt, illetőleg „a mai társadalmi rend felforgatása szükségességének” hirdetése miatt vádolták új kollégájukat, ám nem választották szét az ő gondolatait saját értelmezésüktől. Az előadásban például a királyságról mint államformáról vagy a monarchikus államról szó sem esett. Az ügy kapcsán országos vita bontakozott ki Somló Bódog körül. A tanszabadság kérdése hírlapi cikkek tárgyává lett, sőt egy parlamenti képviselő interpellációt nyújtott be a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, aminek következtében még a Képviselőház is tárgyalta a Somló-ügyet. Hazai és külföldi tudósok – például Batthyány Ervin, Kosutány Ignác, Enrico Ferri, Achille Loria, Guglielmo Ferrero, Benedetto Croce, Sidney Webb és mások – szolidaritási leveleket és táviratokat küldtek a Társadalomtudományi Társaság titkárságához. Ő maga nem nyilatkozott a sajtónak, álláspontját a miniszterhez címzett – tiszteletteljes hangnemű, de tudományos álláspontját fenntartó (az evolucionizmust „jelenleg” a tudomány végső szavának mondó, új tudományos felfedezések lehetőségét persze nem kizáró), s ügyének méltányos elbírálását kérő – beadványban fejtette ki.^[27] A vitából a tudományos szabadság védelmezői kerültek ki győztesen, s a liberális miniszter, Wlassich Gyula „a tanszabadság és a szellemi szabadság tiszteletben tartásának elvére tekintettel” nem függesztette fel az állásából a megtámadott tanárt.

- végleges ítéletet, mielőtt írásban végig nem tanultam előadásodat. Lassú járású az eszem, a sociologia utján amúgy is már csak botorkálva járok, s emellett a hölgyek közelsége is zavarta kissé az eszeckémet. De azt hiszem, van abban valami, amit előadásodról így felületesen is észleltem, s másoknál e benyomás tán élesebb is volt, kikben kevésbé van meg a barátság elfogultsága.” (*Szladits Károly levelei Somló Bódoghoz* 1903. április 5. 2. lap. OSZK Kézirattár, Levelestár).

[27] A vádak kapcsán a következőket írta: „Amit azonban a felterjesztésben magamra nézve a legsérelmesebbnek talállok, az imputáció [valami valakinek tulajdonítása (*a szerk.*)], mintha szóbanforgó értekezésem a hazai alkotmány alapeszméivel helyezkednék ellentétbe. Én értekezésemben a szociológiának egyik legáltalánosabb kérdésével foglalkozom, a felterjesztés pedig folyton-folyvást úgy foglalkozik értekezésemmel, mintha az a tételes jog megtámadása volna... Ugyanilyen értelmű volna, ha Kantnak vagy Hegelnek valamely jogfilozófiai dolgozatát bírálná valaki a magyar tételes jog szempontjából. Hiszen, ha ez az álláspont helyes volna, akkor hazafiatlanság volna egyáltalában jogfilozófiát, politikát [államtudományt (*a szerk.*)], vagy szociológiát és nemzetgazdaságtant művelni, mert ezek a tudományok az állam és társadalom intézményeinek vizsgálatánál nem egy adott tételes jogot tartván szem előtt, a felterjesztésben használt értelmezés szerint azonnal összeütközésbe kell, hogy kerüljenek mindennemű állam jogrendjével. [...] [A] legmélyebb tisztelettel tiltakozom az ellen az imputáció ellen, mintha az értekezésemben foglalt tételek bármi tekintetben is ellentétben állanának alkotmányunk alapjaival, még akkor is, ha a katedráról hirdettem volna azt, aminek csak egy szaklap hasábjain adtam kifejezést...” Lásd *Képviselőházi napló*, id. nap, 264.

1904-től 1918 őszéig Kolozsváron élt.^[28] Meghívták ugyanis a Kolozsvári Egyetemen akkor megalakuló Jogbölcseleti és Nemzetközi Jogi Tanszékére, ahol először „nyilvános rendkívüli” (1905), majd „nyilvános rendes” (1909) tanár lett.^[29] Az 1916/17-es tanévben a kar dékánja^[30] volt. Jogbölcseleti, büntetőjog-elméleti és nemzetközi jogi előadásai, melyek egyetemi jegyzeteiből (1906, 1910) ismerhetők meg, a kor hazai jogi felsőoktatás- és tudománytörténetének jellegzetes, ma is figyelemre méltó emlékei. Tudományos érdeklődése 1905 és 1910 között a jogelmélettől a szociológián és az etnográfian át a politika- és államtudományokig terjedt.

Munkáinak nagy jelentősége volt a magyar *szociológia* megszületésében. E téren – néhány évnyi útkeresést követően – az ún. „objektív szociológia” mellett köteleződdt el. Hozzászolt az őstársadalmak gazdasági kérdéseire, és több vélemény szerint az etnológia terén is tudott újat mondani. 1908-ban hosszabb időt töltött a brüsszeli Solvay Szociológiai Intézetben,^[31] ahol az őstársadalmak csereviszonyait elemezte, s a csere mint emberi cselekvési forma társadalomstruktúráló hatását kutatta. Kutatásainak eredményeit az intézet kiadványsorozatában jelentette meg, melyet némileg később angolra is lefordítottak.

A *jogelmélet* terén elsősorban a jogalkalmazás, a szokásjog, majd a helyes jog kérdésével foglalkozott, áttekintést adott az „új magyar jogfilozófiáról”, s tárgyalt tudomány-rendszer-tani kérdéseket is, például a szociológia és a jogfilozófia viszonyát. Az 1910-es években érdeklődése a szociológia felől a filozófia felé fordult, s a nemzetközileg is ez idő tájt kibontakozó újkantianus jogfilozófia problémafelvételéhez csatlakozva egy új filozófiai *értékelmélet* kidolgozásába kezdett. Mindezek mellett folyamatosan foglalkoztatták az etika kérdései. Munkáit a hazai fórumok mellett az európai tudományosság vezető lapjaiban tette közzé, s külföldön már ekkor pozitívan értékelték munkáit.^[32]

[28] Kolozsvár az Osztrák-Magyar Monarchia idején dinamikusan fejlődő, nemzetiségileg sokszínű város volt Erdélyben. 1890-ben 37 187-en, 1910-ben pedig már csaknem kétszer annyian, 62 733-en laktak ott. 1890-ben a lakosság 79%-a, 1910-ben pedig 82%-a volt magyar; 1890-ben a lakosság 14,4%-a, 1910-ben pedig 14,1%-a volt román, amiből adódik, hogy 1890-ben 6,6%-a, míg 1910-ben 5,9%-a volt „egyéb”, nagyobb részt német nemzetiségű. Ma Kolozsvár 324 ezer fős lakosságának 16%-a magyar, ami kb. 50 ezer fő, 75%-a (kb. 245 ezer fő) román, 1%-a roma, 8%-a pedig egyéb (ukrán, német, török, orosz, stb.) nemzetiségű. A város egyetemét (az 1585-ös ún. Báthory-egyetemet nem számítva) – a második magyar tudományegyetemet – 1872-ben alapították. (Jelenleg hat állami és öt magánegyetem működik ott.)

[29] Kinevezéséről hírt adtak a szaklapok; lásd Dr. Somló Bódog kinevezése. *Jogállam. Jog- és államtudományi Szemle* 3. évf. (1904) 7. szám, 404. Megjegyzem, hogy a Kolozsvári Egyetemen más keretek között azelőtt is oktattak jogbölcseletet: Jenei Victor „bölcseleti jogtant” és a „bölcseleti jog” történetét adta elő, Werner Rezső pedig a természetjogot népszerűsítette és magyarra fordította A. F. Schilling könyveit.

[30] A dékánáság vállalása ekkor „munkaköri kötelesség” volt („a jövő évi dékánáság sor szerint rám esik” – írta egyik levelében), s a mai viszonyoktól eltérően az távolról sem foglalta le teljesen a professzorokat: „az ideai dékánáság sem nagyon vesz igénybe, úgyhogy bőven marad időm tudományos munkára.” (*Somló Bódog levelei Moór Gyulához*, 1916. október 8. OSZK Kézirattár, Leveléstár.)

[31] Ernest Solvay belga gyáros és politikus által 1902-ben a társadalomtudományi kutatások támogatására alapított szociológiai kutatóintézet, mely ma is működik (Institut de Sociologie Solvay, s nem tévesztendő össze a fizikai és kémiai kutatásokra szakosodott nemzetközi Solvay-intézetekkel: International Solvay Institutes). Alapításáról Somló a *Husadik Század* hasábjain számolt be 1903-ban.

[32] Lásd például Rudolf Steinmetz, 1909, 389., Bolgár, 1909, 324–334. és Ostwald, 1911, 106–108.

Nézeteinek szélesebb körben való elterjedéséhez nagyban hozzájárultak azok a viták, amelyeket pályatársaival folytatott. Ezek egyike-másika – bár mindig elméleti kérdéseket tárgyalt és elvi jelleggel foglalt állást – emberi kapcsolatait is érintette. Már a *társadalmi fejlődéssel* kapcsolatos előadásából kibontakozó 1903-as vita^[33] is ilyennek tekinthető, bár ott lényegében vitaindítót tartott, s annak média- és politikatörténeti vonatkozásai ma már emlékezetesebbek. Első könyvéről – Jászi Oszkár rövid és Eszterházy Sándor félreértésekkel teli terjedelmes értékelése mellett – Szabó Ervin írt hosszú recenziót, a recenzensek gyakori eljárását követve: saját nézeteit a bírált mű ismertetésénél jóval bővebben fejte ki. Erre Somló csak tömören válaszolt.^[34] A szociológiáról alkotott elképzeléseinek módosulása során sokat merített a korabeli magyar szociológia rejtélyes alakja, Méray Horváth Károly nézeteiből, akivel ugyanakkor polemizált is arról, hogy milyen jellegű képződmény a társadalom. Vagyis az ún. *Somló-Méray* vitaként ismert eszmecsere (1905–1906)^[35] később részévé vált annak az ennél jóval fontosabb vitának is, amit egykori mentorával, Pikler Gyulával folytatott. A *Somló-Pikler vita* (1907)^[36] a szociológia jellege körül forgott. 1905 után ugyanis lényegében az „objektív szociológia” kiindulópontját fogadta el az ún. belátásos elmélet helyett. Jogelméletének megújítása és értékelméletének kifejtése során a „helyes jogról” folytatott vitát a marxista nézeteket valló szociáldemokrata Rónai Zoltánnal (aki később a Tanácsköztársaság igazságügyi népbiztosa, alkotmányának kidolgozója és forradalmi törvényszékeinek megszervezője lett). A *Somló-Rónai vita* (1910–1911)^[37] azzal állt kapcsolatban, hogy a jog

[33] Előadásához a Társadalomtudományi Társaságban többen is hozzászóltak – így Bognár Zsigmond, Fabro Henrik, Farkas Geiza, Harrer Ferenc, Jászi Oszkár, Pikler Gyula, Pollacsek Laura, Szabó Ervin, Vámbéry Ruzsotim és Várkonyi Oszkár –, s a vitát a *Huszadik Század* részletekbe menően közzölte; lásd 4. évf. (1903) VII. kötet 456–471., 497–504. és 550–556.

[34] Lásd *Huszadik Század* 4. évf. (1903) VII. kötet, 747–772., 992–994. és 994–995.

[35] Lásd Somló Bódog: Méray kultúrfiziológiája; Méray Horváth Károly: Biológiai rendű képződmény-e a társadalom?; Somló Bódog: Válasz Méraynak. *Huszadik Század* 6. évf. (1905) XI. kötet, 310–324., 464–466. és 466–467., valamint Somló Bódog: Politika és szociológia. Méray rendszere és prognózisai. *Huszadik Század* 7. évf. (1906) XIII. kötet, 369–381. Lásd még Madzsar József: Észrevételek Méray organikus elméletéhez. *Huszadik Század* 6. évf. (1905), XI. kötet, 389–405.

[36] A vita főbb dokumentumai: Pikler Gyula: Lélektan és társadalmi tudomány. Nyílt levél Somló Bódoghoz. *Huszadik Század* 8. évf. (1907) XV. kötet, 113–120. o.; Somló válasza: uo., 209–219.; Pikler Gyula: „Objektív szociológia” és induktív logika. = *Huszadik Század* 8. évf. (1907) XV. kötet, 229–235. és Pikler Gyula: Az „objektív szociológia” visszavonása, az „epifenomenek” és az „anyagcsererendszerek”. *Huszadik Század* 8. évf. (1907) XV. kötet, 301–318.; Méray Horváth Károly: Tudomány és vesébelátás. Megjegyzések Pikler Gyula múltkori cikkéhez. *Huszadik Század* 8. évf. (1907) XV. kötet, 456–458.; Somló Bódog viszontválasza: uo., 458–471. Lásd még Láncki Jenő írását: A szociológia két módszere. *Munka Szemléje* (1907) 14–19. számok.

[37] Somló a *Huszadik Században* tette közzé *A jog értékmérői* című írását, amit Rónai ugyanott bírált: Rónai Zoltán: A helyes jog tudománya. *Huszadik Század* 11. évf. (1910) XXII. kötet, 269–283. Somló válasza: uo., 390–395. A vita folytatása Rónai Zoltán: Erkölcsi érzelmek és társadalmi érdekek a jogpolitikában. *Huszadik Század* 11. évf. (1910) XXII. kötet, 503–508.; Somló Bódog: Még egyszer a helyes jogról. *Huszadik Század* 12. évf. (1911), XXIII. kötet, 71–73.; Rónai Zoltán: Értékmérés és érdemérlegelés. *Huszadik Század* 12. évf. (1911), XXIII. kötet, 219–223.; Somló Bódog, Újból a helyes jogról és egy helytelen cikkről. *Huszadik Század* 12. évf. (1911), XXIII. kötet, 344–346. A vitáról lásd Szegő, 1993, 73–88. és Szegő, 1994, 343–364.

értékelésekor mit tekinthetünk értékmérőnek, s hogy ennek során elméleti következetességgel használhatjuk-e a „fejlődés” eszméjét. Az egykori evolucionista gondolkodó erre a kérdésre már határozott „nem”-mel válaszolt. Végül, amikor brüsszeli kutatási eredményeit a marxista Karl Kautsky megkérdőjelezte, akkor az ún. *ősgazdaság* témája kapcsán vele is polemizált.^[38]

A különböző viták ellenére kortársai általában is visszahúzódozó, csendes természetű tudósként írták le Somló Bódogot. Az 1903-as afférja után tudatosan vonult vissza a nyilvánosságtól; Ady nyilatkozat-tételre vonatkozó kérését így utasítva el: ő „nem tud a napi közönség ízlése szerint írni, s szólani aktuális kérdésekhez”, „csak a maga témái között, s e témák illő helyén van otthon”, és „nem óhajtja, hogy a lapok nyilvánosan pertraktálják.” 1905/06-tól egyre inkább csak szakmai kérdésekkel foglalkozott. Ennek volt része, hogy nem vállalt előadást azokon a szakmai összejöveleteken, amelyeken a vitákat a szokásos közéleti véleménykülönbségeket meghaladó politikai ellentétek hatották át – márpedig ilyenekből akkor is sok akadt. Ilyen volt például a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1905. évi szegedi vándorgyűlése,^[39] valamint a Szabadtanítás 1907. évi pécsi kongresszusa, ahol Pikler Gyula „nagy harci akciót tervez[ett]”, például az ott aktív szerepet vállaló Prohászka Ottokár ellenében.^[40] A magyar értelmiséget akkor is, azóta is jellemző harci akciókban nem akart rész venni, s feltehetőleg azért, mert

[38] Lásd Felix Somló: *Der Güteverkehr in der Urgesellschaft*. Brüsszel-Lipcse [Bruxelles-Leipzig], Misch und Thron, 1909., magyarul Somló Bódog: A gazdaság őskorából. *Husadik Század* 10. évf. (1909) XIX. kötet, 1-9. és 121-136. A bírálatok Karl Kautsky: *Urgesellschaft und Marxismus*. *Neue Zeit*. 1909, november 19. és D. [Daniel Arnold]: Somló Bódog *Der Güteverkehr in der Urgesellschaft* című könyvéről. *Husadik Század* 10. évf. (1909) XX. kötet, 95-97. A viszontválasz: Felix Somló: *Urwirtschaft und marxistische Orthodoxie*. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 3. évf. (1910) 3. szám, 391-394. és Somló Bódog: *Ősgazdaság és marxizmus*. *Husadik Század* 11. évf. (1910), XXI. kötet, 130-133.

[39] „Pikler nagy súlyt helyez rá, hogy Te is tarts előadást” – írta neki Gratz Gusztáv (*A Társadalomtudományi Társaság* irataiból, OSZK Kézirattár, Analekta, 5967. sz.) –, ő azonban ezt mégsem tette meg, mintegy elébe menve későbbi elhidegülésüknek.

[40] A kongresszus egy ekkor születő intézménnyel, a felsőoktatáson kívüli emelt szintű oktatás, az ún. „népoktatás” kérdéseivel foglalkozott, s a „közgondolkodás” és a közéleti ideológia formálásában játszott szerepet. A liberálisok, a szocialisták és a politikai katolicizmus képviselői egyaránt fontosnak tekintették nézeteik terjesztését illetően, s bármily furcsa is, attitűdjeikben, minden különbözőségük ellenére is, volt valami közös. Jászi Oszkár például ezt írta Somlónak egy levélben: „a mi törekvéseinket kortársainkétól az különböztette meg, hogy mi [...] nem csupán békésen kérőzni akartunk egy tudományos jászol mellett, nemcsak derék monográfiák létrehozására vágytunk, hanem fel akartunk rázni egy sötét, elmaradt ország lelki életét is... Úgy a közérdek, mind a magánérdek azt követeli tehát, hogy vedd ki a részedet továbbra is abból a munkából, melyet elkezdettünk... Végül is téged kötelez a múltad, és most nem kezdheted el az «érdektelen» tudományt hirdetni.” (Lásd Jászi levele Somlóhoz 1907. október 12. lásd Jászi, 1991, 154-156.) A „másik oldalon”, a pécsi katolikus nagygyűlésen Prohászka Ottokár így fogalmazott: a népművelésbe „nekünk katolikusoknak bele kell menni, ha szabadkőművesek tartják is a kormányrudat, ha sokan leszünk ott, mi adunk akkor irányt. [...] Ha nép fölvilágosításról van szó, akkor a szabadtanítás fórumában mindenkinek előtt részt kérünk a kereszténységnek.” (Lásd *Pécsi Közlöny*, 1907. augusztus 29. 1-2. idézi: http://kisszoltan.freeweb.hu/irastudok-szoharcai/#_edn81). Az 1907-es pécsi kongresszusról egyéb vonatkozásokban lásd Káich, 1976, 65-72.

sosem fogadta el az „azé a tér, aki elfoglalja” felfogással járó szerepeket. Ugyanilyen alapon nem vállalta el 1908-ban, hogy közreműködjön a Galilei-kör kolozsvári fiókegyesületének megalakításában.^[41]

1910 után – miközben folyamatosan személyileg is eltávolodott régi polgári radikális társaitól – barátait elsősorban a kolozsvári professzortársai közül választotta. *Új baráti körének* tagjai többek között a filozófus Pauler Ákos, a nyelvész Gombocz Zoltán, a közgazdász-jogász Navratil Ákos és a közjogász, politikatudós és publicista Réz Mihály voltak. Politikai világszemléletét illetően nem egy közülük konzervatív. Visszavonulásához – lelki habitusán és személyiségén, valamint a tudomány és a napi politika viszonyáról vallott elvi álláspontján túl – valószínűleg az is hozzájárult, hogy magánéletében is folyamatos megpróbáltatások érték.

Ilyenekre korábban is sor került. Testvére, Gusztáv, már évekkal korábban öngyilkosságot követett el (1900),^[42] Hochstätter Rózsával kötött eljegyzése pedig számára kellemetlen „nyilvános suttogások” közepette bomlott fel (1905). Az addig titokban tartott jegyességet ugyanis Antal Sándor nagyváradi író és újságíró, a *Nagyváradi Napló* szerkesztője úgy tette publikussá, hogy „a Szegény Erzsiről” és „a Nagy Tudósról” szóló novellájában nem éppen a legjobb színben tüntette fel a vőlegényt.^[43] Magánélete mindazonáltal rendeződni látszott, ám – mint később kiderült – ez csak látszat volt. 1907-ben házasságot kötött

[41] A felkérést Turnowsky Sándor erdélyi szociológus, jogász és újságíró tolmácsolta. Somló azonban – mint később írta – „nyíltan kijelentette előttünk, hogy az a meghurcoltatás, amelyben pár évvel ezelőtt nagyváradi jogakadémiai tanársága idején része volt, bénítólag hatott tudományos munkásságára, s ezért nem hajlandó a mi mozgalmunkban aktív szerepet vállalni.” Idézi Kupa, 1998, 46. (A Galilei Kör olyan tudományos társaság volt, amely a társadalomtudományok művelését és a szabad tudományos kutatás feltételeinek biztosítását tűzte ki célul. Pikler Gyula alapította és nevezte el 1908-ban, s eleinte Polányi Károly elnökle mellett működött. Folyóirata a *Szabad Gondolat* volt. A Társadalomtudományi Társasághoz hasonlóan politika-mentességre, azaz a politikai pártok befolyásának elkerülésére és a napi politikától való függetlenségre törekedett, ezt azonban nem sikerült elérnie, mert lassanként „birtokba vették” a baloldali szociáldemokraták és kicsit később a forradalmárok.)

[42] Ennek kapcsán tanulságos Pikler Gyula levélben megfogalmazott figyelmeztetése: „Mélyen megrendülve értesülök róla, hogy Somló Gusztáv, kinek gyászos haláláról az újságokban olvastam, öcséd volt. Úgy látszik, a való élettől megsebzett, szebb után vágyódó lélek volt ő is, mint te. Rád, szüleidre való tekintettel, az a kötelesség háruul ezután, [hogy] ezt az életet kevesebb csüggedéssel, több daccal végig küzdeni, vagy ha kell, [végig] szenvedni [akard], mint eddig.” (*Pikler Gyula levelei Somló Bódoghoz*, 1900. november 2. OSZK Kézirattár, Levelestár.)

[43] Például így fogalmazott: „Tény: Él egy lány, akit minden ismerőse szeret. Az országra és világra szóló zsenik pedig rajonganak érte. [...] Erzsi naiv. Boldoggá teszi az, hogy a legnagyobb emberek szeretik, beszélnek vele. A legnagyobb emberek pedig (kedves barátom, óvakodjék tőlük!) gond nélkül élvezik ennek a csudálatos nőnek a társaságát. Ha olyan nagyon szeretik, miért nem veszik el feleségül? – kérdezi ön. Magam is gondolkoztam rajta. Egyik ok az, hogy a nagyok érdekesek, misztikusak akarnak maradni. Féltékenyen simítják le maguk körül a földet, társul csak határozottan kis embert vesznek, hogy saját nagyságuk annál szembetűnőbb legyen a bámulók előtt. Azt akarják, hogy egyéniségük állandó, rejtélyes problémaként lebegjen az emberiség előtt. Mindig kutassák, soha ne értsék meg [őket]...” stb. Lásd Antal, 1905, 23–30. Az esetről lásd még Jászi, 1991, 103–104.

Bánóczi Margittal, aki már korábban is baráti köréhez tartozott.^[44] Felesége – Bánóczi József filozófus, irodalomtörténész, rabbiképző intézeti tanár lánya, a Thália Társaságot alapító Bánóczi László testvére – eredeti foglalkozása szerint tanárnő volt, később orvosi diplomát szerzett és bakteriológus lett. A „szép, de szeszélyes” asszonnyal ugyanakkor csak egy se vele, se nélküle jellegű kapcsolatra jutott: öt év házasság után, 1912-ben elváltak, 1914-ben újra összeházasodtak, majd újra elváltak. 1919-ben szakítottak véglegesen, amikor már barátokként sem tudtak kapcsolatban maradni. 1915-ben meghalt édesanyja; a napot, amikor ez megtörtént, egyik levelében „élete legszomorúbb napjának” nevezte. Teljesen magányossá vált: „Egyedül az egész házban 42 esztendőmmel” – írta *Naplójába*.

A mindennapi élet nehézségeivel szemben a tudomány adott számára megnyugvást: „Ha eddig nem tudtam volna elég bizonyosan – írta *Naplójába* –, most győződnék meg róla, mennyire hivatásom nekem a tudomány, s mennyire nincsen egyéb, ami ennyire be tudna tölteni.” Legjelentősebb szakmai-tudományos eredményeit a szóban forgó években (1910–1917) érte el, s ekkor tett szert nemzetközi elismertségre is.^[45] Az I. világháború kitörése és menete egy ideig nem hatott ki sorsára, de befolyásolta gondolatait: *Naplója* szerint néhány héttel a háború kitörése után már pacifista volt,^[46] s a háborús évek felerősítették benne a nagyhatalmak imperializmusával kapcsolatos fenntartásait is.

[44] A baráti körbe tartozó „hölgyszorú” tagjait Szladits Károly még a Társadalomtudományi Társaságban tartott 1903-as előadása után írott levelében (lásd fentebb, ahol arról panaszkodott, hogy a „hölgyek közelsége zavarta kissé az eszeckéjét”) így jellemezte: „A három kislány egész forradalmat okozott társaságunkban; legalább[is] úgy látom, hogy társas gondolataink nagy része e hármas csilagzat körül forog. Margitkával könnyen összebarátkoztunk, s valóságos virágcsatákat vívunk gondolatainkkal, ez a kislány, a legpompásabb kamerád, akit képzelnél lehet. Manzi [vagy: Mauzi] iránti nagybecsülésem is nőttön-nő; határozottan kiváló egyéniség ez a kislány, s amellet szép, nagyon szép! Csak Rózsika iránt nem változtak érzéseim: mert ez a kislány az első perctől fogva ugyanazt a mély rokonérzést keltette bennem, amely változatlanul megmarad iránta. De ma mégis még bájosabb volt, mint bármikor és olyan végkép[is] okos, természetes, harmonikus. Ha lehetne egységbe foglalni az általuk keltett sokféle benyomást, azt mondanám: Margit elragad, Manczi imponál, Rózsika megindít.” (*Szladits Károly levelei Somló Bódoghoz* 1903. április 5., OSZK Kézirattár, Levelestár.) A hölgyek a következők. Margitka: Bánóczi Margit, akinek 1903-ban még Szabó Ervin udvarolt, s akit később Somló vett feleségül; Manzi [Mauzi]: Jászi Alice, Jászi Oszkár és Viktor testvére, 1901-től Madzsar József felesége; Rózsika: Hochstadter Rózsi, aki ekkor már talán Somló Bódog jegyese volt.

[45] Ekkor alakította ki az elismertség feltételét jelentő intézményes nemzetközi kapcsolatrendszerét is: 1910-től volt a Nemzetközi Jog- és Gazdaságfilozófiai Egyesület (*Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*) tagja, 1912-től választmányi tagja; 1912-ben a brüsszeli Szociológiai Intézet által szervezett ún. *Intermédiaire Sociologique* választott tagja; 1912-től a Német Szociológiai Társaság (*Deutsche Gesellschaft für Soziologie*) tagja, 1916-tól választmányi tagja.

[46] „A mai kulturember szükségképpen háborúellenes.” „A politizálástól még jobban elveheti a kedvét az embernek ez a háború... Ha ez a végső *ratio*, amely minden politika mögött ott lappang, s amely időnként előtör, minek azt a vékony szövődéket szövögetni, amely ezeket a borzalmakat eltakarja? Hogy ide ne kerülhessen a sor, ez volna minden valamirevaló politikának egyetlen érdemes vezérével.” (*Napló*, 1914. szeptember 6. és 15.)

Szakmai pályáját – tanítványa róla írott nekrológja és életrajza nyomán^[47] – évtizedeken át két nagy szakaszra volt szokás osztani. Eszerint első korszakában *szociológiai* kérdések iránt érdeklődött, s főleg a *társadalom* fejlődésének problémái foglalkoztatták, a másodikban pedig a *jog alapfogalmait* dolgozta ki *filozófiai* keretek között, hozzálátva egy jogi értékelmélet kidolgozásához is. E két korszak részletezése során aztán, a konkrétumokra térve, a hazai tudományos folklór meglehetősen kötetlenül értelmezte és értelmezi e szakaszok jellemzőit. A második korszakát például jellemzően „újkantiánusnak” vagy „újkantiánus jogfilozófiainak” mondják,^[48] s amíg egyes szerzők pályájának „szociológiai és jogfilozófiai” szakaszait, addig mások „pozitivistá tudományfelfogását” és „újkantiánus jogszemléletét” különböztetik meg. Néha találkozunk az „evolúcionista” és „objektív” szociológiai korszakainak elhatárolásával is. Két fő „alkotói periódusa” közé többen egy átmeneti időszakot (1907–1910) iktatnak, amikor is a szociológia jellegével kapcsolatos álláspontjának módosulása már jelezte a változást, értékfilozófiai érdeklődése pedig elkerülhetetlenné tette azt. Más elemzők szerint gondolkodói pályáján egy harmadik fejlődési szakaszt is érdemes megkülönböztetni; ezt „az ismeretelméleti kérdések felé fordulása” jellemzi.^[49]

Egy friss szempontokat felvető munka^[50] három alkotói korszakot különít el pályáján, de egyben azt is állítja, hogy ezeket a *tudományos objektivitásra* való törekvése^[51] egyszerre is össze is kapcsolja. Eszerint minden korszakában arra törekedett, hogy olyan tudásra tegyen szert, ami független a tudóstól mint megfigyelőtől és annak személyes értékítéleteitől. Három korszaka – ti. korai szociológiai, a klasszikus analitikus jogelméleti, és kései ismeretelméleti korszaka – csak abban különbözik, hogy mikor melyik módszert tartotta az objektivitás leghitelesebb módszerének, s mindegyik korszakváltásnak egy azzal kapcsolatos csalódás az előzménye, hogy valamelyik módszere nem működött.

Ákárhogy is áll a helyzet alkotói korszakaival,^[52] az 1910-es évek első felében folyamatosan dolgozott a jogi fogalmak alapjait elemző művén, a *Juristische*

[47] Moór, 1921, 17–40., Moór, 1926. 4. sk.

[48] Lásd például Szabadfalvi, 2006, 227–241., valamint Szabó 2015, 462–473.

[49] Lásd Szegő, 1994, 343–364. E harmadik korszak eredménye a kéziratban maradt, majd Moór Gyula által sajtó alá rendezett és posztumusz megjelentetett munkája, a *Gedanken zu einer Ersten Philosophie* (Somló, 1926).

[50] Lásd Funke – Sólyom, 2013, 30–32. és 49–86.

[51] Az *objektivitás* eszméjét annyira komolyan vette, s talán el is túlozhatta olykor, hogy barátai heccelték miatta. Szladits Károly például egy tréfás versben „Objectiv Bódognak” nevezte. (*Szladits Károly levele Somló Bódoghoz*. 1903. január 29. OSZK Kézirattár, Levelestár.)

[52] Életműve korszakolásának több szempontból is elméleti jelentősége lehet. Egyrészt ennek fényében állapítható meg, hogy Moór Gyula „két korszak”-teóriájának vajon nem az volt-e a motívuma – nyilvánvalóan mestere elméletének Horthy-korszakbeli elfogadtatása érdekében –, hogy a „radikális gondolkodó” fiatalkori műveit, melyek sokak szerint a forradalmakat készítették elő, „leválassza” a nemzetközileg elismert, „politika-mentesnek” tűnő, mérsékeltbb érett korszakáról. Másrészt ennek alapján dönthető el, hogy gondolkodásában „átmeneteket”, sőt egyesek szerint egyenesen „fordulatót” kell-e keresni, vagy inkább az egész életművön átívelő *folyamatosságot*. A felszínen ugyanis főleg az előbbi látszik, a mélyben pedig – jó okkal – az utóbbit feltételezzük.

Grudlehen, amelyet több éves, csendes munkával perfektuált. Ez lett a legjelentősebb és legnagyobb hatás kiváltott írása. Mivel egy berlini kiadó nem vállalta megjelentetését (1916), az ekkor már elismert osztrák jogfilozófus, Hans Kelsen ajánlására (akivel egyébként egyik tanítványa, a később marxista filozófusként ismertté vált Lukács György közvetítésével került kapcsolatba) a lipcsei *Meiner Verlag* jelentette meg (1917).

A XX. század elején az elméleti jogi gondolkodásban két jellegzetes tendencia nyert teret: az egyik a jog *változását* tekintette a központi témájának s az abban szerepet játszó *társadalmi* tényezőket elemezte, a másik azokat a *formákat* kereste, melyek a változások ellenére is *állandóak*, sőt az állandóságot biztosítják a jogban. A *Juristische Grundlehre* az utóbbi körbe tartozott. Egyik fő kérdése az volt, milyen általános fogalmak húzódnak meg a jogról való gondolkodás mögött, s hogy vannak-e olyan fogalmaink, amelyek a magának a jog fogalmának a fogalmi előfeltévei? Válasza az volt, hogy a jog folyamatos tartalmi változásai és a történetileg esetleges tartalmi mögött a *jogi forma* állandó és változatlan. A változó tartalom és az állandó forma megismerése kétféle tudományos módszert kíván, s a jogtudomány rendszerét illetően is vannak a következményei. Az egyik kérdés mindig az, hogy mit írnak elő a jogszabályok jogi kötelezettségként, a másik pedig, hogy – írjanak elő bármit is – mit kell értenünk a jogi kötelezettségek fogalma alatt. Ennek alapján a jogtudományok egyik fő fajtáját a jogi tartalomról szóló tudománynak (ilyenek a *tételes jogtudományok*, a *jogtörténet* és a *jogpolitika*), a másikat a jogi formáról szóló tudománynak tekintette (ilyen a *jogi alaptan*).

A jogi alaptan (*juristische Grundlehre*) azonban csak egyik része a jogbölcsetnek. Ennek másik része a helyes jog kérdésével foglalkozó jogi értéktan, melynek részletes kidolgozását későbbre tervezte. Hamar rájött azonban arra is, hogy az értéktanhoz egy etika kidolgozására lesz szüksége, az etikához pedig, többek között, a helyes állítások feltétlen érvényét igazoló ismeretelméletre, vagyis – ahogy nevezte – egy ún. „első filozófiára” (*prima philosophia*) mint filozófiai alaptudományra. Ennek kidolgozását kezdte meg 1918-ban, a forradalmak hatására azonban félbehagyta. E tárgyú jegyzeteit tanítványa és utóda, Moór Gyula rendezte sajtó alá és jelentette meg halála után (1926).

A *Juristische Grundlehre*ben a jogelmélet egyik fő kérdésével foglalkozva egy sajátos jogfogalmat fejtett ki. A német újkantiánus jogfilozófia előfeltévesével egyezően és sok vonatkozásban az angol John Austin elmélete által inspirálva a jogot a rendszerint engedelmességgel találkozó, széles körre kiterjedő és állandó jellegű legmagasabb rendű hatalom – az ún. *Rechtsmacht*, vagyis *jogi hatalom* – szabályainak tekintette. E jogi hatalom mibenléte és jellege elmélete értelmezőinek egyik fő kérdése lett.^[53] Ezen túl számos eredeti, vagy mások által

[53] Egyik kollégájához írott levelében a kérdést így fejtegeti: „Felfogásom szerint a *Rechtsmacht*, vagyis a jogalkotó hatalom, az államhatalom és a szuverén hatalom fogalmai teljesen egyet jelentenek. Minthogy azonban erről a hatalomról már a jog fogalmának kifejtéséről kellett szólnom, tehát még az állam fogalmának tárgyalása előtt; nem használhattam az elfogadottabb „*Staatsmacht*” kifejezést, •

kezdeményezett, de egyedi módon értelmezett fogalmat fejtett ki; ilyen például az „ígérő jog” koncepciója.

A könyvet megjelenésekor igen kedvezően fogadták. A korszak vezető német és osztrák jogfilozófusai közül Rudolf Stammler és Julius Binder, a fiatalabbak közül pedig Adolf Merkl és Alfred Verdross levélben keresték fel. A német kultúrjogász és jogfilozófus, Joseph Kohler elismerő recenziót írt róla az egyik jelentős folyóiratban, a német-francia Robert Redslob a közjogászok számára ismertette, a szlovén származású nemzetközi jogász és jogfilozófus, Leonidas Pitamic pedig hosszan elemezte az osztrák közjogi szemlében.^[54] Pozitívan recenzeálta a művet a nagyszebeni születésű német közhivatalnok és jogtudós, Henrich Walter és (néhány évvel később, így azt szerzője már nem olvashatta) a német büntetőjogász, Ernst Ludwig von Beling is.^[55] Kedvező volt a mű hazai fogadtatása is. A hazai jogtudomány vezető képviselői – Szászy-Schwarz Gusztáv, Szladits Károly, Finkey Ferenc – levélben gratuláltak a szerzőnek, s mint ilyenkor megesik volt, aki rögtön meg is ígérte, hogy recenzióban fogja értékelni (noha nem tette meg). Bárd József és Bolgár Elek ugyanakkor elismerő recenziót írt róla a *Huszadik Században*, illetőleg az *Athenaeumban*.^[56] Tíz év múltán megjelent második kiadása is, Moór Gyula bevezetésével. Szerzője akkor már nem élt. 1973-ban egy *facsimile* kiadásokra szakosodott német kiadó újra megjelentette. Az 556 oldalas könyvnek magyarul egy rövidke részlete jelent meg 1977-ben, mintegy hat oldalon; az elmúlt 99 évben azonban senki nem vette a fáradságot, hogy magyar nyelvre fordítsa. Ezt a méltatlan helyzetet némileg enyhíti, hogy szerzője, már budapesti éveiben, magyarul kivonatolta, és 133 oldalas vázlatát egy ún. könyvmatos kiadványban még 1920-ban megjelentette.

Nem sokkal a polgári demokratikus forradalom kitörése (1918. október 30/31.) után a kolozsvári szociáldemokraták, akikkel közeli kapcsolatban állt, főispánná akarták kineveztetni. Ezt szerette volna elkerülni, s hogy megakadályozza a dolgot, Budapestre utazott, ahol régi barátai közül többen, így Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond, a forradalom nyomán miniszterek lettek. Nem gondolta, hogy csöbörből vödörbe jut. „Megérkezem, Jászihoz megyek – írja Naplójába –, s mintha valami

- hanem a jogot alkotó hatalomról kellett szólnom. Ez a hatalom a joggal egyidejűleg megteremti az államot is, ez a szuverén hatalom az államban, mégpedig ez a hatalom a maga egészében a volta-képpen szuverén hatalom; e hatalomnak egyes komponensei, pl. fejedelem, parlament, a parlament egyes házai, tulajdonképpen egymagukban nem is alkotnak megannyi szuverén hatalmat, hanem csak egyet a maguk összességükben, az egységes államhatalmat, amely egyszersmind a legfőbb fokon a jogot alkotó hatalom is. A többes számban [álló] ún. államhatalmak ennek a lényege szerint egységes hatalomnak hol működési irányait, hol alkotó elemeit, hol szerveit jelölik, míg az a fogalom, amelyet a maguk összességükben tesznek ki, az irodalomban gyakran nem szerepel. Ezt akarná jelenteni a *Rechtsmacht*.” (*Somló Bódog levele ismeretlenhez*. 1918. szeptember 26. OSZK Kézirattár, Levelestár.)
- [54] Lásd *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 11. évf. (1917–1918) 284–288., *Archiv des öffentlichen Rechtes*, 37. évf. (1918) 4. sz. 485–488. és *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* 3. évf. (1918) 6. sz. 734–757.; valamennyi újranyomva: Somló, 1999, 73–101.
- [55] Henrich, 1918, 73–76. és Beling, 1925, 50–83.
- [56] Lásd Bárd, 1918, 346–354. és Bolgár, 1918, 556.

forgószelebe kerültem volna, amely besodor a boszorkánykonyhába. A nap eseménye a román ultimátum. Jászi Aradra készül, hív, hogy én is tartsak vele. Közben a minisztertanács egy ülésére is elhívják, hogy tájékoztassam őket a kolozsvári viszonyokról.”^[57] Ekkor rövid időre a Jászi Oszkár által vezetett Nemzetiségügyi Minisztérium munkatársa lett, s részt vett az aradi tárgyalásokon.^[58]

Az erdélyi helyzet bizonytalanságai közepette arra az elhatározásra jutott, hogy áttelepül Budapestre, s úgy intézi a dolgokat, hogy kolozsvári katedráján Moór Gyula folytathassa munkáját. 1918 novemberében a Károlyi-kormány kultuszminisztere, Lovászy Márton – Berinkei Dénes akkori igazságügyi miniszter és Jászi Oszkár kezdeményezésére – leiratot küldött a budapesti jogi karra, jelezve: fontos állami érdek fűződik ahhoz, hogy Somló Bódog a fővárosban tevékenykedjen. A leirat szerint a miniszternek ez a kezdeményezése nem kívánja érinteni az egyetemi autonómiát, csupán a rendkívüli körülmények tették szükségessé a dolgot. A jogi kar tanácsa 1918. november 20-án úgy döntött, hogy Somló Bódogot – aki az előterjesztő szerint „nemcsak mint kiváló tudós, hanem mint kiváló jellemű ember és önfeláldozó, hűséges barát” – meghívja az akkor létrehozott „Általános jogtan és jogi encyklopedia” tanszékére, s tette ezt oly módon, hogy kikötötte: tanári működésének megszűnése esetén tanszéke is megszűnik. Vagyis egy új tanszéket kreáltak számára. A kari tanács jegyzőkönyve szerint mindez „minden szabályszerű eljárás mellőzésével, példa nélkül álló gyorsított eljárás mellett”, de titkos szavazással meghozott egyhangú döntés alapján történt. E döntés alapján 1918. december 3-án kinevezték professzornak a budapesti egyetem jogi karára, s december 20-án le is tette az esküt.^[59] Ekkor abban bízott, hogy sikerül folytatnia filozófiai tanulmányait, s erre tekintettel (pár héttel később) még a Jogászszövetség által felkínált alelnöki széket sem fogadta el.

Néhány hónap múlva egy újabb komoly döntést kellett meghoznia, mert a budapesti egyetem a politikai küzdelmek középpontjába került. Ennek az volt az oka, hogy az 1919. január 19-én hivatalba lépett Berinkei-kormány meg kívánta reformálni az egyetemet, s ebben a forradalmi idők egyéb problémáihoz képest csekély jelentőségű, de egy értelmiségi múlttal rendelkező miniszterekből álló kormány számára fontosnak tűnő ügyben aztán összecsaptak az indulatok. A kormány ugyanis a reform keretében új professzorokat is ki kívánt nevezni,

[57] Lásd *Napló*, 1918. december 31.

[58] A Román Nemzeti Tanács 1918. november 9-én memorandumot terjesztett a magyar kormány elé mintegy 26 vármegyényi területre vonatkozó területi követeléssel. A magyar kormány – a Magyar Nemzeti Tanács döntése alapján – november 13-án politikusokból és az erdélyi kérdést ismerő szakemberekből (Bethlen István, Bánffy Miklós, Barcsay Andor, Vincze Sándor és mások) álló küldöttséget küldött Aradra. E tárgyalásokon a Jászi által vezetett küldöttség tagjaként Somló Bódog is részt vett. Az egyik alkalommal egy – valószínűleg Jászi Oszkár elgondolásait tükröző – kanton-tervezetet terjesztett elő, melynek bevezetését a másik fél nem támogatta. A tárgyalások sikertelenek voltak, sokan akkor is, később is, még azok létjogosultságát is kétségbe vonták.

[59] Kolozsvárra egyébként 1918 Karácsonyának szentestéjén bevonult a román hadsereg; s néhány hónappal később a budapesti magyar kormány pro forma „engedélyezte” a tanári kar számára, hogy hűségesküt tegyen a román államnak.

amit – bár a kinevezés nem érintette a régiek státuszát – a tanári kar ellenérzésekkel fogadott.

A budapesti egyetem jogi kara – ami az utókor értékelése szerint „a tudományos és politikai vaskalaposág dohos bagolyfészkének” volt mondható^[60] – már a kortársak szemében is olyan korszerűtlen, avított és szétkorhadt intézmény volt,^[61] ahol csak a főhercegek és úri politikusok neveléséhez értenek, a korszellemet azonban nem értik. Kunfi Zsigmond oktatási miniszter – azért, hogy ne kelljen kikérnie egy ilyen kar véleményét – leiratot intézett az egyetemhez, melyben közölte: „a forradalom szellemi vívmányainak biztosítása végett” hét új professzort nevezett ki a jogi, majd később továbbiakat a bölcsészeti karra, s a kinevezéseket a „független tudományos közvélemény ellenőrzése alá helyezte”.^[62] A hét új tanár – Ágoston Péter a magánjog, Farkas Geiza az agrárpolitika, Jászi Oszkár a szociológia, Kovács Gábor a társadalmi gazdaságtan, Rónai Zoltán a politikai tudományok, Vámbéry Ruzsem a kriminológia és Varga Jenő a gazdaságpolitika tanszékére nyert kinevezést – jelentős tudományos teljesítménnyel rendelkezett (bár nem mindegyikük felelt meg minden feltételnek).^[63] Kinevezésük ugyanakkor nem az egyetemi szokások szerint történt. Amint az várható volt, a kar tanárai tiltakoztak (1919. január 29.), mert a miniszter nem kérte ki – s így

[60] Litván, 1973, 39.

[61] Az ismert író, Nagy Lajos például így emlékezett vissza az 1900-as évek elején ott folytatott tanulmányaira: „A jogi kar tanárai ... [között] sok volt az olyan, akit tudósnek nemigen lehetett nevezni, aki kellő tudomány helyett inkább felsőbb hatalmasságok protekciójával szerezte meg a tanszékét, mint Csarada János vagy Timon Ákos. Mások, a több képességgel rendelkezők is... valami barbár fölüenykedésben szenvedtek, lehet, hogy belső kisértékességük érzete miatt. Nagyképűek voltak, zárkóztak, merevek, néha durvák. Ezekből a tulajdonságokból néhány már a bölcsészeti kar tanárainál feltűnt nekem, bár ott mindenképpen jobb volt a helyzet. [...] A jogi karon azután felvonultak előttem a díszpéldányok. Messze túlszárnyalták az én középiskolai tanárait, de hát így is lehetett rendjén, mert hiszen ők egyetemi tanárok voltak, a rangsorban magasabban állók. Gyönyörű jelenség volt, mondjuk, Timon Ákos, aki magyar alkotmány- és jogtörténetet adott elő. Volt egy könyve, amely nyomtatásban nem jelent meg, hanem másféle sokszorosításban forgott közkézen, s előadásai abból álltak, hogy szóról szóra felmondta ezt a dagályos stílusú könyvet; feleletül is csak azt fogadta el, ha szó szerint idéztek a könyvéből. Erről jut eszembe az előadások általános gépszerűsége: a diák nem kérdezhetett semmit, a tanár úr csak beszélt, de felvilágosításokkal nem szolgált, kételyei a saját kis tudományához tartozó kérdésekről nem voltak, szentírásnak kellett tekintenünk mindent, amit mondott. [...] A tanárok a maguk szűk körű tudományának monomániás rabjai voltak, szellemi impotenciájukat góggal toldották meg. Akkoriban, a kilencszázas évek legelején lettek az egyetemi rendes tanárok méltóságos urakká. Ez a cím némelyiknek szinte elvette az eszét. [...] Megtörtént, persze eleinte, hogy egy-egy diák nagy tájékozatlanságában »tanár úrnak« szólította a tanárt, például Kmety Károlyt, a közjogászt. Kmety jött a folyosón, a maga külön eleganciájában, szürke zsakettban, fején szürke cilinderrel, a diáknak sürgős kérelme volt hozzá, elébe sietett, és így szólt: »Tanár úr, kérem, bocsánat egy percre...« Kmety megállt, végignézett rajta, és így méltatlankodott: »Miért nem szólít mindjárt kolléga úrnak?« És faképnél hagyva a diákot, bement a szobájába, s belülről kulccsal bezárta az ajtót.” (Lásd Nagy Lajos: *A lázadó ember*, 208–209. Megjelent: „Gondolkodom, tehát már nem sokáig leszek.” Részletek Nagy Lajos önéletrajzi kötetéből. *Ponticulus Hungaricus* [internetes folyóirat] XI. évfolyam (2007. május) 5. szám [kiemelések: T. P.]

[62] *Uo.*, 40. Az ügyről részletesen lásd Litván, 1968, 401–427.

[63] A bölcsészeti karra ekkor nevezték ki – ugyancsak a kar véleményének kikérése nélkül – Lukács Györgyöt, Babits Mihályt (aki annyiban nem felelt meg a formai kinevezési feltételeknek, hogy nem volt doktori fokozata), Révay Józsefet és Fülep Lajost.

tulajdonképpen semmibe vette – véleményüket, és ezzel megsértette az egyetemi autonómiát. A miniszter ezzel szemben úgy nyilatkozott, hogy döntése „elkerülhetetlenül szükséges forradalmi tény” volt, ezért fenntartja azt. Erre a kari tanács elutasította az új professzorok felesketését (1919. február 3.), ami munkájuk megkezdéséhez lett volna szükséges. Az újdonsült professzorok ezek után a Minisztertanács előtt tették le esküjüket, a kormány pedig az egyetem kormánybiztosává nevezte ki Jászi Oszkárt, akinek első intézkedése az volt, hogy felfüggeszse a jogi és a bölcsészeti kar autonómiáját, s a korábban választott dékánok helyébe újakat nevezett ki.

Somló Bódognak – aki a kar professzoraként a kari tanácson szavazati joggal rendelkezett – ebben a helyzetben azt kellett eldöntenie, hogy a szokásokkal és a szabályokkal nem egybehangzó módon kinevezett korábbi barátai,^[64] vagy az egyetemi autonómia fontosságát hangsúlyozó új kollégái mellé áll-e. Szavazatával elfogadja-e a politikailag esetleg helyesnek tartott, de azt helytelen módon érvényesítő döntést, vagy annak elutasítását helyesli? Régi barátait, sőt egykori elvi társait támogatja-e, vagy a tudomány és az egyetem függetlenségét védelmezi? Ebben a helyzetben úgy döntött, hogy az egyetem és az egyetemi hagyományok számára fontosabbak a forradalmárrá lett régi barátoknál, s az ő szemében igazán lényeges elvek fontosabbak az elvi társaknál, akikkel persze már régen nem ugyanazon elveket vallották. A kari tanács ülésén mind a tiltakozás esetében, mind az esketés megtagadását illetően eszerint szavazott.^[65] „Kijelenttem – írta *Naplójába* néhány nappal később –, hogy ilyen körülmények között semmiféle munkában nem vehetek részt,^[66] elhatároztam, hogy még az esetleg megtartandó kari ülésektől is távol tartom magam, és visszatérek a filozófiához, boldogan, hogy vége a véget nem érő üléseknek és jegyzőkönyvkészítésnek. Magatartásom a kormánykörökben, mint hallom, nem csekély megütközést keltett.”^[67] Másnap hozzátette: „Az aktivitás, a cselekvés világa, a maga százféle követelményével, amelyet a benne élőkkel szemben támaszt, alapvető irracionalitásával, amely ott is folyvást elhatározásokat követel, ahol ésszerű döntést hozni nem lehet, mivel képtelenség minden tényezőt számításba venni – ez a világ az én legádázabb ellenségem, már a fuvallata is méreg az én számomra. Ez a világ a szellemi koncentráció, az elmélyedés és magábaszállás esküdt ellensége.”^[68]

[64] Jászi Oszkár és Vámbéri Rusztem régi barátja volt, Rónai Zoltán korábbi vitapartnere, Ágoston Péter pedig azon két nagyváradi professzor egyike, akik 1903-ban nem írták alá az öt denunciót és felfüggesztését javaslatba hozó levelet. (A másik professzortársa, aki kiállt mellette, Magyary Géza perjogász volt, ekkor már a budapesti karon oktatott. Érdemes megjegyezni azt is, hogy a kinevező, Kunfi Zsigmond, valamint a hét kinevezett közül három – Ágoston, Varga és Rónai – később a Tanácsköztársaság népbiztosa lett.)

[65] Erre abból következtethetünk, hogy *Naplójában* az „egyhangú tiltakozás” és „egyhangú állásfoglalás” kifejezésekkel írta le a történeteket. (*Napló*, 1919. január 29. és február 3.) Ebből az is kikövetkeztethető, hogy azokat Pikler Gyula is támogatta, aki ekkor még a kari tanács tagja volt, tehát ő is régi harcostársai ellen szavazott, amennyiben jelen volt az üléseken.

[66] A fordulat arra vonatkozik, hogy a jogászképzés reformjának előkészítésén dolgozott.

[67] *Napló*, 1919. február 9.

[68] *Napló*, 1919. február 10.

Ám azt csak hitte, hogy a sors kegyes lesz hozzá, s a „szellemi koncentráció és az elmélyedés” ideje jön el számára, vagyis nem kell több hasonló döntést hoznia.

A Tanácsköztársaság alatti tevékenységének részleteit nem nagyon ismerjük (naplót 1919. április 15-ig vezetett), de egészen biztosak lehetünk abban, hogy nem vállalt benne szerepet, sem tollal, sem (mint egyes értelmiségiek) pisztolytáskával az oldalán. Valószínűleg dolgozott *Állambölcseleti jegyzetein*. Naplójába 1919. április 11-én ezt írta be: „És tovább tekerődzik a vörös tűz köröttünk. Tanácsköztársaság Bajorországban, Braunschweigben. Nyugtalanság Szerbiában, Prágában, Olaszországban, Párizsban. A legérdekesebb idő egy állambölcész számára.”^[69]

A forradalmak utáni őszön az egyetemi tanács úgy döntött: miközben a Tanácsköztársaság alatti kinevezések eleve érvénytelennek tekintendők, az 1918. október 31. és 1919. március 21. közöttiek pedig – így az övé is – felülvizsgálandók. A vizsgálat eredményeként a fenti hét professzort, másokkal együtt, megfosztották katedrájuktól és „örökre alkalmatlannak” nyilvánították őket az oktatásra.^[70] Somló Bódog kinevezését ezzel szemben a jogi kar tanácsa egyhangú szavazással „fenntartandónak” nyilvánította, az egyetem tanácsa pedig 1920. január 30-án őt magát „igazoltnak” jelentette ki.

Talán senki sem tudja megmondani, ilyen előzmények után és egy ilyen történelmi helyzetben ez a döntés vajon megnyugvást hozott-e számára, vagy épp ellenkezőleg, lelkileg felzaklatta, megzavarta, esetleg „megszégyenítette”.^[71] Ezt azért nem lehet eldönteni, mert nem lehet kétségeket kizáró módon megítélni, hogy azt ő maga vajon a múlt felől, egész addigi pályafutása fényében nézte-e (s nekünk is így, ennek ismeretében kell értékelnünk helyzetét), vagy a jövő felől. S ha esetleg a jövő lehetőségei felől, vagy így is mérlegelte a helyzetet, s mi ebben esetleg követjük őt, akkor az ő szóban forgó jövőről alkotott elgondolásai és a mi arról alkotott ismereteink eltérésének mértéke, valamint az ezzel kapcsolatos értékítéleteink különbségei egészen biztosan lehetetlenné teszik a fenti kérdés megítélését. Ami biztos, az csak az, hogy nem lehetett könnyű helyzetben.

1919 végén állambölcseleti jegyzetei alapján tanulmányt írt Platónról, amelyben azt hangsúlyozta: az ókori filozófus nemcsak az „erkölcsi emelkedettségnek”, de a „vigasztalásnak” is örök forrása. 1920 elején magyar nyelven kivonatolta és Jogbölcselet címen közzétette saját *Juristische Grundlehre*jét. Ugyanebben az évben némileg átrendezve közlésre adta le állambölcseleti jegyzeteinek Machiavelliről

[69] *Napló*, 1919. április 11.

[70] Lásd Litván, 1973, 41. Pikler Gyulát – aki 1886-ban lett a budapesti egyetem magán-, majd 1896-ban rendkívüli tanára, s akit 1903-ban neveztek ki rendes tanárnak – ugyancsak ekkor, 1920-ban, nyugdíjazták, 56 évesen.

[71] Litván György kifejezése; álláspontját lásd Litván, 1973, 41. A „megszégyenítés” Litván szerint azért használható itt, mert Somló ezzel – ellentétben társaival – „az ellenforradalmi rendszerbe és annak tudományos életébe való beépülésre” kapott lehetőséget. Bár Litván György Horthy-korszakról adott jellemzését sok tekintetben osztom (például ebben: az „nyíltan szabadságellenes, a tudós függetlenségét még szavakban sem tisztelő rendszer” volt), mégis kétkem, hogy az „igazolás” kiadóit ez a cél vezette.

szóló fejezetét. Az írás a róla szóló nekrológgal együtt 1921-ben jelent meg. A hosszú tanulmány – miközben tele van fájdalmas megjegyzésekkel a szuverenitásról és az államok imperializmusáról – egyszerre tekinthető a magyar Machiavelli-recepció mérföldkövének és egy kortársaknak szóló államelmélet sziporkázó fejezetének.

1920 szeptemberében Budapesten végrendelet tett, melyben javait – nem lévén gyermeke – a Területvédő Ligára^[72] hagyta, s a hónap végén^[73] a román hatóságok által „birtokba vett” Kolozsvárra utazott.^[74] 1920. szeptember 28-án a Házsongárdi Temető evangélikus sírkertjében, édesanyja sírjánál, öngyilkosságot követett el. Őt is oda temették el. Temetésén Ravasz László – akkor református püspökhelyettes – mondott „felekezethez nem kötődő” beszédet; kolozsvári tanártársai nevében egykori barátja, Kolosváry Bálint beszélt, a szociáldemokraták nevében Klein Jakab búcsúzott tőle.^[75] A Budapesti Tudományegyetem gyászjelentést adott ki. Az *Erdélyi Szemle* hetilapban megjelent nekrológiájában a kolozsvári jogász-politikus, Várady Aurél „senkihez nem tartozó halottnak” nevezte, aki a „forrongó koreszmék közötti diszharmónia áldozata” volt: „Sírjánál senkinek sincs joga úgy beszélni róla, mint a saját halottjáról. Somló a még mindig vulkanikusan forrongó és normális kialakulást nem találó XX. század koreszméi között jelentkező diszharmóniának a halottja” – fogalmazott.^[76]

[72] A Területvédő Liga olyan politikai propagandaszervezet volt, ami az egykori magyar állam területi egységének megóvását, 1920 után pedig helyreállítását tekintette céljának. 1918 végén, még a Károlyi-kormány támogatásával alapították jogászok és újságírók (Karafiáth Jenő, Kelemen Kornél, Milotay István, Pethő Sándor és mások), a Tanácsköztársaság alatt betiltották, 1919 őszén pedig újrualapították. Elsősorban a trianoni békeszerződés (1920. június 4.) ellen folytatott propagandát; egyik elnöke Teleki Pál volt. Bár az 1920-as évek közepén megszűnt (beolvasztották a Magyar Nemzeti Szövetségbe), kulturálisan – a „magyarság aktuális életérzését kifejező” rövid imádságra és jelmondatra kiírt pályázatának sikere okán, s tekintettel az akkori oktatáspolitikára is – a Horthy-korszakban mindvégig éreztette hatását.

[73] Sokféle értelmezésre lehetőséget adó tény az az időbeli egybeesés, hogy a magyar Nemzetgyűlés 1920. szeptember 26-án szavazta meg a *Numerus clausus* néven ismertté vált 1920. évi XXV. törvény-cikket, mely a felsőoktatásban a hallgatók számát a „nemzetiségi arányoknak” megfelelően szabta meg, a zsidóságot pedig „népfajként” definiálta. Bár a törvény nem az oktatók, hanem a hallgatók számának meghatározott arányú korlátozását írta elő, az adott időszakban – a fehérterror kísérőjelenségeként (főleg az ún. különítményesek és az Ébredő Magyarok Egyesülete együttműködésében) – számos atrocitás, sőt pogrom-szerű támadás érte a zsidókat Budapesten is, vidéken is. (Lásd ezekről Barna – Csepeli, é. n.). Semmilyen jel nem mutat arra, hogy Somlót támadás vagy inzultus érte volna, de az adatokból egy agresszív antiszemita közhangulat rajzolódik ki, melyet egy asszimilálódott zsidónak lehetetlen volt nem észrevenni. Somló saját zsidóságához való viszonyáról a fenti jegyzeteken kívül lásd még Funke – Sólyom, 2013, 27–29.

[74] Nem tudjuk, hogy Budapesten, majd Kolozsváron mivel szembesült az ezt megelőző hónapokban, hetekben. 1920 nyarán és kora őszén – az éleződő antiszemita hangulat mellett (lásd fentebb) – Budapest egyik fő eseménye az ún. népbiztos-per volt (lásd alább). 1920-ban a román hadsereg megszállva tartotta Kolozsvárt, s a román hatóságok számos helyen megkezdték tevékenységüket. Ez ugyancsak sokkolóan hathatott rá.

[75] Gaal, 2009, 99.

[76] Idézi: Litván, 1973, 42. Lásd még Sas, 2015 [http:// muvelodes.net](http://muvelodes.net).

Tragikus döntésének okát máig keresik. Senki nem mond diktumot, mert hát nem is lehet, de többen „értelmeznek” és „közelítenek”. A megközelítésmódok mögött – Somló Bódog személyén és személyiségén túl – nyilvánvalóan a magyar történelem, valamint az e történelem szabta körülmények között lehetséges és helyes cselekvés kérdései állnak.

Az egyik jellegzetes álláspont a következő: „a finom lelkiismeretű emberben föl kellett merülnie az önkínzó kérdésnek: vajon nem vagyok-e felelős én is mindezt?” – állítja például Nagy J. Endre.^[77] Vagyis a radikális mozgalom, melynek pályája kezdetén részese és előmozdítója volt, mint az ún. „második reformnemzedék” tagja, forradalmakhoz vezetett, a történelmi Magyarország pedig meggyengült és szétesett. Eszerint – folytatódik az érvelés – „Kemény Zsigmond kérdése ágaskodhatott benne: »Tanácsos volt-e az *agitatio*t megindítani, még ama veszély mellett is, hogy az eszmék iránya a szükséges pontokon tovább vagy tévutakra fog vitetni?« De amíg Keménynek volt ereje e kérdésre igennel felelni, Somlón inkább a csüggesztő kétely lett úrrá, mint Széchenyin, aki ezt írta 1848. augusztus 10-én naplójába: »Ki az első impulzust adta, az az oka mindennek, azé a felelősség!«”^[78] Tragikus döntése eszerint a „második Mohácsért” – 1918/19-ért és az azok részeként értett Trianonért – érzett *történelmi felelősségének* a következménye.

Ugyanez a „társadalomtörténeti” érvelés a felelősségvállalási elem nélkül, vagy annak elhalványításával is megfogalmazható, többféleképpen is. Az egyik lehetőség az, ha szembeállítjuk erkölcsi tartását és a történelem mindennapi folyásának kuszaságait, s – Litván Györggyel egyetértve – oda konkludálunk, hogy azért döntött úgy, ahogy, mert „a megbomlott világról szerzett tapasztalatait és soha fel nem adott etikai álláspontját többé nem tudta összhangba hozni”.^[79] Ez esetben tettét a múlt felől magyarázzuk, s eljuthatunk ahhoz az állásponthoz is, hogy – nem a felelősség *miatt* vagy annak *terhe alatt*, hanem – a *felelősség előtt* menekült a halálba. Ezt persze a szakirodalomban nem állítja senki; részben azért, mert nem lenne összeegyeztethető azzal az erkölcsi tartással, ami mindig is jellemző volt rá.

Mondhatjuk azonban (az 1919/20-ban látható jövőre vetve egy pillantást), hogy élete és életműve egy olyan Magyarországgal – s azon belül: annak polgári ígéreteivel, szabadgondolkodói számára biztosított lehetőségekkel, asszimilálódó zsidóságának reményeivel, és általában: egy szép jövőre vonatkozó elképzelésekkel stb. – kapcsolódott össze, amely 1918/19-ben, illetőleg 1920-ban elpusztult, tehát ő is elpusztult vele. E gondolatnak része lehet az is, hogy az új Magyarország, ami 1920-ban még csak formálódott ugyan, de fő vonalai már ekkor is látszottak, nem az ő világa volt. A nemzetileg bezárkózó, antiliberális, keresztény-nemzeti ideológiájú és sok szempontból már a kezdet-kezdetén antiszemita Horthy-Magyarország nem vonta ugyan felelősségre őt (mert hát nem is volt

[77] Nagy J., 1981, 772.

[78] *Uo.*

[79] Litván, 1973, 41.

miért),^[80] de – mint egykori szabadgondolkodót és mindig is szabadon gondolkodót, kikeresztelkedett zsidót, az „izmusok” dogmáin felülemelkedni próbáló politikai gondolkodót és tárgyilagosságra törekvő jogászt – egészen biztosan nem fogadta volna be. Vagy ha megteszi, ő nem tudott volna mit kezdeni vele, mert hát ő úgy volt a szívében mindig is magyar, hogy egyszersmind kozmopolita és européer is volt.^[81] Mondhatjuk ezt úgy is, hogy 1919/20-ban *megsemmisült* az *a társadalmi tér*, amely számára életlehetőségeket biztosíthatott volna. Így szemlélve döntése tragikus volt, de következetes.

E magyarázatokkal szemben, melyek döntésének okát a történelemmel, a társadalommal és részben pályájával összefüggésben keresik, mások – s e lehetőség elsősorban Andreas Funke és Sólyom Péter könyvéből tűnik elő – *személyiségének* labilis voltára, sőt egyenesen *suicid* elemeire mutatnak rá.^[82] Az önpusztítás lehetőségét fel-felelemlegető (1898-as, fentebb idézett) naplóbejegyzése, levelezésében elszórt megjegyzései, testvérének, Gusztávnak az öngyilkossága (melyre szerinte „minden kényszerítő körülmény hiányában” került sor) – nos, mindezek arra utalnak, hogy tette lélektani alapon magyarázható. Ezen álláspont szerint az öngyilkosság lehetőségének mérlegelését felerősíthette az 1918/19-ben Budapesten megtapasztalt politikai forgatag is, amit a békés és összességében valószínűleg boldogsággal megélt kolozsvári évek után nem volt képes összeegyeztetni azzal az életseménnyel, amelyet a tudományos kutatás szempontjából helyesnek tartott.^[83] Trianon élménye és a Tanácsköztársaságra adott ellenforradalmi reakció számára minden bizonnyal nehezen volt elviselhető, *kacagányos-kutyabőrös* világot előrevetítő atmoszférája pedig csak a végleteleg felfokozhatta ezt. Erősíthette ezt a sokkot a *bocskoros hadak* egyetem-elsöprő politikája szeretett Kolozsvárán, melyről minden bizonnyal értesült, s a nemzetközi jognak az az értelmezése is, amit a Párizs környéki kastélyok kristálycsillárai alatt *frakkokban* üldögélő urak végeztek el.

[80] Neve egyébként említésre került az 1920-as ún. „népbiztos-perben”, melynek keretében a Forradalmi Kormányzótanács tíz népbiztosát állították bíróság elé, többek között Ágoston Pétert is. A per 1920. július 5-én kezdődött, s az ítélet (mely négy népbiztos számára halálbüntetést, hat számára pedig szabadságvesztés-büntetést jelentett) 1920. december 28-án született. Somlóról Szladits Károly tanúvallomásaiban esett szó, abban a kontextusban, hogy Ágoston állítólag Somlóval beszélt arról, hogy elfogadja-e külügyi népbiztosi tisztséget. Lásd erről Ormos, 2011, 223–304., utalva a *Budapest Főváros Levéltára* 1920-6274. 160-161. dossziék iratanyagára.

[81] E szövegezés a mondatrészek sorrendjének megfordításával aknáz ki bizonyos szemantikai lehetőségeket. A szakirodalomban Andeas Funke és Sólyom Péter így fogalmazott: Somló kozmopolita volt, s szívében egyszersmind magyar; vö.: Funke – Sólyom, 2013, 91–93.

[82] Lásd Funke – Sólyom, 2013, különösen 91–93. A pszichiátria álláspontja szerint a suicid személyiségelemek lehetnek örökölték és tanultak. Bizonyos genetikai-neurobiológiai tényezők közvetetten érzékennyé tehetnek embereket az öndestrukciónak, amit más lelki tényezők – egyes személyiségvonások vagy lelki folyamatok (az agresszivitás gátlódása, a saját értékrendbe vetett hit csökkenése, a személyiség beszűkülése) – felerősíthetnek. Természetesen nem készült olyan – akárcsak elvi kérdéseket is érintő – elemzés, amely e személyiségelemeket Somló esetében szakszerűen megvizsgálta volna.

[83] Funke – Sólyom, 2013, 92.

A tragikus döntés *társadalomtörténeti és lélektani* magyarázata természetesen kombinálható is. Ezt az utat járta Varga Csaba, amikor Somló önpusztító tetteinek magyarázatát kereste: „Érzékeny idegrendszerű, vibráló alkatú, a *suicidium* gondolatával fiatalsága óta vívódó ember ő, aki mint gondolkodó a történelem kelepcéjéből megpróbál menekülni. [...] A krízist, amit nemzete sorsában lát, személyes válságként éli át. Teszi ezt erkölcsiségéből, igazságkereséséből, szűkebb pátriájának döbbenetét kiváltó sorsából fakadóan. És teszi egy olyan ember belső életével terhelten, akinek személyes sorsában is a szálak egyre összébb kuszálódnak.” Vagyis azért lett öngyilkos, mert „nem látott, nem érdemesített a maga számára kiutat, összeroppant”.^[84]

Akármeddig is keressük azonban döntése okait, sosem leszünk képesek minden szempontból racionális magyarázatot találni rá. A nem racionális tetteket olykor a művészet eszközei talán jobban megragadják. A pályáját joghallgatóként kezdő, előadásait hallgató, sőt vele személyesen is jó kapcsolatban lévő Reményik Sándor – a „fájdalom fejedelme” – például így érzékeltette a történeteket. Amikor „valahol lenn, megnyílt[t] egy mély pokol” s „a büszke homlokzat végighasad[t]”, akkor nem volt „váll, ahol megtámaszthatta volna magát”, nem volt „nyugvópont”, és nem volt sem „kívül”, sem „belül”, egyszer csak „recsegve minden összedől[t]”, és „a végzet mindent, mindent letarol[t]”.^[85]

Ez a végzet „letarolta” aztán még a porait is! Sírját ugyanis – írja az egyik forrás – „az 1980-as években felszámolták, csak a síremlék feliratos táblája maradt meg.”^[86] Tudományos emlékének megőrzését illetően ennél talán jobb a helyzet, de csak azért, mert az elmúlt évtizedekben néhányan sokat (sokan pedig egy-egy keveset) tettek azért, hogy élete és munkássága az utódok emlékezetében ne váljon semmivé.

[84] Varga, 1980, 360. A magam részéről a lélektani és a társadalomtörténeti elemek kombinálását helyesnek gondolom, sőt ezt tartom a magyarázat helyes útjának, de nem hiszem, hogy „a történelem kelepcét” állított volna neki, hogy azért dobta el magától az életét, mert nem talált alternatívát, vagy hogy történelmi vagy elméleti okokból „hányódott” volna. Ezért nem gondolom, hogy valamibe „belebukott”, valamivel „kudarcot” vallott, vagy hogy bármelyik írása is „az elbukó Somló hatyúdalának” nevezhető; lásd *uo.* Azt viszont helyes megállapításnak tartom, hogy a személyes tragédiát a politika kontextusában (a „politikum[na]k az életébe való] benyomulására tekintettel) kell értelmezni. Ugyancsak lehet valamilyen szimbolikus jelentősége annak, hogy az adott helyzetben (1919/20-ban) politikai kérdésekkel kezdett foglalkozni, másfelől azonban ezt nem nevezném „kétségbeesett, végső kísérletnek”; lásd *uo.*

[85] Lásd Reményik Sándor: *Tragédia. Egy eszme indul. Versek.* Kolozsvár, Minerva (Az Űt), 1925.

[86] Lásd Kovács – Kiss – Takács, 2012, 134. Más források szerint (vö. <http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/9214/somlobodog.jpg?sequence=1>) a sírhelyet az 1960-as években számolták fel. Ez utóbbi adat valószínűleg pontosabb, minthogy a felszámolt sírhelybe – a ma is látható sírkő szerint – az 1960-as években temetkeztek. A „feliratos tábla” sem a síremlékről maradt meg, hanem az evangélikus egyház csináltatta az eredeti sírhely felszámolásakor.

A két világháború közötti korban a legtöbbet tanítványa, Moór Gyula tette ezért, aki – miután nekrológot írt róla és kiadta az „első filozófiáról” szóló jegyzeteit^[87] – jogbölcseleti előadásában pozitívan értékelte, főleg a „második korszakában” született műveit. Önmaga elméletét a Somló által kezdeményezett újkantiánus hagyomány folytatásaként értelmezte, „a legjelentékenyebb magyar jogfilozófusnak” tartva őt. Nekrológ-jellegű életmű-ismertetést tett róla közzé Bárd József is, s méltatta jelentőségét a magyar jogfilozófiáról szóló áttekintésében Horváth Barna is.^[88] Mindent összevetve azonban, életműve e korszakban közvetlenül nem nagyon hatott a magyar jogbölcseleti gondolkodásban. Az 1950-es és 1960-as években sem volt jobb a helyzet, sőt kifejezetten rosszabb lett, mert a múlt részeként az ő gondolatait is ki akarták radírozni a jogról és az államról való gondolkodásból. Egy 1955-ben íródott, a magyar állam- és jogelmélet egész nem-marxista múltjáról elutasító ítéletet mondó monografikus áttekintés ugyanis – az akkor uralkodó ideológiai mintáknak megfelelően – az imperializmus és a reakció szekértolóját látta benne, s elméletét tudományos szempontból lényegében értékellennek, tehát elfelejtendőnek nyilvánította.^[89] Ezt a „marxista kismesterek” is folytatták^[90] – igaz, mérsékeltebb tónusban és talán kevesebb haraggal.

Az, hogy emléke, sírjához hasonlóan, nem tűnt el teljesen, az 1970-es évekbeli „újrafelfedezésének” köszönhető. Ebben legnagyobb szerepet a történész Litván György tanulmányai játszották, melyek közül az elsőt születésének századik évfordulóján tette közzé.^[91] Litván tárgyszerű, mégis szenvedélyes megközelítése többek között azért gyakorolt sokakra nagy hatást, mert a tudós pályáját a magyar történelem politikai erőterében, a tudomány éthoszának – például az igazságkeresés és az erkölcsi tartás egységének – kiemelésével mutatta be. Somló Bódog példájával azt sugallta: a tudós tévedhet, de tisztességesnek kell lennie és csakis az igazságot szabad szolgálnia. Meg azt, hogy az életben mindennek megvan a maga következménye. Litván György példáját többen is követték – szenvedélyesen vagy kevésbé szenvedélyesen, hitelesen vagy kevesebb hitellel.^[92] Az 1970-es években újraindult hazai szociológia-oktatásban helyt kapott Somló korai elmélete is,

[87] Moór, 1921 és Moór, 1926, ez utóbbiban lásd *Vorwort des Herausgebers*, 3–17. Moór örökölte meg egyébként Somló könyvtárát, s hozzá kerültek iratai, levelei és jegyzetei is. A Somló-kéziratokat Moór halála után annak testvére, Moór Jolán az Országos Széchényi Könyvtárhoz juttatta el, a hatalmas könyvtár maradékát pedig, megsemmisülését megelőzve, Varga Csaba mentette át az Országgyűlési Könyvtárnak. (Lásd Varga, 1995; Jónás, 1995.)

[88] Bárd, 1921, 33–36.; Horváth, 1930/31, 37–85. (Az ilyen jellegű áttekintéseket elsőként még maga Somló kezdeményezte; lásd Somló, 1907–08, 315–323.)

[89] Lásd Szabó, 1955, 266–275. és 360–384. Mint később kiderült, még ebben a korszakban és marxizáló fogalmi keretben is írtak róla izgalmas elemzéseket – igaz, csak az íróasztal-fióknak. Lásd e tekintetben Szegvári Katalin: *Somló Bódog jogelméleti munkássága* című írását, ami eredetileg 1952/1953-ban íródott, de csak 2004-ben jelent meg; vö. Szegvári, 2004.

[90] Lásd Sándor, 1965, 602. és Seres, 1970, 936–954.

[91] Lásd Litván, 1973. Lásd még Litván, 1977, 503–507.

[92] Mikó, 1973, 4. , Szegő, 1976, 420–426. és Bodzsoni, 1975, 123–143.

ideértve etnológiai munkásságát is.^[93] A szociológus és jogász Somló gondolkodói pályáját, ugyancsak a tudomány és az erkölcs viszonyára fókuszálva – átütő gondolati erővel, ezért máig izgalmasan – Nagy J. Endre dolgozta fel.^[94] Az 1970-es, majd 1980-as évekbeli újrafelfedezéshez Varga Csaba az eredetileg németül íródott két jogelméleti írás magyar fordításának közzétételével, az *Állambölcséleti jegyzetek* három részletének sajtó alá rendezésével és tanulmánnyal járult hozzá.^[95] Varga azok közé tartozott, akiknek nemcsak a felejtés megakadályozásában volt szerepük, de később is gondozták örökségét.^[96]

Amikor állami és politikai rendszerünk 1990-ben alkotmányos demokráciává változott, egy több évig tartó folyamat eredményeként sor került a magyar jogelmélet 1945 előtti képviselőinek erkölcsi és tudományos rehabilitálására. Ennek részeként Somló Bódog elmélete is új megvilágításba került. A rehabilitációs igény már néhány évvel korábban megfogalmazódott,^[97] aztán pedig államelméleti,^[98] etikai,^[99] jogelméleti^[100] és értékfilozófiai irányokban is kiteljesedett. Az utóbbi tekintetben Szegő Katalin személyes hangú, értő elemzései és szövegkiadása „örítették a tüzet”, Kolozsváron is.^[101] Az 1945 előtti jogelmélet rehabilitálásában kulcsszerepet játszó, sőt azt egyéni tudományos programjává is tévő Szabadfalvi József Somló vonatkozásában (is), felvállalta a hagyomány egész történetét átélő gondozó szorgos szerepét: részmonográfiát és tanulmányokat írt, évfordulók alkalmával emlékeztetett, a magyar jogfilozófia képviselőjeként népszerűsítette külföldön, megírta rövid életrajzát, s recenziálta a róla szóló fontosabb könyveket.^[102]

[93] Lásd Sárkány, 1977, 516–521. , valamint Zsigmond, 1977, 508–515. Rövid ismertető a fenti írásokról és Litván György 1977-es cikkéről: [N. N.], 1978, 700–701.

[94] Nagy J. 1981, 764–772. és Nagy J. 1993, 61–88. Lásd még ehhez: Sipos, 1994, 38–43.

[95] Lásd Somló, 1917, valamint Somló 1981, Somló 1985a és 1985b, továbbá Varga, 1980.

[96] Lásd Somló több német nyelvű írását és az azokról készült recenziókat újraközlő kötetet: Somló, 1999 és az arról készült ismertetést: Varga, 2000, 258–259. Az előbbiről könyvismertetés: Szabadfalvi József: Magyar jogbölcsélet. Felix Somló... [etc]. *Budapest Könyvszemle* [BUKSZ] 19. évf. (2007) 1. szám. 22–28. Lásd még Szegvári, 2004.

[97] Szájer, 1985, 95–114.

[98] Navracsics, 1991, 16–27.

[99] Kostyákné – Pethő, 1990, 109–135.

[100] Falus, 1994; Zódi, 1995, 63–141. Lásd még a *Jogbölcsészet* új kiadását: Somló, 1995.

[101] Szegő, 1993, 73–88. és Szegő, 1994, 343–364., valamint Szegő, 2003, 200–228. Somló axiológiai írásainak újraközlése: Somló, 1999. Erről Demeter Szilárd írt rövid könyvismertetést: *Kellék* [-] (2000) 14. sz. 92. Szegő Katalin halála után az ő szellemi hagyatékának értékeit, részben Somlóéval együtt, Egyed Péter őrzi; lásd Egyed, 2010.

[102] Szabadfalvi, 2011; Szabadfalvi, 2007a, 485–498; Szabadfalvi, 2006; Szabadfalvi, 2007b, 615–621.; Szabadfalvi, 2007c, 540–550. o.; Szabadfalvi, 2010, 375–389.; Szabadfalvi, 999) XI–XII.

Miután a rehabilitáció megtörtént,^[103] Somló elméletét annak lehető legkülönbözőbb aspektusai szerint tárgyalták a szakirodalomban: elemezték azt a tudomány és a politika folyamatosan egymásra ható, az életpálya egészét befolyásoló kontextusában, a magyar polgári jogelmélet egészének elmélettörténeti összefüggéseiben, jogelméleti és jogszociológiai kontextusban, sőt a jogi és jogtudományi kultúrtörténetünk részeként.^[104] S miután Somló elméletére a nemzetközi szakirodalomban is figyelnek,^[105] nem csoda, ha a hagyomány ápolásában külföldi kutatók is rész vesznek. E tekintetben Andreas Funke írásait^[106] kell megemlíteni, aki Sólyom Péterrel összefogva – egy eredeti gondolatokat megfogalmazó hosszú bevezető tanulmány kíséretében – 2013-ban sajtó alá rendezte és kiadta Somló Bódog Naplójának számos jegyzetét és válogatott levelezését.^[107]

S bár elméletéről még nem rendeztek önálló konferenciát, a magyar jogelméleti hagyomány immár klasszikus alkotóinak elméleteit és azok mai aktualitását tárgyaló 2015-ös kolozsvári tanácskozáson^[108] kitüntetett helyet kapott. A tanácskozás résztvevői a konferencia záróakkordjaként egy Somló Bódog emlékhelyt avattak fel a Házsongárdi Temető evangélikus sírkertjében.

Somló Bódog elmélete persze, teszem hozzá mindehhez, ma már a „jogfilozófia történelmének” része, ami – az ő szavaival – „igen érdekes stúdium”. Ám a fő kérdés, tette ehhez hozzá, „mégiscsak az, hogy a ma élő kiválóbb elmék mit tartanak helyesnek”. Ezt így indokolta meg: „És nem csak az orvosprofesszornak kell a saját fejével gondolkodnia, hanem növendékeit is arra kell szoktatnia, hogy a saját szemükkel lássanak és a maguk fülével halljanak, és ugyanez feladata a jogfilozófia professzorának is. [...] Mert ha a professzor a jogbölcselet régi íróit nem csak szárazon recitálni akarja, hanem ha le akarja vonni a jogbölcselet történelmének tanulságait, akkor is arra kell oktatnia tanítványait, hogy ne boruljanak

[103] S azt, hogy megtörtént, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a 2000-es évek elejétől az Országos Tudományos Diákköri Konferenciák jogi tagozatán (egyetemi oktatók magánadományaiból) sokszor „Somló Bódog díjat” adnak ki legkiválóbb dolgozatok szerzőinek; hogy létrejött a Somló Bódog Társaság, melyet egyesületi formában magánszemélyek hoztak létre a jogbölcselet és politikai filozófia hagyományainak ápolása és fejlesztése céljából, s hogy – az előbbi (zártkörű) Facebook-oldala mellett – a Facebookon megalakult a Somló Bódog Kör, mely bölcsészeti és társadalomtudományi fórumként programokat szervez, és interdiszciplináris műhelyként kíván szolgálni fiatal kutatók számára.

[104] Kupa, 1998, 43–48.; Perek, 1998, 78–83.; Rigó, 2005, 349–359.; Fleck, 2011, 1–10.; Schweitzer – Halász, 2010, 286–297.

[105] Lásd Gönczi, 1995, 575–576.

[106] Lásd például Funke, 2012, 155–166., továbbá Funke, 2004.

[107] Somló, 2013. Bevezető tanulmány: Einleitung, *uo.*, 13–94. Recenziók a könyvről: Szabadfalvi József, *Állam- és jogtudomány*. 54. évf. (2013) 1–2. szám, 172–178.; Cserne Péter, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. 99. évf. (2013) 3. szám, 441–445.; Katalin Gönczi, *Stüdt-Forschungen*. 72. évf. (2013) 369–371.; Moritz Kinga, *Többlét. Filozófiai Folyóirat* (2013) 2. szám, 139–146.; Stanley L. Paulson, *Juristenzeitung* (2014) 894–895.

[108] *Magyar Jogfilozófusok Kolozsvári Tanácskozása: A Magyar Tudomány Napja Erdélyben: Somló Bódog, Moór Gyula és Horváth Barna jogfilozófiájának aktualitása*. Kolozsvár; 2015. november 6. és 7. A rendezvényt a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kolozsvári kara szervezte. A konferencia Somló elméletével foglalkozó szekciójában Egyed Péter, Szabó Miklós, Zódi Zsolt és e sorok írója adott elő; az előadások szerkesztett változatainak megjelenése folyamatban van.

le a létező állapotok és tanok előtt, legyenek bátor gondolkodók, ne féljenek még az üldözéstől sem; vagyis, ha a jogbölcselet történelmét haszonnal kutatta, akkor úgy a maga, mint a tanítványai számára le kell vonnia azt a tanulságot: Ne álljunk meg a jogbölcselet történelménél, mert valahány nevet feljegyzett a jogbölcselet történelme, egy sincs köztük, aki a jogbölcselet történelménél megállott volna.”^[109]

[109] Somló, 1902, 61.

2. RÉSZ: DOKUMENTUMOK*

Az alábbi dokumentumok Somló Bódog élet- és pályarajzát kívánják szemléltetni, kiegészíteni és elmélyíteni. Néhány esetben a közlés célja nem a szemléltetés, hanem új értelmezési lehetőségek felvetése.

1. dokumentum:

„HŰSÉG ÉS SZERETET”, „LOJALITÁS ÉS SZOLGALELKÜSÉG”

Egy állítólag „királyellenes” cikk és egy névtelen levél

Forrás: OSZK Kézirattár,
Analekta, 5380. szám

A cikk az igényes és ígéretes publicisztika körébe sorolható, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy egy 21 éves egyetemista írta. Ám nemcsak ezért érdemes odafigyelni rá, hanem azért is, mert „királyellenesnek” tűnik, noha nem az, s a királyellenesség Somló életében később még különös jelentőséget kapott (noha semmilyen adat nem utal arra, hogy királyellenes, vagy általában antimonarchista lett volna). A cikk maga nem is a királyságról szól, hanem az uralkodó születésnapjának apropóján a királysággal kapcsolatos nemzeti érzület egyik metszetének tárgyszerű leírását adja. A levél átírata (mai helyesírási szabályok szerint) a következő.

* A dokumentumok vonatkozásában itt köszönöm meg az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattára munkatársainak segítségét, s általában is azt a csendes és áldozatos munkát, amellyel évtizedeken át gondosan megőrizték és ma is rendszeresen hozzáférhetővé teszik e régi iratokat.

Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattára „Somló Bódog királyellenes cikke és egy névtelen levél” jelzéssel érdekes újságkivágást őriz az *Erdélyi Híradó*ból. Mellette egy kétsorosos levél. A cikket „S. B.” monogrammal írták alá, a levelet — mely valakinek a cikk kapcsán érzett felháborodását jelezte — nagy valószínűség szerint a lap szerkesztőségéhez küldték, névtelenül, s az onnan kerülhetett a szerzőhöz. Mindkét dokumentum Somló Bódog hagyatékából került az OSZK-ba. Az újságkivágás az 1894. augusztus 18-i szám esti kiadásának „Aug. 18.” című vezércikkét tartalmazza.

Hetedik évfolyam, 190 (1986.) szám. Kolozsvárt, 1894. szombat, augusztus 18.

ERDÉLYI HÍRADÓ
ESTI KIADÁS
Aug. 18.

Kolozsvár, augusztus 18.

Ünnepet ül az ország. Amerre a szem lát, háromszínű zászló lobog és ünneplő ruhában az isten házába mennek az emberek. Az ország sok ezer helyén felhangzik a zsolozsma, mert ma vagyon a magyar király születése napja.

Mégis csak erősen monarchikus nemzet vagyunk – noha éppen nem szeretjük a dinasztíát. Ujjat húzunk királyainkkal, de ragaszkodunk a királysághoz.

Sok századév küzdelme és keserve két erős érzelmet fakasztott és nevelt nagyra a magyar nép lelkében: az egyikből a szent korona-féle elmélet hajtott ki, a másikkól az ellenállási záradék sarjadt.

Minden lojalitásunk mellett erősen szabadszájúak voltunk mindig, és minden lázadó hajlamaink mellett hívek a királyhoz. Szabadságharcunk számtalan volt, forradalmunk csak egy. Fegyverrel mentünk királyaink ellen nem egyszer, ha szavukat megszegték (mert a magyar közjog szerint csak szószegő király lehet a nemzet ellensége), de köztársaságra ezer esztendő alatt csak egyszer gondoltunk.

Így volt ez már a nemzeti királyok korában, és így maradt ez, csak jobban kiélesedve, a nemzetietlen királyok alatt is. A német udvar ellen feltámadt nemzeti féltékenység segítségére jött az alkotmányos érületnek és ki tudja vajon nem a királyság nemzetellenes törekvéseinek köszönhetjük-e jórészt, hogy míg Európaszerte a királyság emberfölötti mivoltát hirdették ízetlen teóriák, a magyar közjog alkotmányos földjén mindenha még a koronázás üdvkiáltásaiba is beleharsogott a nemzeti mementője: a király a nemzetért van.

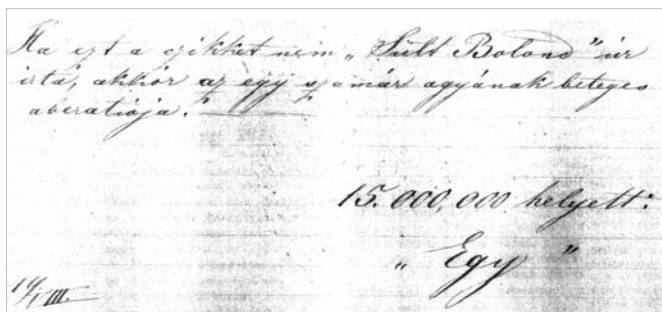
A múlt hagyományait változatlanul folytatja mai gondolkodásunk: hűségünk erős, de szeretet nélkül való.

Ez az érdekes és páratlan állapot talán nem csekély részben köszönhető annak, hogy élvezzük a királyság közjogi előnyeit a dinasztíák lélektani hátrányai nélkül. A dinasztíából semmit sem látunk és a királyból is csak annyit, amennyi alkotmányos funkciói teljesítése közben látszik belőle. A kára ennek az állapotnak inkább csak közigazdasági, míg haszna erkölcsi haszon.

Hűségünkben kevés a szeretet, de lojalitásunkban is kevés a szolgálékűség.

S. B.

A cikk mellett őrzött augusztus 19-i keltezésű egy mondatos levél egy olvasó panasza. Ma talán így mondanánk: kissé idéetlen panasza, zavarosan megfogalmazva. A levél szövege, mely a megsárgult papír és a megkopott írás miatt csak nehezen reprodukálható digitálisan, a következő:

Forrás: OSZK Kézirattár, Analekta, 5380. szám

A levél *betűhív* átírata:

„Ha ezt a cikket nem »Sült Bolond« írta, akkor az egy számár agyának beteges aberratiója.

15.000,000 helyett:

»Egy«

19/VIII.”

Talán nem felesleges emlékeztetni arra, hogy Somló Bódogot néhány évvel később, 1903-ban „királyellenességgel”, illetőleg „monarchia-ellenességgel” vádolták – egy olyan előadás, illetőleg tanulmány miatt, amelyben a monarchiáról vagy a királyról szó sem esett. Ha tehát az egy mondatos névtelen levél nem valamelyik egyetemi társának diákcsínye (amit nem lehet kizárni, bár valószínűsége csekély), akkor akár az is felvethető, hogy valaki rásütötte a királyellenesség bélyegét, s ez később, nagyváradi éveiben is megmaradt. (A „királyellenesség” ez idő tájt a politikai ellenfél „erkölcsi kivégzésének” általános ideológiai eszköze volt; valami olyasmi lehetett akkor, mint amikor manapság „leemeszpésezik” vagy „ledékásozzák” a vitapartnert. Mint ismeretes, később, az 1912-ben alapított Országos Köztársasági Pártot a királyság védelméről hozott törvény alapján már 1913-ban betiltották; jóval később pedig, 1924-ben Veér Imrét „köztársasági propaganda” miatt ítélték fegyházbüntetésre.) Vagyis talán nem alaptalan azt feltételezni, hogy a királyellenesség 1903-as vádja a Somló Bódog tevékenységét kritikailag figyelők „emlékezőtehetségét” dicséri.

2. dokumentum:

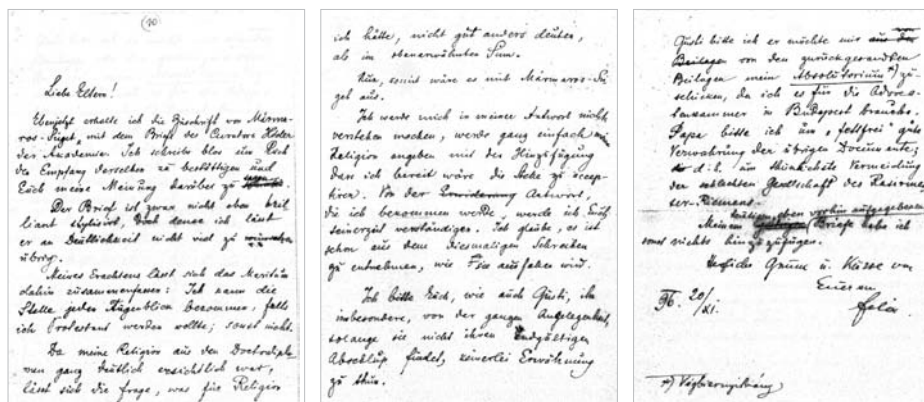
„NOS, ENNYIT MÁRAMAROSSZIGETRŐL”

Somló levele szüleinek

Diplomájának megszerzése után Somló Bódog az akkori Magyarország kisebb jogakadémiáin – Máramarosszigeten, Pécsen, Pozsonyban – próbált elhelyezkedni. Az alábbi levél azt mutatja meg, hogy miként reagált a máramarosszigeti Református Lyceum jogakadémiájáról érkező elutasításra.

Amint a levélben olvasható, a meghirdetett állásra történő jelentkezését csak akkor fogadnák el – tudatták vele –, ha református lenne. Különös érzés lehetett ezt a fajta elutasítást úgy átélni, hogy öt évvel ezelőtt, 1891-ben, Temesvárott tért át a katolikus hitre. (A többségi társadalomba asszimilálódni kívánó zsidó családokban az ilyen döntést a fiatalok, vagy szülei, rendszerint az érettségi előtt hozták meg, hogy az egész pályájukon őket elkísérő érettségi bizonyítványban ne jelenjen meg a „vallása: izraelita” bejegyzés.)

A levelet Somló németországi tanulmányútjáról írta szüleinek 1896. november 20-án, miután megkapta a hivatalos értesítést Máramarosszigetről. Ezt postára adta, majd az alábbi levélben értelmezte Héder János gondnok-helyettes azzal érkezett „kommentárját”, mely azt tudatta vele, hogy akkor alkalmaznák, ha református volna. Sokat elárul személyiségéről az a tárgyilagos hangnem, amelylyel e helyzetet ismerteti szüleinek. Ime a levél:

Forrás: OSZK Kézirattár, Levelestár, Somló Bódog levele szüleinek, 1896. november 20.

A levél átirata:

Liebe Eltern!

Ebenjetzt erhalte ich die Zuschrift von Máramaros-Sziget mit dem Briefe des Curators Héder der Akademie. Ich schreibe blos um Rück den Empfang derselben zu bestät(t)igen und Euch meine Meinung darüber zu sagen. Der Brief ist zwar nicht eben brilliant stylisiert, doch denke ich lässt er an Deutlichkeit nicht viel zu wünschen übrig.

Meines Erachtens lässt sich das Meritum dahin zusammenfassen: Ich kann die Stelle jeden Augenblick bekommen, falls ich Protestant werden wollte; sonst nicht.

Da meine Religion aus den Doktordiplomen ganz deutlich ersichtlich war, lässt sich die Frage, was für Religion ich hätte, nicht gut anders deuten, ab im obenerwähnten Sinn.

Nun, somit wäre es mit Máramaros-Sziget aus.

Ich werde mich in meiner Antwort nicht verstehen machen, werde ganz einfach meine Religion angeben mit der Hinzufügung, dass ich bereit wäre die Stelle zu akzeptieren. Von der ~~Erwiederung~~ Antwort, die ich bekommen werde, werde ich Euch seinerzeit verständigen. Ich glaube, es ist schon aus dem diesmaligen Schreiben zu entnehmen, wie sie ausfallen wird.

Ich bitte Euch, wie auch Gusti, ihn insbesondere, von der ganzen Angelegenheit, solange sie nicht ihren Entgültigen Abschluß findet, keinerlei Erwähnung zu thun.

Gusti bitte ich, er möchte mir von den zurückgesandten Beilagen mein Absolutorium* zurückschicken, da ich es für die Advocatenkammer in Budapest brauche.

Papa bitte ich um „fettfrei“ gute Verwahrung der übrigen Documente; d.h. um thunlichste Vermeidung der schlechten Gesellschaft des Rasirmesser-Riemens.

Meinem heutigen, eben vorhin aufgegebenen Briefe habe ich sonst nichts hinzuzufügen.

Herzliche Grüße u. Küsse von
Eurem
Felix

96. 20/XI.

* Végbizonyítvány

A szöveg magyarul:

Drága Szüleim!

Az imént kaptam értesítést Máramarosszigetről, az Akadémia Héder nevű kurátorának levelével együtt.* Csak azért írok, hogy megerősítsem a levelek kézhezvételét, és elmondjam Nektek a véleményemet róla. A levél stilisztikailag nem éppen ragyogó, mindazonáltal azt gondolom, hogy mondanivalóját tekintve nem hagy sok bizonytalanságot maga után.

Szerintem érdemben a következőképpen foglalható össze: amennyiben protestánsá válok, az állást bármelyik pillanatban megkaphatom; máskülönben nem.

Mivel a vallásom a doktori diplomákból világosan látszott, az ezt érintő kérdés kizárólag a fent említett értelemben értelmezhető.

Nos, ennyit Máramarosszigetről.

A válaszomban nem fogok kitérni a részletekre, egyszerűen megadom a vallásomat, azzal a megjegyzéssel, hogy készen állok elfogadni az állást. Az erre érkező ~~felelet~~ válaszról be fogok számolni Nektek. Azt hiszem, hogy jelen levélből is egyértelmű, hogyan alakul majd a dolog.

Arra kérlek Benneteket, ahogy kértem ezt kiváltképp Gusztitól is, hogy amíg nem zárul le véglegesen ez az egész ügy, addig senkinek ne tegyetek említést róla.

Gusztit arra kérném, hogy küldje el nekem** a végbizonyítványomat a visszaküldött mellékletek közül, ugyanis szükségem van rá a budapesti ügyvédi kamaránál.

Édesapát arra kérem, hogy gondosan őrizze meg a többi dokumentumot, és tartsa őket a lehető legtávolabb az ollók és kések nemkívánatos társaságától.

A mai, imént feladott levelemhez máskülönben további hozzáfűznivalóm nincs.

Szívbeli üdvözzel, csókol

Benneteket,

Félixetek.

1896. november 20.

* Az utalás Héder Jánosra vonatkozik, aki ez idő tájt a líceum helyettes gondnoka volt.

** Ti. a szülei lakásáról az övébe.

3. dokumentum:

HOGY „NE MARADJON PESTÜNK SOKÁ BÓDOGTALAN!”

Szladits Károly verse Somló Bódoghoz

A Magyar Államvasutaknál eltöltött háromévi segédfogalmazói, majd további csaknem háromévi fogalmazói munka után Somló Bódog nagy nehezen állást kapott a Nagyváradra Királyi (Katolikus) Jogakadémián.

Amikor Nagyváradra költözött, egyik budapesti barátja, a később magánjogászként ismertté vált Szladits Károly tréfás versecskével fejezte ki az azzal kapcsolatos örömét, hogy sikerült akadémiai pályára lépnie, és azt a reményét, hogy Budapest nemsokára viszont láthatja őt. A verset Szladits levélben küldte el Somlónak, ezért az OSZK Kézirattárának Levelestárában az ma is megtalálható a Somló Bódoghoz írt mintegy 30 levél egyikeként. (Somló Szladitshoz írt leveleiről, valamint arról, hogy azok fennmaradtak-e, nincs tudomásom.)

E levelekből tudjuk, hogy Szladits „Objektív Bódog”-nak nevezte Somlót, ami személyisége jelzőjeként is találó volt, s elméletére nézve igen jellemző. Olyannyira, hogy az egyik szakirodalmi elemzés* ezt az objektivitásra való törekvést úgy jelölte meg, helyesen, mint Somló elméletének vezérszavát.

E levelekből – Szladits impulzív, a barátok előtt kitárulkozó, már-már exhibicionista és ahogy maga nevezi: bizonyos tekintetben neuraszténiás természetén túl – jól látható barátságuk mélysége is. Szakmai sikereiknek és kudarcaiknak, sőt még a nőkkel kapcsolatos véleményüknek a megbeszélésén túl erre utal az a szabad szóhasználat, amit egymással szemben (feltehetőleg kölcsönösen, bár Somló esetében ezt a stílust nehéz elképzelni) megengedtek maguknak. Minden levélen átüt a másikért való aggodás, a ragaszkodás és önzetlen odafigyelés. Íme a vers:

* Lásd Verzweifelt objektiv. *Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló* (1873–1920). Szerk.: Andreas Funke – Péter Sólyom. Köln – Weimar – Bécs [Wien], Böhlau Verlag, 2013. Itt jegyzem meg, hogy a verset először (feltehetőleg e kötet előkészítő munkálataival összefüggésben) Sólyom Péter posztolta a Somló Bódog Társaság Facebook-oldalán, 2011-ben, majd a fenti a kötet közölte német fordításban, vö. 189–190. o. A kötetben Szladits más Somlóhoz írott levele is olvasható.

Bódog búcsúja.

Prüsköl a gőzkocsi, szalad nagy-vágtatva,
 Objectiv Bódogot viszi Nagyváradra.
 Bódog uram hízik a gyönyörűségtől,
 „Most repülök, hajh! Ki MÁV kötelékéből!”
 „Bakterokat többé én nem fegyelmезem,
 Roscher fordítását többé nem kezelem!”
 „De hogy a MÁV iránt hálátlan ne legyek,
 Emlékiül elviszek egy kis szabadjegyet!”
 Éjfél kong a harang Várad magas tornyán,
 Kriptából püspökök kikelnek mogorván.
 Hintnek Bódog elé sűrű tömjénfüstöt:
 «Hódolni testvérek! Itt van az új püspök!»
 „Eminentiatok nem tudja, ki vagyok,
 „Látszik, a kriptában nem olvasnak lapot.
 „Nagyvárad Napló írta vón' hiába?
 „Ezredesnek jöttem akadémiára.
 „Ezredesnek jöttem, kemény hadfi leszek;
 „Régi babonákban szörnyű kárt itt teszek...”

„Eminentiatok nem tudja, ki vagyok,
 „Látszik, a kriptában nem olvasnak lapot.
 „Nagyvárad Napló írta vón' hiába?
 „Ezredesnek jöttem, kemény hadfi leszek;
 „Régi babonákban szörnyű kárt itt teszek...”
 „Ezredesnek jöttem, kemény hadfi leszek;
 „Régi babonákban szörnyű kárt itt teszek...”
 „Ezredesnek jöttem, kemény hadfi leszek;
 „Régi babonákban szörnyű kárt itt teszek...”

Arany úr barátom, ne botorodj valahán,
 „Látszik, Objectiv! Kivágyok lejárni,
 „Ezredesnek jöttem, kemény hadfi leszek;
 „Régi babonákban szörnyű kárt itt teszek...”
 „Ezredesnek jöttem, kemény hadfi leszek;
 „Régi babonákban szörnyű kárt itt teszek...”
 „Ezredesnek jöttem, kemény hadfi leszek;
 „Régi babonákban szörnyű kárt itt teszek...”
 1903. január 29. Károly.

Forrás: OSZK Kézirattár, Levelestár, Szladits Károly levelei Somló Bódoghoz, 1903. január 29.

A vers betűhív átírata:

Bódog búcsúja

Prüsköl a gőzkocsi, szalad nagy-vágtatva:
 Objectiv Bódogot viszi Nagyváradra.

Bódog uram hízik a gyönyörűségtől:
 „Most repülök, hajh! Ki MÁV kötelékéből!”

„Bakterokat többé én nem fegyelmезem,
 „Roscher fordítását többé nem kezelem!

„De hogy a MÁV iránt hálátlan ne legyek:
 „Emlékiül elviszek egy kis szabadjegyet!”

Éjfél kong a harang Várad magas tornyán,
 Kriptából püspökök kikelnek mogorván.

Hintnek Bódog elé sűrű tömjénfüstöt:
 «Hódolni testvérek! Itt van az új püspök!»

„Eminentiatok nem tudja, ki vagyok,
 „Látszik, a kriptában nem olvasnak lapot.

„Nagyvárad Napló írta vón' hiába?
 „Ezredesnek jöttem akadémiára.

„Ezredesnek jöttem, kemény hadfi leszek;
 „Régi babonákban szörnyű kárt itt teszek...”

«Apage Satanas!»* hangzik felé karba,
S rohan a kísértet Bódog ellen harcza.

Előrántja Bódog buzogányát, „Vidi”-t,**
S kísértetek között szétüt vele kicsit.

S nyomatékos „Vidi” minden ütésével
Sötétség lassacskán oszlik-foszlik széjjel.

S mikorra elűzte mind a kísértetet:
Kiderül a hajnal Várad orma felett.

Derül ám Váradnak, de beborult nekünk:
Nélküled, Objectiv! Hiányosak leszünk.

Hiányos lesz kedvünk, bánatunk magányosb,
Kik itt vagyunk ifjú neuraszténiások.

Gyere vissza Bódog, gyere vissza Pestre,
Találsz még te itt is elég kísértetre.

Elég kísértetre, elég sötétségre...
Kevesen vagyunk ám ennyi ellenségre!

Azért várni fogunk, s örülünk rá máris:
Ezredes úr, hogy jön meg mint generális!

S fogjuk ismételni addig is untalan:
Ne maradjon Pestünk soká bódogtalan!

1903. január 29.

Károly

* Távozz tőlem, Sátán!

** Ismeretlen eredetű és tartalmú szójáték. Mivel a „vidi” (*láttam*) a *vidimálás*ra, vagyis a „láttamozásra” utal, nem kizárt, hogy a nyelvi játék az egykori tisztviselő hivatali tevékenységével áll kapcsolatban, amivel a barátok így viccelődtek.

4. dokumentum:

A NEMZET „SZIKLASZILÁRD FUNDAMENTUMA” ÉS A TUDOMÁNY „GRÁNIT TALAPZATA”...

A nagyváradai professzorok levele a miniszterhez

Somló Bódog 1903-ban előadást tartott a Társadalomtudományi Társaság ülésén, Budapesten. Az előadásról – melynek írott változata a *Huszdik Század* című folyóiratban később meg is jelent – Ady Endre a *Nagyváradai Napló* vezércikkében számolt be, dicsérve annak radikális jellegét. A nagyváradai jogakadémia tanári karának többsége azonban fenntartással fogadta az abban foglaltakat. Olyannyira, hogy a kultuszminiszterhez fordultak, denunciálva a szerzőt. Az alábbi levelet fogalmazták meg a Kari Tanácson.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Urunk!

Jogakadémiánk tanári kara, melyre a hazai ifjúság egy számottevő részének jogi oktatása, valamint nemzeti és vallásérkölcösös irányú vezetése bízva van, e megbízatásánál fogva – habár szívesebben venné, ha e kötelesség teljesítése alól lelkiismerete fölmentette volna – elháríthatatlan kötelességének érzi, hogy a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magyar királyi Miniszter úrnak figyelmét kari üléséből fölhívja arra az értekezésre, melyet dr. Somló Bódog úr, a helybeli jogakadémia Magyar Közjog és a Politika tanszékeinek nyilvános rk. tanára, a „Huszdik század” IV. évfolyamának 5. számában „A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról” cím alatt közzétett, és amely értekezés a helybeli sajtóban is bő kivonatban ismertetve lett, s így a joghallgató ifjúság figyelmét is jobban magára irányította, a tanári kar figyelmét pedig fokozottabb mértékben magára vonta, nemcsak azért, mert a dicső Mária Terézia királynőnk által alapított, több mint egy évszázad óta fennálló jogakadémiánknak még egy tanára sem szolgáltatott ily példát, hanem és főképpen azért, mert a tanári kar tudja, hogy főiskolán előadó tanár elé nincsen, nem is lehet részleteiben is pontosan meghatározott tananyag szabva, és ennél fogva az oktatás tekintetében, majdnem minden az előadó tanárnak az irányán és szellemén fordul meg. Ez iránynak, e szellemnek pedig a jogi főiskolán a dolog természeténél fogva egyeznie kell ama haza jogrendjének az alapeszméivel, szellemével és irányával, amely hazát legvégső elemzésben –, bárha meghatározott jellegű alapból is tartatik fönn, és meghatározott jellegű is az intézet – az illető tanár szolgálja.

A jogi oktatásnak teljes sikerét pedig egyedül az előadó tanároknak a jog-és államtudományok sarkalatos igazságaiban és tételeiben való egyezése biztosítja, mert ellen[kező] esetben féltő, hogy a hallgatóság által szerzett és a szerzendő jog-és államtudományi ismeretek nem fognak egységes, tehát szilárd alapon nyugvó, kerekded, befejezett, egymással összhangban levő teljes egészet képezni.

Kegyelmes Urunk!

A mellékletként idecsatolt értekezés tiszteletteljes véleményünk szerint romboló irányánál és különösen ez irányból folyó destruktív tételeinél fogva azt a komoly aggodalmat támasztotta bennünk, tanárokból, vajon az oly „evolucionista lélek”, aminő dr. Somló Bódog, nyilvános rendes tanár úr, ha nem is rombolhatja le – ami merőben lehetetlenség – a jog- és államtudományi igazságoknak és a magyar jogtörténelemnek gránit alapzatán szilárdan nyugvó Magyar jog- és államtudományok hatalmas dómját, melynek összhangzatos építésén, fönntartásán a mi alma Materünk részéről és tanártársai és tanárelődei a Hajnikokkal, a Kautzokkal, a Zsögödökkel, a Nagy Ferencekkel, a Nagy Ernőkkel, a Földes Bélákkal élükön, lángoló hazaszeretettel, szellemi erejük színe-javával fáradoztak és fáradoznak, azaz kivették és kiveszik e rengeteg munkából szerény részecskéjüket, mégis fölmerül a gondolat, vajon az oly „evolucionista lélek”, mint aminő dr. Somló Bódog tanár úr, a hallgatóság lelkében nem sarjaszt-e kínos, esetleg veszedelmes diszharmóniát? Oly diszharmóniát, mely az egységes, egybevágó, hazai jog talajában gyökerező jogi oktatás céljával merőben ellenkezik. Mert helyezük csak magunkat a joghallgató ifjúság lelkiállapotába:

I. Midőn egyrészt kiváló példának okáért, a hallgatók a többi tanártól azt tanulják, hogy a monarchikus államforma a magyar nemzet jövő boldogulásának is sziklaszilárd fundamentuma, melyről csak egy vonalnyi letérés is az ezeréves haza ellen való bűn volna, mert „e nemzet a koronát és alkotmányosságát soha elválasztani nem tudta” (Szilágyi Dezső milleniumi beszéde 1896. június 8-án), másrészt dr. Somló Bódog tanár úr, a magyar közjognak előadó tanára azt vallja: „büntetőtörvénykönyvnek tehát a cselekedetek értékét nem szabad pusztán a fennálló társadalomra való tekintettel megítélnie, hanem azt az értéket kell alapul vennie, amely azoknak a társadalom állandó céljai szempontjából jut. Ez okból a büntető törvénynek nem lehet feladata mindannak a megtámadása, ami a fennálló társadalomra nézve ellenséges, hanem csak azáltal érheti el célját, a társadalom megvédését, ha a társadalom fennálló formájának (tehát példánk szerint hazánkban a monarchikus államformának)* megváltoztatására irányuló törekvéseket is respekálja” (idézett értekezés 403. lapon alulról 6. utolsó sor és 404. lapon az első 3. sor). Továbbá „Mihelyt azonban bármely ponton fölismertük a haladás lehetőségét, észrevettük a célszerű változtatás módját, azonnal teljes erőnkől erre a változtatásra (tehát a monarchikus államformának is változtatására) kell törekednünk. Ilyenkor tehát a konzervatív[z]musra nemcsak szükség nincsen, hanem egyenesen káros” (409 lapon felülről 6–9. sor). És lejjebb: „A meglévőhöz (tehát példánk

* Érdemes külön is kiemelni: a „monarchikus államforma” a nagyvárad tanároknak a szöveget illusztráló példája, melyről Somló előadásában és tanulmányában *szó sem esett*. Ennek ellenére később többször megismétlik, zárójelek között a szövegbe iktatva – egészen addig, amíg az olvasó már a bírált szöveghez tartozónak gondolja. Klasszikus példa ez arra a módszerre, amellyel – az értelmezés segítése címén – átértelmeznek egy szöveget.

szerint hazánkban a monarchikus államformához is) ragaszkodni, annak valami szentséget tulajdonítani mindig tudománytalan, sőt egyenesen barbár koncepció” (409. lapon felülről 12–14. sor).

II. Vajon a hallgatóság lelkében nem kelthet-e diszharmóniát az, hogy míg többi tanárai arra oktatják, hogy a magántulajdon és a monogám házasság intézménye, valamint az egyetemes európai polgárosodás jogrendjének, azonképpen az ezzel szorosan összefüggő magyar jogrendnek is alaposzlopa, tehát a jogrend ez alaposzlopai ellen való izgatás igen helyesen büntető szankcióval sújtandó, addig dr. Somló Bódog tanár úr szerint: „A jog megváltoztatására való törekvések csak egyik és kevésbé hathatós eszközei a tudós értekezések. Minden komoly változtató szándéknak nélkülözhetetlen fegyvere az izgatás... (402. lap, utolsó öt sor alul). Továbbá „Így a bennünket elsősorban érdeklő magyar büntető törvénykönyv és más törvényeink is abba a súlyos hibába esnek, hogy a fennálló jogrendet (tehát a magántulajdon és monogám házasság intézményét is) a törvényszerű változtató törekvések ellen is védelemben részesíteni szükségesnek látják. Vagyis egyszerűen büntetnek minősítik azt a törekvést, amely a fennálló jog bizonyos intézményeinek megváltoztatására irányul” (402. lap, felülről 27–33. sor).

III. Vajon a hallgatóság lelkében nem ébreszthet-e diszharmóniát az, hogy amíg többi tanárai az ország hitfelekezetei, nemzetiségei, osztályai közötti békét joggal hirdetik, mint az egységes politikai magyar nemzet ereje egyik legfőbb forrását, addig dr. Somló Bódog tanár úr álláspontja ez: „Sokkal farizeusabb [a] magyar (értsd: büntető) törvénynek az a része, amely az osztály és hitfelekezetek elleni izgatásról szól” (403. lapon, felülről 7–9. sor). Indokolja pedig dr. Somló Bódog tanár úr ezen állásfoglalását azzal, hogy Marx fölfedezte, „hogy a társadalmi fejlődés az osztályharc formájában folyik le” (403. lapon, 12–13. sor). Mintha bizonyos a kereszténység által hirdetett parancs, a „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” és [az] e parancsnak megfelelő magatartás, mint a kereszténység intenzív és extenzív terjedésével együtt folyton hatványozódó élő erő az emberek szívében nem is léteznék és egymás közötti viszonyaikat nem is befolyásolná.

IV. Vajon a hallgatóság lelkében nem támadhat e diszharmónia, amíg többi tanárai a „felsőbbtség” iránti tiszteletet – még[ha] a felsőbbtség hordozójára, [az] embernél kikerülhetlen gyarlóságnak, több-kevesebb foszlánya is tapad – igyekeznek kiirthatlanul a hallgatóság szívébe ültetni, mint minden rendnek, így a jogrendnek is nélkülözhetetlen alapját; addig dr. Somló Bódog tanár úr azt hirdeti: „Az állami izgatás [sajtóhiba, helyesen: igazgatás] csaknem minden részében szinte még nagyobb tervszerűséggel, mint a tanügynél, rendszerint már koruk mögött elmaradt embernek játszanak vezérszerepet” (406. lap, felülről 29–30. sor).

V. Vajon a hallgatóság lelkében nem fogalmaz[ód]hatik-e meg a diszharmónia, mikor egyfelől a hallgatóság tanáraitól is azt hallja, amiben őt a család, a társadalom is megerősíti, hogy a munkában megezüstöződött hajkorona előtt elegendő tisztelettel meg sem hajolhatunk, és hogy a megöszült főknek mély és széles élettapasztalaton nyugvó ítéletét hálás köszönettel fordítsuk javunkra, addig másfelől dr. Somló Bódog tanár úr azt vallja, „hogy az öregségnek és az öregségben rejlő konzerváló tényezőnek ez a túlbecsülése valóságos barbár hagyomány” (407. lap felülről 5–6. sor).

Kegyelmes Urunk!

A hallgatóság lelkében e jelzett diszharmónia keletkezésének lehetősége nincs kizárva annál is inkább, mert dr. Somló Bódog tanár úr mindazon dolgok értékét, melyeket a középiskola 8 éven át az ifjúság előtt igen helyesen, a magas közoktatásügyi kormány által jóváhagyott tanrendszer és tanterv szerint magasán fönntartott, igen leszállítja. Így szerinte „csaknem minden irodalom-történész hivatásos reakcionárius, aki régi lomnak [a] dicsőségét zengi” (405. lap felülről 7–8. sor). Ezt neki külön megköszönhetik Arany János, Pázmány Péter, Kölcsey, Petőfi, Tompa, Kisfaludy, Vörösmarty Mihálynak tisztelői! Továbbá: „Tőlünk távol eső időknek szükségképpen tökéletlenségét, elmaradottságát és tudatlanságát nem mutatják be és nem nevezik meg a maguk igazi nevéen, hanem egy hazug dicsőítés fátyolában szeretetik meg a fogékony lelkű gyermekekkel” (404. lapon felülről 33–36. sor). Ezért [aztán] mély hálára vannak kötelezve a történelem tanárai! S az iskoláról szólva Somló tanár úr ezt mondja: „Szintén vérlázító gondolat, hogy a tanulás keserves munkáját túlnyomó részben oly dolgok megtanulására fordítjuk, a melyek már nem igazak” (405. lapon felülről 16–18. sor). Ez meg épp a magas közoktatásügyi kormánynak van címezve! Majd pedig Somló tanár úr –, aki tudvalevőleg [a] kir. kath. tanulmányi alapból fönntartott jogakadémián tanít alig négy hónapja, ámbár ő is tudja, hisz köztudomású, hogy hazánkban, melyet a kard foglalt el, de a kereszt tartott fenn, mily sok ifjú kerül ki a mély tudományú és hazafias szerzetes rendek által fönntartott és vezetett középiskolákból – így ír: „Mindeddig pedig még nem is szólottam a borzasztóságoknak arról a legborzasztóbbikáról, hogy az oktatás elég jelentékeny részben oly papok kezében van, akik minden új igazság fényét csak több ezer éves tanítások prizmáján megtörve engedik tanítványaik szemébe jutni” (406. lap, felülről 21–25. sor).

Nagyméltóságú Miniszter Ur!

Ki áll jót arról, hogy az így keletkezhető diszharmónia, mely lehet, hogy az erősebb, a vértettebb hallgatóság lelkén teljesen veszélytelenül suhan át, nem fog e vajon nagyobb számban áldozatokat szedni a kísértésnek kevésbé ellenállni képes hallgatók sorából, kiket ez [az] irány – talán csak azért is, mert az újdonságnak és modernségnek az ifjú lélekre nézve mindenha vonzó, kápráztató palástjába

öltöztetve jelentkezik – úgy elbűvöl, hogy az évezredek múlttal dicsekvő magyar hazának nem lesznek rendíthetetlen támaszai, pedig erre joggal számít családjuk, egyházuk, sőt koronás Királyával egyetemben maga a nemzet is!

Kegyelmes Urunk!

Ha nagyméltóságod a mi lelkünkben támadt aggodalmat teljességben, avagy bármely csekély részben is osztja, akkor Nagyméltóságod, ki nemcsak kimagasló közjogi állásánál fogva, hanem egyéniségének rátermettségénél fogva is fennen lobogtatja a nemzeti kultúra, tehát a történeti alapon nyugvó, egységes jogi kultúra zászlóját is, államférfiúi bölcsességével bizonyára meg fogja találni a mi aggodalmunk eloszlatására az alkalmas módot, azt a módot, mely míg egyfelől megoldja a magyar tanszabadságnak – annak a szabadságnak az áldásos elvét, mely mint minden tételes jogi szabadság ama pozitív állami renddel, sőt még a pozitív állami rend láthatatlan fundamentumát képező alapeszmékkal, melytől biztosítását és védelmét nyeri, ellentétbe nem jöhet, vagy ha mégis jönne, abban nem maradhat, addig másfelől biztosítja az összes hangzatos, az egységes, a dicső elődökről reánk szállott történeti alkotmányunknak szelleméhez és a tősgyökeres magyar jogi Geniushoz szívósan ragaszkodó jogi oktatásnak fenséges célját.

Mély rendületlen bizalmunkban maradunk

Nagyváradon, 1903. május hó 22-én,

Nagyméltóságodnak alázatos szolgálói:

A nagyvárad kir. kat. jogakadémia tanári kara*

Forrás: Nagyvárad Napló. VI. évfolyam (1903) 123. szám: 1903. május 31. 4-6. o.

* A Nagyvárad Királyi Jogakadémián 1903-ban Somló Bódogon kívül hét professzor oktatott, s a levelet öten írták alá. Kettő – Ágoston Péter és Magyary Géza – nem értettek egyet vele, s nem adták nevüket a denunciacióhoz. Talán egyfajta „történelmi igazságtétel”, hogy amíg a levelet író és aláíró tanárokra már a magyar jogtudomány története iránt érdeklődők sem emlékeznek, vagyis nevük és személyük szinte teljesen feledésbe merült, addig Ágoston, Magyary és Somló elmélete valamilyen formában és szinten ma is része szakmai hagyományainknak.

5/A-F. dokumentumok:

„SOKAN VAGYUNK, KIK VELED EGYÜTT ÉRZÜNK”

Szolidaritási levelek az ún. Somló-affér idején

A nagyváradi tanárok levele és Ady Endre további újságcikkei nyomán 1903-ban országos polémia bontakozott ki Somló Bódog körül. A tanszabadság kérdése hírlapi cikkek tárgyává lett, sőt egy parlamenti képviselő interpellációt nyújtott be a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, aminek következtében még a Képviselőház is tárgyalta a Somló-ügyet. Hazai és külföldi tudósok szolidaritási leveleket és táviratokat küldtek a Társadalomtudományi Társasághoz. Somló számos magánjellegű szolidaritási levelet is kapott. Alább ez utóbbiakból mutatok be néhányat – nem a „legtudományosabbakat”,* hanem a legjellegzetesebbeket.

Közboszorú 1903
Május 30.

Kedves Bódog!

Engedd meg ismételen és illelmetlen voltom dacára is, hogy a most történt és történő eseményekkel kapcsolatban Neked mint a szabad gondolkodás és haladás eszméit előharcosának legnagyobb hűségemet és becsületemet kifejezem.

Üdvözléssel,
Szerető és büszke barátod
Osten Guert

1.

Szeretett Collega Úr!

Ugyis a szabadelnvi epümetek lelkes hívei letél irónyok, társadalmi elméleti cikkeit (bar rofler ismeretlenül) örömmel üdvözöljük és önnel, vezetői elvektől eredt megismerésére alkalmasul igaz rokonszenvvel és nagybecsű hűfélteljesítet fejleszük ti.

Budapest, 1903. máj. 30.
Kassalombányi,
Pordjancs,
Kassalombányi
a 19. és 20. főgymnasium tanára.

2.

* Somló előadásának tudományos reflexióit a *Huszedik Század* közölte, s azokból a *Nagyváradi Napló* tett közzé kivonatokat 1903. május 31-én.

Budapest, 1903 május 31.

Hódolat Bódog!

A mai reggeli lapban olvastam a hírhedt tandéri feltérpezési híveket. Az ilyk szomori jelo, lappangó esik felirata herkedése.

A csannura legvesztelgesett nemet adanják tehát vellet szemben alkalmara. Az ideretek mellékesek; az irány, a celtlen fáj ellenszelack. Nyjra fájna, kiven nálek a celtlen legvesztelgesett nye met sem fedate feljelenki. A mester Bemberck megtámadják a művészt;

3.

Saovar május 31.

Tisztelt Uram!

Olvattam a hírlapban az Ön neurációs felolvasásairól. Ez a legnagyobb rohammal fogottam; dírtolt Collégái szinten jellemités tnt este. Porra, a bokatat is csak legnagyobb az o' birtélyolá sa, a kutyá pedig a holdat megugyá. De az az gyengitese az Ön állásfordít, megergja férfian mellett sorabtra is, serte védelhucben a nagy éganet, ne áldura fel est kolmi kieri-

4.

Uram!

Most, hogy Ön ellen a furor szultivalae elküvette az a mereny lét, engeme meg, hogy is merthlenit bar, de a letkemnek egin meleyerof adróvó chettem.

Az igazságon lálek tiprólt. ni, de az igazsáig elők. ulóte letipor mindent.

Állap kinteli el

Prosznyak Zoltán
amblytanulsa. Kád. bolingy
minislerintend.

1903. máj. 31/34

5.

TÁVIRAT	
98	Somló bódog nagyvárud =
fr szekesfehervar 1. - 1923. -34. -30-2. -35- s =	
utkozben ertesuloek az aldatlan tanadasrol melynek sikertelensegeben nem tudok ketelkedni veled ezrek nem kuezdelmedben es kitarast kivanok neked az igaz tudományert	
Szeretoe hived = WEJSZ Jenoe	

6.

Forrás: OSZK Kézirattár, Analekta, 5381. sz.
 („Somló Bódog megtámadtatásával kapcsolatos levelek”)

Ezek átiratai:

1.

Kolozsvár, 1903. május 30.

Kedves Bódog!

Engedd meg, igénytelen és illetéktelen voltom dacára is, hogy a most történt és történő eseményekkel kapcsolatban Neked, mint a szabadgondolkozás és haladás eszméi előharcosának legnagyobb tiszteletemet és becsülésemet kifejezzem.

Üdvözöl
tisztelő és hűséges barátod
Stein Guszti

2.

Igen tisztelt Collega Úr!

Mint a szabadelvű eszméknek lelkes hívei Önt ily irányú, társadalom-elméleti cikkéért (bár részben ismeretlenül) örömmel üdvözöljük, és Önnek, reakciós elemektől eredt megtámadtatása alkalmával igaz rokonszenvünket és nagyrabecsülő tiszteletünket fejezzük ki.

Budapest, 1903. máj. 30.

Posch Jenő dr
Kacsoh Pongrác dr Salacs(?)a József
Schmidt József
a XIII. ker. áll. főgimnásium tanárai

Budapest, 1903. május 31.

Kedves Bódog!

A mai reggeli lapban olvasom a hírhedt tanári felterjesztés szövegét. Az idők szomorú jele, lappangó erők felszínre kerekedése.

A cenzúra legveszélyesebb nemét akarják tehát veled szemben alkalmazni. Az idézetek mellékesek; az „irány”, a „szellem” fáj elleneseidnek. Hogyne fájna, hiszen náluk a szellem legcsekélyebb nyomát sem fedezte fel még senki. A mesteremberek megtámadják a művészt; a „koruk mögött messze elmaradott vezéremberek” a tanügy fiatal bajnokát, kinél a meggyőződést még nem nyomta el a hipokrizis, a mindennapi élet kicsinyessége, az előrelépés és előnyök utáni vágy.

Jeanne d'Arc máglyájára azt írták reá az egyház akkori vezető emberei, hogy „*hérétique, relapse, apostate, idolatre*”,* s a maiak szentté akarják avattni; a nagyváradi tudományos élet mai vezetői azt mondják rólad, hogy antimonarchikus, vallástalan s az ifjúság megrontója vagy. De ne aggódjál, a tudomány igaz bajnokai s a magamfajta becsületes laikusok megértenek és méltányolni tudnak. Mindig többen és többen lesznek, kik az új irányt, az új szellemet megértik; mind közelebb jutunk a modern európai eszmekörhöz.

Az „elődeinktől örökölt jogi géniusz” nem fogja a szociális kérdések tömegét megoldani, sem nem fogja létrehozni a társadalmi békét. Itt új irányra, új szellemre van szükség.

Ne félj tehát, kedves „Probekandidat”-om, sokan vagyunk, kik meg tudunk érteni, s veled együtt érezünk. Kitartás és bátorság, az igazságnak győznie kell.

Ölel igaz barátod

Waldhauser Géza

P. S. Pista a mai napot Cetinjében tölti, s így nem nyilatkozhat, de tudom, hogy éppen úgy érez, mint én.

* Legendás kifejezés, ami többféle változatban létezik, s a változatok maguk legendákhoz kötődnek. Ma leginkább azt fogadják el, hogy Jeanne d'Arc, a későbbi Szent Johanna kopaszra nyírt fejére kivégzésekor (1431. május 30.) papírsüveget húztak, s arra a következő szöveget írták: *hérétique, relapse, apostate, idolatre*, azaz: eretnek, visszaeső, hitehagyott, bálványimádó.

4.

Sasvár, május 31.

Tisztelt Uram!

Olvastam a hírlapban az Ön szenzációs felolvasásáról és a legnagyobb rokonszenvvel fogadtam; tisztelt Kollégái azonban felfeszítik Önt érte. Persze, a békának is csak legszebb az ő kuruttyolása, a kutya pedig a holdat megugatja. De ez ne gyengítse az Ön álláspontját, maradjon férfiasan mellette továbbra is, tartsa védelmében a nagy Egészet, ne áldozza fel ezt holmi kicsinyes, a külső látszóélet semmis érdekeiért. Az igaz élet forrása az Igazság, és ez csak egy, egyetlen egy van, csak ez éltetheti az életet, ezért jól teszi, aki ennek forrásából meríti az életét. Olyan ő, mint a nap, forró sugarával perzsel, éget, rombol, pusztít, de egyszerismind a romokon új életet is ébreszt. Csak a ... (?) kerülik őt, csak ezek féltik közellétét, érezve átható erejét, de nem értve, nem ismerve annak jóságos célját. O, sancta simplicitas! kiáltotta az égő máglyáról Husz, a nagy apostol. Istenem, mennyi apostola az Igazságnak fogja ezt még a tudatlanság felé kiáltani?! Miként Christus is mondá: „*Wo das Licht zur ...(?) wird, wie mag dort die Finsternis sein.*”*

Ezért mondom Önnek, a vad népben sokkal több az igazságérzet, mint a félműveltben, pedig a mai civilizáció csakis ilyeneket nevel. Ilyenek vagyunk mi mindnyájan, félig valamik, ami pedig rosszabb a semminél. Az iskola butítja, hervasztja a szellemet, öregíti a lelket, mert az önzés méregvirágával tölti be termeit. Ilyen alapon miként épülhetne ama sziklaerős ház, mely az örökéletet legyen hivatott szimbolizálni. Örök életet csak az élhet, aki az időleges fölé emelkedik.

E levéllel egyben egy érdekes német művet küldök átolvasásra, ajánlom becses figyelmébe. Olyan Rousseau féle elvekkel írva.

Honleányi üdvözlettel

Emánuel Józsefné

* Nem szó szerinti idézet, a kézírásban egy kiolvashatatlan szóval. Valószínűleg a következő bibliai helyre utal: „És a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt.” (János, 1:5).

5.

Uram!

Most, hogy Ön ellen a *furor stultitiae** elkövette az ő merényletét, engedje meg, hogy ismeretlenül bár, de a lelkemnek egész melegével üdvözölhessem.^[122]

Az igazságon lehet tipródni, de az igazság előbb-utóbb letipor mindent.

Igaz tisztelettel

Bosnyák Zoltán

osztálytanácsos

a Kir. belügy minisztériumban

Bp. 903 V/29

6.

TÁVIRAT

somlo bodog nagyvarad

fr Székesfehérvár 1.-1923.-34.-30-2.-35-S

utkoezben ertesueloek az aldatlan tamadasrol, melynek sikertelensegeben nem tudok ketelkedni, veled érzek nem(!)** kuezdelmedben es kitarast kivanok neked az igaz tudomanyert.

szeretoe híved = wejsz jenoé

6. dokumentum:

„ÉDES TANÁR ÚR!”

Ady üdvözlete Párizsból

Az 1903-as affér után Ady Endre egy időre Párizsba költözött, de a maga módján tartani kívánta a kapcsolatot Somló Bódoggal. Ennek kifejezéséeként ezt a levelezőlapot küldte neki 1904 elején. A postabélyegző szerint (mely itt nem látszik) a lapot 1904. február 7-én 16 órakor adták fel Párizsban, s az február 9-én érkezett meg Nagyváradra.

* Kb. ostoba harag; harag (*furor*) és ostobaság, örülség (*stultitia*).

** A távirat feladójának szándéka szerint feltehetően: „nemes”.

Forrás: kereskedelmi forgalomban megvásárolható autográf levelezőlap
 Ady Endrétől Somló Bódognak

A levelezőlapra írt szöveg (betűhíven):

„Édes Tanár úr, Párisban élek már pár nap óta és sokat gondolkodom Önre, amiről majd egy hosszabb levél is fog tanuskodni. Kérem legyen kegyes a két legujabb 'XX század'-ot nekem elküldeni és írni önmagáról s dolgairól sokat. Meleg szeretettel üdvözlö: Ady (92 rue de Levis).”

7/A-E. dokumentumok:

A „POLITIKAI ÖRÖMLEGÉNYEK” ÉS EGY „LOVAGIAS ÜGY”

Vita a Társadalomtudományi Társaságban és annak egyik következménye

A Társadalomtudomány Társaság 1905-ben és 1906-ban egy ún. vezetési válságot élt át. Ennek során Andrássy Gyula lemondott az elnökségről, a különböző csoportoknak pedig eltérő elképzelései voltak a Társaság tevékenységének irányát illetően, sőt az ún. nemzeti liberálisok puccs-szerűen akarták átvenni a vezetést.

Ezt megakadályozandó az akkori elnök, Pikler Gyula 1906 nyarára rendkívüli közgyűlést hívott össze. Erre ő maga Svájcból, és mások is külföldi útjaikról tértek haza, hogy elejét vegyék a Társaság politikai célokra történő kiszolgáltatásának. A hosszú közgyűlésen kiderült, sőt dokumentumokkal is bizonyítható volt, hogy a vezetést puccs-szerűen átvenni akaró csoport érdekében Wolfner Pál* intrikált, sőt adott ki szándékosan téves adatokat a sajtónak. Először a Társadalomtudományi Társaság 1906. augusztus 7-i rendkívüli közgyűlése jegyzőkönyvének két hosszabb részletét közlöm, amelyből az látható, hogy Somló Bódog miként leplezte le Wolfner Pál ügyeskedését, ezután pedig ennek egyik következményét mutat meg dokumentumokkal.^[124]

RÉSZLETEK
A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
RENDKÍVÜLI KÖZGYŰLÉSÉNEK JEGYZŐKÖNYVÉBŐL

Somló Bódog: Az elnök úrnak igen részletes előadása** felment az alól a kötelesség alól, hogy mint az összehívók egyike bocsánatot kérjek társaim és a magam nevében azért, hogy ilyen, közgyűlésre alkalmatlan időben ide kényszerítettük tagtársainkat ennek az ügynek tárgyalására. Rátérek rögtön azon érveknek és okoknak felsorolására, melyek miatt a gyűlést ilyen halaszthatatlanul szükségesnek tartottuk. A Társaság elleni támadások egy új stádiumba léptek az utóbbi napokban. Ez a Társaság fennállása óta hozzá volt szokva ahhoz, hogy a legkülönbözőbb oldalokról mint egy meghatározott irányt képviselő társaság támadásoknak legyen kitéve. Ezt igen természetesnek találta a Társaság minden tagja, mert aki határozottsággal, meg nem alkuvással egy irányt képvisel, azokkal szemben találja magát, akik az ellenkező irányt képviselik. *(Helyeslés.)* Jelenleg azonban nem a Társaságnak irányát támadták, hanem a Társaságnak egyik belügyét ráncigálták elő elferdítve, rosszhiszeműleg. *(Zajos helyeslés.)* [...] Engem a dolog rendkívül felháborított és el voltam határozva arra, hogy kíméletlen élességgel mutatok itt rá arra, hogy mi történt. *(Helyeslés.)* [...] *Wolfner Pál*, egyike azoknak, akik az ellenünk irányuló támadások élén állottak –, szerencsére jelen van (nagy zaj), úgy hogy szemébe mondhatom neki –, igen jól tudta, hogy nem vagyunk örömlégények, hogy

* Wolfner Pál (később Farkas Pál, olykor Farkas-Wolfner Pál, 1878–1921): szociológus, jogász, író, politikus, a Singer és Wolfner Kiadóvállalat egyik tulajdonosának, Wolfner Józsefnek a fia. A Társadalomtudományi Társaságból való távozása után a Magyar Társadalomtudományi Egyesület egyik alapítója és főtitkára. 1910-től országgyűlési képviselő, Tisza István párthíve. Jelentős társadalom- és politikaelméleti munkái *A szocializmus története és tanításai* (1901), az *Osztályharcok a XIX. században* (1904), a *Vázlatok a szabadelvűség történetéből* (1905) és *A francia forradalom története* (1912). Írt regényeket, ifjúsági regényeket és színműveket is. Ezek egyikét (Olga, 1903) a Nemzeti Színházban való bemutatásakor (1905) Ady Endre – ekkor már a *Budapesti Napló* kritikusaként – kigúnyolta; lásd *Ady Endre összes prózai művei 2.* (Budapest, Arcanum, 1999.) 1457–1458.

** Az ezt megelőző részben Pikler Gyula ismertette az ülést megelőző és szükségessé tévő eseményeket.

akciónknak nem volt semmiféle politikai háttere, hanem az csupán egy jelentéktelen administratív ügye volt a Társaságnak. Annyiban azonban megtartom ígéretemet, hogy a t. közgyűlés ítéletére bízom, hogy ezen eljárás felett alkosson magának képet és itt erről behatóan nyilatkozzék. [...] Akik ismerik a Társaság működését, tudják, hogy a Társaságot semmiféle politikai akció nem vezérelte, hogy azok a támadások, amelyek a jelen alkalommal a sajtóban s egyesek részéről egész konkrét vádak alakjában léptek fel, minden komoly alapot nélkülöznek. Ezt bővebben indokolnom nem is szükséges, mert aki ismeri a Társaságnak a vezetőségét, tudja jól, hogy működésével sohasem egyesek reményeinek megvalósítását tartja szem előtt, tudja azt, hogy a mi elnökünk, akitől áldozat minden egyes esetben tudós szobájának otthagynya s a közéleti szereplés, nem politikai örömlégény, ezt bővebben indokolnom nem is kell, azonban rá kell mutatnom arra a helyzetre, a mely ezeknek az irányoknak nyomán a Társaságban támadt, mert enélkül a kép nem volna egészen tökéletes. Ennek a képek egynehány vonását már láttuk a felolvasott táviratokból, a melyekhez hasonlókat mi is nagy számmal kaptunk. Ezek rámutatnak arra, hogy az elnökségnek másik része nagyon sajtószerű szerepet játszott ebben a dologban; a Társaságnak másik alelnöke, aki a Társaságnak egyedüli itthon levő tagja volt, valamint a Társaságnak másik titkára olvashatták a lapokban azokat a napról-napra felmerülő híreket, amelyek szerint társaságunkban valami Kristóffy banda akciót indított a volt belügyminiszter rehabilitálására, politikai szerepet akar neki juttatni, hogy ez miféle okokra vezethető vissza és így tovább. Sőt egész taxatív felsorolásokban is ki voltak mutatva a pártok vezérférfiai, egyrésztől Pikler Gyula, Jászi Oszkár az elnökség tagjai közül, ezeken kívül olyanok, akik nem tagjai a rendkívüli közgyűlés elnökségnek, mint hazafiatlan bérencek, – ezzel szemben állott a vezetőségnek hazafias, tiszteletreméltó része, Wolfner, Hegedűs, Gratz Gusztáv, stb., akik szanálni fogják a helyzetet s tovább nem fogják tűrni *(élénk derűltég)*, hogy amazok Kristóffy támogatassák. S dacára, hogy ezek a hírek nap-nap után szállingóztak, az alelnök úr nem tartotta kötelességének akár egy szóval is kijelenteni, hogy semmiféle politikai akció nincs a háttérben, hogy tulajdonképen miről van szó, e helyett mély hallgatást tanúsított, s abban az irányban dolgozott, hogy presszionálja a választmányt s az elnökség másik részét, hogy valamennyien lemondjanak. Nagyon furcsa szerep ez úgy az alelnök, mint a titkár részéről. Erre azonban nem akarok bővebben rátérni, különben nem akartam egészen említés nélkül hagyni. De annak illusztrálására, hogy a vezetőség egyes tagjai nemcsak hallgattak a hamis hírekkel szemben, hanem más irányban élénk akciót fejtettek ki, felemlíthetem azt is, hogy különösen Wolfner Pál részéről komolyan történtek taggyűjtések oly célból, hogy a Társaság elnökéül Földes Bélát nyerjék meg *(általános élénk derűltég, püsszegés.)*

Wolfner Pál: Nem igaz! *(nagy zaj)*

Somló Bódog: Okmányaim vannak!

Wolfner Pál: Tessék bemutatni!

Somló Bódog: Ilyen akcióról volt itt szó. Hogy elüssék a megüresedett elnöki székről Pikler Gyulát s helyébe ültessenek oly tudóst, mint Földes Béla, a kire nem

akarok bővebben kiterjeszkedni, azt hiszem különben erről, az egész mozgalomról nem is volt tudomása, de lehetetlen volt ez ügy során ezt fel nem említenem. Nyilvánvalólag arról volt szó, hogy a Társaságnak szabadgondolköző, független, tudományos mivolta letőressék és kiszolgáltatassék az alkotmánypártnak vagy egyáltalán a hatalomnak (*percekig tartó zaj*). Ez a körülmény eléggé indokolja, hogy miért nem állhatott el a 10 tag attól, hogy augusztus havában a Társadalomtudományi Társaság tagjait közgyűlésre hívassa egybe.

[...]

Pikler Gyula elnök: [...] Ezt az adatot ön adta kérem?

Wolfner Pál: Igen!

Pikler Gyula elnök (izgatottan): Akkor vagy én hazudom, vagy Wolfner úr! Egyetlen ilyen argumentum nem hangzott el, minden argumentációt, minden politizálást eleve kizártam. Ez hazugság! Hazugság! (*Úgy van! Viharos éljenzés és taps*) Hazudik! (*feláll*) Tessék kimenni! Tessék kimenni! (*A közgyűlés tagjai izgatottan felállanak s sokan a terem közepére sietnek.*) Itt egy szó politizálás nem történt! Semmiféle argumentáció ebben az irányban nem történt. A társaság az ügyet apró-cseprő adminisztratív ügynek tekintette, nem akart ízléstelenségeket elkövetni, semminek tekintette! Ön szerint pedig azzal érveltek, hogy hálával tartozunk Kristóffynak, amiért eszméinket propagálta. Ez hazugság elejétől végig. Ez is kegyedtől származik (*olvas*): „Úgy látszik a Társaság szellemében olyan túlzó radikális irány kerekedett felül, amely igen közeli rokonságban áll a megboldogult haladó párt tendenciáival.” Bocsánatot kérek, hogy ennyire felizgatódtam. (*Felkiáltások: érthető! Mindnyájunkat mélyen érint.*) Öt év óta folytatjuk, ezt a küzdelmet, soha senkit nem támadtunk meg, míg mi üldözött vadak vagyunk itten, s most azt látjuk, hogy Magyarországnak legerjedtebb, százezrekben megjelenő lapjainak egyike hazugságokat ír és ezekhez az adatokat Wolfner Pál adja meg. (*Úgy van! Viharos éljenzés és taps.*) Van-e valaki, aki valami nem becsületes dolgot merne reám mondani? Én kénytelen vagyok 36 óráig utazni azért, mert a Budapesti Hírlap azt írja rólam, hogy én Kristóffy-párti voltam, s azzal argumentáltam, hogy a Társadalomtudományi Társaság Kristóffynak hálával tartozik! Ez gyalázatos hazugság. Én az ország színe előtt megmondhatom, hogy ez gyalázatos eljárása a sajtónak. (*Pikler elnök szavait rendkívüli felháborodással fogadják. A jelenvoltak egy része a terem közepére ment, az elnök leszáll az elnöki emelvényről és kijelenti, hogy amíg Wolfner a teremben lesz, nem elnököl. Wolfner szólásra emelkedik, de a nagy zűrzavarban és lármában észre sem veszik. Somló Bódog felsiet az emelvényre és onnan kezd beszélni. Pikler újra elfoglalja az elnöki széket.*)

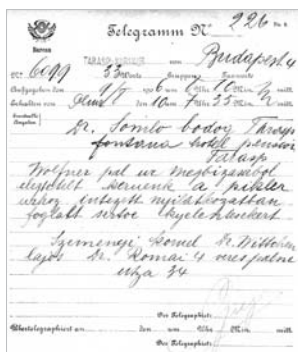
Somló Bódog: T. uraim! Én valamit állítottam. Azt felelték rá, hogy az állítás alaptalan. Én tehát egész röviden bizonyítok. Wolfner Pál a maga állítását Gratz Gusztáv írásbeli nyilatkozatára alapítja. Tehát jó tanúra hivatkozom akkor, mikor ennek az úrnak egy levelét vagyok kénytelen felolvasni annak bizonyítékául, hogy nem egészen alaptalanul állítottam azt, hogy a közgyűlés összehívását 10 tag aláírása alapján kérte Wolfner Pál. Gratz levele 26-áról van datálva, (Olvasa Gratz levelét):

Wolfner tegnap volt Hegedűsnél és nálam és egy tíz aláírással ellátott íven rendkívüli közgyűlés összehívását kérte.” Ez tehát egy konkrét tény! (Nagy zaj. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget) „a melyet az alapszabályok szerint 10 napon belül egybe kellett volna hívni. Kértem arra, hogy egyezzen bele a rendkívüli közgyűlésnek szeptemberig való elhalasztásába. Ő ebbe némi ellenkezés után belement, de csak azon feltétel alatt, hogy választmányi ülést még e hó vége előtt tartsunk. Ebbe azután, Hegedűs belevonásával, meg is állapodtunk.” (Zaj.) Áttérek ama állításom igazolására, hogy Wolfner Pál egy akciót akart indítani, hogy a jelenlegi vezetőséget buktassák ki. (Nagy zaj.) Ezt sem alaptalanul mondtam. Megint Gratz leveleire hivatkozom, aki nap nap után tárgyalta Wolfnerrel és a ki azt írta (olvassa): „A társaság egységének menthetetlenül vége van. Wolfner akciót fejt ki arra nézve, hogy Andrassy választassék meg újból elnöknek, ha ő nem vállalná az elnökséget (a mint hogy nem is vállalja), mást akar elnöknek, lehetőleg Apáthyt, de semmi esetre sem Piklert.” (Nagy zaj.) „Az akciót nagy erélyvel csinálja és kétségtelenül órára vezethető vissza azok a támadások, melyek a Társaság mostani vezetősége ellen nap-nap után a lapokban megjelennek. Ha álláspontja a közgyűlésen keresztül megy, úgy hiszem Ti mindnyájan (Pikler, Jászi és Te) ott fogjátok hagyni a Társaságot...” „Ha a Wolfner-csoport van többségben, megteszik elnöknek Apáthyt vagy Földest és ezzel titeket kényszerítenek a kivonulásra.” Ezek alapján mondtam én, amit megmondtam. (Felkiáltások: Éljen Somló! Hosszantartó taps és éljenzés.) [...]

Forrás: Huszadik Század. 7. évf. (1906) 8. szám, 147–175. o.

Miután Wolfner lelepleződött, párbajra hívta ki – már amennyire az „elégtételt kérünk” kifejezést a korban szokásos jelentéssel értelmezzük – Pikler Gyulát, Somló Bódogot és Jászi Oszkárt. Az iratok egy másik olvasata szerint Pikler Gyulát hívta ki párbajra, akinek aztán Somló és Jászi lett a párbajsegéde. (A párbajt az adott időben a büntetőjog már természetesen tiltotta.) Az OSZK Kézirattára „Somló Bódog és Pikler Gyula »lovagias ügye« Wolfner Pállal” jelzettel, Analekta 5384. szám alatt őriz néhány táviratot: kettőben Wolfner Pál nevében „segédei” kérnek tőlük elégtételt, a harmadikban pedig Somlót figyelmeztetik az újságokban már megjelent hírre, miszerint Wolfner párbajra hívta ki őt és Jászit. Mínderre még a közgyűlés délutánján, illetve estéjén, 1906. augusztus 7-én kerülhetett sor. A Kézirattárban e táviratok mellett találhatóak azok a fogalmazványtervezetek, amelyeken a sértettet a rendes bírósághoz utasítják.

Három távirat

1.

2.

3.

Forrás: OSZK Kézirattár, Analekta, 5384. sz.
 („Somló Bódog és Pikler Gyula lovagias ügye Wolfner Pállal”)

A táviratok szövege:

1.

Telegramm No 226

Dr. Somló Bódog
Fontana Hotel Pension
Tarasp

Wolfner Pal úr megbízásából elégtételt kérünk
a Pikler úrhoz intézett nyilatkozatban foglalt
sértő kijelentésekért.

Dr. Szemenyi Kornél
Dr. Wittchen Lajos
Dr. Ronai 4
Veres Pálné utca 34.

2.

Telegramm No 227

Dr. Jászi Oszkár
Fontana Hotel Pension
Tarasp

Wolfner Pál úr megbízásából elégtételt kérünk a társadalomtudományi Taraság ügyéből kifolyólag a hírlapok szerint tett sértő nyilatkozatokért.

Dr. Szemenyi Kornél
Dr. Wittchen Lajos
Dr. Ronai 4
Veres Pálné utca 34.

3.

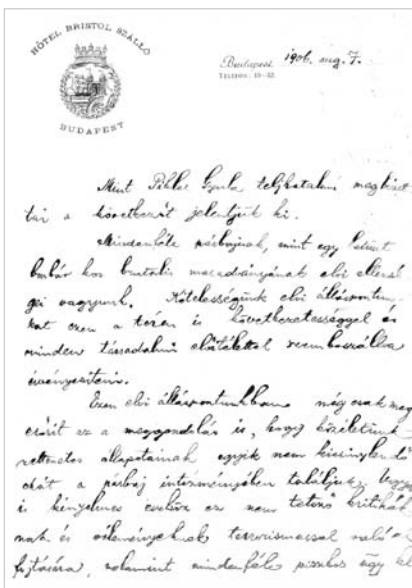
Telegramm No 396

Professzor Somló
Hotel Pension Tarasp

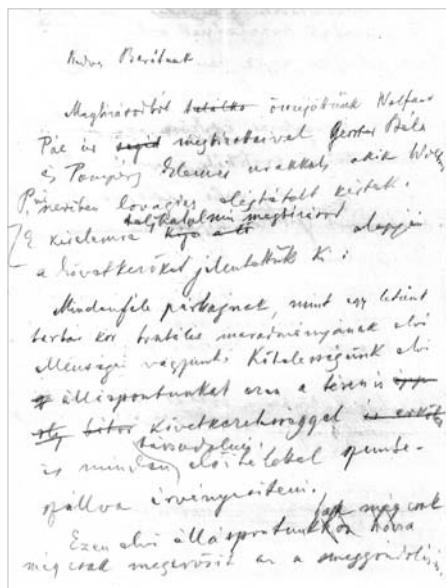
Wolfner téged és Oszkárt
a lapok szerint kihívták.

Marcbán

Az ügy megoldását célzó fogalmazványok:

Fogalmazvány

Levélterv Pikler Gyulához

Forrás: OSZK Kézirattár, Analekta, 5384. sz.

(„Somló Bódog és Pikler Gyula lovagias ügye Wolfner Pállal”)

A fogalmazványok átiratai (mai helyesírási szabályok szerint):

Fogalmazvány

HÔTEL BRISTOL SZÁLLÓ
BUDAPEST

Budapest, 1906. aug. 7.

Mint Pikler Gyula teljhatalmú megbízottai a következőt jelentjük ki.

Mindenféle párbajnak, mint egy letűnt barbár kor brutális maradványának elvi ellenségei vagyunk. Kötelességünk elvi álláspontunkat ezen a téren is következetes-séggel és minden társadalmi előítélettel szembeszállva érvényesíteni.

Ezen elvi álláspontunkban még csak megerősít az a meggondolás is, hogy közéletünk rettenetes állapotának egyik nem kicsinylendő okát a párbaj intézményében találjuk. Ugyanis kényelmes eszköz ez nem tetsző kritikáknak és véleményeknek terrorizmussal való elfojtására, valamint mindenféle piszkos ügy kényelmes és jutányos elintézésére.

Ezért van, hogy minden ország maradi osztályai görcsösen ragaszkodnak hozzá, és hogy a nép és szabad gondolat igaz barátai mindenütt mereven visszautasítják, s különben is sokkal nagyobb erkölcsi bátorság e régi kártékony bálványt lerontani, mint a párbaj komédiáját végigjátszani. Különösen Pikler Gyula, az Európa-szerte ismert filozófus és előítélet-megdőntő, bűnt követne el nagy ügyünk ellen, ha a gondolkodók elvi magaslatáról gyáván a kaszinóemberek lovagias útjára térne.

E meggondolások alapján Wolfner Pál urat a független magyar bírósághoz utasítjuk.

Levélterv Pikler Gyulához

Kedves Barátunk

Megbízásodból összejöttünk Wolfner Pál és megbízottaival Geszter Béla és P(?) Elemér urakkal, akik Wolfner Pál nevében lovagias elégtételt kértek. E kérelemre teljhatalmú megbízásunk alapján a következőket jelentettük ki:

Mindenféle párbajnak, mint egy letűnt barbár kor brutális maradványának elvi ellenségei vagyunk. Kötelességünk elvi álláspontunkat ezen a téren is következetes-séggel és minden társadalmi előítélettel szembeszállva érvényesíteni.

Ezen elvi álláspontunk még csak megerősíti az a meggondolás is, hogy közéletünk rettenetes állapotainak egyik nem kicsinylendő okát a párbaj intézményében találjuk. [Áthúzott szöveg: kedves barátunk, mély tiszteletünk és... nyilvánítását Jászi Oszkár, Somló Bódog] Ugyanis kényelmes eszköz ez a nem tetsző kritikáknak és véleményeknek terrorizmussal való elfojtására, valamint mindenféle piszkos ügy

kényelmes és jutányos elintézésére. Ezért van, hogy minden ország kizsákmányoló osztályai görcsösen ragaszkodnak hozzá, és hogy a nép és a szabad gondolat igaz barátai mindenütt mereven visszautasítják. Különben is sokkal több erkölcsi bátorság egy régi kártékony bálványt lerontani, mint a párbaj komédiát végigjátszani. Különösen te, Pikler Gyula, az Európa-szerte ismert filozófus és előítélet- megdöntő bűnt követnél [el] nagy ügyünk ellen, ha a gondolkodók elvi magaslatáról gyáván a kaszinó-emberek lovagias útjára térnél.

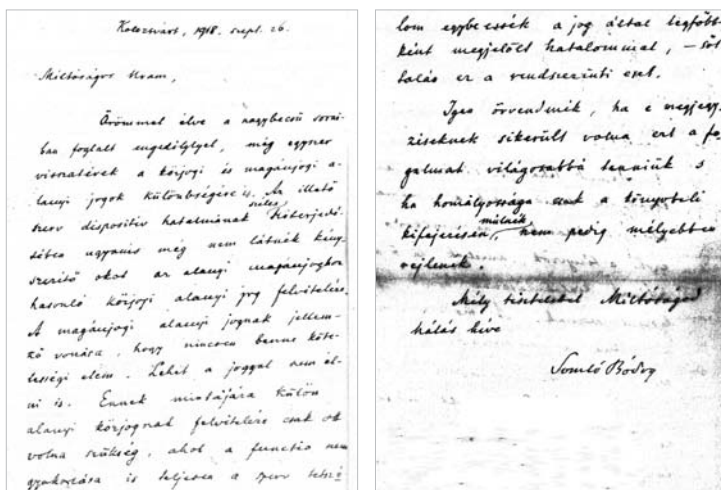
E megfontolások alapján Wolfner Pál urat a független magyar bírósághoz utasítottuk.

8. dokumentum:

A RECHTSMACHT ÉRTELMEZÉSE

Levél egy ismeretlen ismerőshöz

Somló *Juristische Grundlehre* című könyvét (1917) mind a hazai, mind a külföldi kritika meglehetősen pozitívan fogadta, s arról több recenzió, ismertetés és méltató kritika is megjelent. A mű központi kategóriája a *Rechtsmacht* fogalma, mely máig sokféle értelmezésre ad okot. A könyv egyik hazai olvasója – személyét illetően lásd az alábbiakat – levélben fordult néhány kérdéssel a szerzőhöz (e levél hollétééről nem tudunk). A válaszlevelet az OSZK Kézirattára „Somló Bódog levele ismeretlenhez” jelzettel őrzi. (Nem ismerem annak okát, hogy a levél miért maradt meg Somló Bódog iratai között; vagy milyen körülmények között került vissza oda, már ha el lett küldve egyáltalán.)

Forrás: OSZK Kézirattár, Levelestár, 1918. szeptember 26.
 („Somló Bódog levele ismeretlenhez”. Első és utolsó oldal)

A címzett kilétét valóban nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, bár az biztos, hogy egyetemi professzor volt (erre következtethetünk a „méltóságos úr” megszólításból), s néhány egyéb körülményből. Az azonosítás tekintetében két lehetőség kínálkozik. Beszédes, hogy az illető elsősorban az „alanyi közjogok” iránti érdeklődött. Az alanyi közjogok kérdésével ekkor elsősorban Ereky István foglalkozott, aki a levél írásakor ny. r. egyetemi tanár volt Pozsonyban. A tárgyi és az alanyi jogok dualizmusáról szóló könyve mindazonáltal csak jóval később, 1928-ban jelent meg, így nem valószínű, hogy már 1918-ban ezzel lett volna elfoglalva. Ereky továbbá Somlóhoz hasonló életkorú és előmenetelben hozzá hasonló pályát befutó professzor volt, így semmi sem indokolná a levél túlzottan udvarias hangnemét. Az is beszédes ugyanis, hogy Somló nemcsak udvariasan, hanem már-már alázatosan válaszolt a felvetett kérdésre. Ez a stílus az adott korban nem volt ugyan szokatlan, de Somló más leveleit nem jellemezte. Ebből arra következtethetünk, hogy az „ismeretlen” Concha Győző volt, aki korábban, 1892-ig ugyancsak Kolozsváron tanított, s onnan települt át Budapestre. Concha az elméleti tárgyak oktatása terén ekkor, 1918-ban, informálisan már szinte az egész magyar jogi és államtudományi felsőoktatást befolyása alatt tartotta, s jóváhagyása nélkül ezen a területen nem igen kerülhetett sor egyetemi kinevezésre. Ennek alapján azt valószínűsítem, hogy a levél címzettje Concha Győző volt. (Hasonló álláspontot képvisel, részben más érvek alapján, a szakirodalomban Andreas Funke és Súlyom Péter; lásd i. m., 248.) Fontos szempont a levél dátuma is (1918. szeptember 26.), különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Somló 1918 őszén határozza el, hogy Kolozsvárról áttelepül Budapestre.

A levél szövegének átírata (mai helyesírási szabályok szerint):

Kolozsvárt, 1918. szept. 26.

Méltóságos Uram,

Örömmel élve a nagybecsű soraiban foglalt engedéllyel, még egyszer visszatérek a közjogi és magánjogi alanyi jogok különbségére is. Az illető szerv diszpozitív hatalmának széles kiterjedésében ugyanis még nem látnék kényszerítő okot az alanyi magánjoghoz hasonló közjogi alanyi jog felvételére. A magánjogi alanyi jognak jellemző vonása, hogy nincsen benne köteleességi elem. Lehet a joggal nem élni is. Ennek mintájára külön alanyi közjognak felvételére csak ott volna szükség, ahol a funkció nem gyakorlása is teljesen a szerv tetszésétől függ a pozitív szabályozás szerint. Jó példa a képviselő választás joga. Ahol a szavazás nem kötelező, ott a szavazás „jog”, amelyet a jogosult így vagy amúgy gyakorolhat, vagy ha neki úgy tetszik, nem gyakorol. Mihelyt a szavazás kötelező, nincsen többé szükség a szavazás „jogának” konstrukciójára, sőt nincs is szigorúan véve többé helye

ennek a konstrukciónak, mert a szavazás már most a kötelezettek állampolgári kötelességévé vált, bármily tág tere marad is a meggyőződésnek e kötelesség miként való teljesítésénél. Ha egyszer azt mondjuk, hogy az illetőnek kötelessége valahogyan szavazni, akkor semmit sem tesz hozzá az a konstrukció, hogy joga is valahogyan szavazni. Csak a kötelességteljesítés jogának felesleges konstrukciója maradna hátra. De ez a szavazásnál épp oly felesleges, mint a katonáskodásnál. Ha azonban a katonáskodásra kötelezettnek joga van a csapatot megválasztani, amelynek szolgálni kíván, itt alanyi jogról van szó, mert nem köteles egyszersmind a csapatot megválasztani.

Ha feltételezhetjük, hogy a fejedelem ún. jogainak gyakorlására legjobb belátása szerint köteles, pl. az elébe került törvényjavaslatot, illetve parlamenti határozatot legjobb belátása szerint köteles szentesíteni, vagy pedig a szentesítést megtagadni, akkor éppen az állam etikai felfogása szerint nem marad tér a szentesítés valaminő joga számára. Erről csak akkor szólhatnánk, ha úgy nézhetnők a dolgot, hogy a fejedelemnek joga van arra is, hogy az elébe került határozattal ne is foglalkozzék és törődjék.

Érzem azonban, hogy ez a felfogás részletes vizsgálatot igényel még, amelyet a nagybecsű soraiban idézett helyek felhasználásával és egybevetésével nem is fogok elmulasztani. Addig magam is csak ideiglenesnek tekintem ezt a nézést.

A Rechtsmacht-nak a Staatsmacht-hoz való viszonya tekintetében ismét oly pontra figyelmeztet Méltóságod, amelynek kifejtése könyvemben – annak kárára – hiányzik. Felfogásom szerint a Rechtsmacht, vagyis a jogalkotó hatalom, az államhatalom és a szuverén hatalom fogalmi teljesen egyet jelentenek. Minthogy azonban erről a hatalomról már a jog fogalmának kifejtéséről kellett szólanom, tehát még az állam fogalmának tárgyalása előtt; nem használhattam az elfogadottabb „Staatsmacht” kifejezést, hanem a jogot alkotó hatalomról kellett szólnom. Ez a hatalom a joggal egyidejűleg megteremtí az államot is, ez a szuverén hatalom az államban, mégpedig ez a hatalom a maga egészében a voltaképpen szuverén hatalom; e hatalomnak egyes komponensei, pl. fejedelem, parlament, a parlament egyes házai, tulajdonképpen egymagukban nem is alkotnak megannyi szuverén hatalmat, hanem csak egyet a maguk összességükben, az egységes államhatalmat, amely egyszersmind a legfőbb fok a jogot alkotó hatalom is. A többes számban ún. államhatalmak ennek a lényege szerint egységes hatalomnak hol működése irányait, hol alkotó elemeit, hol szerveit jelölik, míg az a fogalom, amelyet a maguk összességükben tesznek ki, az irodalomban gyakran nem szerepel. Ezt akarná jelenteni a Rechtsmacht.

Nálunk tehát pl. király és nemzet együttvéve teszik ki ezt a hatalmat; abszolút államban az uralkodó és azok a tényezők, amelyek az ő akaratának kialakulásával döntő befolyással vannak. A modern Franciaországban a Rechtsmacht az, amit egy szóval közvéleménynek szoktak mondani. A „Rechtsmacht” tehát nem tételesjogi fogalom, hanem a ténylegesen legfőbb hatalom értendő alatta. Mi sem zárja ki természetesen, hogy a tényleg legfőbb hatalom egybeessék a jog által legfőbbként megjelölt hatalommal –, sőt talán ez a rendszerinti eset.

Igen örvendeznék, ha e megjegyzéseknek sikerült volna ezt a fogalmat világosabbá tenniük, s ha homályossága csak a könyvbeli kifejezésen múlték, nem pedig mélyebben rejlenék.

Mély tisztelettel Méltóságod hálás híve

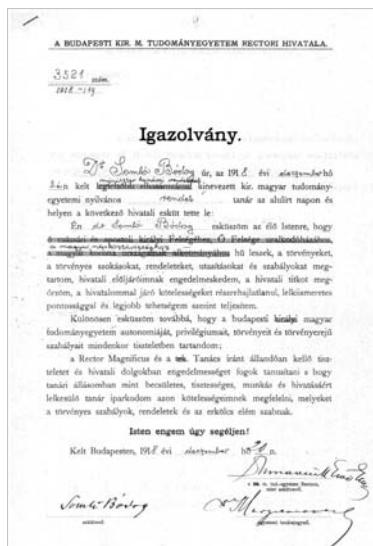
Somló Bódog

9/a-c. dokumentumok:

„ISTEN ENGEM ÚGY SEGÉLJEN!”

Esküdtétel, átsorolás és „igazolás” Budapesten

Az esküdtételről (1918) kiadott igazolás

Forrás: OSZK Kézirattár, *Analekta*, 5379. sz.

1918 őszén Somló Budapestre költözött. Némi segítséggel a Budapesti Egyetem jogi karán helyezkedett el, ahol a számára létrehozott *Általános jogtan és jogi encyklopedia* tanszékét kapta meg. 1918. december 3-án nevezték egyetemi ki tanárnak, esküjét december 20-án tette le. Erről tanúskodik az alábbi igazolás. Az okiratban – a személyes tényezők szerepén túl – az az érdekes, hogy „Ő Felsége uralkodóháza” és a „magyar korona országainak alkotmánya” helyébe, legalábbis a papíron, milyen könnyen került bele a „magyar népköztársaság”. (Érdeemes megfigyelni ugyanakkor, hogy amíg a „királyi” az egyetem nevéből is kiesett, így a rektor a „magyar tudományegyetem rectora”-ként írta alá az igazolást, addig a rektori hivatal nevéből nem, hisz az továbbra is „a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem Rectori Hivatala” maradt. A hivatal tehát – tehetjük hozzá – forradalmi időkben is hivatal!)

Az igazolás szövegének betűhív átirata:

A BUDAPESTI KIR. M. TUDOMÁNYEGYETEM RECTORI HIVATALA.

3521 szám

1918-19.

Igazolvány.

Dr. Somló Bódog úr, az 1918 évi december hó 3-án kelt ~~legfelsőbb elhatározás~~ *sa* (a „*legfelsőbb elhatározással*” háromszor áthúзва, helyette:) miniszter tanácsi rendelettel kinevezett kir. magyar tudományegyetemi nyilvános rendes tanár az alulírt napon és helyen a következő hivatali esküt tette le:

Én dr. Somló Bódog esküszöm az élő Istenre, hogy ő császári és apostoli királyi Felségéhez, Ő Felsége uralkodóházához, a magyar korona országainak alkotmányához [az „ő császári és apostoli ...” szövegrész háromszor áthúзва, helyette:] a magyar népköztársasághoz hű leszek, a törvényeket, a törvényes szokásokat, rendeleteket, utasításokat és szabályokat megtartom, hivatali előljáróimnak engedelmeskedem, a hivatali titkot megőrzöm, a hivatalommal járó kötelességeket részrehajlatlanul, lelkiismeretes pontossággal és legjobb tehetségem szerint teljesítem.

Különösen esküszöm továbbá, hogy a budapesti királyi (a „*királyi*” áthúзва) magyar tudományegyetem autonómiáját, privilégiumait, törvényeit és törvényerejű szabályait mindenkor tiszteletben tartandom;

a Rector Magnificus és a tek. (a „*tek.*” háromszor áthúзва) Tanács iránt állandóan kellő tiszteletet és hivatali dolgokban engedelmességet fogok tanusítani hogy tanári állásomban mint becsületes, tisztességes, munkás és hivatásáért lelkesülő tanár iparkodom azon kötelességeimnek megfelelni, melyeket a törvényes szabályok, rendeletek és az erkölcs elem szabnak.

Isten engem úgy segítse!

Kelt Budapesten, 1918 évi december hó 20-n.

(aláírás: Dr. Moravcsik Ernő Emil)

a kir. (a „*kir.*” háromszor áthúзва)

m. tud.-egyetem Rectora,

(aláírás: Somló Bódog)

esküttevő.

(aláírás: olvashatatan)

egyetemi tanácsjegyző.

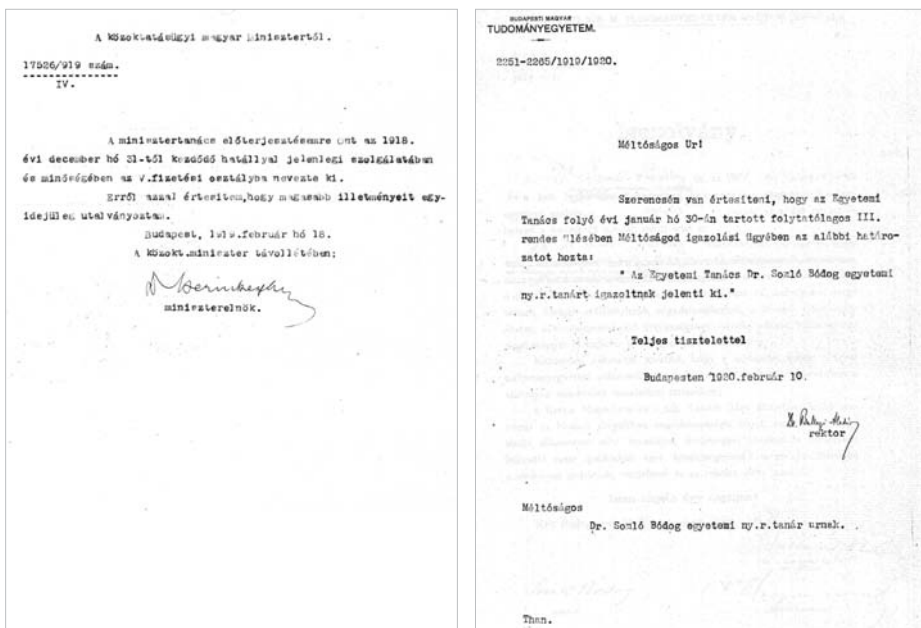
mint esküttevő.

E dokumentum az OSZK Kézirattárában Somló Bódog „hivatalos iratai” között szerepel, két másik „értesítéssel” együtt. Az egyik egy átsorolási, vagyis „fizetésemelési” értesítés 1919. február 18-i dátummal, amit a miniszterelnök írt alá. A dátum azért érdekes, mert a jogi kar kari tanácsa az 1919. január 29-i ülésen tiltakozott az ellen, hogy a kormány a megkérdezése nélkül hét új professzort

nevezett ki a karra, illetve 1919. február 3-án döntöttek úgy, hogy nem esketik fel az új professzorokat. A dátumok összevetéséből számos következtetést vonhatunk le a korviszonyokra vonatkozóan.

A hivatalos (személyes) iratok között található másik dokumentum az a csaknem egy évvel későbbi, 1920. február 10-i keltezésű igazolás, amellyel a „Budapesti Magyar Tudományegyetem” rektora közölte Somlóval, hogy az Egyetemi Tanács „igazoltnak jelentette ki”, tehát tanári kinevezését – annak ellenére, hogy az 1918. október 31. után történt – fenntartja. Ha az előbbi irat alapján számos következtetést vonhatunk le a korviszonyokra vonatkozóan, akkor ennek alapján (figyelembe véve öngyilkosságának 1920. szeptember 28-i dátumát is) még többet. Persze tudnunk kell, hogy következtetéseink Somló személye vonatkozásában – mivel számos körülményt nem ismerünk – csak spekulációk.

Íme a két értesítés:

Forrás: OSZK Kézirattár, Analekta, 5379. sz.

Az értesítések átirata

A közoktatásügyi magyar minisztertől.

1756/919. szám.

IV.

A minisztertanács előterjesztésemre Önt az 1918. évi december hó 31-től kezdődő hatállyal jelenlegi szolgálatában és minőségében az V. fizetési osztályba nevezte ki.

Erről azzal értesítem, hogy magasabb illetményeit egyidejűleg utalványoztam.

Budapest, 1919. február hó 18.

A közokt. miniszter távollétében:

Berinkey Dénes

miniszterelnök.

A forradalmak utáni „igazolás” átirata

Budapesti
Magyar Tudományegyetem
2251-2265/1919/1920.

Méltóságos Úr!

Szerencsém van értesíteni, hogy az Egyetemi Tanács folyó évi január hó 30-án tartott folytatólagos III. rendes ülésében Méltóságod igazolási ügyében az alábbi határozatot hozta:

„Az Egyetemi Tanács Dr. Somló Bódog egyetemi ny. r. tanárt igazoltnak jelenti ki.”

Teljes tisztelettel:

Budapesten 1920. február 10.

(aláírás: *Dr. Ballagi Aladár*)

rektor.

Méltóságos

Dr. Somló Bódog ny. r. tanár úrnak

IRODALOM

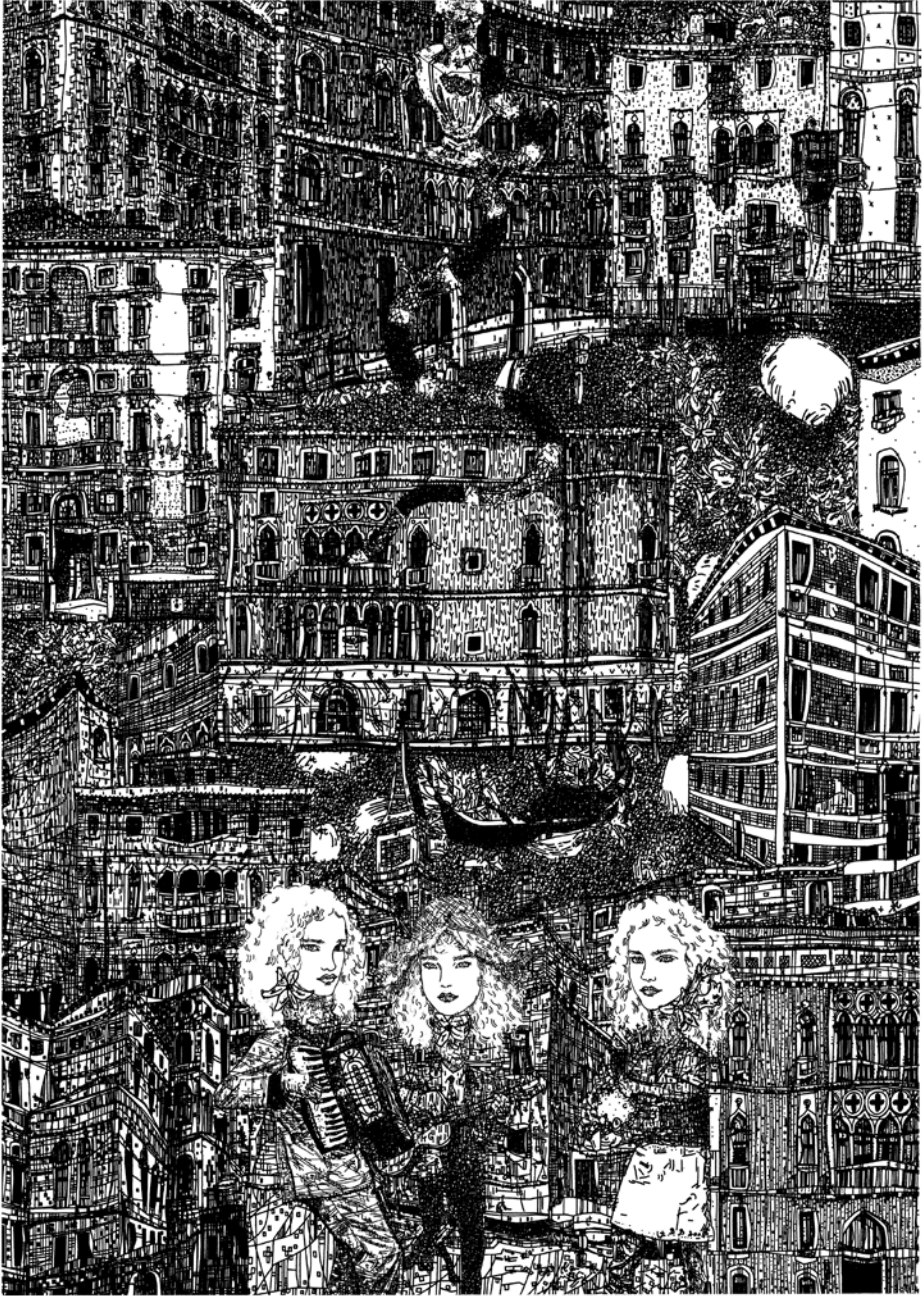
- [N. N.] (1978): Somló Bódog és az etnológia (*Szociológia*, 1977. 4.). *Korunk* 37. évf. 8. sz. 700-701.
- A Társadalomtudományi Társaság rendkívüli közgyűlése (1906. augusztus hó 7.) *Husza-dik Század* 7. évf. (1906) 8. szám, 147-175.
- Antal Sándor (1905): Az egyik. In: *Akik ma élnek*. Budapest, Sonnenfeld Adolf Könyv-és Műnyomda, 23-30.
- Bárd József (1918): Somló Bódog jogászati alapvetése. *Husadik Század* 19. évf. 6. sz. 346-354.
- Bárd József (1921): Somló Bódog. *Jogtudományi Közlöny* 56. évf. 5. szám, 33-36.
- Barna Ildikó – Csepeli György [et al.] (é. n.): *Társadalmi és etnikai konfliktusok a 19-20. században – Atrocitások, pogromok, tömeggyilkosságok, népiirtások*. Digitális Konfliktus Adatbázis. <http://tarsadalominformatika.elte.hu/tananyagok/dka/index.html>
- Beling, Ernst (1925): Besprechung: Felix Somló: Juristische Grundlehre. *Kritische Vier-terjahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* 21. kötet 3. 50-83.
- Bodzsoni István (1975): Somló Bódog. *Létünk* 3-4. szám, 123-143.
- Bolgár Elek (1918): Felix Somló: Juristische Grundlehre. *Athenaeum* 4. [Ú. f.] 2. szám, 556.
- Bolgár, Alex (1909): Entwicklungen und Literatur der Soziologie in Ungarn. (Bericht über die soziologische Literatur seit 1900 und die soziologischen Gesellschaften. Teil E). *Monatsschrift für Soziologie* 1. évf. 324-334.
- D. [Daniel Arnold] (1909): Somló Bódog Der Güteverkehr in der Urgesellschaft című könyvéről. *Husadik Század* 10. évf. XX. kötet, 95-97.
- Egyed Péter (2010): *Szellem és környezet. Filozófiai esszék és tanulmányok*. Polis, Kolozsvár.
- Faludy György (2011): *Jegyzetek az esőerdőből*. Petőfi Irodalmi Múzeum (Digitális Irodalmi Akadémia), Budapest.
- Falus Katalin (1994): *Fejezetek a magyar jogfilozófiai gondolkodás történetéből: Pulszky, Pitkler és Somló jogpozitivizmusa*. [kandidátusi értekezés] gépirat, Budapest.
- Fleck Zoltán (2011): A körülmények kényszere. Somló Bódog: Állami beavatkozás és individualizmus. *Tolle Lege* 1. évf. 1. szám, 1-10. <http://tollelege.elte.hu>
- Funke, Andreas (2004): *Allgemeine Rechtslehre als juristische Strukturtheorie. Entwicklung und gegenwärtige Bedeutung der Rechtstheorie um 1900*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- Funke, Andreas (2012): Felix Somló's Legal Philosophy. Content, Critique, Counterparts. In: *Standing Tall. Hommages a Csaba Varga*. Szerk.: Bjarne Melkevik. [k. n.], Budapest, 155-166.
- Funke, Andreas – Sólyom Péter (2013): Einleitung. In: *Verzweifelt objektiv. Tagebuch-notizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873-1920)*. Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien, 13-94.
- Gaal György (2001): *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudomány-egyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kolozsvár.
- Gaal György (2009): *Tört kövön és porladó keresztben. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben*. (5. kiad.) Stúdium, Kolozsvár.

- Gönczi Katalin (1995): Felix Somló (1873–1920). In: *Juristen. Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. Szerk. Michael Stolleis. München, C.H. Beck, 575–576.
- Henrich, Walter (1918): Eine ungarische Rechtsphilosophie. *Juristische Blätter* 47. évf. 73–76.
- Horváth, Barna (1930/31): Die ungarische Rechtsphilosophie. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 29. évf. 1. szám, 37–85.
- Jászi Oszkár (1991): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Szerk.: Litván György – Varga F. János. Budapest, Magvető.
- Jónás Károly (1995): A Moór–Somló-hagyaték. In: Jónás Károly – Veredy Katalin: *Az Országgyűlési Könyvtár története, 1870–1995*. Országgyűlés, Budapest.
- Káich Katalin (1976): A magyarországi szabadoktatás 1907-i pécsi kongresszusa. *Hungarológiai Közlemények* 8. évf. 26–27. szám, 65–72.
- Kautsky, Karl (1909): Urgesellschaft und Marxismus. *Neue Zeit* 1909. november 19.
- Képviselőházi napló (1903): *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*. XV. kötet. Budapest, Athenaeum.
- Kostyákné Vass Ágnes – Pethő Sándor (1990): Az evolucionista etikától a transzcendentális normativizmusig. In: *A van és a kell világa: Fejezetek a magyar etika történetéből*. Szerk.: Csikós Ella et al. Miskolc, k. n., 109–135.
- Kovács I. Gábor – Kiss Zsuzsanna – Takács Árpád (2012): *Diszkrimináció – emancipáció-asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adataira. 1848–1944. I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Szerk.: Kovács G. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Kupa László (1998): Somló Bódog. *Jura* (Pécs) 5. évf. 1. szám, 43–48.
- Láncki Jenő (1907): A szociológia két módszere. *A Munka Szemléje* 14–19. szám.
- Litván György (1968): A forradalmi kormány és a budapesti tudományegyetem erőpróbája 1918–1919 fordulóján. *Történelmi Szemle* 11. évf. 4. szám, 401–427.
- Litván György (1973): Egy magyar tudós tragikus pályája a század elején: Somló Bódog (1873–1920) *Valóság* 16. évf. 8. szám, 32–42.
- Litván György (1977): Somló Bódog munkássága. *Szociológia* 4. szám, 503–507.
- Litván György (1996): *Októberek üzenete*. Budapest, Osiris, 189–210.
- Litván György – Szűcs László (1973): *A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Madzsar József (1905): Észrevételek Méray organikus elméletéhez. *Huszadik Század* 6. évf. XI. kötet, 389–405.
- Méray Horváth Károly (1905): Biológiai rendű képződmény-e a társadalom? *Huszadik Század* 6. évf. XI. kötet, 464–466.
- Méray Horváth Károly (1907): Tudomány és vesébelátás. Megjegyzések Pikler Gyula múltkori cikkéhez. *Huszadik Század* 8. évf. XV. kötet, 456–458.
- Mikó Imre (1973): Somló Bódog útja. *Utunk* [Kolozsvár] 35. szám, 4.
- Moór Gyula (1921): Somló Bódog. *Társadalomtudomány* 1. évf. 1. szám, 17–40.
- Moór, Julius (1926): Vorwort des Herausgebers. In: Felix Somló: *Gedanken zu einer Ersten Philosophie*. Berlin, Walter de Gruyter, 3–17.
- Nagy J. Endre (1981): Erény és tudomány. Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról. *Világosság* 22. évf. 12. szám, 764–772.
- Nagy J. Endre (1993): *Eszme és valóság. Magyar szociológiatörténeti tanulmányok*. Pesti Szalon Könyvkiadó – Savaria University Press, Budapest–Szombathely.

- Navracsics Tibor (1991): Somló Bódog államelmélete (1898–1909). *Valóság* 34. évf. 7. szám, 16–27.
- Ormos Mária (2011): *A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925*. Napvilág, Budapest, 223–304.
- Ostwald, Wilhelm (1911): Besprechung von Felix Somló: Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie, und Der Güterverkehr in der Urgesellschaft. *Annalen der Naturphilosophie* 10. évf. 106–108.
- Perekz László (1998): A belátásos elmélettől a mezőelméletig. A magyar jogfilozófia fél évszázada: Pikler, Somló, Moór, Horváth. *Századvég* [Ú. f.] 10. szám. 78–83.
- Pikler Gyula (1907): „Objektív szociológia” és induktív logika. *Husadik Század* 8. évf. XV. kötet, 229–235.
- Pikler Gyula (1907): Az „objektív szociológia” visszavonása, az „epifenomenek” és az anyagserendezetek”. *Husadik Század* 8. évf. XV. kötet, 301–318.
- Pikler Gyula (1907): Lélektan és társadalmi tudomány. Nyílt levél Somló Bódoghoz. *Husadik Század* 8. évf. XV. kötet, 113–120.
- Pikler Gyula – Somló Bódog (1899): *Der Ursprung des Totemismus*. Berlin, K. Hoffmann Rechtswissenschaftlicher Verlag, 1899 [1900]. 1–36.
- Reményik Sándor (1925): *Egy eszme indul*. Versek. Minerva (Az Út), Kolozsvár.
- Rigó Anett (2005): Egy ismeretlen ismerős: Megjegyzések Somló Bódog jog- és államelméletéhez. *Leviatán* 2. évf. Klsz. 349–359.
- Rónai Zoltán (1910): A helyes jog tudománya. *Husadik Század* 11. évf. XXII. kötet, 269–283.
- Rónai Zoltán (1910): Erkölcsi érzelmek és társadalmi érdekek a jogpolitikában. *Husadik Század* 11. évf. XXII. kötet, 503–508.
- Rónai Zoltán (1911): Értékmérés és érdekmérlegelés. *Husadik Század* 12. évf., XXIII. kötet, 219–223.
- Sándor Pál (1965): *A filozófia története*. 3. kötet. Akadémiai K., Budapest.
- Sárkány Mihály (1977): Somló Bódog az ősi társadalom gazdaságáról. *Szociológia* 6. évf. 4. szám, 516–521.
- Sas Péter (2015): „...nagyon érdekelnek úgy Kolozsvár, mint a te dolgaid.” Somló Bódog ismeretlen levele Várady Aurélnak. (Heidelberg, 1897. május 23.) *Művelődés. Közművelődési havilap* 68. évf. 2. szám, [http:// muvelodes.net](http://muvelodes.net).
- Schweitzer Gábor – Halász Iván (2010): Peregrináció Germániában: Somló Bódog a lipcsei és a heidelbergi egyetemen (1896–1897) *Jogtudományi Közöny* 65. évf. 6. szám, 286–297. (angolul: *Acta Juridica Hungarica* 51. évf. (2010) 2. szám, 109–121.)
- Seres László (1970): Pozitivisták társadalombölcselet Magyarországon. Somló Bódog halálának 50. évfordulójára. *Magyar Filozófiai Szemle* 13. évf. 5. szám, 936–954.
- Sipos Julia (1994): A honi rozsdá megfogta, megette. Beszélgetés Nagy J. Endre szociológiai történéssel. 3. Somló Bódog. *Liget* 7. évf. 7. szám, 38–43.
- Somló Bódog (1898): *A nemzetközi jog bölcseletének alapelvei*. Budapest, Franklin, 1–71.
- Somló Bódog (1902): A jogbölcselet tanítása. *Jogállam. Jog- és Államtudományi Szemle* 1. évf. 1. füzet, 61.
- Somló Bódog (1903a): A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról [a Társadalomtudományi Társaság vitaindító előadása]. *Husadik Század* 4. évf. VII. kötet, 397–409.
- Somló Bódog (1903b): *Állami beavatkozás és individualizmus*. 1. kiad. Grill, Budapest; (2. kiad. 1907).

- Somló Bódog (1905a): Méray kultúrfiziológiája. *Husadik Század* 6. évf. XI. kötet, 310–324.
- Somló Bódog (1905b): Válasz Méraynak. *Husadik Század* 6. évf. XI. kötet, 466–467.
- Somló Bódog (1906): Politika és szociológia. Méray rendszere és prognózisai. *Husadik Század* 7. évf. XIII. kötet, 369–381.
- Somló Bódog (1907): Viszontválasz [Pikler Gyulának]: *Husadik Század* 8. évf. XV. kötet, 458–471.
- Somló Bódog (1910): Ősgazdaság és marxizmus. *Husadik Század* 11. évf., XXI. kötet, 130–133.
- Somló Bódog (1910) Válasz Rónai Zoltánnak. *Husadik Század* 11. évf. XXII. kötet, 390–395.
- Somló Bódog (1911): Még egyszer a helyes jogról. *Husadik Század* 12. évf. XXIII. kötet, 71–73.
- Somló Bódog (1911): Újból a helyes jogról és egy helytelen cikkről. *Husadik Század* 12. évf. XXIII. kötet, 344–346.
- Somló Bódog (1917): *Juristische Grundlehre*. Lipcse, Verlag von Felix Meiner, X, 556 p. (2. kiad. Lipcse, Verlag von Felix Meiner, 1927, reprint: Aalen, Scientia Verlag, 1973. XV, 556 p. Magyarul részlete: Jogi Alaptan. Ford. Sajó András, Sándor Tamás. In: *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Szerk. Varga Csaba. Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, 1977, 45–61.)
- Somló Bódog (1995): Jogbölcselet. *A Juristische Grundlehre kivonata*. Szerk. Takács Péter, jegyzetek: Takács Péter és Zódi Zsolt. Bíbor K., Miskolc.
- Somló Bódog (1999): *Értékfilozófiai írások*. Szerk.: Szegő Katalin. Pro Philosophia – JATE BTK, Kolozsvár – Szeged.
- Somló Bódog (1981): Aristoteles. *Magyar Filozófiai Szemle* 25. évf. 6. szám, 819–835.
- Somló Bódog (1985a): Állambölcseleti jegyzetek. *Állam- és Jogtudomány* 38. évf. 2. szám, 359–373.
- Somló Bódog (1985b): *Augustinus*. *Állam- és Jogtudomány* 38. évf. 4. szám, 777–783.
- Somló, Felix (1907–1908): Die neuere ungarische Rechtsphilosophie. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 1. évf. 315–323.
- Somló, Felix (1909): *Der Güteverkehr in der Urgesellschaft*. Misch und Thron, Bruxelles–Leipzig. (magyarul Somló Bódog: A gazdaság őskorából. *Husadik Század* 10. évf. (1909) XIX. kötet, 1–9. és 121–136.)
- Somló, Felix (1910): Urwirtschaft und marxistische Orthodoxie. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 3. évf. 3. szám, 391–394.
- Somló, Felix (1926): *Gedanken zu einer Ersten Philosophie*. Hrsg. Julius Moór, Walter de Gruyter, Berlin.
- Somló, Felix (1999): *Schriften zur Rechtsphilosophie*. Ausgewählt und eingeleitet von Csaba Varga. Akadémiai K., Budapest.
- Somló, Felix (2013): Tagebuchnotizen. Briefe. In: *Verzweifelt objektiv. Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873–1920)*. Szerk. Andreas Funke, Sólyom Péter. Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien.
- Steinmetz, Sebald (1909): Besprechung von Felix Somló: Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie. In: *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*. 33 évf. 389.
- Szabadfalvi József (1999): Bódog Somló. In: Somló, Felix: *Schriften zur Rechtsphilosophie*. Akadémiai K., Budapest, XI–XII.

- Szabadfalvi József (2006): A neokantiánus fordulat beteljesedése a magyar jogi gondolkodásban: Vázlat Somló Bódog jogbölcseleti életművéről. *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis* 6. évf. 6. szám, 227–241.
- Szabadfalvi József (2007a): Prima Philosophia Iuris: A Sketch of Bódog Somló's Legal Philosophical Oeuvre. In: *Theatrum Legale Mundi. Symbola Cs. Varga Oblata*. Szerk.: Péter Cserne et al., Societas Sancti Stephani, Budapest, 485–498.
- Szabadfalvi József (2007b): „Kilencven éve jelent meg Somló Bódog *Juristische Grundlehre* című műve. *Állam és Jogtudomány* 4. szám, 615–621.
- Szabadfalvi József (2010): „Bódog Somló – The »Representative Man« of Hungarian Legal Philosophy”. *Rechtswissenschaft in Osteuropa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert*. Szerk. Zoran Pokrovac. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 375–389.
- Szabadfalvi József (2011): *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig*. Gondolat, Budapest.
- Szabadfalvi József (2007c): The Role of Bódog Somló in the Revival of Hungarian Legal Philosophy. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. 93. évf. 4. szám, 540–550.
- Szabó Imre (1955): *A burzsoá állam- es jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai K., Budapest.
- Szabó Miklós (2015): Jogelmélet és jogszociológia. In: *A jog tudománya: Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Szerk.: Jakab András, Menyhárd Attila. Budapest, HVG-Orac, 451–542.
- Szájer József (1985): Az elfeledett jogtudomány. Somló Bódog tudományelméleti és jogi tanaiból. *Századvég* 1. évf. 1. kötet, 95–114.
- Szegő Katalin (1976): Somló Bódog és nemzedéke. *Korunk* 35. évf. 6. szám, 420–426.
- Szegő Katalin (1993): Somló Bódog értékelmélete. *Erdélyi Múzeum* 55. évf. 3– 4. sz. 73–88.
- Szegő Katalin (1994): Somló Bódog értékelmélete. *Magyar Filozófiai Szemle* 38. évf. 3–4. sz. 343–364.
- Szegő Katalin (2003): *Gondolatutak*. Pro Philosophia, Kolozsvár.
- Szegvári Katalin (2004): Somló Bódog jogelméleti munkássága. *Jogelméleti Szemle* 4. szám, elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/szegvari20.html>
- Szekfű Gyula (1927): Egy magyar folyóirat problémája. *Magyar Szemle* 1. évf. 1. szám.
- Varga Csaba (1980): Somló Bódog esete a pécsi jogakadémiával. *Jogtudományi Közlöny* 35. évf. 8. szám, 543–546.
- Varga Csaba (2000): Somló Félix: Schriften zur Rechtsphilosophie. *Acta Juridica Hungarica* 41. évf. 3–4. szám, 258–259.
- Varga Csaba (szerk.) (1977): *Modern polgári jogelméleti törekvések*. Budapest, MTA JTI.
- Varga Csaba (szerk.) (1981): *Jog- es filozófia. Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből*. Akadémiai, Budapest.
- Varga Csaba (szerk.) (1995): *Aus dem Nachlaß von Julius Moór Gyula hagyatékából*. ELTE, Budapest.
- Zódi Zsolt (1995): Erény és tudomány. Somló Bódog állam- és jogbölcseleti munkássága. In: Loss S. et al.: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 63–141.
- Zsigmond Gábor (1977): Somló Bódog és a magyar etnológia. *Szociologia* 6. évf. 4. szám, 508–515.

●
Halál Velencében XXXIV.

Gondolatok a devizaalapú hitelszerződések jogi hátteréről és a tisztességtelen általános szerződési feltételek érvénytelenségi kontrolljáról

I. BEVEZETÉS

A közép-kelet-európai országokban,^[1] de különösen Magyarországon a 2000-es évek első évtizedében a lakossági hitelezés általánosan elterjedt formájává vált az ún. devizaalapú hitelezés. A svájci frank, az euró, illetőleg a japán jen alacsony kamatai alapján a fogyasztók hosszú távon is kedvezőnek és kiszámíthatónak tekinthették a devizában történő eladósodást. Ennek tulajdonítható, hogy Magyarországon 2009-re a háztartások által felvett hitelek 53%-a devizaalapú hitel volt. A 2008-ban kirobbant világméretű pénzügyi válság által generált árfolyamemelkedés a devizaalapú hitelek adóssai számára elviselhetetlen mértékű törlesztőrészlet emelkedést okozott, mivel a devizaalapú kölcsönszerződéseknel a kereskedelmi bankok által alkalmazott általános szerződési feltételek lehetővé tették a pénzügyintézetek számára a kamatfeltételek egyoldalú módosítását, illetőleg az árfolyamkockázatot kizárólag a hiteladósokra terhelték.

A tanulmány a társadalmi válsággá szélesedett devizaadósság-válság jogi és pénzügyi hátterét, magyarországi jellegzetességeit vizsgálja, elemzi a Kúria és az Európai Unió Bíróságának (EUB) a devizahitelezéssel kapcsolatos döntéseit, továbbá a devizaadósság-válság rendezésére irányuló jogalkotási intézkedéseket, különösen az alkotmányosság és hatékonyság követelményeinek való megfelelésüket.

[1] Magyarország mellett a devizahitelezés rendkívüli megugrása látható a balti országokban: Észtországban, Lettországon, Litvániában. 2011-ben az Európai Unió országai között a lakossági devizahitelezés tekintetében Lettország, Litvánia és Magyarország volt a három listavezető. Ugyancsak megnövekedtek a devizahiteles konstrukciók Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában, de ezekben az országokban nem okozott olyan kiterjedt adósválságot, mint az első csoportba tartozó országoknál. Csehország esetében a devizahitel engedélyezési rendszere az ezredforduló után is fennmaradt, Szlovákiában pedig az eurózónához való 2009-es csatlakozással, a deviza árfolyamingadozásból eredő kockázatok eliminálódtak.

1. A devizalapú hitelszerződések pénzügyi és jogi háttere

a) A devizahitelezés pénzügyi háttere

A lakossági devizahitelezés kiugró mértékű elterjedése a magyar a hitelpiacon 2000-es évek elejére esett. A devizaalapú hitelezés felfutásához – a lakossági fogyasztási igényeinek növekedése,^[2] a bankok hitelezési hajlandósága^[3] és a devizahitelek alacsony kamata^[4] mellett – nagyban hozzájárult, hogy a kormány 2003-ban de facto befagyasztotta a 2001-ben bevezetett forintalapú lakáscélú hitelek kamattámogatási konstrukcióját,^[5] mert úgy ítélte meg, hogy a kamattámogatási terhelés finanszírozhatatlan és veszélyezteti az állami költségvetés stabilitását. Az államilag támogatott forinthitelezés, megszüntetéssel egyenértékű szigorú korlátozásával az olcsó devizaalapú (euró és svájci frank) hitelek felé mozdult el a kereslet. A lakossági devizahitelezés alapját a 2001-ben bevezetett devizaliberalizációs intézkedések teremtették meg, szabaddá téve a határokon átnyúló tőkemozgást és devizahitelezést, társulva egy lebegő árfolyamrendszer bevezetésével.^[6] Ezek együttesen nagy kockázatot jelentettek a pénzügyi stabilitásra, sajnálatos módon azonban egészen a devizahiteles válság kirobbanásáig a Magyar Nemzeti Bank (MNB) nem hozott érdemi szabályozó intézkedést a lakossági devizahitelezés ellenőrzött keretek között tartására és az eladósodás kockázatainak csökkentésére.^[7]

A lakáshitel piacon felerősödött a pénzintézetek közötti verseny. Új, ingatlanfedezetű devizahitel ajánlatokkal árasztották el a lakossági piacot, melynek következtében először a lakáscélú, majd a fogyasztási cikkek piacán is dominánssá váltak az akkor még olcsónak számító devizaalapú kölcsönszerződések. Fent felsorolt tényezők együttes hatásának eredményeként – az MNB kimutatásai alapján – 2004 és 2012 között mintegy 800 000 devizaalapú fogyasztói kölcsönszerződést kötöttek.

[2] Az 1990-es rendszerváltást követően megnövekedett fogyasztási igényekkel nem állt arányban a bérek, illetőleg a jövedelmek emelkedése, ennek köszönhetően 2002 és 2010 között a lakossági hitelállomány öt és félszeresére emelkedett.

[3] A rendszerváltást követően a szocializmusban érvényesülő monolit bankszektort felváltó kereskedelmi bankok növekedési céljai között szerepelt a lakossági hitelállomány növelése, speciális devizahitel-kínálat nyújtása.

[4] Amíg a 2003–2009 közötti időszakban a forint kamata 11,00–9,00 % közötti sávban mozgott, addig a svájci frank kamata 0,32–0,25%, az euró kamata 2,00–4,00% között volt.

[5] A lakáscélú támogatásokról szóló 12/2001. (I. 31.) kormányrendelettel, amelynek elfogadását erősen motiválta a közelgő általános választás is, a kormány egy nagyvonalú kamattámogatási rendszert vezetett be a lakáscélú forintalapú hitelek igénybevétele esetében. Különösen súlyos terhet jelentett a költségvetés számára a jelzáloglevéllel finanszírozott lakáshitelek kamattámogatása, illetőleg az ún. kiegészítő kamattámogatás, amelyek esetében az állam 20 éves időtartamra vállalta kamattámogatás megfizetését.

[6] Lásd Budai, 2014, 515.

[7] Lásd az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottságának jelentése a 2002–2010. közötti lakossági deviza-eladósodás okainak feltárásáról, valamint az esetleges kormányzati felelősség vizsgálatáról (2012. február, <http://www.parlament.hu/irom39/05881/05881.pdf>, letöltés: 2015. június. 10.).

2011-re a devizaalapú hitelek értéke elérte a tíz milliárd eurót, ami megközelítőleg a magyar GDP 11%-nak felelt meg. A teljes hitelállományon belül a devizahitelek aránya 68 %-ot tett ki. 2011 tavaszán a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 576 000 háztartásnak (közel két millió ember) volt lakáscélú jelzáloghitel, amelynek közel a fele devizaalapú jelzálogkölcson volt, mintegy 287 000 háztartást és kb. 1 millió személyt érintve.^[8]

b) A devizaalapú hitel és kölcsönszerződések jogi háttere

A forintalapú és a devizaalapú kölcsönszerződéseket alapvetően a lerovó pénznem eltérése különbözteti meg. Amíg a forintalapú hitelügyletek esetében az adós ugyanabban a pénznemben törleszti a tartozását, amiben annak kikötése történt, addig a devizalapú szerződések esetében a hitelösszeget és a törlesztőrészetet devizában (euró, svájci frank) határozzák meg, a folyósítás és a tényleges törlesztés pedig a teljesítés helyének pénznemében, azaz forintban történik. A konstrukció sajátossága az árfolyamváltozásból eredő nagyfokú kockázat. Különösen nagy lehet ez a kockázat, ha az árfolyamváltozás terhét kizárólag az adósra terheli a pénzintézet. A devizaalapú kölcsönök okozta súlyos adósválság kialakulásában nagy szerepe volt a túlzottan megengedő jogi szabályozásnak. A fogyasztói hitel, illetőleg a fogyasztói kölcsönszerződésekre vonatkozó speciális, kogens szabályok hiányában a pénzintézetek határtalan szabadságot kaptak a devizaalapú hitel- és kölcsönszerződések feltételeinek meghatározásában, a fogyasztók pedig nem voltak olyan alkuhelyzetben, hogy alakítsák a feltételeket. A Polgári Törvénykönyvnek bankhitel és bankkölcsön-szerződésekre vonatkozó keretszabályaitól a felek – a normák diszpozitív jellege folytán – szabadon eltérhettek és létrehozhattak olyan atipikus, származtatott konstrukciókat, mint a devizaalapú kölcsönszerződés. Még tovább erősítette a hitelezők pozícióját a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény (továbbiakban Hpt.), amely korlátlanul megengedte a pénzintézetek számára, hogy az érdekkörükön kívül eső kedvezőtlen változások esetén a fogyasztó számára kedvezőtlenül, egyoldalúan módosíthassák a szerződési feltételeket, ha ezt a szerződés a pénzügyi intézmény számára egyértelműen lehetővé tette.^[9] Ezt a megengedő jogi szabályozást kihasználva a 2003–2009 között megkötött devizaalapú fogyasztói hitelszerződésekben általános volt a pénzintézet egyoldalú szerződésmódosítási jogának, illetőleg az árfolyamkockázat adós általi viselésének kikötése.

[8] KSH *Statisztikai Tükör* 2011/77. szám (2011. november 27.). E mellett a nem lakáscélú hitelek, pl. gépkocsilízing-hitelek 75% is devizaalapú hitel volt, ami 390 ezer személyt érintett.

[9] A hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény 210. § (3) bekezdése kimondta: „A kamatot, díjat vagy egyéb szerződési feltételt csak akkor lehet egyoldalúan, az ügyfél számára kedvezőtlenül módosítani, ha szerződés ezt – külön pontban – a pénzügyi intézmény számára meghatározott feltételek, illetve körülmények esetére egyértelműen lehetővé teszi.”

A pénzügyi intézetek korlátlan egyoldalú szerződésmódosítását engedő jogi környezet csak a devizaadás válság kirobbanását követően, 2009. augusztus 1-jétől szigorodott.^[10] Ezt követően a Hpt. módosítása jelentősen korlátozta az egyoldalú módosítás jogát, kimondva, hogy *az adósok hátrányára kizárólag a kamatot, díjat és költséget lehet egyoldalúan változtatni*, és tiltotta szerződés egyéb feltételeinek – ideértve az egyoldalú módosításra okot adó körülmények felsorolását is – az adós hátrányára történő módosítását. Az egyoldalú módosítás további szigorításaként előírta az ún. ok-lista szerződésbe foglalásának kötelezettségét, mely szerint *„az egyoldalú módosítás jogát a hitelező akkor jogosult gyakorolni, ha a módosításra okot adó objektív körülmények tételes meghatározását a szerződés tartalmazza, valamint a hitelező árazási elveit trászban rögzítette”*.^[11]

A hitelintézeti törvény felhatalmazása alapján a kormány ezt követően a 275/2010. (XII. 15.) kormányrendeletben taxatív módon meghatározta az egyoldalú kamatemelés lehetséges okait.^[12]

A fogyasztói hitelszerződés fogalmát^[13] a 2009-ben elfogadott, a fogyasztóknak nyújtott hitelről szóló törvény definiálta, de ez valójában nem jelentette a védelmi szint növelését, mivel mindössze azt mondta ki a törvény, hogy hitelszerződés alatt a Polgári Törvénykönyvben szereplő hitel- és kölcsönszerződéseket kell érteni.

A jogalkotó lassú reagálására jó példa, hogy csak a 2011-ben sikerült elfogadni azt a törvényt,^[14] amely meghatározta a *devizakölcsön fogalmát*^[15] és újabb öt év telt el, amikor a 2011-es törvénybe beiktatták azokat a rendelkezéseket, amelyek meghatározták a devizaalapú hitelszerződések fogalmi sajátosságait, valamint előírták a pénzügyi intézetnek a devizaalapú hitelből eredő kötelező kockázatfeltárási kötelezettségét.^[16] A pénzügyi intézet kockázatfeltárási nyilatkozatának 2015-től ki kell terjednie a devizaalapú hitelszerződésből eredő árfolyamkockázat részletes

[10] Az egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2009. évi CL törvény 56. §-a módosította a Hpt. törvény 210. §. (3)-(9) bekezdéseit.

[11] Hpt. 2010. §. (3) bekezdés.

[12] 275/2010. (XII. 15.) Korm. rendelet a szerződésekben előírt kamat egyoldalú módosításának feltételeiről.

[13] A 2009. évi CLXII. törvény a fogyasztóknak nyújtott hitelről szóló 3. §. 9. pontja értelmében hitelszerződés a Polgári Törvénykönyvről szóló törvényben meghatározott hitelszerződés és kölcsönszerződés, ide nem értve a részletvétellel kötött adásvételi, értékesítési szerződést, olyan szerződést, amely alapján folyamatos szolgáltatásnyújtás vagy azonos termék azonos mennyiségben történő értékesítése ellenében a fogyasztó részletfizetést teljesít.

[14] 2011. évi LXXV. törvény a devizaválság társadalmi hatásainak kezelése és az egyes devizák jelentős árfolyam-ingadozási hatásainak átmeneti tompítása érdekében a devizakölcsönök törlesztési árfolyamának rögzítéséről és a lakóingatlanok kényszerértékesítésének rendjéről.

[15] A törvény értelmében devizakölcsön alatt a természetes személy adós/adóstárs vagy lízingbe vevő és a pénzügyi intézet között létrejött olyan kölcsönszerződés vagy pénzügyi lízingszerződés alapján fenálló tartozás értendő, ahol a nyilvántartási pénznem euró, svájci frank vagy japán jen, a törlesztési kötelezettséget viszont a hiteladós forintban teljesíti, a kölcsön fedezete pedig magyarországi fekvésű lakóingatlanra alapított jelzálog, vagy az állam által vállalt készfizető kezesség.

[16] 2009. évi CLXII. törvény 21/A.-21/B. §§. Hatályos 2015.II.1-től.

ismertetésére és a törlesztőrészletekre gyakorolt hatására. Feltehető, ha az ismeretett szabályozás nem tíz éves késedelemmel születik meg, a devizaalapú hitelek nem okoztak volna ilyen méretű adósság- és társadalmi válságot.

II. AZ ÁLTALÁNOS SZERZŐDÉSI FELTÉTELEK TISZTESSÉGTELENSÉGÉRE VONATKOZÓ MAGYAR JOGI SZABÁLYOZÁS

A devizakölcsön szerződések megkötése – mint a tömegügyletek általában – a pénzügyi intézmény által kialakított általános szerződési feltételek, ún. üzletszabályzatok alkalmazásával történt/történik, mi több, a Hpt. 207. § előírja, hogy a pénzügyi intézmény köteles az általa rendszeresen végzett, engedélyezett tevékenységre vonatkozó általános szerződési feltételeit (ÁSZF) üzletszabályzatba foglalni. Az ÁSZF alkalmazásának pozitív hatása, hogy lehetővé teszi a szerződéskötés folyamatának meggyorsítását, ugyanakkor számos visszaélés forrása is lehet, így a *take it or leave it* elvén működő ÁSZF alkalmazása kizárja az egyéni alku lehetőségét, illetőleg külön is sújthatja a gyengébb szerződő felet, mivel lehetőséget teremthet arra, hogy a vállalkozás a szerződésből eredő jogokat és kötelezettségeket, a jóhiszeműség és tisztesség követelményének megsértésével egyoldalúan és indokolatlanul a fogyasztó hátrányára állapítsa meg.

Csakúgy, mint a modern magánjogi rendszerek szinte mindegyikében, a magyar magánjogban is kialakult a tisztességtelen szerződési kikötésekkel szembeni fellépés lehetősége.

A Polgári Törvénykönyv^[17] – német mintára^[18] – már 1977-től biztosította a jogi személy által használt, indokolatlan egyoldalú előnyt tartalmazó általános szerződési feltételek megtámadását, mind a sérelmet szenvedő konkrét szerződő fél számára, mind pedig ún. közérdekű kereset (*actio popularis*) útján. A közérdekű keresettel történő megtámadás alapossága esetén a bíróság sérelmes kikötés érvénytelenségét *erga omnes* hatállyal állapíthatta meg, kivéve azokat a szerződéseket, amelyeket a megtámadásig már teljesítettek.

Az 1977-től meglévő szabályok jelentős mértékben módosultak 1997-ben,^[19] amikor – az Európai Unióhoz való csatlakozási felkészülés részeként – átültették a fogyasztói szerződések tisztességtelen szerződési feltételeire vonatkozó 93/13/EGK tanácsi irányelv.^[20]

A 1997-es módosítás meghatározta a fogyasztó fogalmát, definiálta az ÁSZF fogalmát, továbbá rendelkezett arról is, hogy hogyan válik az ÁSZF a szerződés

[17] A Polgári Törvénykönyvről 1959. évi IV. törvény 209. §.

[18] A német jog az 1976. december 9-én elfogadott Geschäftsbedingungen Gesetz (AGBG) törvénnyel az általános szerződési feltételek széleskörű bírósági kontrollját vezette be.

[19] 1997. évi CXLIX. törvény a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról.

[20] A fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről szóló, 1993. április 5-i 93/13/EGK tanácsi irányelv.

részévé, és átültette az irányelvnek azon rendelkezéseit, amelyek a tisztességtelenség kritériumait, a tisztességtelenség vizsgálata alól kivett szerződési elemeket határozták meg. Az 1997-es módosítás ugyanakkor a korábbi szabályozási tradíciót megőrizve fenntartotta a tisztességtelen kikötések megtámadására vonatkozó egységes jogi rezsimet a B2C és B2B szerződésekben.

Bár a tisztességtelen szerződési feltételek megtámadására irányuló keresetek száma nem volt számottevő, mégis egy bírósági ügy indította a jogalkotót az 1997-es transzpozíció finomítására, a jogharmonizációs hiányosságok pótlására. A Szombathelyi Városi Bíróságon indult Ynos Kft. felperes és V. J. alperes közötti ügyben merült fel az a kérdés, hogy vajon a tisztességtelen szerződési kikötések megtámadására vonatkozó szabályok megfelelnek-e az irányelvben foglalt követelményeknek. A Szombathelyi Városi Bíróság 2004. június 10-én hozott végzésével előzetes döntéshozatali kérelemmel fordult az Európai Bírósághoz, és kérte az irányelv 6. cikk (1) bekezdésének értelmezését. Bár az Európai Bíróság elfogadta a Magyar Államnak azt az érvelését, hogy 2002-ben, a jogvita keletkezésekor Magyarország nem volt még tagja az Európai Uniónak, ezért a Bíróság nem rendelkezik hatáskörrel a feltett kérdések megválaszolására,^[21] de az Európai Bíróság ítéletéből egyértelművé vált, hogy B2C szerződésekben a tisztességtelen feltételek megtámadásának kötelezettsége nem felel az irányelv 6. cikkének.^[22] Az Ynos-döntésnek és az időközben született más fogyasztóvédelmi tárgyú Európai Bírósági ítéletekből^[23] következő jogharmonizációs igénynek tett eleget a 2006. évi III. számú törvény, amely duális jogi rezsimet hozott létre: a B2C szerződésekben alkalmazott tisztességtelen kikötések tekintetében az *ipso iure* érvényesülő semmisségi jogkövetkezményt írt elő a törvény, a B2B viszonyokban pedig fenntartotta a bíróság előtti megtámadási kötelezettségét.

A több mint tizenöt éves kodifikációs munka után 2013-ban elfogadott új Polgári Törvénykönyv,^[24] apróbb finomításokkal, lényegében megtartotta a jogharmonizáció eredményeként az ÁSZF és a tisztességtelen szerződési feltételek tekintetében kialakult jogi szabályozást.^[25]

A Kódex a Kötelmi könyv XV. fejezete mellett „A szerződés értelmezése” címet viselő XVII. fejezetben is tartalmaz a fogyasztói szerződéses jogviszonyokra vonatkozó speciális rendelkezéseket. Ennek értelmében a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződésben,^[26] amennyiben a szerződés bármely feltételének – tekintet nélkül arra, hogy az általános szerződési feltételként vagy egyéb módon

[21] Lásd az Európai Bíróság C-302/04. számú, Ynos ügyben hozott ítéletét.

[22] Lásd Szabó, 2006.

[23] Különösen C-240/98. sz. Océano Grupo Editorial kontra Rocio Murciano Quiñtero és csatlakozó ügyek, C-144/99. sz. EK Bizottság kontra Holland Királyság ügy, 372/99. sz. EK Bizottság kontra Olaszország ügy.

[24] 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.

[25] 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről XV. fejezet.

[26] A törvény *in concreto* – a hatályos szabályokkal ellentétben – nem definiálja a fogyasztói szerződés fogalmát, hanem a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződés terminológiát használja.

került meghatározásra – tartalma nem állapítható meg egyértelműen, a fogyasztóra kedvezőbb értelmezést kell elfogadni.^[27] Az *in dubio contra proferentem* elv – egyezően az Európai Bíróság jogfejlesztő gyakorlatával^[28] – nem alkalmazható a közérdekű kereset alapján indult eljárásban, amely alapvetően prevenciócélú szolgál, nevezetesen a tisztességtelen szerződési feltételek alkalmazásának megakadályozását.^[29]

A Polgári Törvénykönyv Kötelmi Jogi Könyvében „Az érvénytelenség” címet viselő XVIII. fejezet tartalmazza a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben kikötött tisztességtelen szerződési feltételek jogkövetkezményeire vonatkozó rendelkezéseket. A törvény generális elvként rögzíti a fogyasztói jogokat csorbító szerződési feltétel semmisségét, amelyet valamennyi, a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben kötelezően alkalmazni kell akkor, ha a kikötés a Kódexnek a fogyasztók jogait megállapító rendelkezéseitől a fogyasztók hátrányára eltér.^[30] A relatív kógencia köti magát a fogyasztót is, mivel a törvény 6:101. §-a semmisnek tekinti a fogyasztónak a jogszabályban megállapított jogáról lemondó jognyilatkozatát.

A törvény által adott meghatározás értelmében tisztességtelen az az általános szerződési feltétel, amely a szerződésből eredő jogokat és kötelezettségeket a jóhiszeműség és tisztesség követelményének megsértésével egyoldalúan és indokolatlanul a szerződési feltétel alkalmazójával a szerződő fél hátrányára állapítja meg.^[31] Fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben az általános szerződési feltétel és a vállalkozás által előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalt szerződési feltétel tisztességtelen voltát önmagában az is megalapozza, ha a feltétel nem egyértelmű. Fogyasztói szerződések körében megfordul a bizonyítási teher, és a vállalkozást terheli annak bizonyítása, hogy a szerződési feltételt a felek egyedileg megtárgyalták. Ugyancsak változatlan az a szabály, hogy az ÁSZF tisztességtelen voltának megállapításakor vizsgálni kell a szerződéskötéskor fennálló minden körülményt, amely a szerződés megkötésére vezetett, így a kikötött szolgáltatás rendeltetését, továbbá az érintett feltételnek a szerződés más feltételeivel, vagy más szerződésekkel való kapcsolatát. A tisztességtelen általános szerződési feltételekre vonatkozó rendelkezések nem alkalmazhatók azonban a főszolgáltatást megállapító, vagy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás arányát meghatározó kikötésekre, ha azok világosak és érthetőek. Továbbá nem minősül tisztességtelennek az ÁSZF, ha azt jogszabály állapítja meg, vagy jogszabály előírásának megfelelően határozzák meg.^[32]

[27] Kódex Hatodik Könyv, Kötelmi jog XVII. fejezet 6:86. §.

[28] C-70/03 EK bizottság kontra Spanyol Királyság ügyben a Spanyolország ellen indított eljárásban az Európai Bíróság ítélete kimondta, hogy az irányelv 5. cikkében kimondott *contra proferentem* (fogyasztóra kedvezőbb értelmezés) elvét nem lehet alkalmazni a fogyasztóvédelmi szervezetek által indított preventív célú közérdekű perekben.

[29] Lásd a C-372/99. számú Európai Közösségek Bizottsága kontra Olasz Köztársaság ügyet.

[30] Kódex Hatodik Könyv Kötelmi jog 6:100. §.

[31] Kódex Hatodik Könyv Kötelmi jog 6:102. §.

[32] Kódex Hatodik Könyv Kötelmi jog 6:102. § (2.) bekezdések.

A magyar szabályozás rövid bemutatásával arra szeretnénk volna rámutatni, hogy Polgári Törvénykönyvben egyébként meglévő, szubsztantív normák önmagukban nem tudtak preventív hatást gyakorolni a tisztességtelen kikötések kiküszöbölésére, illetőleg a devizaalapú kölcsönszerződés hibáinak kiküszöbölésére.

III. A DEVIZAALAPÚ KÖLCSÖNSZERZŐDÉSEK TISZTESSÉGTELENSÉGE: AZ ÁRFOLYAMKOCKÁZATTÓL A PÉNZINTÉZETEK EGYOLDALÚ SZERZŐDÉSMÓDOSÍTÁSI JOGÁIG

A devizahitel alapú szerződési konstrukció megítélése tekintetében nagy bizonytalanság mutatkozott mind a joggyakorlat, mind a jogirodalom szintjén. A kibontakozó vitában a szerzők egy része a devizalapú szerződést a bankhitel és bankkölcsön szerződés származtatott formájának tekintette és a szerződési szabadság elvéből kiindulva a konstrukció jogszerűsége mellett érvelt,^[33] mások, köztük Róna Péter közgazdász-jogász a devizaalapú hitelkonstrukciót „hibás terméknek”, ebből eredően érvénytelennek tekintették.^[34] Ugyanez a bizonytalanság mutatkozott meg a jogalkalmazók körében. A joggyakorlat számára a legnagyobb nehézséget a devizalapú kölcsönszerződésekben alkalmazott általános szerződési feltételek tisztességtelenségének értelmezése jelentette. A devizalapú szerződések két általánosan alkalmazott kikötése – az árfolyamkockázat adósrá telepítése, illetőleg a pénzüintézet egyoldalú szerződésmódosítási joga – volt az a két elvi kérdés, amelyek kapcsán leginkább felmerült a tisztességtelenség vizsgálatának szükségessége, illetőleg amire a megindult perekben a szerződések érvénytelenségét alapították. A Polgári Törvénykönyvben lefektetett, ismertetett szabályok ellenére ugyanis a devizahitel válság kirobbanása előtt csak elvétve születtek tisztességtelen szerződési kikötésekkel kapcsolatos bírósági döntések. A devizahitel válság nyomán viszont megnövekedtek a devizaalapú kölcsönszerződésekkel kapcsolatos perek,^[35] amelyekben azonos tényállásokra vonatkozóan a különböző bíróságok előtt eltérő döntések születtek. A kialakult jogbizonytalanság a Kúriát arra készítette, hogy az egységes ítélkezési gyakorlat biztosítása érdekében értelmezze a devizahitel szerződésekben alkalmazott általános szerződési kikötések tisztességtelenségének kérdéseit. A Kúria 2012 és 2014 között három irányadó döntést

[33] Barcza, 2012, 34.; Vékás, 2008, 1014.

[34] Róna álláspontja szerint a devizahitel egyáltalán nem hitel, hanem egy olyan befektetés a hitelfelvevő részéről, aminek az a lényege, hogy az összes profit a banké, az összes kockázat pedig a hitelfelvevőé. Nem hitel azért az egyszerű okért, mert a hitel egy fix összegben felvett kölcsön, amit azonos fix összegben kell visszafizetni, a szerződésben kijelölt, és annak alapján mindkét fél számára kiszámítható kamattal együtt. De a devizaadás nem tudhatja, hogy mennyit kell visszafizetni, mert a törlesztés egy olyan tényről, az árfolyammozgástól függ, amihez semmi köze, hiszen ő forintot kapott és forintban fizet. (www.origo.hu/.../20121128-rona-peter-het-ember-felelos-a-devizahitelekert)

[35] Az Országos Bírósági Hivatal statisztikája szerint 2010 és 2014 között országosan 11 860 keresetet nyújtottak be devizaalapú kölcsönszerződések érvénytelenségének megállapítása iránt. 2013-ban a Budapest Metropolitan Cour előtti ügyek 25%-a devizahiteles ügy volt.

hozott ezek egységes értelmezése céljából: a 2/2012. (XII. 10.) Polgári Kollégiumi (PK) véleményt a fogyasztói kölcsönszerződésben a pénzügyi intézmény által alkalmazott általános szerződési feltételekben szereplő egyoldalú szerződésmódosítási jog tisztességtelenségéről, a 6/2013. Polgári jogegységi (PJE) határozatot a devizaalapú kölcsönszerződésekkel kapcsolatos perekben felmerült egyes elvi kérdésekről, illetőleg a 2/2014. Polgári jogegységi (PJE) határozatot az árfolyamrés tisztességtelenségének megállapításáról. Mindhárom kúriai döntés a szerződéskötéskor hatályban lévő Polgári Törvénykönyv^[36] rendelkezései alapján értelmezte a tisztességtelenség kritériumrendszerét, ettől függetlenül a Kúria döntései zsinórmértéket jelentenek a jövőbeli joggyakorlat számára is.

A továbbiakban az egyoldalú szerződésmódosítási jog, valamint az árfolyamrés tisztességtelenségével kapcsolatos kúriai döntéseket vizsgálom.

1. Az egyoldalú szerződésmódosítási jog tisztességtelenségének megítélése

A Kúria – támaszkodva a 2012-ben felállított joggyakorlat elemző csoport jelentésére – kibocsátotta a 2/2012. (XII. 10.) számú PK véleményt, amelyben iránymutatást adott a bíróságok számára a fogyasztói kölcsönszerződésekben és pénzügyi lízingszerződésekben a pénzügyi intézmény által alkalmazott általános szerződési feltételekben szereplő egyoldalú szerződésmódosítási jog tisztességtelenségéről. Habár a Kúria véleménye nem minősül mindenkire kötelező jogforrásnak, a bíróságok számára adott jogértelmezési iránymutatás kvázi kötelező erővel bír. Az egyoldalú szerződésmódosítási jog kikötéséről a Kúria – a Ptk. azon rendelkezése szerint, amely kimondja, hogy jogszabály által megállapított, vagy jogszabály előírásainak megfelelően meghatározott szerződési feltétel nem minősülhet tisztességtelennek – megállapítja, mivel a Hitelintézeti törvény teszi lehetővé a pénzügyintézet számára a kamat, díj, költség ügyfélre kedvezőtlen, egyoldalú módosításának jogát, így a kikötés nem tekinthető érvénytelennek. (PK vélemény 1. pont)

Ugyancsak nem érvénytelen a fentiek alapján az, ha a pénzügyintézet az egyoldalú szerződésmódosítás jogát az általa alkalmazott ÁSZF-ben előre meghatározza. A bíróság főszabályként nem vizsgálhatja a kikötés tisztességtelenségét, ha a feltétel tartalmát a jogszabály taxative határozza meg. Abban az esetben azonban, ha a kikötés a törvény diszpozitív szabályaitól eltér, vagy a kógens keretszabályt a felek rendelkezési joga tölti meg tartalommal, a bíróságnak joga van a tisztességtelenség vizsgálatára. (PK vélemény 3. pont)

A Kúria megállapítja, hogy az egyoldalú szerződésmódosítási jog nem tekinthető a kölcsönügylet főszolgáltatását megállapító, illetve a szolgáltatás-ellenszolgáltatás arányát meghatározó kikötésnek, így annak tisztességtelensége vizsgálható.

[36] 1959. évi IV. törvény.

Tisztességtelen az egyoldalú szerződésmódosításra vonatkozó olyan kikötés, amely a fogyasztó hátrányára, pénzügyi intézmény számára indokolatlan és egyoldalú előnyt nyújt. Az egyoldalú szerződésmódosításra vonatkozó kikötés különösen akkor tisztességtelen, ha nem felel meg az egyértelmű és érthető megfogalmazás, a tételes meghatározás, az objektivitás, a ténylegesség és arányosság, az átláthatóság, a felmondhatóság és a szimmetria elveinek. (PK vélemény 6. pont) Sérti a kikötés az egyértelműség és érthetőség elvét, ha tartalma a fogyasztó számára nem világos, nem érthető. A tételes meghatározás elve akkor sérül, ha az egyoldalú szerződésmódosítás feltételei nem tételesen meghatározottak, vagyis az ok-lista hiányzik, vagy van ok-lista, de az csak példálózó jellegű felsorolást tartalmaz. Az objektivitás elvébe ütköznek azok a kikötések, amelyek nem objektív jellegűek, vagyis a fogyasztóval szerződő félnek módja van a feltétel bekövetkeztét előidézni, abban közrehatni, a módosításra okot adó változás mértékét befolyásolni. Nem felelnek meg a ténylegesség elvének az ok-listában meghatározott azon körülmények, amelyek ténylegesen nem, vagy nem a körülmények változásának mértékében hatnak a kamatra, költségre, illetve díjra. A transzparencia elvébe ütközik a kikötés, ha tartalma alapján a fogyasztó nem láthatta előre, hogy milyen feltételek teljesülése esetén, és milyen mértékben háríthat át rá a pénzügyi intézmény további terheket. Sérti a felmondás jogát az olyan kikötés, amely a szerződésmódosítás bekövetkezése esetére nem biztosítja a fogyasztó számára a felmondás jogát, és végezetül, a szimmetria elvébe ütközik az a feltétel, amely kizárja, hogy a fogyasztó javára bekövetkező feltételváltozás hatása a fogyasztó javára érvényesítésre kerüljön.

Az egyoldalú szerződésmódosítási jog tisztességtelenségét értelmező hét elv ugyanakkor nem alkot egy szigorúan zárt értelmezési keretet, hanem csak példálózó jelleggel sorolja fel azokat a követelményeket, amelyek megsértése bizonyosan lefedi a régi Polgári Törvénykönyv 209. § (1) bekezdésében meghatározott tisztességtelen szerződési feltétel definícióját. A Kúria véleménye ugyanakkor kiemeli, hogy a fogyasztó hátrányára megállapított, indokolatlan és egyoldalú szerződésmódosítási jog a hét követelménynek való megfelelés ellenére is sértheti a jóhiszeműség és tisztesség maximáját.

Az egyoldalú szerződésmódosítási jogra irányuló kikötés tekintetében a tisztességtelenség vétele érvényesül. Ebből következően az érvénytelenség megállapítására irányuló perekben az egyoldalú szerződésmódosítás jogszerűségét, vagyis a Kúria véleményében kifejtett hét elvnek való megfelelést a pénzügyi intézménynek kell bizonyítania.

A Polgári Törvénykönyv értelmében a fogyasztói szerződésben az általános szerződési feltételként a szerződés részévé váló, továbbá a fogyasztóval szerződő fél által egyoldalúan, előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalta tisztességtelen kikötés semmis. A semmis kikötés nem alkalmas a célzott joghatás kiváltására, így nem jelent kötelezettséget a fogyasztóra. Hangsúlyozandó, hogy a tisztességtelen kikötés tehát nem a szerződés egészét, hanem kizárólag magát a tisztességtelen feltételt teszi érvénytelenné. A 93/13/EK irányelvvel összhangban

fogyasztói szerződés részbeni érvénytelensége esetén az egész szerződés csak akkor dől meg, ha a szerződés az érvénytelen rész nélkül nem teljesíthető. A szerződés egészének érvénytelensége egyébiránt a fogyasztói kölcsönszerződések esetén kifejezetten ellentétes lenne a fogyasztó érdekével, mert az *in integrum restitutio* a kölcsön egyösszegű visszafizetését jelentené.

2. Az árfolyamrés tisztességtelenségének megítélése a magyar bírói gyakorlatban

A divizahiteles keresetek többnyire a szerződés érvénytelenségének megállapítására irányultak, ezen belül is a felperesek túlnyomó részt a szerződés jogszabályba, jó erkölcsbe ütközésére, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságára, az adós tévedésére, az egyoldalú szerződésmódosítás jog, vagy egyéb feltétel tisztességtelenségére hivatkoztak. Ugyancsak gyakori érvénytelenségi okként jelölték meg a devizahiteles perekben a devizaárfolyam változásból eredő kockázat (árfolyamkockázat) egyoldalú áthárításának tisztességtelen voltát. Az érvelés lényegileg abban állt, hogy azért tisztességtelen az árfolyamrés, mert ezzel a bank jogosulatlan egyoldalú előnyhöz jutott, minthogy a folyósításkori vételi és törlesztéskori eladási árfolyam eredményeként a teljes hiteldíj mellett hozzájutott a vételi és eladási árfolyam közötti árrészhez is. A devizaalapú kölcsönszerződéseknel ugyanis a pénzintézetek a konstrukció természetéből automatikusan fakadó következménynek tekintették, hogy a devizaárfolyam változásának kockázatát (előnyeit és hátrányait) az adós viseli. Számos perben vitatták a devizaalapú szerződés, mint hiteleszköz jogszerűségét is, azzal érvelve, nem jár tényleges devizakonverzióval, hogy a kölcsön meghatározása devizában történik, de az adósnak a törlesztést forintban kell teljesíteni, így az *de facto* forintkölcsön. A 2009–2012-ben megindult perekben hozott ítéletek között az elvi kérdések megítésében nagy különbségek mutatkoztak.^[37] Erre reagált a Kúria, amikor a devizaalapú kölcsönszerződésekkel kapcsolatban felmerült egyes elvi kérdések egységes jogértelmezésének biztosítása céljából 6/2013. számon Polgári jogegységi határozatot (PJE) fogadott el.

A Kúria leszögezte, a jogegységi határozat természetéből következően nem alkalmas az egyedi szerződések érvényességének, a szerződési kikötések tisztességtelenségének vizsgálatára, hanem csak arra, a devizaalapú szerződési konstrukció polgári jogi szempontból érvényes-e. A tisztességtelenség vizsgálatára irányuló ún. konkrét kontroll csak egyedi perekben lehetséges.

A jogegységi döntésben a Kúria a szerződési szabadság és a pozitív jog tala-ján megállapította, a devizakölcsön mint szerződési konstrukció nem ütközik jogszabályba, mivel a Polgári Törvénykönyv szerint a felek a szerződés tartalmát

[37] Lásd pl. Békés Megyei Járásbíróság 5.P20360/2010/31; Szegedi Ítéltábla Pf.I.20.052/2012/7.; Gf.I.30.244/2012.; Gf.II.30.395/2012.; Fővárosi Törvényszék 45 pf.639797/2012/5.; Kúria Pfv. 21247/2012/16.; BH2012/7/G4.

szabadon állapíthatják meg, a diszpozitív szabályoktól pedig eltérhetnek, ha azt jogszabály nem tiltja. A Ptk. ugyancsak megengedi, hogy a pénztartozást más pénznemben teljesítsék, mint amiben kirótták. A devizaalapú kölcsön-szerződések megkötése idején nem volt olyan jogszabály, amely tiltotta volna a tartozás devizában történő kirovását, így nem volt akadálya annak, hogy a felek atipikus (származtatott) kölcsönszerződést kössenek egymással. A vizsgált időszakban ugyancsak nem létezett olyan jogszabály, amely általában, vagy a fogyasztók esetében tiltotta volna az árfolyamkockázat adóra való telepítését, vagy meghatározta volna a kockázatviselés felső határát. A Kúria rámutatott, hogy a devizaalapú kölcsönszerződés önmagában a miatt nem jogszerűtlen, nem ütközik nyilvánvalóan a jóerkölcsbe, nem uszorás, nem színlelt szerződés és nem irányul lehetetlen szolgáltatásra, hogy a kedvezőbb kamatmérték ellenében az árfolyamkockázat az adósnál jelentkezik. (PJE 2. pont) Nem értékelhető az érvénytelenség körében a szerződési terheknek a szerződés megkötése utáni eltolódása sem, mert az érvénytelenségi oknak a szerződés megkötésekor kell fennállnia.

Egyértelmű iránymutatást ad a jogegységi döntés a bíróságoknak az érvénytelenség törvényi jogkövetkezményeinek alkalmazása tekintetében is, kimondva, hogy a fogyasztói devizaalapú kölcsönszerződés érvénytelen kikötése nem vált ki joghatást, a szerződés azonban egyebekben változatlan feltételekkel köti a feleket. Ez alól kivételt jelent, ha a szerződés az érvénytelen rész nélkül nem teljesíthető. (PJE 5.) A bíróságnak tehát ez esetben nem a felek akaratát kell vizsgálnia, hanem azt, hogy a szerződés az érvénytelen rész nélkül objektíve teljesíthető-e.

Abban a kérdésben, hogy az egyoldalú szerződésmódosítást lehetővé tevő szerződési feltétel megfelel-e az átláthatóság követelményének, illetőleg, hogy a devizaalapú kölcsön a 93/13/EGK irányelv alapján tisztességtelen-e, a jogegységi tanács elhalasztotta a döntését, tekintettel arra, hogy ezen kérdések értelmezését kérte a Kúria az Európai Unió Bíróságától a C-26/13. sz. Kásler és Káslerné Rábai Hajnalka ügyben.^[38]

IV. AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGÁNAK DEVIZAHITELEZÉSEL KAPCSOLATOS JOGFEJLESZTŐ GYAKORLATA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KÁSLER-ÜGYBEN HOZOTT DÖNTÉSRE

Az alapügyben a felperesek az OTP Jelzálogbank Zrt.-vel kötött devizaalapú kölcsön-szerződés azon kikötése tekintetében kérték az érvénytelenség megállapítását, amelynek értelmében a kölcsön összegének a meghatározása a folyósítás napján érvényes, a bank által alkalmazott deviza vételi árfolyamon történik, a törlesztő részletek forint összegét viszont az esedékesség napját megelőző napon érvényes deviza

[38] C-26/13. sz. Kásler Árpád és Káslerné Rábai Hajnalka kontra OTP Jelzálogbank Zrt. ügy.

eladási árfolyamon kell teljesíteni. A kölcsönszerződésben azt is rögzítették, hogy az adósok tudomásul veszik, a forint/deviza árfolyam változásából eredő kockázatot teljes mértékben ők viselik. A felperesek a kikötés érvénytelenségének megállapítása mellett, kérték, a bíróság úgy módosítsa a kölcsönszerződést, hogy az eladási árfolyam helyett a törlesztőrészletek forint összegének megállapítására is a deviza vételi árfolyama legyen alkalmazandó.

A perben első fokon eljáró Békés Megyei Bíróság, valamint a másodfokon eljáró Szegedi Ítéltábla helyt adott a felperesek keresetének. Az első fokú bíróság ítéletének indokolása szerint nem áll szemben valós szolgáltatás az árfolyamrész alkalmazásából befolyó haszonnal. Az árfolyamkülönbözetből eredő haszon szokásosan a devizaértékesítés velejárója. A peres felek egyetlen kölcsönszerződést kötöttek, amely esetén a bank haszna a kamatban realizálódik. A vételi és eladási árfolyam közti különbség, mint a banknál jelentkező haszon, indokolatlan előny a hitelező oldalán, egyben egyoldalú hátrány a fogyasztóra nézve. Az ilyen kikötés pedig a Ptk. szerint semmis.^[39] A Szegedi Ítéltábla elutasította az alperes fellebbezését, megerősítve, hogy a bank a devizaalapú kölcsön-konstrukcióban ténylegesen nem nyújt deviza vételére, vagy eladására irányuló szolgáltatást, így az árfolyam-különbözetből eredő haszon nem tekinthető a banki szolgáltatás ellenszolgáltatásának. A másodfokú bíróság úgy ítélte meg, hogy a kikötés nem világos és nem egyértelmű, mivel nem derült belőle, miért tér el a kölcsön folyósításkori, illetve a törlesztéskori elszámolásának módja.^[40]

Az Ítéltábla jogerős ítélete ellen benyújtott felülvizsgálati kérelemben az OTP Jelzálog Bank a jogerős ítélet hatályon kívül helyezését és a felperesek keresetének elutasítását kérte. Az alperes arra hivatkozott, hogy az érintett kikötés a szerződés elsődleges tárgya (*main subject matter of the contract*) körébe tartozik, amiből következően a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltételekről szóló 93/13/EGK tanácsi irányelv^[41] 4. cikkének (2) bekezdése^[42] szerint a tisztességtelen jelleg nem vizsgálható. Az irányelv ezen szabályának átültetése a régi Ptk. 209. §-ának (4) bekezdésében történt meg, de az átültető rendelkezés nem tartalmazta a világos és érthető megfogalmazás követelményét.^[43]

A Kúria az előtte folyó eljárást felfüggesztette, mert úgy ítélte meg, szükséges a jogvita eldöntéséhez az Irányelv 4. cikk (2), valamint 6 cikk (1) bekezdésének

[39] Békés Megyei Járásbíróság 5.P20360/2010/31.

[40] Szegedi Ítéltábla Pf.I.20.052/2012/7.

[41] HL L 95., 29. o.

[42] A 93/13/EGK tanácsi irányelv 4. cikk (2) bekezdése szerint „A feltételek tisztességtelen jellegének megítélése nem vonatkozik sem a szerződés elsődleges tárgyának a meghatározására, sem pedig az ár vagy a díjazás megfizetésére az ellenértékként szállított áruval vagy nyújtott szolgáltatással, amennyiben ezek a feltételek világosak és érthetőek.”

[43] Ptk. 209. § „A tisztességtelen szerződési feltételekre vonatkozó rendelkezések nem alkalmazhatók a főszolgáltatást megállapító, illetve a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás arányát meghatározó szerződéses kikötésekre.”

értelmezését kérni, előzetes döntéshozatali eljárás keretében, az Európai Unió Bíróságától (CJEU).

A Kúria három kérdést tett fel az Európai Bíróságnak.^[44] Az első és a második kérdés az árfolyamrést rögzítő feltétel tekintetében kérte a 4. cikk (2) bekezdés értelmezési tartományának meghatározását, az elsődleges tárgy a díjazás fogalmának terjedelme, illetőleg a világos és érthető megfogalmazás követelménye tekintetében. A harmadik kérdés a tisztességtelen kikötés esetén a nemzeti szabályozás szerint alkalmazható jogkövetkezményeknek és az Irányelv 6. cikk (1) bekezdésének viszonyára kérdez rá, vagyis, hogy az Irányelv kérdéses cikkéből következik-e, hogy a bíróság – a szerződés teljesíthetősége érdekében – a tisztességtelen kikötést a jogszabály diszpozitív rendelkezésével pótolja. A feltett kérdés arra kér iránymutatást, összhangban van-e az irányelv 6. cikkével – tekintettel az EUB által kialakított joggyakorlatra – olyan jogkövetkezmény alkalmazása a bíróság részéről, mely a érvénytelen kikötést – a szerződés teljesíthetősége érdekében – módosítja.^[45]

A EUB előtt folyó előzetes döntéshozatali eljárásban Nils Wahl főtanácsnok indítványa (*opinion*) 2014. február 12-én jelent meg. A főtanácsnok rámutatott, a magyar Kúria által feltett kérdések újszerűek annyiban, hogy az Irányelv 4. cikk (2) bekezdésében szereplő kizáró okok fogalmi határainak, és terjedelmének tisztázására irányulnak, amelyekre az EUB (CJEU) joggyakorlatába illeszkedő olyan választ kell találni, amely megfelelő egyensúlyt tart fenn a fogyasztók védelme és a szerződő felek akarati autonómiája, illetőleg a szerződési szabadság között. Ugyancsak megerősíti a főtanácsnok, továbbra is a nemzeti bíróság hatáskörébe

[44] 1) A [93/13] irányelv 4. cikkének (2) bekezdését úgy kell-e értelmezni, hogy külföldi pénznemben meghatározott, de ténylegesen hazai pénznemben folyósított és a fogyasztó által kizárólag hazai pénznemben törlesztendő kölcsöntartozás esetén az átváltási árfolyamokat meghatározó, egyedileg meg nem tárgyalt szerződéses kikötések a »szerződés elsődleges tárgyának meghatározása« fogalma alá vonhatók-e? Amennyiben nem, a [93/13] irányelv 4. cikke (2) bekezdésének második fordulata alapján [a deviza]eladási és vételi árfolyam különbözete olyan díjazásnak tekintendő-e, amelynek a szolgáltatással arányban állása a tisztességtelenség szempontjából nem vizsgálható? E körben van-e jelentősége annak, hogy a pénzügyi intézmény és a fogyasztó között tényleges átváltásra sor kerül?

2) Amennyiben [93/13] irányelv 4. cikkének (2) bekezdését úgy kell értelmezni, hogy a tagállami bíróság – függetlenül nemzeti jogának rendelkezésétől – az abban meghatározott szerződési feltételek tisztességtelenségét is vizsgálhatja, ha azok nem világosak és érthetőek, akkor ez utóbbi követelmény alatt azt kell-e érteni, hogy a fogyasztó számára a szerződési feltételnek önmagában nyelvtanilag kell világosnak és érthetőnek lennie, avagy ezen túlmenően a szerződési feltétel alkalmazása gazdasági indokainak, illetve a szerződés többi feltételével való kapcsolatának is világosnak és érthetőnek kell lennie?

3) Az irányelv 6. cikkének (1) bekezdését és a C618/10. [sz.] Banco Español [de Crédito] ügyben hozott ítélet 73. pontját úgy kell-e értelmezni, hogy a fogyasztói kölcsönszerződésben alkalmazott általános szerződési feltétel tisztességtelen rendelkezésének érvénytelenségét a tagállami bíróság az adott szerződési feltétel módosításával, kiegészítésével a fogyasztó javára akkor sem szüntetheti meg, ha egyébként a rendelkezés elhagyása esetén a megmaradt szerződési rendelkezések alapján a szerződés nem teljesíthető? E körben van-e jelentősége annak, hogy a nemzeti jog tartalmaz-e olyan diszpozitív szabályt, amely az érvénytelen rendelkezés hiányában az adott jogkérdést szabályozza?"

[45] A Kásler ügyben eljáró első fokon eljáró Békés Megyei Bíróság a régi Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése alapján módosította a kölcsönszerződést és a kölcsön törlesztésének havi részleteire a bank által alkalmazott vételi árfolyam alkalmazását írta elő. Az ítéletet a másodfokú bíróság is helybenhagyta.

tartozik annak meghatározása, hogy a vizsgált kikötés olyan-e, amelynek tisztességtelen jellegét megítélheti.

A szerződés elsődleges tárgyát illető fogalmi határok tekintetében kiindulópontnak a Caja de Ahorros ügyet^[46] tekinti, de elismeri az ügyben adott meghatározás nem kielégítő. A Freiburger Kommunalbauten döntésre hivatkozva azt is megállapítja, hogy az Európai Unió Bírósága (CJEU) – hangsúlyozva a nemzeti bíróságnak az „alapvető szolgáltatás” (*essential obligations of contracts*) meghatározására irányuló jogkörét – az irányelvi fogalmak értelmezésére meghatározhat, „általános feltételeket” (*Court may identify general criteria for defining the notions contained in Directive 93/13*).^[47] A főtanácsnok kiemeli, hogy ez annál is inkább szükséges, mert a tagállami gyakorlatban^[48] nagy eltérések mutatkoznak, különösen a kölcsönszerződések megkötése terén.

A kölcsönszerződés „alapvető szolgáltatásának” vizsgálata tekintetében az indítvány külön is vizsgálja, hogy az alapul szolgáló ügyben kérdéses alkalmazandó árfolyamokra irányuló szerződési kikötés a szerződés alapvető szolgáltatásai körében tartozó-e. E tekintetben az EUB korábbi joggyakorlatán túlmutatóan a főtanácsnok állást is foglalt a kérdésben, kimondva, nem zárható ki, hogy „az alapügyben szereplőhöz hasonló kölcsönszerződés esetében az alkalmazandó árfolyamot meghatározó feltétel – amennyiben az a külföldi pénznemben meghatározott szerződés egyik pillérének minősül – a szerződés elsődleges tárgyához kapcsolódik”.^[49]

Az Irányelv 4. cikk (2) bekezdésében szereplő „világos és érthető megfogalmazás” kérdését illetően a főtanácsnok arra mutat rá, hogy annak az irányelv ezen cikkében szereplő átláthatósági követelmény széles értelmezésén kell alapulni, tehát a feltétel világos és érthető jellegének vizsgálata nem korlátozódhat pusztán annak megfogalmazására, nyelvtani értelmére (*the examination of the plain and intelligible character of a term should not be limited purely to its drafting*). Valamely szerződési feltétel világos és érthető jellegét annak alapján kell értékelni, biztosítja-e a fogyasztó számára, hogy rendelkezzen azokkal az információkkal, amelyek segítségével módjában áll megítélni az adott szerződés megkötésének előnyeit és hátrányait, valamint az ügyletből számára fakadó kockázatokat. A fogyasztónak nem csak a kikötés tartalmát kell megértenie, hanem az ahhoz kapcsolódó kötelezettségeket és jogokat is.^[50] Az átláthatósági követelményeket a nemzeti bíróság köteles vizsgálni, és „ezt attól függetlenül meg kell tennie, hogy e követelményt a vitatott kölcsönszerződés megkötésének időpontjában kifejezetten

[46] C-484/08. sz. Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid kontra Asociación de Usuarios de Servicios Bancarios ügyben EuB úgy értelmezte az Irányelv 4. cikk (2) bekezdését, mint ami a „szerződések alapvető szolgáltatásaira” *essential obligations of contracts*’ irányul.

[47] C-237/02. sz. Freiburger Kommunalbauten ügyben hozott ítélet (EU:C:2004:209)

[48] Lásd indítvány 48. pont, Office of Fair Trading v. Abbey National ügyet [2009] UKSC 6., illetőleg a német Bundesgerichtshofnak az 1996, 1997, 1998-ban hozott ún. hitelkártya ítéletei.

[49] Lásd az Indítvány 65. pontját.

[50] Indítvány 81. pont.

tartalmazta-e az alkalmazandó nemzeti jog”.^[51] A Kúria által feltett harmadik kérdésre a főtanácsnok – hivatkozva a Banco Espanol de Credito-döntésre^[52] – leszögezi, hogy a nemzeti bíróság nem jogosult a tisztességtelen feltételek módosítására, mindazonáltal el kell ismerni, az alapügyhöz hasonló esetekben az EUB által eddig követett gyakorlat értelmében a fennmaradó kölcsönösszeg teljes egészében azonnal esedékessé válna. Ezzel adott esetben jobban büntetné a fogyasztót, mint a tisztességtelen feltételt alkalmazó bankot. A főtanácsnok, mindezt mérlegelve, arra az előremutató megállapításra jutott, hogy a szerződés teljesíthetősége érdekében „főszabály szerint sem zárhatja ki, hogy a nemzeti bíróság a szerződési jog elveit alkalmazva valamely feltétel tisztességtelen jellegét úgy szüntesse meg, hogy azt egy diszpozitív nemzeti jogi rendelkezéssel helyettesíti”.^[53]

Az Európai Unió Bírósága 2014. április 30-án hirdetett ítéletet a Kásler ügyben.^[54] Az ítélet a Kúria első kérdésére adott választ illetően megerősítette a korábbi joggyakorlatot, illetőleg követte a főtanácsnoki indítványban megfogalmazott elveket. Az első kérdés kapcsán az EUB leszögezte, az Irányelv 4. cikkének (2) bekezdésében szereplő kivételt szigorúan kell értelmezni.^[55] Megerősítette a tagállami bíróság és az EUB közötti feladatmegosztást. E szerint az EUB hatáskörébe tartozik azoknak a szempontoknak a levezetése az uniós jogból, amelyeket a nemzeti bíróságnak figyelembe kell venni annak megítélésakor, hogy az adott szerződési feltétel a szerződés elsődleges tárgyának fogalma alá tartozik-e. A nemzeti bíróság feladata – a kölcsönszerződés természetére, általános rendszerére és kikötésére, valamint jogi és ténybeli összefüggéseire tekintettel – annak megítélése, hogy az adós szolgáltatásának, mely nem más, mint a hitelező által rendelkezésére bocsátott kölcsönösszeg visszafizetése, alapvető eleme-e az átváltási árfolyamot meghatározó, egyedileg meg nem tárgyalt feltétel. A Caja de Ahorros ügyben kidolgozott „alapvető szolgáltatás” elvből kiindulva az EUB megerősítette, nem minősülhetnek a szerződés elsődleges tárgyának azok a kikötések, melyek a szerződés lényegét meghatározó feltételekhez képest járulékos jellegűek.^[56] A díjazás és ellenszolgáltatás megfelelése tekintetében a Bíróság egyértelműen – a konkrét esetre vetítve és elvi érveléssel is – kimondta, a díjra vonatkozó kivétel nem alkalmazható, minthogy az átváltási árfolyam meghatározására korlátozódó kikötés, vagy az ahhoz hasonló kikötések, amelyek átváltási árfolyamot határoznak meg anélkül, hogy a hitelező bármilyen átváltási szolgáltatást nyújtana. Szolgáltatás nélkül pedig nem tekinthetünk az árfolyamkülönbözetre mint olyan díjazásra, amelynek a hitelező által nyújtott szolgáltatásnak ellenszolgáltatással való megfelelése a tisztességtelen jellege tekintetében értékelhető lenne az Irányelv 4. cikk (2) bekezdése értelmében.^[57]

[51] Indítvány 79. pont.

[52] C-618/10. sz. Banco Espanol de Crédito ítélet (EU:C:2012:349).

[53] Indítvány 100. pont.

[54] A Kásler ítéletről lásd Somssich, 2014, 73–83.; Osztovits, 2009, 11–15.

[55] C-26/13. Ítélet 43. pont.

[56] C-26/13. Ítélet 50. pont.

[57] C-26/13. Ítélet 58. pont.

A második kérdésre adott válaszában – a feltételek világos és érthető megfogalmazása tekintetében – követi a főtanácsnok kiterjesztő értelmezését. A Bíróság leszögezi: „*the loan contract must set out in a transparent fashion the reason for and the particularities of the mechanism for converting the foreign currency*”.

Megállapítja, hogy a világosság és érthetőség elvárása nem korlátozható kizárólag a feltétel nyelvtani és alaki szempontból való érthetőségére. Az utaló bíróságnak a feltételt a releváns ténybeli elemek összességére tekintettel (reklám, tájékoztatás) oly módon kell megvizsgálnia, hogy az általánosan tájékozott, az észszerűen figyelmes és körültekintő, átlagos fogyasztó nem csak felismerni képes a külföldi pénznem eladási és vételi árfolyama között a pénzpiacon általánosságban megfigyelt különbség fennállását, hanem képes-e értékelni is a végső soron általa megfizetendő törlesztő részletek kiszámítására alkalmazott eladási árfolyam alkalmazásának rá nézve – esetlegesen jelentős – gazdasági következményeit is, és ennél fogva az általa felvett kölcsön teljes költségét.^[58]

A harmadik kérdésre adott válaszában a Bíróság a C-618/10. sz. Banco Espanol ügyben hozott döntését megerősítve kimondja, hogy ellenétes lenne az Irányelv fogyasztóvédelmi célkitűzéseivel, ha a nemzeti bírónak lehetősége lenne a tisztességtelen kikötés módosítására.^[59] Nem ütközik viszont az uniós jogba, ha a nemzeti bíró a tisztességtelen feltételt elhagyja és azt a nemzeti jog valamely diszpozitív rendelkezésével helyettesíti. A főtanácsnok érvelésével összhangban az ítélet ezt szükségesnek is tekinti, mert amennyiben nem volna megengedett az érvénytelen kikötés valamely diszpozitív szabállyal való helyettesítése, a nemzeti bíróságnak az egész szerződést meg kellene semmisítenie. Ezzel nem a tisztességtelen kikötés alkalmazóját, hanem a fogyasztót büntetnék, hiszen a kölcsön egyösszegben esedékessé válna.^[60]

Az EUB Kásler-ügyben hozott döntését értékelve megállapítható, hogy a szerződés elsődleges tárgyának értelmezése tekintetében nem írta felül a Caja de Ahorros-ügyben kidolgozott „alapvető szolgáltatás” általános kritériumait, ezzel továbbra is teret hagyott az eltérő tagállami alkalmazásoknak. Előremutató, és a korábbi joggyakorlatot pontosító a díjra vonatkozó értelmezés, amely egyértelművé teszi, a kölcsönszerződés olyan kikötésére, amely anélkül határoz meg átváltási árfolyamot, hogy a hitelező átváltási szolgáltatást nyújtott volna, nem alkalmazható az Irányelv díjra vonatkozó kivétele, mert szolgáltatás nélkül nem tekinthető az árkülönbözet olyan díjazásnak, amelynek az ellenszolgáltatásként való megfelelése értékelhető lenne.

[58] C-26/13. Ítélet 74. pont.

[59] C-26/13. Ítélet 79. pont.

[60] C-26/13. Ítélet 83. és 84. pont.

Egyértelműen progresszív a Kásler ítélet a transzparencia követelményeinek kiterjesztő értelmezése tekintetében. Az RWE Vertrieb^[61] ítéletben megfogalmazott tágabb transzparencia-követelményeket^[62] tovább szélesítette az EUB – a főtanácsnoki érvelést elfogadva – a transzparencia kritériumaként határozza meg azt is, hogy az átlagfogyasztó a feltétel – a releváns ténybeli elemek összességére tekintettel – a gazdasági következményeit is képes legyen értékelni, beleértve az általa felvett kölcsön teljes költségét.

Az EUB harmadik kérdésre adott válasza ugyancsak tovább pontosította az alapvetően a Banco Espanol de Crédito-ügyben kialakított joggyakorlatot, a nemzeti bíró számára megnyitva azt a lehetőséget, hogy az érvénytelen kikötést – a szerződés teljesíthetősége érdekében – a nemzeti jog diszpozitív rendelkezésével helyettesítse. Az ítélet kapcsán említést érdemel, hogy a feltett kérdések tekintetében a Bíróság a fogalmak absztrakt tartalmának, terjedelmi korlátainak meghatározása mellett a konkrét körülményekre vonatkoztatva is értelmezte a fogalmakat. Ezzel, bár a döntés többször is hangsúlyozza, hogy a fogalmak alkalmazása nemzeti bíróság feladata, a konkrét szerződési feltétel tekintetében maga vizsgálta az Irányelv 4. cikk (2) bekezdésében szereplő fogalmi kritériumoknak való megfelelést. Már tendeciaként látszik érvényesülni az EUB utóbbi években az Irányelvhez kapcsolódóan hozott döntéseiben, hogy nemcsak absztrakt értelmezést folytat, hanem a konkrét szerződési kikötések megfelelése tekintetében is állást foglal. Ez a fajta „aktivizmus” a Kásler-ítélet mellett még erősebben kimutatható például a C-143/13. sz. Matei-ügyben hozott döntésben,^[63] ahol is a hitelezőnek fizetendő kockázati jutalék tekintetében az Európai Bíróság maga megállapítja, számos tényező, így többek között a kikötés járulékos jellege alapján arra lehet következtetni, hogy a feltétel nem tartozik a szerződés elsődleges tárgya körébe és nem tartozik az ár/díjnak való megfelelés alapján kizárt csoportba sem.^[64]

V. A KÚRIA 2/2014. POLGÁRI JOGEGYSÉGI HATÁROZATA (PJE)

Az Európai Bíróságnak a Kásler ügyben született döntésére alapozva a Kúria elfogadta a 2/2014. számú jogegységi döntését a devizaalapú fogyasztói kölcsön-szerződésekkel kapcsolatos azon kérdésekben, amelyekkel – a Kásler-ügyben történt előzetes döntéshozatali utalásra tekintettel – a 6/2013. sz. PJE jogegységi döntés nem foglalkozott. A jogegységi döntés iránymutatást ad a bíróságok számára azoknak a követelményeknek az alkalmazását illetően, melyek az Európai Bíróság értelmezését figyelembe véve a konkrét devizahiteles ügyekben

[61] 2013. március 21-én hozott ítélet C-92/11. sz. RWE Vertrieb ügyben.

[62] Micklitz – Reich, 2014, 786–787.

[63] C-143/13. Bogdan and Ioana Ofelia Matei kontra SC Volksbank Romania SA sz. ügyben 2015. február 16-án hozott ítéletben (EU:C:2015:127).

[64] Matei ítélet 64–70. pontjai.

a bíróság feladatkörében tartoznak. A jogegységi döntés megerősíti, a devizaalapú fogyasztói kölcsönszerződés azon rendelkezése, mely szerint az árfolyamkockázatot kizárólag a fogyasztó viseli, a szerződés elsődleges tárgyának minősül, így annak tisztességtelensége főszabályként nem vizsgálható. Önmagában azonban az, hogy az árfolyamkockázat viselése az alapvető szolgáltatás (főszolgáltatás) körébe tartozik, nem zárja ki a feltétel tisztességtelenségének vizsgálatát, ha a szerződési feltétel a releváns ténybeli elemek összességére tekintettel, így a szerződés szövegére és pénzügyi intézménytől kapott tájékoztatásra, a reklámra és közzétett más tájékoztatásra is figyelemmel nem felel meg a transzparencia követelményeinek, azaz az észszerűen figyelmes, általánosan tájékozott, körültekintő átlagos fogyasztó számára a feltétel nem világos és nem érthető, vagy az összes rendelkezésre álló információ alapján a fogyasztó alappal gondolhatta, hogy az árfolyamkockázat nem valós, őt csak korlátozottan terheli, vagy egészben vagy részben érvénytelen. (PJE 1. pont)

A Kúria jogegységi határozatának fontos eleme az árfolyamkockázat megítélése tekintetében hozott egységes jogalkalmazást segítő azon döntés, amely kimondta, hogy a különmű (vételi és eladási) árfolyamok alkalmazása tisztességtelen, mert nem áll ezekkel szemben a fogyasztónak nyújtott szolgáltatás, illetőleg alkalmazásuk gazdasági következményei nem voltak a fogyasztó számára transzparenssek. A tisztességtelen kikötés helyett a Magyar Nemzeti Bank hivatalos devizaárfolyama válik a szerződés részévé. A jogalapot a Kúria a szerződéskötéskor hatályban lévő Polgári Törvénykönyv 231. § (2) bekezdésére alapozta, aminek értelmében „a más pénznemben meghatározott tartozást a fizetés helyén és idején érvényben levő árfolyam alapvételével kell átszámítani”. Ez pedig a Nemzeti Bank hivatalos árfolyamának felel meg. A fentiekben bemutatott, 2012–2014 között elfogadott kúriai döntések – az Európai Bíróság Kásler-ügyben adott értelmezésével együtt – lehetővé tették, hogy a bírósági eljárások felgyorsuljanak és a konkrét perekben a tisztességtelenség kritériumait egyedileg mérlelve, de egységes elvek szerint bírálják el. A Kormány azonban a hosszadalmas és költséges bírósági jogorvoslat helyett, a pénzügyintézetek működésére közvetlenül ható, általános hatályú törvényi rendezés mellett tette le a voksát. Olyan jogalkotási megoldást keresett, amely „gyors rendezést kínál, elősegíti a devizaalapú kölcsönök gyors kivezetését a hitelpiacról, illetve lezárja a devizaalapú kölcsönszerződésekhez kapcsolódó jogértelmezési kérdéseket”.^[65] A Kormány előterjesztése alapján a magyar Parlament néhány hónap alatt megalkotta a 2014. évi XXXVIII. törvényt^[66] a fogyasztói devizakölcsön rendezésről, majd a devizaelszámolásról szóló 2014. évi XL. törvényt.

[65] Nagy, 2014, 450–451.

[66] A 2014. évi XXXVIII. törvényt 2014. július 18-án hirdették ki és július 26-án lépett hatályba. The Act was promulgated on July 18, 2014, and came into force as of July 26.

VI. UNORTODOX SZABÁLYOZÁSI KÍSÉRLETEK A DEVIZAHITELEZÉSI VÁLSÁG RENDEZÉSÉRE

A választott megoldás kétségtelenül nem tartozik a szerződéses jogviták szokásos rendezési módjai közé, azonban az az érvelés is elfogadható, hogy az egyedi jogorvoslati út, a peres eljárások nagy tömege miatt a társadalmi méretű válság gyors rendezését nem érhetné el. A Kúria a 6/2013. számú jogegységi határozatában, maga is elvi élel leszögezte, hogy „a bírói szerződésmódosítás nem alkalmas jogi eszköz arra, hogy társadalmi méretű gazdasági változásoknak azonos típusú szerződések nagy tömegét hasonlóan érintő következményeit orvosolja”.^[67] A jogi szabályozással történő beavatkozásra az Alkotmánybíróság 8/2014 (III.20) AB határozata biztosított „zöld utat”, amely a Kormány 2013-ban benyújtott alkotmányértelmezésre irányuló indítványa alapján született.^[68] A Kormány annak értelmezését kérte az Alkotmánybíróságtól, hogy az Alaptörvény M cikk (2) bekezdéséből, miszerint „Magyarország fellép az erőfölénnyel szemben és védi a fogyasztók jogait”, levezethető-e valamely tömegesen alkalmazott, a fogyasztók számára egyoldalúan és jelentős hátrányt okozó módon meghatározott szerződési feltétel, így különösen a devizahitel szerződésekben az árfolyamrész és az egyoldalú kamatemelést biztosító szerződésmódosítási jog alkotmányellenessége. Az AB – hasonlóan a Kúria jogegységi határozatához – megállapította, hogy a bírósági szerződésmódosítás, különös figyelemmel annak időigényes és nem költséghatékony voltára, nem alkalmas eszköz az azonos típusú szerződések nagy tömegét hasonlóan érintő változások következményeinek orvoslására. Ha a társadalmi méretű változások a szerződések nagy tömegét érintik, indokolt, hogy a jogviszonyok megváltoztatására, módosítására a törvényhozás dolgozzon ki általános megoldást. Az AB határozat megállapítja, a jogszabály megoldás során a *clausula rebus sic stantibus* elv alapján kivételesen – a felek érdekeire és a közérdekre figyelemmel – a hatályba lépése előtt megkötött szerződések tartalmát megváltoztathatja. Ez az alkotmánybírósági érvelés köszön vissza a 2014. évi XXXVIII. törvény indokolásában is, mely szerint a Kúria jogegységi határozatában megfogalmazott elvek jogalkotás révén érvényesülhetnek, mivel a jogviszonyok széles körét érintik és a törvény ezeket általános érvényűvé és általánosan kötelezővé teheti, amely által elkerülhető a hosszadalmas és költséges peres eljárás.

A törvény visszaható hatályú rendelkezése szerint a semmis árfolyamrész helyébe az MNB hivatalos devizaárfolyama lép. A kamat, díj vagy költség emelésére vonatkozó egyoldalú szerződésmódosítási jogról szóló kikötés tisztességtelenségét vélelmezni kell. A törvényi vélelem következtében, amennyiben a pénzügyi intézmény nem kezdeményez harminc napon belül polgári peres eljárást^[69]

[67] 6/2013. PJE 7. pont.

[68] Alkotmánybírósági ügyszám X/1769/2013.

[69] 2014-ben 74 pénzügyi intézmény indított pert a tisztességtelenségi vélelem megdöntése iránt, ebből 3 perben született olyan ítélet, melyben a bíróság azt állapította meg, hogy bizonyos időszakokban a bank egyes szerződései megfeleltek a tisztességtelenség és jóhiszeműség kritériumainak.

a vélelem megdöntésére, vagy a bíróság a keresetet elutasítja, vagy a pert megszünteti, beállnak a semmisség jogkövetkezményei. A pénzügyi intézmények által indított perre a sommás eljárásokra emlékeztető speciális eljárási szabályok kerültek kialakításra, amelyekben nem érvényesültek a polgári peres eljárás szokásos garanciái. E szerint a fogyasztókat az állam képviseli és a bíróság soron kívül jár el, a perben nincs helye sem hiánypótlásnak, sem csatlakozó fellebbezésnek, és a perújítás lehetőségét is kizárja a törvény. A speciális eljárásban alkalmazott határidők extrém módon rövidek: a pénzügyi intézménynek harminc napja van a keresetlevél benyújtására, amit a bíróság harminc napon belül köteles elbírálni. A fellebbezésre és a felülvizsgálati kérelemre nyolc napot enged a törvény. Ez utóbbi a Kúria harminc napon belül köteles elbírálni. A törvény elrendelte a devizaalapú kölcsönszerződések miatt induló perek, illetőleg a már jogerős bírósági ítéletek alapján megindult végrehajtási cselekmények felfüggesztését.

A jogállami normák, a szerződési szabadság és az akarati autonómia elvének érvényesülése megköveteli, hogy a szerződéses jogviszonyokba való jogalkalmazói (bírósági) beavatkozás, vagy ezen jogviszonyok társadalmi méretű törvényi megváltoztatása csak alkotmányos keretek között mehet végbe. A devizakölcsön-rendezési törvény alkotmányossága több tekintetben felvetette az alkotmányossági kontroll szükségességét. A pénzügyi intézmények által a tisztességtelenség vélelmének megdöntése céljából 2014-ben indított perek némelyikében a bírák alkotmányossági kontrollt kezdeményeztek a magyar Alkotmánybíróságnál. Az alkotmányossági vizsgálat lefolytatását a törvény visszamenőleges hatálya,^[70] a törvényben egyedi jelleggel szabályozott sajátos peres eljárási szabályok tisztességes eljárásba ütközése^[71] és a jogbiztonság sérelme miatt kérték. Az Alkotmánybíróság a 34/2014. számú AB határozatában az indítványokat elutasította és azt állapította meg, hogy a devizakölcsön-rendezési törvény összhangban van az Alaptörvénnyel.

VII. UTÓMUNKÁLATOK, AVAGY A KÚRIA 1/2016. PJE HATÁROZATA

A devizaalapú kölcsönszerződésekkel kapcsolatban a Kúria 2013-ban és 2014-ben elfogadott, a tanulmányban a fentiekben elemzett jogegységi döntései a legalapvetőbb kérdésekben biztosították az egységes jogértelmezést, de a perek felfüggesztését követően a folytatódó perekben, különösen a devizahitel alapú sajátos kölcsönszerződési konstrukciók megfelelési megítélése tekintetében továbbra

[70] A devizakölcsön szerződések megkötésekor nem létező, később született jogszabályi rendelkezésnek való megfelelést ír elő a törvény, illetőleg utólagosan jogellenesnek minősít olyan, egyoldalú szerződésmódosítást lehetővé tévő szerződési kikötéseket, melyek a szerződéskötés időpontjában megengedettek voltak.

[71] A tisztességtelenség vélelmének megdöntésére irányuló perekre megszabott rövid határidők, egyszerűsített eljárási rend, a bizonyítási eszközök korlátozása.

is divergált az ítélkezési gyakorlat.^[72] A jogegység biztosítása érdekében 2016-ban a Kúria újabb jogegységi határozat elfogadására kényszerült a devizaalapú fogyasztási és lakossági kölcsönszerződések *tárgyának és törlesztő részleteinek meghatározásával kapcsolatban*. Az 1/2016. jogegységi határozat – tekintve, hogy a korábbi 6/2013. PJE határozat nem foglalkozott ezzel a kérdéssel – abban foglalt állást, hogy érvényes devizaalapú kölcsönszerződésnek minősül-e az olyan fogyasztói kölcsönszerződés, amelyben a szerződés tárgyaként a folyósítandó kölcsön összegét forintban jelölték meg, és egyébként a szerződés, illetőleg a szerződés részét képező általános szerződési feltétel tartalmazza, hogy a kölcsön devizában nyilvántartott, illetőleg annak ügyleti kamatát és egyéb járulékait devizában fogják meghatározni, nyilvántartani és elszámolni. Ugyancsak vizsgálta a Kúria, hogy érvényes-e az a devizaalapú fogyasztási és lakossági kölcsönszerződés, amelyben a folyósítandó kölcsön összegét a szerződés forintban meghatározza, a kölcsön devizában meghatározott összegét, annak járulékait és az egyes törlesztőrészletek számát, összegét és a törlesztési időpontokat pedig a felek megállapodása alapján a szerződés részét képező, de a szerződéskötést követően elkészülő külön dokumentum (pl. folyósítási terv, fizetési ütemezés, törlesztési terv) tartalmazza.

Az első kérdést illetően a Kúria megállapította, hogy a devizaalapú fogyasztási és lakossági kölcsönszerződés abban az esetben is megfelel a Hpt. 213.§ (1) bekezdés a) pontjában foglalt, a fogyasztási kölcsönszerződések tárgyának meghatározására irányuló követelménynek, ha az írásba foglalt szerződés, ideértve a részét képező általános szerződési feltételeket is, a kölcsön összegét forintban (lerovó pénznem) határozza ugyan meg, de az így meghatározott összeg devizában (kirovó pénznem) kifejezett egyenértéke pontosan kiszámítható az átszámítás szerződésben rögzített időpontjában, ennek hiányában a folyósításkor, az akkor irányadó árfolyam figyelembe vételével.^[73]

A Hpt. 213. § (1) bekezdés e) pontjában szabályozott, a törlesztőrészletek számának, összegének és törlesztési időpontoknak a meghatározására vonatkozó követelménynek való megfelelés tekintetében a jogegységi tanács úgy foglalt állást, hogy akkor felel meg a fogyasztói kölcsönszerződés a Htp. előírásainak, ha az írásba foglalt szerződés, beleértve a szerződéskötéskor a szerződés részévé tett általános szerződési feltételeket is *kiszámítható módon tartalmazza a törlesztő részletek számát összegét és a törlesztési időpontokat*.^[74]

[72] Lásd a Kúria Pfv. I.21.156/2015/5. számú ítéletét, mely a Hpt. 213.§ (1) bekezdés a) pontja alapján semmisnek minősítette azt a devizaalapú fogyasztói kölcsön szerződést, mert az a kölcsön fő tárgyát devizát nem tartalmazta pontosan, összegszerűen megjelölve, hanem csak forintban jelölte meg a hitel igényét úgy, hogy azt tartalmazta a megállapodás, hogy a kölcsön összegének devizában való megállapítása, nyilvántartása a folyósítás napján érvényes deviza vételi árfolyamon történik, melyről a bank az adósokat a vételi értesítő megküldésével tájékoztatja. Ezzel szögesen ellentétes ítéletek születtek viszont a Kúria Gfv. VII. 30.295/2015./5. és a Pfv.VII. 21.372/2015/8. számú ügyeiben.

[73] 1/2016. PJE határozat 1. pont.

[74] 1/2016. PJE határozat 2. pont.

Mind a pénzüintézetek, mind az adósok nagy várakozással tekintettek a 2013-as jogegységi döntést kiegészítő újabb jogegységi határozat elé, ami bár az adósok helyzetében nem jelentett további pozitív elmozdulást, dogmatikai szempontból egyértelmű, korrekt döntés született.

VIII. ZÁRÓGONDOLATOK

A devizaalapú kölcsönszerződések elterjedése a magyar lakossági hitelpiacon rendkívül veszélyes terméknek bizonyult, amelynek tömegessé válásához nagyban hozzájárult a pénzüpi szabályozás elégtelensége és a hatékony pénzüpi felügyelet hiánya. A világméretű pénzügyi válság kirobbanása után is több évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy jogalkotási szinten megszülessenek azok a szabályok, amelyek a pénzüintézetek egyoldalú szerződésmódosítási jogának elvi kereteit rögzítették.

A devizaalapú kölcsönök érvénytelensége iránt megindult bírósági perekben a magyar Kúria 2012-től jogegységi döntésekkel segítette az egységes jogalkalmazást, illetőleg a Kásler-ügyben az Európai Bíróságtól kért értelmezést a szerződés elsődleges tárgyának terjedelmi határai, a díjazás megfelelése, a transzparencia és a nemzeti bíróság mozgásterét tekintetében. Az EUB a konkrét ügyben is alkalmazhatóan egyértelművé tette, hogy az árfolyamrésre vonatkozó kikötés nem felel meg az érthető és világos meghatározás elvének. A Kúria az EUB döntés alapján devizaalapú kölcsönszerződések árfolyamrésre vonatkozó kikötéseinek tisztességtelenségét általános érvénnyel megállapította, ami alapján elhárult az akadály a konkrét perek egységes elvek szerinti elbírálása előtt. A jogalkotó azonban az Európai Bíróság Kásler-döntése és a magyar 2/2014-es Kúria jogegységi határozata alapján a jogviták peres úton való lezárását nem várta be, hanem a probléma társadalmi méretére hivatkozással a jogszabályi rendezés mellett döntött. A 2014-ben elfogadott törvények alkotmányossága erősen megkérdőjelezhető, így különösen a jogbiztonság, a visszamenőleges hatály tilalmába ütközés és a tisztességes eljáráshoz való jog tekintetében. Az Alkotmánybíróság azonban nem látta annak alkotmányos akadályát, hogy törvény kivételesen, a közérdekre hivatkozással megváltoztassa, a hatályba lépése előtt megkötött szerződések tartalmát, ha a társadalmi méretű változások a szerződések nagy tömegét érintik. Megállapította, hogy a törvényi úton történő szerződésmódosítás alkotmányos keretek között, a *clausula rebus sic stantibus* elvének alkalmazásával mehet végbe, tehát a törvényi úton a szerződéseket csak akkor lehet módosítani, ha a beállott új körülmény folytán a szerződés változatlan tartalommal való fenntartása valamelyik fél lényeges, jogos érdekét sérti, a változás nem volt ésszerűen előre látható, illetőleg a körülmények megváltozása társadalmi méretű és túlmutat a normális változás kockázatán.^[75] Bár a hatékonyság mércéje nem írhatja felül az alapjogok érvényesülését, megállapítható, hogy

[75] Lásd 8/2014 (III.20) AB határozat.

a devizatartozás forinthatallá alakítása folytán a törlesztőrészletek összege átlagosan 25%-kal, az átlagos tőketartozás pedig kb. 5000 euróval csökkent. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a forinthatallá alakított kölcsönszerződések futamideje jelentősen megnövekedett és jelentős azon adósoknak a száma is, akik a törlesztőrészletek csökkentése ellenére sem tudják fizetni az adósságot.^[76] A fogyasztókat társadalmi mértékben érintő túladóssodás és fizetéseképtelenség kezelésére a Parlament 2015-ben elfogadta a Magáncsódról szóló törvényt,^[77] amely azonban nem járt az előzetesen prognosztizált eredménnyel,^[78] mivel a 2015. szeptember 1-jei hatályba lépését követő fél év alatt mindössze 199 adós kérte a magáncsőd eljárás megindítását, 2016 augusztusáig pedig 462 esetben kezdeményeztek magáncsődöt.^[79] Az egyértelműen megállapítható, hogy amíg a devizaalapú fogyasztói hitelek szélviharhoz hasonló gyorsasággal hódították meg a piacot 2004 és 2011 között, következményük, a fogyasztói túl- és eladósodás enyhítése évtizedekig tartó fájdalmas és lassú folyamat lesz.

IRODALOM

- Barcza Mihály (2012): A Szegedi Ítéltábla ítélete a deviza-alapú kölcsön esetén alkalmazandó árfolyamról. *Jogesetek Magyarázata*, 3. szám, 29–36.
- Budai Lorina (2014): A devizában denominált hitelek megjelenése az újonnan csatlakozott közép-kelet-európai tagállamokban. In: *A devizahitelezés nagy kézikönyve*. Szerk. Lentner Csaba. Nemzeti Közszerológati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 511–528.
- Micklitz, Hans-W. – Reich, Norbert (2014): The Court and the sleeping beauty: the revival of the unfair contract terms directive (UCTD). *Common Market Law Review* 51:771.808. 786–787.
- Nagy Zoltán (2014): Az Európai Unió bíróságának a devizahitelezéssel kapcsolatos ítélezési gyakorlata fogyasztóvédelmi aspektusból. In: *A devizahitelezés nagy kézikönyve*. Szerk. Lentner Csaba. Nemzeti Közszerológati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 437–454.
- Osztoivits András (2009): A közösségi jog hatása a fogyasztói szerződések magyar szabályozására és joggyakorlatára. *Gazdaság és Jog*, 17. évf., 12. szám, 11–15.
- Somssich Réka (2014): Az Európai Bíróság ítélete a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről. A tisztességtelenségi vizsgálat terjedelme. *Jogesetek Magyarázata* 4. szám, 73–83.
- Vékás Lajos (2008): *Szakértői javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*. Complex Kiadó, Budapest.

[76] Az MNB statisztikái szerint a 90 napon túli késedelmes hitelek a teljes hitelállomány 17,3%-át teszik ki, ez becslések szerint mintegy 140 ezer volt devizahitel-adóssá érint. Lásd MNB *Tájékoztató a háztartási szektor részére nyújtott hitelállomány összegéről 2016 II. negyedévében*. A tájékoztató megjelent 2016. augusztus 24.

[77] A természetes személyek adósságrendezéséről szóló 2015. évi CV. törvény.

[78] Az MNB előzetes várakozásai szerint a magáncsőd mintegy 20 ezer adóssá érintett volna az adósságrendezésben. A 2015–2016-ban indított 462 eljárás lényegesen a várakozások alatt maradt.

[79] www.csodvedelem.gov.hu

A megújuló energiák támogatása Svájcban^[1]

Közismert, hogy a megújuló energiahordozók felhasználására vonatkozó energiapolitikai elképzelések – igazodva a klímavédelem globális célkitűzéseihez, amelyek többek közt a fosszilis energiahordozók elégetéséből származó szén-dioxid kibocsátások radikális visszaszorítására irányulnak – világszerte átalakulóban vannak. Így van ez különösen Európában, ahol az Európai Unió környezeti, energia- és külpolitikája keretében egyaránt érvényesíti a klímavédelmi szempontokat, s ennek megfelelő, kiterjedt szabályozással is rendelkezik.^[2] A cél a *megújuló energiahordozók részarányának növelése* (a teljes energiafelhasználáson, illetve egyes ágazatokon belül – mint a villamos energia szektor vagy a közlekedés – egyaránt meghatározott célszámokkal), illetve egyidejűleg a fosszilis energiahordozók felhasználásának csökkentése (ha nem is az ilyen energiahordozókra vonatkozó, közvetlen korlátozásokkal, amelyek a tagállamoknak az energiahordozók közötti választását érdemben korlátoznák, de közvetve, pl. energiahatékonysági, kibocsátás-csökkentési elvárásokon keresztül).^[3]

Nyilvánvalónak tűnik, hogy mindezek Svájcot is érintik – *Svájcnak is rendelkeznie kell, például a megújuló energiák fejlesztését ösztönző előírásokkal* –, hiszen az ország (akárcsak az EU, illetve Magyarország) részese volt a Kiotói Jegyzőkönyvnek, illetve szintén azon országok közé tartozik, amelyek az első, 2012-ig tartó kötelezettségvállalási időszak lejártát követően újabb kibocsátás-csökkentési kötelezettséget vállaltak 2020-ig (Doha, 2012). Minden oldalról uniós tagállamokat tudhat szomszédjával, s a villamos-energia rendszerben fizikailag is szükségszerű az együttműködése azokkal.^[4] Sőt, ahogyan különböző energiapolitikai dokumentumok fogalmaznak, az ország – központi elhelyezkedésénél, jól kiépített elektromos hálózatánál és rugalmas termelési infrastruktúrájánál fogva – az európai áramellátási rendszer „forgótárcsája,” vagyis

[1] A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával, illetőleg a K 115530 ny. sz. kutatási projekt keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával készült.

[2] Fodor, 2014b, 17–27.

[3] Bányai, 2014, 92–187.

[4] Pl. ismeretes, hogy a Németországban működő és a német jog szerint támogatott energetikai létesítményekben termelt áram a szomszédos országok – köztük Svájc – hálózataira, piaci szereplőire is kihatással van (pl. a német szabályozás befolyásolja ott is az elektromos áram árát). (Schulte-Beckhausen – Schneider – Kirch, 2014, 101.)

az energia elosztása, továbbítása terén központi szereplője.^[5] Emellett, bár nem tagja sem az EU-nak, sem az Európai Gazdasági Térségnek, számos kétoldalú megállapodás alapján *kiterjednek rá a belső piac egyes előírásai*.^[6] Svájcnak az 1970-es évek óta megállapodása van az elektromos áram kereskedelmére vonatkozóan valamennyi szomszédos EU-tagállammal és a Benelux-országokkal,^[7] illetve 2007 óta áramkereskedelmi, 2010 óta pedig – kétoldalú nemzetközi megállapodásra irányuló – általános *energiapolitikai tárgyalásokat folytat az EU-val*. A tervezett megállapodás kiterjedne a megújuló energiahordozók támogatására vonatkozó EU-irányelvre^[8] a svájci alkalmazására is, ami egyfelől biztosítaná a svájci zöldáram (ti. a megújuló energiahordozók hasznosításával előállított elektromos energia) pozícióit az uniós árampiacon, másfelől azzal a kötelezettséggel járna együtt, hogy az országnak – a tagállamokhoz hasonló módon – a megújuló energiahordozók előre meghatározott részarányát kellene határidőre (2020) teljesítenie.^[9] A svájci szabályozás egyébként egy vámtarifa-szerződés alapján erős befolyást gyakorol a liechtensteini energiajogra.^[10]

Svájc közép-európai kis ország, amelyik földrajzi adottságainál fogva a vízenergia hasznosítása körében közismerten jelentős kapacitásokkal rendelkezik.^[11] Ezek az adottságok – jelentős szintkülönbségek kis távolságon belül – a hagyományos vízerőművek mellett lehetővé teszik a szivattyús-tározós erőművek telepítését is, ami a hosszabb távú energiatárolás lehetősége miatt különösen figyelemre méltó a páneurópai energiahálózatok kiépítése szempontjából. (A szomszédos országok inkább a nap és a szél energiáját hasznosítják növekvő mértékben, s energiatárolási problémákkal küszködnek.) Azt azonban, hogy lehetőségeivel miként él, kevésbé ismerjük (a hazai energetikai szakirodalom sem igazít el ebben), a kapcsolódó nemzeti joganyagról pedig egyáltalán nincsenek ismereteink.

Az említett okok mellett számomra az is indokolta a svájci szabályozási helyzet vizsgálatát, hogy az ország két szomszédjának, *Németországnak és Ausztriának* a megújuló energiákra vonatkozó előírásait már kutattam korábban.^[12] E korábbi

[5] Energiestrategie 2050, www.bfe.admin.ch/energiestrategie2050/index.html?lang=de. (2016. 06. 27.).

[6] www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_6.5.3.pdf (2016. 06. 27.).

[7] Heselhaus, 2013, 139.

[8] Lásd a 2009/28/EK irányelvet a megújuló energiaforrásból előállított energia támogatásáról, valamint a 2001/77/EK és a 2003/30/EK irányelv módosításáról és azt követő hatályon kívül helyezéséről (EGT-vonatkozású szöveg) HL I 140/16-62, 2009. 6. 5.

[9] https://www.eda.admin.ch/content/dam/dea/de/documents/fs/02-FS-Strom_de.pdf (2016. 06. 27.).

[10] Érdekeség, hogy a svájci energiajog egyes részei – pl. az általános törvényi keretek és az atomenergia speciális szabályai – közvetlenül alkalmazandók Liechtensteinben. A megújuló energiák támogatási rendszerére ez ugyanakkor nem mondható el. Lásd a megállapodás kihirdetését 2014. 04. 29-én a liechtensteini hivatalos lapban, <https://www.gesetze.li/lilexprod/showpdf.jsp?media=pdfs&lgblid=2014116000&version=0> (2016. 06. 27.).

[11] Csak érdekességként: a Rajna német-svájci határszakaszán van egy műemlékileg védett, működő vízerőmű, amelynek bővítésére legutóbb a svájci szövetségi tanács energiaügyekért felelős kabinete (UVEK) a baden-württembergi tartományi hatóságokkal egyetértésben adott ki építési engedélyt. www.bfe.admin.ch/energie/00588/00589/00644/index.html?lang=de&msg-id=42845 (2016. 06. 27.).

[12] Fodor, 2014a, 37–64.; Fodor, 2017.

kutatások eredményei közül ki kell emelnem, hogy az említett országokban a megújuló energiák arányára vonatkozó célkitűzések ambíciózusak, meghaladják az uniós elvárások szintjét is. Az „energiapolitikai fordulatban”^[13] komoly gazdasági potenciált látnak ezek az országok, pl. a fejlesztések és azok nemzetközi piaca révén. Mindez összekapcsolódik a foglalkoztatottság szintjének a növekedésével is, különösen Németországban. Mindkét ország decentralizálja villamos-energia rendszerét, nagy erőművek helyett inkább kisebbeket építenek, s mindehhez még hozzájárul az atomenergia elutasítása. Mindkét ország támogatja – pl. ún. kötelező átvételi rendszer keretében, az átvételi ár garantálásával, s egyéb eszközökkel is – a megújuló energiahordozók hasznosítását. Végül, de nem utolsó sorban, Németországban és Ausztriában is jelentős mértékben támaszkodik a szabályozás a fogyasztókra, a helyi kezdeményezésekre, illetve az önkormányzatokra, s mindez fejlesztesen hat a társadalmi-politikai és jogi berendezkedésre (például erősödik a demokrácia). A nyelvi-kulturális hasonlóságok,^[14] a földrajzi közelség és az abból fakadó gazdasági kapcsolatok, a német szabályozási megoldások EU-szerte elismert modelljellege,^[15] valamint az EU-jog növekvő hatása alapján alappal *feltételezhető, hogy Svájc is alkalmaz hasonló megoldásokat.*

Az alábbiakban a villamos-energia ágazatot állítom előtérbe, és a vonatkozó svájci jogszabályok, energiapolitikai dokumentumok alapján igyekszem egy szabályozási helyzetképet felvázolni, s az említett hipotéziseket igazolni vagy cáfolni.

I. SZABÁLYOZÁSI KERETEK

1) A svájci megújuló energetikai szabályozás legmagasabb szintű jogforrása maga a *szövetségi alkotmány* (1999), amely nem csupán általánosságban fogalmazza meg a fenntarthatóságra, a természet megújuló képességének fenntartására vonatkozó igényt (a 4. fejezetben, amely a környezetvédelemről szól), hanem egy külön fejezetet szentel az energetikának (ez a 6. fejezet), s ezen belül rögzíti a *környezetbarát energiarendszer* követelményét, illetve az állami ösztönzés szükségességét az energiatakarékosságra és a *megújuló energiahordozók hasznosítására vonatkozó kutatások* terén.^[16] A megújuló (illetve a hazai) energiahordozók hasznosításának a szabályozására a szövetségi jogalkotót hatalmazza fel az alkotmány, ugyanakkor az energiapolitika terén a kantonoknak is jelentős szerepe van. Pl. az épületenergetikai kérdések szabályozása elsősorban az ő hatáskörükbe

[13] A szakirodalom napjaink energiapolitikai fordulata alatt mind a fosszilis tüzelőanyagok, mind az atomenergia alkalmazásával való szakítást, s helyettük a megújuló energiahordozókra való átállást érti. (Heselhaus, 2013, 137.)

[14] Németországot, Ausztriát és Svájcot például az atomenergiával szembeni szépszis tekintetében kultúrszociológiai alapon kapcsolja össze Gerd Winter. (Winter, 2012, 225–226.)

[15] Jacobs – Mez, 2012, 258–271.

[16] Fodor, 2006, 27.

tartozik (89. cikk), de emellett a szövetségi törvényeknek szem előtt kell tartaniuk a kantonok és a községek törekvéseit, s bár az energiatörvény alapvető kérdéseit szövetségi törvény rendezi, több területet is kantonális energiatörvények szabályoznak.

b) Megújuló energiák hasznosítása esetén számos szakterület előírásait kell alkalmazni. Ezek közt egyaránt találunk szövetségi törvényeket (pl. az energiaellátás, a környezet- és természetvédelem, a vízjog, a halászat, a területrendezés tárgyában), kantonális törvényeket (a vízvédelem, az építésügy), és községi előírásokat (pl. a vízvédelem és a helyi építési szabályozás területén). Az alábbiakban azonban csak a megújuló energiahordozók használatát ösztönző intézményrendszer elemeivel, tehát csak közvetlenül a tárgykörhöz tartozó, fontosabb előírásokkal foglalkozom.

Elsőként az 1998. június 26-án elfogadott *szövetségi energiatörvény* (EnG)^[17] érdemel említést, amelynek általános célja, hogy hozzájáruljon az igényeket kielégítő, biztonságos, sokszínű, gazdaságos és környezetbarát energiaellátáshoz. Ennek érdekében előírásai többek közt egy környezetbarát termelési és elosztási rendszerre, a takarékos és ésszerű fogyasztásra, illetve a *megújuló energiahordozók fokozott használatára* irányulnak. Utóbbi tekintetében *célszámok* is megjelennek a jogszabályban: a megújuló energiatermelési kapacitást 2030-ig minimum (évi átlagban, a 2000-es állapothoz képest) 5400 GWh-val (a vízenergiáét 2000 GWh-val) kell növelni, amibe – a szövetségi tanács döntése alapján – külföldön előállított zöldáram legfeljebb 10%-ban számítható be. A célok eléréséhez a szövetség és a kantonok együttműködését, illetve a *gazdasági szereplők bevonását is előírja* a törvény; pl. az energiapiaci szereplők önkéntes kötelezettségvállalásait, illetve megállapodásait is a végrehajtást célzó joganyag részeként kell kezelni. A törvény 3. cikke rögzíti az alapelvet is, amelyek többsége a környezeti, illetve klímavédelmi szempontoknak az energetikai szabályozásba történő, nagyfokú integrációját juttatja kifejezésre. Ezek ugyanis a szennyező fizet elv (minden fogyasztó fizesse meg az energiafogyasztás költségeit), az intézkedések műszaki és gazdasági megvalósíthatósága, a többségi (vagy túlnyomó) közérdek érvényesítése, a takarékos és racionális energiafogyasztás, valamint a megújuló energiák fokozott használata.

A törvény alapján az új energiatermelő létesítmények engedélyezése a kantonális hatóságok hatáskörébe tartozik. Amennyiben fosszilis energiahordozó hasznosítására irányul egy kérelem, a hatóság köteles megvizsgálni, hogy az adott energiaigény kielégítése nem lehetséges-e ésszerűen megújuló energiahordozókkal, illetve hogy fennállnak-e a kapcsolatos energiatermelés feltételei.

Az energiabiztonság jegyében az EnG további kapacitások kiépítését tartja szükségesnek, de előírja a szövetség és a kantonok számára, hogy azok saját hatásköreik gyakorlása során részesítsék előnyben a klímasemleges technológiákat.

[17] Elfogadása óta 10 alkalommal, legutóbb 2013-ben módosították a törvényt. Következő módosításának hatályba lépése 2017. január 1-jére várható. 730.0 Energiegesetz vom 26. Juni 1998, <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19983485/index.html> (2016. 06. 27.).

Az EnG *átvételi kötelezettséget* állapít meg a hálózatüzemeltetők terhére, mégpedig főszabályként mind a hagyományos, mind a zöldáramra vonatkozóan. A fosszilis energiahordozóból előállított áram esetén a kötelezettség azonban csak abban az esetben áll fenn, ha a *termelés kapcsoltan történik* (tehát a hulladék hő hasznosítására is sor kerül, aminek a minimális műszaki feltételeit már rendelet állapítja meg). A *zöldáram* átvételére vonatkozó kötelezettség szorosan *kapcsolódik az átvételi ár támogatásához*. Ennek megfelelően jelenleg a 10 MW-nál nagyobb teljesítményű vízerőművekre nem vonatkozik, míg az egyéb technológiára épülő létesítményekre (10 MW feletti naperőműre, 10 MW alatti szél-, víz-, geotermikus erőműre, illetve biomasszára) csak akkor, ha azok üzemeltetői nem vettek igénybe egyszeri beruházási támogatást (7. és 7a. cikk).

Az átvétel árára és az egyszeri beruházási támogatásra vonatkozó szabályoknak a törvény csak a kereteit adja, míg a részletszabályok megállapítására a szövetségi tanácsot hatalmazza fel (a támogatási rendszer főbb elemeit külön pontban mutatom be).

Fontos eleme még a szabályozásnak, hogy az EnG szerint az energiaszolgáltatóknak megállapodásokat kell kötniük egymás között, a 2030-ig kiépítendő, új, megújuló energiatermelési kapacitások elosztásáról, illetőleg az azokban termelendő energia „ökológiai többletértékével” történő kereskedésről. (Teljesítményüket az általuk értékesített zöldáram mennyiségének megfelelően jóváírják, vagyis a piacon forgalmazható bizonyítványokat kapnak.) A törvény ezen felül is elvárja a megfelelő intézkedéseket az energiapiaci szereplőktől, amelyek eredménytelensége esetére (ti. ha a kitűzött törvényi célok teljesítése veszélybe kerülne) felhatalmazza a szövetségi tanácsot, hogy (legkorábban 2016-tól) az írja elő a vállalatok számára az általuk szolgáltatandó zöldáram minimális mennyiségét, illetőleg az ún. zöldbizonyítványokkal való kereskedés részletes szabályait (7b. cikk).^[18]

Az EnG a kantonokat is megszólítja, például az épületenergetikára vonatkozó előírásaik keretében kedvező feltételeket kötelesek biztosítani a megújuló energiák hasznosításához (9. cikk). Maximálniuk kell, pl. mekkora lehet a fűtéshez és meleg vízhez szükséges hőenergián belül a fosszilis energiahordozók által képviselt arány az egyes épületekben, illetve olyanformán is kedvezniük kell a megújuló technológiáknak, hogy a maximális épületmagasság és a minimális (úttesttől, másik épülettől való) távolság előírása során a helyi megújuló energia hasznosítását szolgáló berendezéseket figyelmen kívül kell hagyniuk. (Egyebekben a törvény inkább az energiahatékonyság, mint a megújuló energiák támogatása terén ad számukra hatáskört.)

[18] A zöld bizonyítványok nemzetközileg ismert rendszerének leírására – amelyben a zöldáramra előírt kötelezettségek zöld bizonyítvány vásárlásával is teljesíthetők – lásd Bányai, 2014, 168.

Az EnG a szövetségi energiahivatal és a kantonok kötelezettségeként előírja a lakosság tájékoztatását a megújuló energiák használatáról (10. cikk). A megújuló energiákkal kapcsolatos kutatások és fejlesztések támogatása viszont az állam-szövetség feladata (12. cikk).

c) A törvény felhatalmazó rendelkezései alapján az ún. *energiarendelet* (EnV) rögzíti számos kérdéskörben a részletszabályokat.^[19] Pl. az EnG 5. cikke a szövetségi tanácsot jogosítja fel arra, hogy előírja és szabályozza a villamos energia jelölését, eredetének feltüntetését. A tanács által kiadott rendelet legelső rendelkezései éppen erről szólnak, s azokból az derül ki, hogy a szolgáltatók kötelezettsége évi egyszeri (internetes) tájékoztatást foglal magában arról, hogy milyen arányban jelennek meg az általuk értékesített villamos energiában az egyes energiahordozók, illetve hogy hazai vagy importáramról van-e szó (a kötelezettség késedelmes teljesítése esetén bírságot kell fizetniük, aminek a mértéke legfeljebb 40 000 CHF). A szolgáltatók megtehetik, hogy az általuk értékesített valamennyi energia arányában fejezik ki ezeket, de azt is, hogy az egyes fogyasztóknak értékesített áramot jellemzik ezekkel az adatokkal.

Az áramtermelők ehhez a tőlük átvett áram mennyiségének megfelelő származási igazolást adnak át (az igazolást arra akkreditált szervezet állíthatja ki, a nagyobb termelőknek kötelező is beszerezniük). Ez nem csak azt tartalmazza, hogy ki, hol és mikor termelte az áramot, hanem azt is, milyen energiahordozóval, illetve részesül-e támogatásban. Mindehhez járul, hogy 2006 óta az áramszámlák is tartalmazzák az energiamixre vonatkozó adatokat. A származási igazolás és az említett tájékoztatás csak a fogyasztói döntések megkönnyítését szolgálja, az áram eredetének az átláthatóvá tételén keresztül, s nem része a támogatási rendszernek. Az igazolással való kereskedést, illetve egyáltalán az igazolások átruházását a rendelet ennek megfelelően kifejezetten meg is tiltja a megújuló energiahordozót hasznosító termelők számára (lásd a cikk 4. pontját). A svájci energiapiac egyébként csak részben liberalizált, ami azt jelenti, hogy csak a nagyfogyasztók választhatnak szabadon szolgáltatót, de tervezik a teljes liberalizációt, és a kisfogyasztók már most is kérhetik, hogy számukra kizárólag zöldáramot értékesítsen a szolgáltatójuk.

d) 2011-ben külön *törvény* született a *széndioxid-kibocsátás csökkentéséről*.^[20] Az uniós célszámmal egyezően a törvény 2020-ra 20%-os kibocsátás-csökkentést irányoz elő, amit egy kibocsátás-kereskedelmi rendszer és az energiahatékonyság növelésére intézkedések mellett a megújuló energiák révén kíván megvalósítani. Előírásai közül említést érdemel, hogy a széndioxidra kivetett adóból évi 25 millió frankot egy ún. technológiafejlesztési alaphoz kezelnek, s jelentős részét az épületenergetikai beruházások során a megújuló energiahordozók alkalmazására,

[19] 730.01 Energieverordnung vom 7. Dezember 1998 (EnV), <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19983391/index.html#fn1> (2016. 06. 27.).

[20] 641.71 Bundesgesetz über die Reduktion der CO₂-Emissionen (CO₂-Gesetz) vom 23. Dezember 2011. <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20091310/index.html> (2016. 06. 27.).

illetve általában a megújuló energiák kutatására és fejlesztésére fordítják (34., 35. cikk). A törvény szerint a fosszilis energiahordozót égető erőművek már csak akkor maradhatnak üzemben, ha kibocsátásaikat kompenzálják, illetve a BAT-nak megfelelően működnek. A kompenzációról az üzemeltetőknek megállapodást kell kötniük a szövetségi tanáccsal (a megállapodás tárgya egyébként részben külföldön megvalósított, megújuló energia projektek is lehet; 22., 23. §).

e) Figyelemre méltó, hogy miként már maga a szövetségi alkotmány is (a legtöbb európai alkotmányhoz képest meglehetősen speciálisnak tűnő rendelkezésében) említést tesz a megújuló energiákról, *egyes kantonok alkotmányaiban* is találunk a tárgykört érintő előírásokat. Freiburg 2004-es alkotmánya szerint az állam és a községek feladata a megújuló energiák támogatása.^[21] Zürich 2005-ös alkotmánya szerint a kanton előnyöket biztosít a megújuló, illetve a belföldi energiák számára.^[22] Basel város (2005) támogatja a megújuló energiák használatát (ahogyan az új technológiák használatát és az energiaellátás decentralizációját is).^[23]

f) Az imént példaként állított *kantonok energiatörvényeiből* látható, hogy azok céljai közt megjelenik a megújuló energiák fokozottabb használata illetve egyúttal a hazai energiák támogatása. Freiburgban a kanton és a községek feladatának tekintik, hogy minden jogalkotási, adminisztratív hatáskörük és tulajdonosi döntésük során szem előtt tartsák a megújuló energiák támogatását, illetve az energiahordozók körének bővítését.^[24] Zürichben az áramszolgáltatás elsődlegesen megújuló energiahordozóból történhet, az új épületek fűtési igényét legfeljebb 80%-ban lehet nem megújuló energiahordozóból kielégíteni, és a kanton a törvény alapján pénzügyi támogatást biztosít többek közt a háztartásoknak, a megújuló energiahordozók használatához.^[25] Basel maga is támogat megújuló energetikai beruházásokat (a kisebb erőműveket 10–40%-os intenzitással, a nagyokat egyedileg megállapított mértékben, de kikötve, hogy a szövetségi és a kantoni támogatásnak együtt meg kell felelnie a gazdaságosság követelményének.^[26] (A kantonok energiatörvényeihez saját energiarendeletek is kapcsolódnak természetesen, de ezt a szintet már nem tartom szükséges megvizsgálni.)

II. A TERMELÉS TÁMOGATÁSÁNAK FŐBB ESZKÖZEI

A támogatási rendszer meghatározó eleme az *átvételi ár támogatása*, amelynek a rendeltetése Svájcban a termelési költségek fedezése, tekintettel arra, hogy

[21] 131.219 Verfassung des Kantons Freiburg vom 16. Mai 2004 (Stand am 8. Juni 2010), 71. cikk.

[22] 131.211 Verfassung des Kantons Zürich vom 27. Februar 2005 (Stand am 24. September 2014), 104. cikk.

[23] 131.222.1 Verfassung des Kantons Basel-Stadt vom 23. März 2005 (Stand am 3. März 2016), 31. cikk.

[24] 770.1 Energiegesetz vom 9. Juni 2000, (Stand am 01. 08. 2013.), 1., 5. cikk.

[25] 730.1 Energiegesetz vom 19. Juni 1983 (Stand am 16. 01. 2016.), 1., 10a., 12., 14a., 16. cikk.

[26] 772.100 Energiegesetz Vom 09.09.1998 (Stand 01.07.2015), 1., 10., cikk.

a megújuló energiák hasznosításával történő áramtermelés egyelőre jellemzően drágább a piaci árnál.^[27] A támogatásnak ez a formája a kisebb (10 MW alatti) teljesítményű vízerőművekre, a nagyobb (10 kW feletti) napelemes rendszerekre, a szél-, geotermikus és biomaszsa-erőművekre, illetőleg a biomasszából származó hulladék hasznosítására alapozott energiatermelésre vehető igénybe. A támogatás mértékét technológiánként eltérően és a létesítmény méretétől függően állapítják meg (pl. a nagyobb vízerőműveknek kevesebb ártámogatás jár, mint a kisebbeknek).^[28] Kategóriánként referencia-létesítményeket határoznak meg, s azok költségei, illetve az ún. *leghatékonyabb technológiát* veszik figyelembe.^[29] A megújuló és hagyományos energiahordozót is hasznosító (hibrid-) létesítmények esetén is jár támogatás, a megújuló energiahordozó arányának megfelelően. Az átvételi támogatás mértékét a törvény maximálja, amihez képest a rendelet kisebb összeget irányoz elő (2016-ban 1,3 Rappen, a lehetséges 1,5 Rp-hez képest). Az átvételi árat a technológiai fejlődés, illetőleg az adott technológia piaci helyzetének a változása tükrében rendszeresen felülvizsgálják (EnG 7a. cikk). A módosítás (a gyakorlatban csökkentés) mindig csak az újonnan belépő termelő kapacitásokat érinti, mivel egy adott (új vagy felújított) termelési kapacitás támogatása a támogatási időszak végéig változatlan (EnV 3b. cikk). A támogatási időszak jelenleg 20 év, ami meglehetősen nagyfokú biztonságot nyújt az ágazat befektetéseihöz, s mellesleg egyaránt megfelel a német és az osztrák gyakorlatnak. A támogatást itt is a fogyasztók finanszírozzák (az általuk befizetett összeg túlnyomó részét a megújuló energiatermelésre fordítják, míg egy kisebb részét a nagyteljesítményű vízerőművek által okozott környezeti károk helyreállítására tartják fenn).

Mivel a termelők részéről igen nagy az érdeklődés, a nemzeti hálózatüzemeltető társaságnál (Swissgrid; ahol az új termelési kapacitásokat be kell jelenteni) hosszú várólista alakult ki.^[30] A támogatási kérelmeket (szemben, pl. a tisztán elektronikus osztrák ügyintézésel) postán kell benyújtani, és a beérkezés sorrendjében bírálják el. Az azonos napon feladottak közül, ha nem elégíthető ki minden igény, a nagyobb kapacitásra vonatkozót részesítik előnyben. A szövetségi energiahivatal feladata, hogy a nemzeti hálózatüzemeltetőt tájékoztassa arról, ha

[27] Tehát az ártámogatás (*kostendeckende Einspeisevergütung*) kifejezetten azt célozza, hogy a termelés teljes költségét fedezze. Átfogó ismertetésre lásd Pinelli, 2014, 115–168.

[28] A meglehetősen összetett rendszer részleteit az EnV 1.1.–1.5. mellékletei tartalmazzák (amelyek módosítására a rendelet egyébként feljogosítja az UVEK-et, a szövetségi kormány környezet-, energia-közlekedés és kommunikációügyi kabinetjét). A mellékletből derül ki, mennyi lehet egy létesítmény alaptámogatása, mi alapján és mennyi bónusz járhat hozzá. A melléklet rendelkezik a támogatás mértékének a csökkenéséről (ami 2014-től jelenleg minden technológia esetén 0%), a támogatási időszakról (ami már 2013-ban is működő létesítményeknél nem csak 20, hanem akár 25 év is lehet, viszont egyes biomaszsa létesítményeknél csak 10 év).

[29] Az EU-ban elterjedt, elérhető, leghatékonyabb technológia (BAT) fogalma helyett alkalmazott kifejezés azt a technológiát takarja, amelyik a lehető legnagyobb hatékonyság mellett a leginkább „figyelembe veszi” a természeti erőforrások fenntartható használatát (EnV 3b. cikk4).

[30] www.bfe.admin.ch/themen/00612/02073/index.html?lang=de (2016. 06. 27.).

a támogatási keret kimerült (illetve a törvény szerinti célérték már teljesült) – ettől kezdve több határozat nem adható ki (EnV 3g. cikk).

2014 óta alkalmazzák az egyszeri beruházási támogatást is, a kisebb teljesítményű napelemes rendszerek kiépítéséhez (30%-os támogatási intenzitással, amit a 2 és 30 kW teljesítményű rendszerek esetén lehet igényelni). A 10 kW-nál kisebb rendszerek esetén ez az egyedüli támogatási lehetőség, míg a 10 és 30 kW közötti létesítmények esetén az üzemeltetők választhatnak az egyszeri támogatás és az ártámogatás közül. Ennek a támogatásnak is a fogyasztók befizetései adják a finanszírozási hátterét.

A svájci megújuló energetikai szabályozásnak eleme a zöldbizonyítvány is. Ez, mint már említettem, jelenleg az önszabályozás tárgya, amennyiben a vállalatok által vállalt megújuló energia kvótákhoz kapcsolódik (s nem az állam által, előírt kötelezettséghez, ami Svájcban egyelőre még nem létezik), illetve a kereskedés szabályait sem az állam, hanem a vállalatok közti megállapodások rendezik. A zöldbizonyítványok – a megújuló energia fenntartható fejlődésben betöltött szerepének megfelelően – nem csak a zöldáram ökológiai többletértékét, hanem gazdasági és társadalmi hozadékát is kifejezik. Önállóan (az értékesített áramtól függetlenül) lehet velük kereskedni, a tanúsítványok (mint kvázi értékpapírok) piacán.

A Svájcban alkalmazott bizonyítványhoz („*Naturmade Star*”) való hozzájutás érdekében nem elegendő a megújuló energiahordozó 100%-os használata, hanem azon felül tagsággal kell rendelkezni a bizonyítványokat kiadó környezetbarát energia szövetségben, fenntarthatóságra törekvő vállalati politikával (nagyobb vállalatoknál tanúsított környezetirányítási rendszerrel) kell rendelkezni, kizáró ok a génmódosított energiahordozó alkalmazása, be kell tartani valamennyi jogi előírást, természet-, illetve tájvédelmi szempontoknak is meg kell felelni, stb.^[31] Elmondható, hogy ezzel a svájci szabályozás szigorúbb, mint a nemzetközi tanúsítványpiacon elérhető, többi zöldbizonyítvány követelményrendszeré.^[32]

III. ENERGIAPOLITIKAI KERETEK – MILYEN VÁLTOZÁSOK VÁRHATÓK A KÖZELJÖVŐBEN?

A svájci energiahivatal legutóbb 2015 decemberében hozott nyilvánosságra a megújuló energiákkal kapcsolatos statisztikai adatokat, amelyek a 1990 és 2014 közötti időszakra vonatkoznak.^[33] Eszerint a hagyományos energiahordozók aránya a végső energiafogyasztáson belül igen magas, 80% körüli (ugyanis bár

[31] www.naturemade.ch/de/naturemade-zertifizieren.html (2016. 06. 27.).

[32] A bizonyítványnak egyébként létezik egy „basic” fokozata is, alacsonyabb követelményekkel. www.nachhaltigleben.ch/themen/wohnen-haushalt/nachhaltig-wohnen/oekostrom-in-der-schweiz-1053 (2016. 06. 27.).

[33] Schweizerische Statistik der Erneuerbaren Energien, Ausgabe 2014, Bundesamt für Energie BFE, Bern, 2015. www.bfe.admin.ch/themen/00526/00541/00543/?dossier_id=00772&lang=de (2016. 06. 27.).

a villamos energia fogyasztáson belül 55% a megújuló energiák aránya, ugyanez a szám a végső energiafogyasztáson belül mintegy 90%-ot kitevő hőenergia fogyasztásban már csak mindössze 18%). A Svájcban előállított villamos energián belül 59% a megújuló energiaforrásból előállított áram aránya, amin belül a vízenergia szerepe a meghatározó (a többi energiaforrás alig 4%-ot tesz ki).

2011-ben Svájc úgy döntött, hogy – az 5 jelenleg működő atomerőmű biztonságtechnikai szempontból lehetséges üzemidejének végéig, kb. 2034-ig, fokozatosan – bezárja nukleáris létesítményeit, s nem engedélyezi helyettük újjak építését.^[34] Ez jelentős váltás, hiszen az ország energiamixében jelentős arányt képvisel az atomenergia. A kieső kapacitásokat a megújuló energiák, illetve az energiahatékonyság révén lehet pótolni itt is, bár ez nagyobb kihívásnak tűnik, mint a szomszédos Németországban vagy akár Ausztriában, hiszen a svájci megújuló energia termelési kapacitás elég egyoldalúan a vízre épül, miközben a két említett országban jelentős és rohamosan nő a nap és a szél energiájának a hasznosítása, s ezzel együtt biztosabbnak tűnik a klímavédelmi célkitűzések teljesítése.^[35]

A 2007-ben elfogadott energiastratégia négy pillére még az energiahatékonyság, a megújuló energiák, az öregebb nagyerőművek (ideértve az atomerőműveket is) helyett újjak építése, valamint a külpolitika volt. 2011-ben azonban – a fukusimai atomkatasztrófa nyomán – az egész energiastratégia felülvizsgálata, új célok meghatározása vált szükségessé (hiszen, pl. új atomerőművi kapacitásokról már nem lehet szó, ugyanakkor az ország az energiafüggségét a lehető legkisebbre kívánja szorítani). Ennek megfelelően dolgozták ki és fogadták el az Energiastratégia 2050 című dokumentumot, amely 2035-re és 2050-re határozza meg az energia-megtakarítás és a megújuló energiák (ti. a szél-, napenergia, biomassza és földhő) hasznosítására vonatkozó célértékeket (utóbbiak arányát 2035-ig 14,5 TWh-ra, 2050-ig 24,2 TWh-ra kell növelni).^[36]

A stratégia kereteit intézkedéscsomagok töltik ki. Az első, számos törvény revízióját magában foglaló csomagot 2013-ban terjesztették elő, és várhatóan 2016 második felében fogadják el.^[37] A csomag az energia-megtakarítási lehetőségek szisztematikus feltárására, illetőleg a megújuló energiatermelési potenciál

[34] www.wirtschaft.ch/Bundesrat+beschliesst+Atomausstieg/493460/detail.htm (2016. 06. 27.). Megjegyzendő, hogy a szövetségi tanács 2011-es, majd a nemzeti tanács 2013-as döntése e tárgyban politikai jellegű, tehát – szemben a német vagy az osztrák megoldással – nem törvénybe foglalt, kötelező előírás. Az újabb atomerőművekre az engedélyek nem állapítottak meg üzemeltetési időszakot, ezért azok üzemeltetése elvben mindaddig lehetséges, amíg biztonsági szempontból elfogadható. Ezért nem lehet pontos határidőt mondani.

[35] Az igen hasonló helyzetű Ausztriában 2010 és 2014 között a szélenergia kapacitás kb. 1000-ról 2100 MW-ra nőtt, míg ugyanebben az időszakban Svájc mindössze 42-ről 60 MW-ra javította ezt a mutatót. www.vgfszaklap.hu/plus/megujulo-terkep/index.html#switzerland (2016. 06. 27.).

[36] A stratégia kritikus elemzését adja az Institut für Wirtschaftsstudien Basel AG tanulmánya: *Energiestrategie 2050: Eine institutionelle und ökonomische Analyse*. Basel, 2012. www.iwsb.ch/studien/IWSB_Energiestrategie_2050.pdf (2016. 06. 27.).

[37] Annak kronológiája itt tekinthető át: www.bfe.admin.ch/energiestrategie2050/index.html?lang=de&dossier_id=06603 (2016. 06. 27.).

teljes kiaknázására (a vízenergia mellett a nap, a szél, a geotermia és a biomassza hasznosítására) koncentrálnak. Az elfogadásához vezető tárgyalások meglehetősen fordulatosak, így többek között olyan érdemi kérdésekben változott menet közben a tartalma, minthogy csak a kis vízerőművek támogathatók-e, vagy a nagyok is; szabják-e meg az atomerőművek konkrét bezárási időpontját vagy sem; mondják-e ki előre, hogy Svájc mely időpontig támogatja a megújuló energiahordozókat. Nyitott kérdések ugyan akadnak még e kézirat lezárásakor is, de a lényegi elemekben már körvonalazódott a megegyezés. A számos intézkedés közül, amelyik megjelenik a csomagban, érdemes röviden megemlíteni a megújuló energiákkal kapcsolatosakat:

- egy új energiatörvény elfogadására irányuló javaslat^[38] alapján a vízenergiára és a többi technológiára vonatkozó célokat különválasztják, illetve immár 2035-re is kitűzik a célokat;
- a 2009-ben 1,5 Rappen/kWh mértékben maximált átvételi árat 2,3 Rappenre emelik annak érdekében, hogy több megújuló energiatermelő létesítmény legyen támogatható,
- a termelőknek az áramot közvetlenül a piacon kell értékesíteniük;
- a támogatási időszakot (a termelés megkezdésétől számított) 5 évben maximalják (az új létesítmények esetén);
- az egyszerű beruházási támogatásokat a nagyobb vízerőművekre és napelemez-rendszerekre is kiterjesztik, ugyanakkor ezt a támogatási formát csak 2030-ig kívánják fenntartani;
- a működő, nagykapacitású vízerőműveket is támogatják, a veszteségek elkerülésére (ami az áram piaci árának a jelenlegi, rendkívül alacsony szintjéből fakad), legfeljebb 5 évig, egy előre rögzített keretösszeg erejéig (1 Rp/kWh mértékben);
- amennyiben a megújuló energiatermelés érdekei konfliktusba kerülnek a környezet-, illetve természetvédelem szempontjaival (pl. egy létesítmény engedélyezése kapcsán), akkor a bíróságoknak a hasznosítási és a védelmi szempontokat egymással egyenrangú nemzeti érdekként kell figyelembe venniük;
- az új létesítmények engedélyezési eljárását egyszerűsítik, illetve időtartamát lerövidítik.^[39]

Az említett, várhatóan 2017 elején hatályba lépő rendelkezések a jelenlegi szabályozás korrekciójaként értékelhetők. Ismert már azonban az is, *hogy középtávon*

[38] Vízenergia nélkül 2020-ig 4.400 GWh, 2035-re 14.500 GWh megújuló energiatermelési kapacitást szükséges elérni (vízenergia esetén az utóbbi érték 37.400 GWh). A törvényjavaslat szövege elérhető itt: <https://www.admin.ch/opc/de/federal-gazette/2013/7757.pdf> (2016. 06. 27.).

[39] Különösen a szélparkok telepítése zajlik nagyon lassan, aminek a háttere részben a lakossági ellenállásban keresendő. A parlamenti vitákban ezért már felmerült az igénye annak is, hogy az állam biztosítson megfelelő telephelyeket, illetve állítsanak össze egy listát azokról a helyszínekről, ahol lehetséges a telepítés. <https://www.parlament.ch/de/ratsbetrieb/suche-curia-vista/geschaefte?AffairId=20163093> (2016. 06. 27.).

milyen változásokat terveznek. 2021-től teljesen új módszertani alapokra kívánják helyezni a szabályozást, nem csak a megújuló energiák előtérbe állítása érdekében, hanem valamennyi klímapolitikai célterületen. Ennek lényege, hogy a támogatásokat illetve a rendészeti típusú eszközöket *adótipusú szabályozással* (az energiahordozókra és a villamos energiára kivetett adókkal) kívánják felváltani (az adójellegű eszközök közül jelenleg csupán a szén-dioxid adót alkalmazzák, pl. a fűtőolajra és a földgázra, de azt is ki akarják vezetni), amittől azt várják, hogy hatékonyabb és olcsóbb is lesz egyben.^[40] A szennyező fizet elvét jobban érvényesítő, illetve a potyautas-jelenséget (a támogatások indokolatlan igénybevételét) is elkerülő, speciális fogyasztási adók bevezetése nem csak az energiastratégiával áll összhangban, hanem az országnak a fenntartható fejlődési stratégiájával és a zöldgazdaságról szóló akcióprogramjával is. A tételes joggal már más a helyzet: az alkotmány energetikai rendelkezéseitől a végrehajtási rendeletekig a teljes joganyagot felül kell vizsgálni.^[41]

IV. KITEKINTÉS – A NÉPI KEZDEMÉNYEZÉSEK JELENTŐSÉGE

Figyelemre méltó, hogy az ország energiastratégiájának alakulását és végrehajtását jelentős figyelemmel kíséri a közvélemény, ami megmutatkozik a közvetlen demokrácia intézményeinek a gyakorlatában is.^[42] A tárgykört érintő népi kezdeményezéseket eddig minden esetben *elvetette a jogalkotó, de a kezdeményezések hatása mégis egyértelműen kimutatható*, hiszen az esetek egy részében valamilyen „ellenjavaslat” született, s annak az elfogadására került vagy kerülhet sor. Ilyenkor a jogalkotó felismeri a szabályozás szükségességét, de eltérő megoldást választ a kezdeményezetthez képest. Nem volt hatása, pl. a 2001-ben benyújtott népi kezdeményezésnek, amelyik a munkabérek adóterheinek a csökkentésével kötötte volna össze egy energiaadó bevezetését, kisebbségi, de figyelemre méltó támogatottság mellett. 2013-ben pedig az áfa kivezetését, s helyette a nem megújuló energiahordozók megadóztatását kezdeményezték a zöldek, de ezt már a szavazópolgárok illetve a kantonok túlnyomó többsége elvetette. Volt olyan kezdeményezés is, amelyik az energiahatékonyság növelését célozta (2013), de részben alkotmányjogi problémák miatt elbukott (mivel az alkotmány nem megfelelő jogforrás energiahatékonysági célok rögzítésére). 2011-ben a megújuló energiák arányának radikális növelésére, illetve a hagyományos energiahordozóktól való függőség csökkentésére irányuló intézkedéseket kezdeményeztek, sikertelenül, ugyanakkor a kezdeményezés hatására megemelték a megújuló energia-

[40] Az adótipusú szabályozásra való áttérés hátterére lásd Guggenbühl, 2013.

[41] Ld. a 2015 márciusában kelt előzetes tervezet indokolását, 7–9., https://www.admin.ch/ch/d/gg/pc/documents/2625/Klima-und-Energielenkungssystem_Erl.-Bericht_de.pdf (2016. 06. 27.).

[42] A népszavazásoknak, népi kezdeményezéseknek a svájci környezetjogban betöltött szerepére lásd Kloepfer – Mast, 1995, 37–38.

hordozókból előállított villamos-áram átvételi árát. Szintén nem tekinthető jogi értelemben eredményesnek egy, a zöldgazdaság megteremtésére irányuló, az ország ökológiai lábnyomának csökkentését célzó kezdeményezés (2012), de legalább sikerült vele elérni a környezetvédelmi törvény módosítását. Végül, említésre méltó az atomenergiával történő (gyors) felhagyásra irányuló népi kezdeményezés (2012), amelyet a zöldpárt és számos antinukleáris szervezet indított el. Ennek a hatására, mintegy ellenjavaslatként került sor ugyanis az energiastratégia végrehajtását szolgáló, már említett intézkedéscsomag benyújtására.^[43]

V. ZÁRÓGONDOLATOK

A megújuló energiahordozókra vonatkozó svájci szabályozás egyik sajátossága, hogy annak kereteit a szövetségi alkotmány (illetve amellett számos kantoni alkotmány is) rögzíti. A kereteket elsősorban szövetségi törvények és rendeletek töltik ki, amelyek *jelenleg többféle módszert alkalmaznak*, de talán a legfontosabb, s egyben az uniós tagállamok megoldásaival leginkább összehasonlítható elemük a többféle támogatás. Az átvételi ár támogatása, amely átvételi kötelezettséggel, illetőleg a fogyasztók által fizetendő, magasabb díjjal párosul, rendkívül *hasonlít* a nálunk is ismert, illetőleg a legtöbb uniós tagállamban (pl. Németországban, Ausztriában is) alkalmazott, ún. *kötelező átvételi rendszerhez*. Jogi megítélése annyiban egyszerűbb, hogy nem kell megfelelnie a vonatkozó, uniós normának (az állami támogatások jogának, illetőleg a megújuló energiákra vonatkozó, ágazati követelményeknek). Nemzetközi jogi szempontból elsődlegesnek a hatékonysága tekinthető: sikerül-e teljesíteni a klímapolitikai vállalásokat.

Svájcban az átvételi kötelezettség nem csak a megújuló energiahordozókból előállított áramra, hanem bizonyos feltételekkel a hagyományos erőművek termékeire is kiterjed. *Átvételi elsőbbséget* – számos uniós tagállam jogával szemben – *a svájci jogszabályok nem biztosítanak*.

Érdekesség, hogy a támogatási rendszerben a megújuló energiák (illetve az EU-ban is több helyütt támogatott, kapcsolt energiatermelés) mellett kifejezetten *megjelenik a hazai energiatermékek kedvezményezése* is. A támogatások a piaci szereplők magatartását orientálják, illetve versenyhátrányt (veszteséget) küszöbölnek ki. Az ilyen típusú eszközök alkalmazása csak korlátozott ideig lehet indokolt a környezet-gazdaságtan szerint. Ezt Svájcban a döntéshozók máris

[43] www.energie-aktuell.ch/Berner-Energieplattform/Themen/Nationale-Energie-Initiativen (2016. 06. 27.). A népi kezdeményezések az alkotmány vagy valamely törvény megfelelő módosítására (pl. valamilyen szabályozóeszköz bevezetését lehetővé tévő felhatalmazás beiktatására irányulnak). Megjegyzendő, hogy a népi kezdemények túlnyomó többségét kezdetől elveti a törvényhozás. Ennek ellenére jelentős jogintézményről van szó. Többnyire ellenjavaslatot dolgoz ki a szövetségi tanács és a szövetségi gyűlés, majd a döntés során a népi kezdeményezés, az ellenjavaslat és a status quo fenntartása közül választanak.

felismerték, s a jelenleg alkalmazott támogatásokat 2021-től már egy egészen másfajta, adótípusú eszközökre épülő szabályozással váltják fel.

Svájcnak a megújuló energiahasznosítás terén tapasztalható, komoly mutatói azonban nem a szabályozásnak, vagy egy energetikai fordulatnak köszönhetőek. A nagykapacitású vízerőművek ugyanis már korábban is jelentős szerepet vittek az áramtermelésben. A megújuló energiákkal kapcsolatos, hatékonyabb szabályozás igényét több körülmény is alátámasztja, amelyek közül egyfelől a többi megújulós technológia csekély (néhány esetben jelentéktelen) aránya, s ezzel az *energiamix alacsony heterogenitása, másfelől a vízerőművek okozta környezeti problémák* (a természetes vízfolyások jellegének megváltozása, a vízi élővilág pusztulása stb.) emelhetők ki, amelyek egyúttal korlátait is jelentik a vízerőművi kapacitások további, jelentős fejlesztésének.^[44]

A szövetségi szint mellett kiegészítő jellegű, de fontos szerepe van a kantonoknak is a szabályozásban. A *községek szerepét*, az energiaszolgáltatás mikéntjét, az épületenergetikát, a lakosság tájékoztatását vagy akár pénzügyi támogatását is ezen a szinten rendezik, de akár az erőművek építésének a támogatása is elképzelhető ezen a szinten, kiegészítésként. További jellegzetesség a piaci szereplők bevonása a szabályozásba (önkéntes kötelezettségvállalásokkal, megállapodásokkal), illetőleg a támogatási rendszer működtetésébe (az ártámogatások szétosztásába, amit egyes uniós tagállamokban inkább az állam végez).

A svájci (szövetségi és tartományi) előírások szóhasználatát tekintve feltűnő, hogy azok a megújuló energiahordozók fokozottabb használatáról („*verstärkte Nutzung von erneuerbaren Energien*”) szólnak. Ez esetleg megtévesztő lehet, hiszen önmagában a megújuló energiák fokozottabb használata nem vezet fenntartható, klímasemleges energiagazdasághoz. Ahhoz a stratégiai dokumentumokban említett arányok, illetőleg az (ehelyütt nem ismertetett) energiahatékonyságra vonatkozó rendelkezések is szükségesek.

Végül érdemes megemlékezni a formai-eljárási kérdésekről is. Az *energiapolitikai döntések meghozatala meglehetősen összetett és hosszadalmas* folyamatokat jelent Svájcban, ugyanakkor azokat jó időben megkezdik, annak érdekében, hogy minden érintettet be tudjanak vonni, s minden érdeket megfelelően figyelembe tudjanak venni. Demokratikus eljárásokról van szó, amelyek sokszereplősek – ez részben már a föderális államberendezkedésből is következik –, de ezzel együtt *átláthatóak*. Svájci sajátosság (miként az élet más területein is) a népi kezdeményezések jelentős, politika- és jogformáló szerepe, ami nem csak a demokratikus hagyományokkal, hanem a svájciak energia-, illetve környezettudatosságával is összefügg. Utóbbiak persze – az energiapolitika dokumentumai szerint is – fejleszthetők még, amiben mind az államszövetségnek, mind a kantonoknak jelentős szerepe van.

[44] A svájci energiafordulat megvalósíthatósága mellett foglal állást Rechsteiners, 2012. Megközelítését a szakma meglehetősen kritikusan kezeli, www.tageswoche.ch/de/2012_21/schweiz/425842/ (2016. 06. 27.)

IRODALOM

- Bányai Orsolya (2014): *Energiajog a fenntarthatóság szolgálatában*. DELA, Debrecen.
- Fodor László (2006): *Környezetvédelem az Alkotmányban*. Gondolat-DE ÁJK, Budapest.
- Fodor László (2014a): *Klímavédelem az energiajogban – szabályozási modellek Németországból*. Wolters Kluwer Complex, Budapest.
- Fodor László (2014b): A „környezeti energiajog” alapjai – adalékok az EUMSz. 194. cikkének értelmezéséhez. *Európai Jog*, Vol. 14. No 6, 17-27.
- Fodor László (2017): A megújuló energiák szabályozása Ausztriában. In: Csák Csilla (szerk): *Ünnepi tanulmányok Prugberger Tamás professzor 80. születésnapjára*. Kézirat, megjelenés alatt, Miskolci Egyetem, Miskolc.
- Guggenbühl, Hanspeter (2013): *Die Energiewende: Und wie sie gelingen kann*. Rüegger, Zürich.
- Heselhaus, Sebastian (2013): Europäisches Energie- und Umweltrecht als Rahmen der Energiewende in Deutschland. *Zeitschrift für Europäisches Umwelt- und Planungsrecht*, Vol. 11, No. 3, 137-150.
- Jacobs, David – Mez, Lutz (2012): Zur internationalen Vorbildfunktion von StrEG und EG. In: Thorsten Müller (Hrsg.): *20 Jahre Recht der Erneuerbaren Energien*. Nomos, Baden-Baden, 258-271.
- Kloepfer, Michael – Mast, Ekkehart (1995): *Das Umweltrecht des Auslandes*. Duncker&Humblot, Berlin.
- Pinelli, Davide (2014): *Rechtliche Rahmenbedingungen erneuerbarer Energien im Lichte der Nachhaltigen Entwicklung*. Schulthess, Zürich.
- Rechsteiners, Ruedi (2012): *100 Prozent erneuerbar*. Orell Füssli, Zürich.
- Schulte-Beckhausen, Sabine – Schneider, Carmen – Kirch, Thorsten (2014): Unionsrechtliche Aspekte eines „EEG 2.0.” *Recht der Energiewirtschaft*, Vol. 24. No 3., 101-107.
- Winter, Gerd (2012): Aufstieg und Fall der Kernenergie in Deutschland. Verläufe, Erklärungen und die Rolle des Rechts. *Zeitschrift für Umweltrecht*, Vol. 35. No 2, 209-246.

●
Halál Velencében XV.

Az értékpapírok kereskedelmének közjogi keretei Magyarországon, különös tekintettel a befektető-védelemre

A tanulmány célja, hogy az értékpapírok forgalmának, átruházásának magyar közjogi normáit foglalja össze, így a továbbiakban az értékpapírok forgalomba hozatalának intézményi kereteit, az értékpapírok kereskedelmével foglalkozó pénzügyi vállalkozások működési feltételeit és kereteit, valamint mindezek EU joggal való harmóniáját vizsgáljuk. A tanulmány vizsgálati kerete nem terjed ki az értékpapír-adásvétel magánjogi vonatkozásaira, így különösen a felek között létrejövő adásvételi vagy más magánjogi szerződésre. A vizsgálat központi kérdése, hogy a magyar értékpapír-kereskedelmet érintő jogszabályok mennyiben felelnek meg az uniós jog elvárásainak, valamint hogy az előírások mennyiben segítik elő a befektetők védelmét.

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A 2008-as pénzügyi világválság korábban nem látott módon irányította a figyelmet a pénzügyi piacok felé, azon belül is különösen az értékpapírpiac és szereplői tevékenységére. Ha megvizsgáljuk a pénzügyi válság közvetlen kiváltó okait, azok között egyértelműen azonosítható az USA jelzálog-piaci válsága, illetve a jelzálogok értékpapírosítása és annak értékesítési modellje.^[1]

A magyar pénzügyi jognak a pénzügyi intézmények és pénzügyi közvetítők tevékenységével foglalkozó része mindig is igyekezett lépést tartani a gyors gazdasági fejlődéssel, ezen a téren pedig kiemelkedően fontos feladat az Európai Unió által hozott jogi aktusok mielőbbi hazai jogba való átültetése. Nem volt ez másként a 2008 utáni „jogalkotási dömping” időszakában sem, amikor annak ellenére, hogy Magyarország nem tagja az eurozónának, a pénzügyi tárgyú irányelvek és rendeletek átültetése megtörtént, párhuzamosan a felügyeleti rendszer teljes átalakításával 2013 és 2014 folyamán. A folyamat természetesen nem zárult még le, hiszen a gazdasági válság kapcsán a felmerült problémák messze nem tekinthetők megoldottnak.

[1] A korábbi modell jellemzőiről és a változtatási irányról lásd részletesebben: Soros, 2012, 109–114.

Az ezredforduló óta megfigyelhető, a banki, pénzügyi szektorra is jellemző nemzetköziesedés, illetve a bankcsoportok közötti kapcsolatok felértékelődése együtt járt a pénzügyi kockázatok, illetve a pénzügyi fertőzések rohamosabb terjedésével nemcsak a bankcsoportok között, hanem a szélesebb pénzügyi rendszeren belül is, így a bankfelügyeleti konvergencia és harmonizáció a pénzügyi rendszer stabilitásának elengedhetetlen elemévé vált.^[2] De nem csak a bankszektorban, hanem a teljes pénzügyi szektorban megfigyelhető volt a technológiai innovációk gyors beépítése a kereskedési rendszerekbe, az általános deregulációs folyamatokkal párhuzamosan a piaci liberalizmusba vetett széles körű bizalom elterjedése.^[3]

A globális pénzügyi válság és reálgazdasági következményeinek hatására azonban egyfajta regulációs, sőt globális harmonizációs „kényszer” figyelhető meg a tőkepiaci szereplők és műveletek körében is, amellyel kapcsolatban az Európai Bizottság az EU tagországai vonatkozásában 2015. szeptember 30-án egy cselekvési terv keretében megfogalmazta nagy ívű tervét: a bankunió mintájára tőkepiaci unió létrehozását. A Bizottság tőkepiaci unióval kapcsolatos átfogó célja lehetőségeket teremteni a befektetők számára, összekapcsolni a pénzügyi szektort a szélesebb gazdasággal, és előmozdítani egy rugalmasabb pénzügyi rendszer kialakulását, amelyben nagyobb az integráció és a verseny.^[4] Ezzel összefüggésben előrevetítette a Bizottság a tájékoztatási irányelv átdolgozását, konzultációt indított több témakörben a tőkepiac vonatkozásában. Mindezt értékelve: a jövő is tartogat az értékpapírok kereskedelme szempontjából számottevő változásokat.

A befektetési szolgáltatások nyújtására irányuló jogviszonyok szabályozása komplex jogterület, ahol a magánjogi és közjogi szabályozás egymást kiegészítve egyaránt alkalmazást nyer.^[5] Minthogy a befektetési tevékenységnek, azon belül az értékpapírokkal rendelkezésnek számottevő magánjogi vonatkozásai is vannak, a terjedelmi korlátokra való tekintettel ezen magánjogi (kötelmi jogi) vonatkozásokat nem tárgyaljuk részleteiben. A továbbiakban tekintsük át az értékpapírok kereskedelmének a kézirat lezárásakor hatályos magyar (köz)jogi szabályait.^[6]

II. AZ ÉRTÉKPAPÍR-KERESKEDELEM KÖZJOGI JOGFORRÁSAI

Az értékpapír-kereskedelem szabályozásának hatása, eredménye bár *de iure* nemzeti határainkon belül marad, *de facto* azonban a globális pénzügyi piac működésére tekintettel egyetlen állami szabályozás sem maradhat határon átnyúló hatások nélkül. Ezért is különösen fontos, hogy az ezen a jogterületen alkotott

[2] Tóth, 2012, 35.

[3] Avgouleas, 2012, 2.

[4] A Bizottsági sajtóközlemény a tárgyban éppen a kézirat lezárásának napjaiban jelent meg. Elérhetősége német nyelven: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5731_de.htm (2015. október 6.)

[5] Miskolczi-Bodnárné, 2012, 149.

[6] A kézirat lezárásának ideje: 2016. március 1.

normák nemzetközi szinten is harmonizáltak legyenek.^[7] A gazdasági válság egyik okaként több szerző is kiemeli az ún. árnyék-bankrendszer (*shadow banking*) kiterjedt működését. Az árnyék-bankrendszer meghatározásaként a Pénzügyi Stabilitási Tanács (*Financial Stability Board* – FSB) a következőket rögzíti: az árnyék-bankrendszer olyan hitelviszonyt közvetítő intézményekből áll, amelyek a szabályozott pénzpiacon kívüli szereplők, és amelyek számottevő kockázatot jelentenek egyrészt az általuk folytatott hitelezési és tőkeihelyezési ügyleteken keresztül, másrészt a szabályozási arbitrázs kihasználása által.^[8] Éppen ez a szabályozási arbitrázs az, amelynek minimalizálásával nem csak lokális, vagy regionális, de globális szinten is csökkenthetőek lennének a pénzügyi kockázatok.^[9]

Tekintettel arra, hogy az értékpapírok pénzügyi eszköznek minősülnek az ún. MIFID II-irányelv (az Európai Parlament és a 2014/65/EU IRÁNYELVE (2014. május 15.) a pénzügyi eszközök piacairól, valamint a 2002/92/EK irányelv és a 2011/61/EU irányelv módosításáról) I. mellékletének C. pontjában foglaltak alapján, az értékesítésükkel foglalkozó befektetési vállalkozások és hitelintézetek tevékenysége, illetve ennek szabályozása adja a közjogi keretrendszer alapját.

Az értékpapírokkal való kereskedelem pénzügyi szolgáltatásnak minősül, így a magyar jog szabályai szerint csak az folytathat erre irányuló tevékenységet, aki erre engedéllyel rendelkezik. Az értékpapírok forgalomba hozatalát és kereskedelmének általános szabályait a tőkepiacról szóló 2001. évi CXX. törvény (a továbbiakban: Tpt.) tartalmazza. Értékpapírnak tekinti a törvény a forgalomba hozatal helyének joga szerint értékpapírnak minősülő pénzügyi eszközt, amely forgalomba hozható több módon. Forgalomba hozatal alatt értjük az értékpapír tulajdonjogának első ízben történő keletkezésére irányuló eljárást.

Fizikai megjelenése szerint az értékpapír lehet nyomdai úton előállított, vagy dematerializált értékpapír, amely utóbbi elektronikus úton létrehozott, rögzített, továbbított és nyilvántartott, az értékpapír tartalmi kellékeit azonosítható módon tartalmazó adatösszesség (Tpt. 5. § (1) bek. 29. pont).

Az értékpapírokat a benne foglalt jog alapján a magyar szakirodalom több módon is csoportosítja. Ismert egyrészt^[10] egy jogi szemléletű megközelítés, amely megkülönbözteti a 1) testületi 2) dologi (árupapírok) 3) kötelmi (pénzpapírok) és 4) egyéb *sui generis* értékpapírokat. Egy másik, inkább közgazdasági megkülönböztetés

[7] Allen és szerzőtársai a gazdasági válság okainak kutatása kapcsán megállapították, hogy a nemzetközi pénzügyi rendszerben a több országban is tevékenykedő pénzintézetek elsődlegesen a székhely szerint honos pénzintézet érdekeit vették számításba a kockázatkezelés tekintetében. Ennek következményeként a határon átnyúló szolgáltatások miatt a leányvállalati formában működő pénzintézetek a válság során jelentős hátrányból indultak, ami a pénzügyi stabilizációt illeti. Többek között ebből is levezethető, hogy a harmonizált szabályozás milyen kiemelkedő jelentőségű – különösen válságidőszakban. (Allen, 2011)

[8] FSB (2011): *Shadow Banking: Scoping the Issues*. A Background Note of the Financial Stability Board.

[9] A pénzügyi szabályozási rendszer egyes szintjeiről lásd részletesebben: Glavanits, 2015, 79–128.

[10] Harsányi, 2010, 18–20.

a törvényi terminológiát használva megkülönbözteti 1) a hitelviszonyt, 2) tagsági viszonyt megtestesítő értékpapírokat, valamint 3) az árupapírokat.^[11]

A forgalomba hozatal módja szerint megkülönböztethetünk nyilvánosan vagy zártkörűen kibocsátott értékpapírokat. Zártkörű a forgalomba hozatal a Tpt. 14. § alapján, ha:

- (1) az értékpapírt kizárólag minősített befektetők részére ajánlják fel;
- (2) az értékpapírt minősített befektetőnek nem minősülő, tagállamként százötvennél kevesebb személy részére ajánlják fel;
- (3) az értékpapírt kizárólag olyan befektetők részére ajánlják fel, akik egyenként legalább százezer euró vagy annak megfelelő értékben vásárolnak a felajánlott értékpapírokból;
- (4) az értékpapír névértéke legalább százezer euró vagy annak megfelelő összeg; vagy
- (5) az összes forgalomba hozott értékpapír uniós szinten számított kibocsátási értéke az ajánlattételtől számított tizenkét hónapon belül nem haladja meg a százezer eurót vagy az annak megfelelő összeget;
- (6) a részvénytársaság szövetkezet átalakulásával jön létre és a részvényeket kizárólag az átalakuló szövetkezet tagjainak, üzletrész tulajdonosainak ajánlják fel.

A részvények zártkörű forgalomba hozatalának szabályai megteremtik az összhangot a szövetkezeti törvények, Ptk. gazdasági társaságokról szóló része valamint a Tpt. között. A szövetkezetek részvénytársasággá történő átalakulásának aktualitását adja az is, hogy ez segít megoldani a régóta húzóódó üzletrészek problémáját. A szövetkezetek átalakulásakor a tulajdonosok meg kívánják őrizni a zárt jellegüket és ezért a zártkörű részvénytársaság alapítását – a szövetkezeti törvényekkel összhangban – kívánják alkalmazni. Ezzel biztosítani lehet, hogy a szövetkezetek tagjai, külső üzletrész tulajdonosai megőrizzék működésük zárt jellegét, elkerüljék azt, hogy szándékuk ellenére külső befektetők kerüljenek be – esetenként a korábbi tulajdonosok helyett – részvényesként az átalakult részvénytársaságba.^[12]

Tőkepiaci szempontból a hitelviszonyt és a tagsági jogokat megtestesítő értékpapírok a forgalom számára legfontosabb típusok. A hitelviszonyt megtestesítő értékpapírok alatt értünk minden olyan értékpapírt, amelyben a kibocsátó meghatározott pénzüsszegnek a rendelkezésére bocsátását elismerve arra kötelezi magát, hogy a pénz összegét, valamint kamatot tartalmazó értékpapír esetén annak meghatározott módon számított kamatát vagy egyéb hozamát, illetőleg az általa vállalt egyéb szolgáltatásokat az értékpapír birtokosának a megjelölt időben és módon megfizeti, illetve teljesíti (Tpt. 5. § (1) bek. 57. pont). Ezzel szemben tagsági jogokat megtestesítő minden olyan értékpapír, amelyben a kibocsátó meghatározott pénzüsszeg, illetve pénzben meghatározott nem pénzbeli vagyoni érték tulajdonba vételét

[11] Rotyis, 2001 34.

[12] A tőkepiaci törvény módosításának miniszteri indoklása alapján.

elismerve arra kötelezi magát, hogy az értékpapír birtokosának meghatározott szavazati, vagyoni és egyéb jogokat biztosít (Tpt. 5. § (1) bek. 119. pont).

A tőkepiaci törvény a kötvényt speciális értékpapír kategóriába sorolja, a megkülönböztető ismérve pedig a hitelviszonyt megtestesítő többi értékpapírhoz képest abban áll, hogy csak névre szólóan hozható létre, illetve hogy jogszabály írhat elő meghatározott lejáratú időt egyes kötvénytípusokra. A kötvények alak szerűségi követelményeit a törvény külön nevesíti (Tpt. 12/B. §).

A magyar jogban a befektetési vállalkozásokról és az árutőzsdei szolgáltatókról valamint az általuk végezhető tevékenységekről szóló 2007. évi CXXXVIII. törvény szabályozza általános jelleggel az értékpapír-kereskedelem résztvevőinek tevékenységét. A törvény általános indoklása alapján a törvény legfontosabb célja a befektetési vállalkozások és az általuk végezhető tevékenységek tekintetében az európai szabályokkal való összhang megteremtése oly módon, hogy az a Magyarországon székhellyel rendelkező vállalkozások esetében lehetőséget adjon az erősödő versenyben való méltó helyállásra, egyúttal pedig lehetővé tegye a szolgáltatók ügyfelei, a befektetők számára, hogy döntéseiket egy világos, minden európai országban közel azonos szabályozási környezetben, megfelelő mennyiségű és minőségű információ birtokában hozzassák meg. Minthogy a magyar pénzügyi közvetítő rendszer ún. univerzális bankrendszer formájában működik, a hitelintézetek is folytathatnak befektetési szolgáltatási tevékenységet. Működésükre a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény vonatkozik. Az univerzális bankrendszer lényege, hogy a kereskedelmi bankok egyidejűleg folytathatnak kereskedelmi banki és befektetési tevékenységet is. Magyarországon – az európai banki modellnek megfelelően – univerzális bankrendszer működik. A rendszer működési keretét az ún. második bankdirektíva^[13] 1993. január 1-i hatályba lépése teremtette meg, amellyel kapcsolatban az angolszász szakirodalom némi gúnnyal úgy fogalmaz, hogy „e bankok számára engedélyezett, hogy tetszésük szerint bármely tevékenységgel foglalkozzanak”.^[14]

Az értékpapírok kereskedelmében különleges pozíciót foglalnak el a befektetési alapok, illetve a befektetési alapkezelők. Az EU ezen pénzügyi szolgáltatók működésének összehangolására megalkotta az ún. ÁÉKBV-irányelvet (az Európai Parlament és a Tanács 2009/65/EK irányelve) az átruházható értékpapírokkal foglalkozó kollektív befektetési vállalkozásokra (ÁÉKBV) vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések összehangolásáról. Az eredetileg 2009-ben elfogadott, majd többször módosított szöveg végleges átültetési határideje 2014. december 31-e volt a tagállamok számára, amely átültetési kötelezettségnek Magyarország maradéktalanul eleget tett – több lépcsőben. Az ún. AIFM-irányelv, illetve magyar fordításban az ún. ABAK-irányelv (az Európai Parlament és a Tanács 2011/61/EU irányelve az alternatív befektetési alap-kezelőkről,

[13] COM (1987) 715 final.

[14] Kohn, 2003, 558.

valamint a 2003/41/EK és a 2009/65/EK irányelv, továbbá az 1060/2009/EK és az 1095/2010/EU rendelet módosításáról) hazai jogrendszerbe való átültetése és az AIFM-rendeletnek (a Bizottság 2012. december 19-i 231/2013/EU felhatalmazáson alapuló rendelete a 2011/61/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvnek a mentességek, az általános működési feltételek, a letétkezelők, a tőkeáttétel, az átláthatóság és a felügyelet tekintetében történő kiegészítéséről) való megfelelés a magyar befektetési alap-kezelési szektor teljes újraszabályozását igényelte, különösen azért is, mert az átültetési kötelezettség határideje valamint a rendelet hatályba lépése egybeesett a magyar pénzügyi felügyeleti rendszer reformjával is. Így egy új törvény, a kollektív befektetési formákról és kezelőikről, valamint egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2014. évi XVI. törvény formájában a befektetési alap-kezeléshez kapcsolódó tevékenység is harmonizált.

III. AZ MNB, MINT ENGEDÉLYEZÉSI ÉS FELÜGYELETI HATÓSÁG

A tőkepiac működése, a befektetési szektor az állam által erőteljesen felügyelt és ellenőrzött terület (ami indokolja és igazolja a befektetési szolgáltatások jogforrásaiban megjelenő közjogi elemeket). Az állam e kontrollt biztosító felügyeleti tevékenységét a Magyar Nemzeti Bank, mint felügyeleti hatóság által gyakorolja. Ennek az állami szervnek a befektetési szolgáltatások nyújtása terén olyan funkciói vannak, amelyek alapvetően determinálják a szerződő felek jogviszonyát, hiszen e kapcsolatban az egyik szerződő fél léte, keletkezése és megszűnése, az általa nyújtható szolgáltatások köre, illetve a nyújtható szolgáltatások lehetőségének megszüntetés, – amely adott esetben a fennálló szerződéses viszonyok megszüntetésével jár –, mind az állami szervtől függ.^[15]

A Magyar Nemzeti Bank a felügyeleti hatósági feladatokat 2013. október 1-jétől látja el, ezt megelőzően a szervezet közvetlen jogelődjeként működött a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete. Jogállását tekintve a Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény rögzíti egyrészt, az MNB kormánytól való függetlenségét, másrészt az Európai Központi Bank, valamint – bizonyos esetekben – az Európai Felügyeleti Hatóságok általi utasíthatóságát. Az MNB jogállását egyik oldalról tehát az államszervezeten belüli, törvényi keretek között érvényesülő függetlenség, másik oldalról pedig bizonyos szupranacionális szerveknek való alárendeltség jellemzi.^[16] A felügyeleti hatóság változását vizsgálva megállapítható, hogy az intézményi keretek módosulása nem eredményezte az MNB-be vetett politikai bizalom csökkenését, sőt a politikai és a szakmai diskurzus sem tudott meggyőző ellenérvet felmutatni a jegybanki és felügyeleti integrációval kapcsolatban, így azt mondhatjuk, hogy a szervezeti struktúra egyik fontos legfontosabb eleme, a politikai bizalom teljesülhet

[15] Miskolczi-Bodnárné, 2012, 147.

[16] Kálmán, 2014, 15.

az MNB esetén.^[17] Az MNB és általában a központi bankok feladatkörének változása kapcsán olvashatunk olyan véleményt is a szakirodalomban, amely szerint szükség van a központi bankok társadalmi felelősségvállalására is: feladatkörüket, céljaikat, eszközeiket ennek megfelelően kell kialakítani, és a társadalom számára transzparens és elszámoltatható módon működtetni.^[18]

A befektetési tevékenység és az értékpapírok kereskedelme magyar közjogi keretrendszerének tárgyalásakor feltétlenül meg kell említenünk, hogy az MNB-nek, illetve elnökének rendeletalkotási hatásköre van az Alaptörvény rendelkezései értelmében. A rendeletalkotási (szabályozási) hatáskör terjedelmét tekintve, a felhatalmazó rendelkezések tartalmi vizsgálata alapján, az MNB kifejezetten széleskörű jogalkotási felhatalmazottsággal bír. Az MNB rendelkezik információs szabályozási hatáskörrel, amelynek keretében – már a jegybanki információs rendszer részeként – az MNB határozza meg azokat az adatokat és az adatok szolgáltatási módját, amelyekre a hatékony felügyeleti tevékenységéhez szüksége van. Az MNB, elsősorban a bankszektor tekintetében rendelkezik számos prudenciális szabályozási hatáskörökkel is, amelyek célja, hogy a piaci folyamatokra és a nemzetközi legjobb gyakorlatokra figyelemmel gyorsan és rugalmasan biztosítani tudja a pénzügyi szervezet megfelelő, stabil működését. A pénzügyi piac és a pénzügyi szervezetek alapvető gazdasági szabályozása ugyan részben az Európai Unió, részben a tagállami jogalkotó szervek hatáskörébe tartozik, azonban vannak olyan piaci események, amelyek kezeléséhez gyors beavatkozásra van szükség. Erre figyelemmel az MNB elnöke a pénzügyi közvetítőrendszer biztonságos működése érdekében az érintett tevékenység folytatására jogosult valamennyi szervezetre és személyre kiterjedően határozott időre, de legfeljebb kilencven napra egyes, az ágazati törvények hatálya alá tartozó tevékenységek végzését, e tevékenységek körébe tartozó szolgáltatások nyújtását, ügyletek kötését, termékek forgalmazását rendeletben megtilthatja, korlátozhatja vagy feltételekhez kötheti. Ez a szabályozási hatáskör komoly beavatkozási lehetőséget biztosít az MNB számára a piaci folyamatokba, ezért az e tárgykörben kibocsátott rendeletnek meg kell felelnie a meghatározott garanciális feltételeknek.^[19]

IV. AZ ÉRTÉKPAPÍROK ADÁSVÉTELÉNEK KÖZJOGI KERETEI

Az értékpapírok forgalomba hozatala, vagyis az értékpapír tulajdonjogának első ízben történő keletkezésére irányuló eljárás nagyban függ attól, hogy milyen típusú értékpapírról beszélünk.

A közjogi jellegű előírások a nyilvános vagy zártkörű forgalomba hozatal kapcsán csak a sorozatban kibocsátott értékpapírokra vonatkoznak, tehát amikor a kibocsátás során egyszerre nagy mennyiségű, nagy össznévértékű értékpapír kerül a piacra.

[17] Kálmán, 2015, 129.

[18] Tatay, 2015, 74. Ezen véleményt erősíti meg nemzetközi szinten is: Rózsás, 2015, 189.

[19] Kálmán, 2014, 18.

Az alábbi táblázat összefoglalja a magyar jog által értékpapírnak minősülő okiratokat, és ismerteti a forgalomba hozatalra vonatkozó előírások körét.

1. Az egyes értékpapírok értékesítésének összefoglaló táblázata

Értékpapír neve	Sorozatban kibocsátható? (Igen/Nem)	Forgalomba hozatal főbb szabálya és jogforrási helye	Átruházhatóság
Részvény	I	Zártkörű vagy nyilvános kibocsátás, Tpt. IV. fejezet alapján.	Zártkörű részvénytársaságnál korlátozott átruházhatóság.
Közraktári jegy	N	Közraktári jegy a közraktári szerződés alapján letétbe vett árurol kiállított rendeltetle szólo értékpapír, mely a közraktár részéről az áru átvételének elismerését jelenti, és kiszolgáltatásra vonatkozó kötelezettségét bizonyítja. Kibocsátója: a közraktár Jogforrás: a közraktározásról szólo 1996. évi XLVIII. törvény.	A zálogjegy segítségével megterhelhető, az árujegy és a zálogjegy együttesen átruházható.
Hajóraklevél/ Hajórakjegy ²⁰	N	Nemzetközi szabályok alapján. Jogforrás: 1931. évi VI. törvény a hajóselismervényekre vonatkozólag az 1924. évi augusztus hó 25. napján Brüsszelben kelt egyezmény becikkelyezése tárgyában.	Átruházhatóságát a belső nemzeti jog, vagy a felek megállapodása szabályozza. A magyar jog erre vonatkozóan rendelkezést nem tartalmaz.
Váltó	N	A váltó kiállítására a Polgári Törvénykönyv és a váltójogi szabályok szövegének közzétételéről szólo 1/1965. (I. 24.) IM rendelet vonatkozik.	Minden váltó, még ha nem is szól kifejezetten rendeltetle, váltóátruházás (forgatmány) útján átruházható. Ha a kibocsátó a váltón ezeket a szavakat vette fel: „nem rendeltetle”, vagy ha más azonos értelmű kifejezést vett fel, a váltó csak közönseges engedmény alakjában és hatályával ruházható át.

[20] A hajóraklevél egyes fontos jogi aspektusairól részletesen ír: Fekete, 2013, 9-43.

Csekk	N	A csekk kiállítására a Polgári Törvénykönyv és a csekkjogi szabályok szövegének közzétételéről szóló 2/1965. (I. 24.) IM rendelet vonatkozik.	A megnevezett személyre szóló csekk, akár rajta van a kifejezett „rendeletére” záradék, akár nincs, csekkátruházás (forgatmány) útján átruházható. A megnevezett személyre szóló olyan csekk, amelyen a „nem rendeletre” vagy más azonos értelmű szavak szerepelnek, csak közönséges engedmény alakjában és hatályával ruházható át.
Kötvény	I	Nyilvános vagy zártkörű kibocsátás a Tpt. IV. fejezete alapján.	
Kincstárjegy ²¹	I	Aukció, adagolt kibocsátás, jegyzés és folyamatos értékesítés útján hozzák forgalomba, Jogforrás: Tpt.	
Letéti jegy ²²	I	Kibocsátó lehet: hitelintézet, a külföldi hitelintézet fióktelepe, és a Magyar Nemzeti Bank Jogforrás: a letéti jegyről szóló 287/2001 (XII.26.) Korm. rendelet.	Forgatással átruházható.
Jelzáloglevél	I	Kizárólag jelzálog-hitelintézet által a törvény alapján kibocsátott névre szóló, átruházható értékpapír. Jogforrás: a jelzálog-hitelintézetről és a jelzáloglevélről szóló 1997. évi XXX. törvény.	Az átruházást a Magyar Nemzeti Bank, mint felügyeleti hatóság megtagadhatja.

[21] 1 év vagy annál rövidebb futamidejű, állammal szembeni hitelviszonyt megtestesítő értékpapír.

[22] A hitelintézet, valamint a külföldi hitelintézet fióktelepe a megtakarítási lehetőségek bővítése érdekében, továbbá a Magyar Nemzeti Bank a monetáris politikai céljai megvalósítása érdekében letéti jegyet bocsáthat ki.

A letéti jegy névre szóló, hitelviszonyt megtestesítő értékpapír, amelyben a letéti jegy kibocsátója (az adós) arra kötelezi magát, hogy az ott megjelölt – részére befizetett – pénzüsszeg előre meghatározott kamatát, valamint a pénzüsszeget a letéti jegy mindenkori tulajdonosának (a hitelezőnek) a megjelölt időben és módon megfizeti.

Értékpapír neve	Sorozatban kibocsátható? (Igen/Nem)	Forgalomba hozatal főbb szabálya és jogforrási helye	Átruházhatóság
Befektetési jegy ²³	I	Kibocsátható nyilvánosan és zártkörűen, nyílt és zárt végű befektetési alap alapjegyeként. Jogforrás: a kollektív befektetési formákról és kezelőikről szóló 2014. évi XVI. törvény.	A nyílt végű alap esetében az alapjegyeket folyamatosan értékesíti és váltja vissza az alapkezelő, míg zártvégű alapoknál főszabály szerint az alapjegy nem váltható vissza. (Tpt. 67. §.)
Kockázati tőkealap-jegy ²⁴	I	A kockázati tőkealap kollektív befektetési értékpapírjait zártkörűen kizárólag szakmai befektetők részére hozzák forgalomba, az alap csak zártvégűen jöhet létre. Jogszabály: a kollektív befektetési formákról és kezelőikről szóló 2014. évi XVI. törvény.	Korlátozott átruházhatóság a Tpt. rendelkezéseinek megfelelően, valamint egyéb korlátok lehetnek az alapkezelési szabályzatban.
Kárpótlási jegy	N	A kárpótlási jegy bemutatóra szóló, átruházható, a kárpótlás összegének megfelelő, az állammal szemben fennálló követelést névértékében megtestesítő értékpapír. Jogszabály: a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalannul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény.	Teljes átruházhatóság, egyes kárpótlási jegyek tőzsdei forgalomban vannak a Budapesti Értéktőzsdén.

[23] Tpt. 5. § (1) bekezdés 21. pontja alapján a befektetési jegy a törvényben meghatározott módon és alakszerűséggel a befektetési alap mint kibocsátó által sorozatban forgalomba hozott, a befektetési alappal szembeni, a befektetési alap kezelési szabályzatában meghatározott követelést és egyéb jogokat biztosító, átruházható értékpapír.

[24] A kockázati tőkealap-jegy a kockázati tőkealap nevében (javára és terhére) – törvényben meghatározott módon és alakszerűséggel – sorozatban kibocsátott, vagyoni és egyéb jogokat biztosító, átruházható értékpapír.

A tőzsdei tevékenységet Magyarországon a tőkepiaci törvény 9. része szabályozza. A tőzsdei tevékenységre vonatkozó szabályok teljes mértékben harmonizálnak (és szövegszerűen hivatkoznak) a Bizottság 1287/2006/EK végrehajtási rendeletére.^[25]

V. AZ ÉRTÉKPAPÍRBA FEKTETŐK VÉDELME

A befektető-védelem mint jogi jelenség több szinten is biztosítható a jogban. Megjelenhet egyrészt a gazdasági társaságok szabályozásának szintjén, másrészt a gazdasági társaságoktól függetlenül, tisztán pénzügyi jogi szabályok keretében.

A befektető-védelem kezdő lépése a befektetésre vonatkozó jognyilatkozatok vagy szerződések megkötését megelőzően a befektetők tájékoztatási szintjének növelése, megelőzve így a befektetők által nem tudatosan vállalt kockázatok keletkezését. A befektetői döntésekhez nélkülözhetetlen információk naprakész nyilvánosságra hozatala szükséges az európai egységes piac versenyképességének megőrzéséhez. Az Európai Bizottság tőkepiaci unió létrehozásával foglalkozó zöld könyve kifejezetten nevesíti a tőkepiac fejlesztése körében a kibocsátási tájékoztatót, mint a céginformációkat közlő, valamint a befektetés feltételeiről és kockázatairól részletes tájékoztatót nyújtó dokumentumot, amely a forrásokat kereső vállalkozások számára nyit kaput a tőkepiacokra, és a kötvény- vagy részvénykibocsátást tervező vállalatok nagy részének el kell készítenie ezt a dokumentumot.^[26]

Mind a tőkepiaci törvény, mind a befektetési szolgáltatók tevékenységéről szóló 2007. évi CXXXVIII. törvény megfelel az ún. Prospektus-irányelvben^[27] foglalt előírásoknak, valamint a MIFID irányelv^[28] előírásainak. Az uniós jog fejlődése következtében ugyanakkor a MIFID II. irányelv^[29] kötelező változtatást jelent a tagállamok számára: 2016. július 3-ig el kell fogadni a módosított irányelvi rendelkezéseknek megfelelő tagállami jogszabályokat, 2017. január 3-tól pedig

[25] A Bizottság 1287/2006/EK RENDELETE (2006. augusztus 10.) a 2004/39/EK európai parlamenti és tanácsi rendeletnek a befektetési vállalkozások nyilvántartás-vezetési kötelezettségei, az ügyletek bejelentése, a piac átláthatósága, a pénzügyi eszközök piaci bevezetése, valamint az irányelv alkalmazásában meghatározott kifejezések tekintetében történő végrehajtásáról.

[26] Európai Bizottság: ZÖLD KÖNYV – A tőkepiaci unió kiépítése. COM/2015/063 final

[27] Az ún. „prospektus-irányelv” eredeti szövegének utolsó módosítása: az Európai Parlament és a Tanács 2013/50/EU irányelve (2013. október 22.) a szabályozott piacra bevezetett értékpapírok kibocsátóival kapcsolatos információkra vonatkozó átláthatósági követelmények harmonizációjáról szóló 2004/109/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, az értékpapírok nyilvános kibocsátásakor vagy piaci bevezetésekor közzéteendő tájékoztatóról szóló 2003/71/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, valamint a 2004/109/EK irányelv egyes rendelkezéseinek végrehajtására irányadó részletes szabályok megállapításáról szóló 2007/14/EK bizottsági irányelv módosításáról.

[28] Az Európai Parlament és a Tanács 2004/39/EK irányelve a pénzügyi eszközök piacairól.

[29] Az Európai Parlament és a Tanács 2014/65/EU irányelve (2014. május 15.) a pénzügyi eszközök piacairól, valamint a 2002/92/EK irányelv és a 2011/61/EU irányelv módosításáról.

már alkalmazni kell azokat, így feltehetően a kézirat lezárását követően a fenti címekben hivatkozott jogszabályok is módosulni fognak.

A befektető-védelem pénzügyi jogi alapját a Tpt. 210–228. §§-ban találjuk, amelyek a Befektető-védelmi Alap (BEVA) működésével foglalkoznak. A Befektető-védelmi Alap feladata meghatározott kártalanítási összeg kifizetése abban az esetben, ha a biztosított tevékenységet folytató tagja felszámolását a bíróság elrendeli. A BEVA kötelező tagságot ír elő azon befektetési szolgáltatók számára, akik a következő tevékenységek valamelyikét folytatják (biztosított tevékenység) rendszeres gazdasági tevékenység keretében: pénzügyi eszközre vonatkozóan végzett megbízás felvétele és továbbítása; megbízás végrehajtása az ügyfél javára; sajtószámlás kereskedés; valamint pénzügyi eszköz letéti őrzése és nyilvántartása; valamint letétkelés és ehhez kapcsolódó értékpapír-számla vagy ügyfélszámla vezetése.^[30]

Az Alap külföldi befektető-védelmi rendszerekkel és külföldi felügyeleti hatóságokkal együttműködési megállapodást köthet, információt cserélhet a befektető-védelmi rendszerek tagjaira és a biztosított követelésekre vonatkozó nyilvántartás, valamint a befektetők kártalanítása érdekében. Az együttműködés során a befektető-védelmi rendszerek egyeztetik, hogy az egyes rendszerek alapján a befektetőt mekkora összegű kártalanítás illeti meg.

A Tpt. 217. § (2) bekezdése alapján az Alap a kártalanításra jogosult befektető részére követelését – személyenként és Alap tagonként összevontan – legfeljebb húszezer euró összeghatárig fizeti ki kártalanításként oly módon, hogy az Alap által fizetett kártalanítás mértéke egymillió forint összeghatárig száz százalék, egymillió forint összeghatár felett egymillió forint és az egymillió forint feletti rész kilencven százaléka.

A 2015-ös év egyik változása, hogy a jogszabály megteremtette az alapját a fiktív értékpapírok nyilvántartásával okozott károk megtérítésének is. Ennek történeti alapját a későbbiekben ismertetjük.

A befektetők védelmének új területe a multilaterális kereskedési rendszeren keresztül ügyletet bonyolító tulajdonosok megfelelő jogszabályi védelme is. A tőkepiaci törvény 2014-es reformját megelőzően az értékpapírok multilaterális kereskedési rendszerbe (MTF) történő regisztrációja eddig nem képezte külön kategóriaként szabályozás tárgyát. E kereskedési rendszerek hazai megjelenése következtében, illetve az ide regisztrálandó értékpapírok átláthatóságának növelése érdekében a törvény magához a rendszerbe történő regisztráláshoz kívánja meg a tájékoztató elkészítését. A törvény egyúttal kimondja, hogy – hasonlóan a szabályozott piaci bevezetéshez – a multilaterális kereskedési rendszerbe történő regisztrációval a korábban zártkörűen forgalomba hozott értékpapír nyilvánosan forgalomba hozottnak minősül (s a későbbiek során újabb tájékoztatót a vele való nyilvános tranzakcióhoz nem kell készíteni).

[30] A befektetési vállalkozásokról szóló 2007. évi CXXXVIII. törvény 5. § (1) a-d és (2) a-b pontjaiban meghatározott tevékenységek. A hitelintézetek számára ezen tevékenységek folytatását a 2013. évi CCXXXVII. törvény 7. § (3) bekezdés c. pontjában foglaltak teszik lehetővé.

A 2015-ös év során a magyar befektetési piacot több, egymással összefüggő esemény rázta meg. A Svájci Nemzeti Bank 2015. január 15-i bejelentése, miszerint eltörli az EUR-CHF árfolyamgátat több magyar pénzügyi közvetítő számára okozott számottevő veszteséget a nyitott piaci pozíciók következtében. Ezen néhány nap alatt elszenvedett számottevő veszteség vezetett több pénzügyi közvetítő fizetési nehézségéhez, majd felszámolásához. Ugyanakkor a legnagyobb hatással a hazai befektetőkre a Questor-csoport összeomlása volt. A cégcsoport tagjai egymás kötelezettségeiért kezességet vállalva, egy értékpapír-kibocsátón és egy értékpapír-forgalmazón keresztül befektetői tőkéből finanszírozták a vállalat tevékenységét, köztük egy NB 1. osztályú futball-csapat tevékenységét, szálloda, bevásárlóközpont és ingatlan-kezelő működését. Bár az értékpapír-kibocsátó és a forgalmazó hosszú éveken keresztül (részben jogszabálysértő módon) folytatta tevékenységét, a társaságnál fizetési problémák adódtak, és a társaságok szoros összefonódása miatt a teljes cégcsoport fizetéseképtelenné vált. A károsultak nagy számára tekintettel a magyar országgyűlés egyedi törvényt alkotott (2015. évi XXXIX. törvény a Questor-károsultak kárrendezését biztosító kárrendezési alap létrehozásáról, közzétéve: 2015. április 17.), amelynek célja a Quaestor vállalatcsoport kötvénykibocsátásával érintett befektetők helyzetének a rendezése. A Quaestor vállalatcsoport jogszabálysértő és részben nem valós kötvénykibocsátása mintegy 32.000 befektető számára tette bizonytalanná korábbi befektetéseik megtérülését. A Quaestor vállalatcsoport által elkövetett visszaélésekhez a jogalkotó megítélése szerint számos egyedi – a pénzpiacra tapasztalható más anomáliáktól eltérő – jellegzetesség kapcsolódott, így például a kötvények kibocsátására és forgalomba hozatalára kizárólag a cégcsoport javára, annak finanszírozására került sor. A jogalkotó véleménye szerint a cégcsoport által folytatott tevékenység több szempontból is hasonlít a betétgyűjtésre. Az ügyfelek pénzt helyeztek el a vállalatcsoport tagjainál, amelyekért értékpapírt kaptak. Ezeknek az értékpapíroknak egy jelentős részéről utóbb kiderült, hogy fiktív, vagyis tényleges értékpapír kibocsátásra nem is került sor. Ettől függetlenül azonban a kötvényeket forgalmazó társaság, valamint a készpénzt adó ügyfél között polgári jogi jogviszony jött létre. Ez részben a kölcsönszerződés, részben pedig a betétszerződés jellegzetességeit mutatja, hiszen az ügyfél kamat ellenében adta a pénzt a vállalatcsoport érintett tagjának. A külön törvény megalkotásának indokaként a kormány kiemelte, hogy a károsultak nagy számára tekintettel az egyedi igényérvényesítés rendkívüli nehézségekkel járna. A törvény ezért egy követeléskezelő, kárrendező Alap felállításáról rendelkezik, amely az ügyfelek igényeit kielégíti a törvényben meghatározott mértékben. Mindez egyúttal az ügyfelek részéről indítandó egyedi jogérvényesítést is elkerülhetővé teszi. Az Alap útján történő igényérvényesítés egyrészt gyors, másrészt – a Befektető-védelmi Alap (BEVA) kártalanításával együtt – 30 millió forintig garantálja a befektetők

számára befektetéseik megtérülését.^[31] A törvény alapján járó kártalanítás pénzügyi forrását a BEVA-tagokra kirótt befizetési kötelezettség jelentette volna. A törvény egyes rendelkezéseit a 32/2015 (XI.19.) AB határozat alkotmányellenesnek nyilvánította, és megsemmisítette. A határozat indoklásának 114. pontjában az alábbiakat olvashatjuk: „az állam a törvény megalkotásával méltányosságból döntött egy adott cégcsoport ügyfeleinek kártalanítása mellett, tehát a kárrendezés ex gratia jellegű megoldásnak minősül, ennek terheit azonban – közvetett módon, átmenetileg, de egyértelműen – a BEVA tagokra kívánja hárítani. A BEVA tagok által ily módon elszenvedett tulajdonkorlátozásra ellenszolgáltatás nélkül kerül sor, ráadásul annak mértéke és időtartama is teljes mértékben kiszámíthatatlan”. A jogalkotó a megsemmisített szakaszokra tekintettel 2016. január 1-jével hatályon kívül helyezte a törvényt, és a tőkepiaci törvény egyes rendelkezéseinek módosításával a befektető-védelmi szabályokat általánosan magasabb szintre emelte, valamint új törvényt fogadott el az érintettek kárrendezése érdekében. A tőkepiac stabilitásának erősítése érdekében tett egyes kárrendezési intézkedésekről szóló 2015. évi CCXIV. törvény (kihirdetve: 2015. december 22.) az AB határozat tanulságai alapján homogén csoportként azon károsultakra vonatkozóan biztosítja a kárrendezés lehetőségét, akik olyan befektetési vállalkozásokkal álltak kapcsolatban, akik a bróker jelleget, a szabályozott piaci szereplői státuszt kihasználva, a cégcsoport tagja által kibocsátott, tehát mintegy „saját” kötvénnyel okoztak kárt a befektetőknek, csorbítva ezzel a pénzügyi szektorral szemben fennálló közbizalmat. Tekintettel arra, hogy a kérelmeket 2016. február 15-ig lehetett benyújtani, megállapítható, hogy a két jogszabály által célzott alanyi kör átfedésben van egymással.

A Questor-ügy és az azzal összefüggő jogalkotási problémák kapcsán még 2015-ben a tőkepiaci törvény befektető-védelemre vonatkozó szabályait is módosította a jogalkotó, így például a BEVA kártalanítási értékhatárát egységesen 100.000 EUR-ban határozta meg (a korábbi 20.000 EUR értékhatárt felemelve), és külön rögzítették, hogy a kártalanítás fiktív értékpapírok esetében is jár (Tpt. 217.§ (3) bekezdés). Megerősítésre kerültek a könyvvizsgálókra vonatkozó előírások, illetve Tpt. módosított rendelkezései értelmében 2016. január 1-jétől az értékpapír számlavezetőnek az értékpapírszámláról és az ügyfélszámláról elektronikus úton is tájékoztatást kell adnia, valamint az MNB ellenőrzés keretében az értékpapír-számla-egyenlegek összesített egyenlegét összeveti a központi értéktár adataival.

VI. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

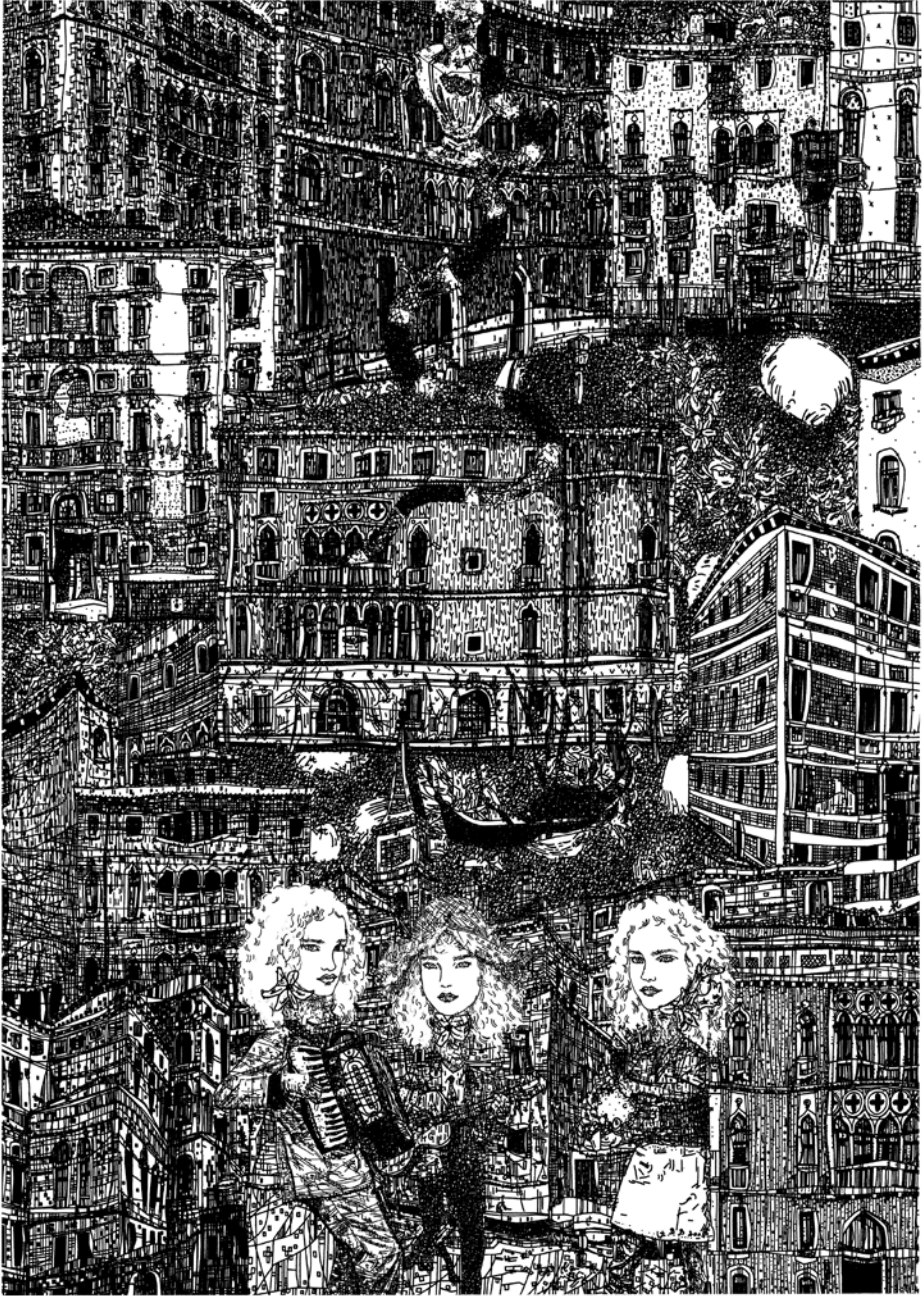
A globális pénzügyi folyamatok kialakulásával a „pillangóhatás” kézzelfoghatóbb, mint valaha. A határon átnyúló gazdasági társaságok és szolgáltatások világában

[31] A 2015. évi XXXIX. törvényhez fűzött miniszteri indoklás alapján.

az olyan nagy hatású intézmények, mint az értékpapírok, fokozottan a figyelem középpontjában állnak, különösen a 2008-as gazdasági válsággal mutatott szoros összefüggés miatt. Annak ellenére, hogy már korábban is megfigyelhető volt a pénzügyi piacon az egységesülés, a válság következtében ez a folyamat felgyorsult. Magyarország, mint Uniós tagállam számára ez többes kötelezettséget is jelent: meg kell felelni egyrészt a nemzetközi standardoknak, másrészt az Európai Unió által elfogadott kötelező jogforrásoknak is. Láthatjuk, hogy a hazai piac tekintetében 2013-tól jelentősen átalakult a szabályozási háttér, amely átláthatóbbá, konformabbá tette ugyan a pénzügyi rendszert, de a 2015-ös év megmutatta, hogy bőven van még feladat a jogalkotó előtt.

IRODALOM

- Allen, Franklin et al. (2011): *Cross-Border Banking in Europe: Implications for Financial Stability and Macroeconomic Policies*. Centre for Economic Policy Research, London.
- Avgouleas, Emilios (2012): *Governance of Global Financial Markets. The Law, the Economics, the Politics*. Cambridge University Press.
- Fekete Zsolt (2013): A hajóraklevél változó szerepe a tengeri áru fuvarozásban. *Debreceni Jogi Műhely*, X. évf. 2. szám, 9–43
- FSB (2011): *Shadow Banking: Scoping the Issues. A Background Note of the Financial Stability Board*.
- Glavanits Judit (2015): A pénzügyi piac szabályozásának és felügyeletének új irányai. In: Kálmán János (szerk.): *A pénzügyi piac szabályozásának és felügyeletének aktuális kérdései*. Batthyány Lajos Szakkollégium Alapítvány, Győr, 79–128.
- Harsányi Gyöngyi (2010): *A magyar értékpapírtörvény alapjai*. Novotni, Miskolc.
- Kálmán János (2014): A pénzügyi közvetítőrendszer felügyeletét ellátó hatóság helye és függetlensége a magyar központi közigazgatásban. *Új Magyar Közigazgatás*, 3. szám, 15–20.
- Kálmán János (2015): A pénzügyi felügyeleti rendszer intézményi keretei Magyarországon. *Pénzügyi Szemle*, 1. szám, 125–138.
- Kohn, Meir (2003): *Bank- és pénzügyek, pénzügyi piacok*. Orisis Tankönyv, Budapest.
- Miskolczi-Bodnárné dr. Harsányi Gyöngyi Melinda (2012): *A befektetési szolgáltatások kötetmi jogi aspektusai*. PhD értekezés, Miskolc.
- Rotyis József (2001): *Tőzsdei befektetők kézikönyve*. KJK Kerszöv, Budapest.
- Rózsás Tamás (2015): A jegybanki kormányzás mesterfogásai – Beszámoló a Central Banking központi bankok kormányzásáról szóló konferenciájáról. *Hitelintézeti Szemle*, 3. szám, 187–189.
- Soros György (2012): *Pénzügyi vihar Európában és az Egyesült Államokban*. Scolar, Budapest.
- Tatay Tibor (2015): A központi banki feladatok változása. In: Kálmán János (szerk.): *A pénzügyi piac szabályozásának és felügyeletének aktuális kérdései*. Batthyány Lajos Szakkollégiumért Alapítvány, Győr, 53–76.
- Tóth Éva Alíz (2012): *Az európai bankrendszer koncentrációs folyamatának következményei – M&As, teljesítmény, verseny és bankválság*. PhD értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.

●
Halál Velencében XXXIV.

A jogérzék apóriái

Heinrich von Kleist: Kohlhaas Mihály

„Talán jogot tanuljak? Nem, (...) nem akarom a jogot tanulmányozni, nem akarom az ész ingadozó, bizonytalan, kétértelmű jogait tanulmányozni, hanem a szívem jogaihoz akarom tartani magam, és ezeket akarom gyakorolni, bármi kifogása legyen is ellene a filozófusok valahány rendszerének.”^[1] A fenti idézet alapján aligha vitatható, hogy Heinrich von Kleist általában a joggal és különösen a jogtudománnyal szemben meglehetősen komoly ellenérzésekkel viseltetett, a nagy német íróat azonban mindezek ellenére is tekinthetjük a terület kiemelkedő, jóllehet inkább ösztönös, mintsem akadémikus teoretikusának.^[2] Jogrenddel kapcsolatos fenntartásait általában kora politikai viszonyainak ellentmondásaira, azon belül is az *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten* modernizáló törekvései és a fennálló régi jogszokások közötti feszültségekre vezetik vissza.^[3] Ha ezt a körülményt nem is hagyhatjuk figyelmen kívül, az jól látszik, hogy Kleist joggal kapcsolatos fenntartásai ennél sokkal általánosabban fogalmazódnak meg, amit az is jelez, hogy nagy jelentőséget tulajdonított az olyan jogfilozófiai természetű felvetéseknek, mint erkölcs és jog, törvény és erőszak viszonya, valamint ezek kapcsolataiban rejlő problémák. Elbeszéléseiben és drámáiban ezek a témák nem csak az egyénben dülő konfliktusokként, hanem következményeik valamint társadalmi megítélésük kapcsán is viszonylag pontosan megfogalmazódnak. Kohlhaas Mihály történetében a jog és az igazságosság viszonyának inherens feszültségeit elemzi egy megle-

[1] Kleist levele Wilhelmine von Zengének 1800 áprilisában és májusában az Odera menti Frankfurtból. (Kleist, 2000, 42.)

[2] Heinrich von Kleist, német író, drámaíró (1777–1811). Előkelő családból származott, de meglehetősen zaklatott életet élt. Néhány év alatt harcolt a franciák elleni forradalmi háborúban, majd természettudományos és jogi tanulmányokat folytatott, néhány szemeszter után azonban inkább állami szolgálatba állt. Műveit kiadták, darabjait bemutatták, de nem aratott osztatlan sikert. 1811 novemberében barátnőjével, Henriette Vogellel közösen öngyilkosok lettek. Szerb Antal így ír róla: „A romantika másik nagy határértéke és megvalósítója (...) a vad Kleist. (...) Ez a beteg lélek beteg remekműveket írt, borzalmasan nagyszerű alkotásokat. Amint ő maga az örület határán mozgott, alakjai is mind a szenvedély megszállottjai, magukkal tehetetlen, hipnotizált, holdkörös figurák, akik az élet 'éjszakai oldaláról' kerültek a színpadra.” (Szerb, 1941, 447.)

[3] Künzel, 2013, 272–275.

hetősen nehezen megragadható és a jogtudománytól igencsak idegen fogalomra, a jogérzékre hivatkozva.^[4] Ezek ellentmondásait feloldhatatlannak tartja, és úgy tűnik, szándékosan hagyja nyitva a döntési lehetőségeket olvasói előtt, úgy hogy közben a jogi ítélőképességüket komolyan próbára teszi.

I. A JOGÉRZÉK LÁZADÁSA

„Élt valahol a Havel partján, a tizenhatodik század közepe felé egy lókereskedő, név szerint Kohlhaas Mihály, egy tanító fia, a maga korában az egyik legderekabb, ugyanakkor legelvetemültebb ember. – Ez a rendkívüli férfiú, egészen harmincéves koráig, a jó állampolgár példaképének számíthatott volna. (...) A jogérzék azonban rablónak és gyilkossá tette őt.”^[5] Azzal, hogy Kleist már elbeszélése elején a legderekabb és egyben legelvetemültebb embernek nevezi Kohlhaas Mihályt, meglehetősen szélsőséges megítélések lehetőségét kapcsolja személyéhez. A XVI. századi kulisszák közé helyezve a történetet, csak még inkább hangsúlyozza főhőse alakjának szimbolikus és időtlen jellegét. A történeti forrás számos ponton bizonytalan ugyan, mégis jó alapot ad jog és igazságosság feszültségének a jogérzék fogalmán keresztül való elemzéséhez.^[6]

[4] Kohlhaas Mihály lókereskedőt a Brandenburgból Szászországba vezető úton, a tronkai várnál feltartóztatják, és egy olyan úti okmányt követelnek tőle, amellyel nem rendelkezik. Ebben a helyzetben arra kényszerül, hogy két legszebb lovát Herse nevű szolgája gondjaira bízva zálogul hátrahagyja. Drezdába érve kiderül, hogy a kért okmány nem is létezik, de amikor lovaiért visszatér, azzal szembesül, hogy szolgáját elkergették, lovait pedig a mezei munkánál használták, aminek következtében állapotuk alaposan leromlott. Ezek után nem volt hajlandó lovait visszavenni, és azok nélkül tért haza, hogy szolgáját kihallgatva megtudja, mi történt. Az igazságról értesülve levélben kereste fel drezdai jogi képviselőjét, aki azonban tájékozódva az esetről és ismerve a drezdai udvar rokoni és hatalmi viszonyait, azt tanácsolta, hogy hagyja az egész ügyet, vigye a lovait és őt se zaklassa többé ezzel. Kohlhaas ekkor úgy dönt, hogy eladja javait, de felesége lebeszéli azzal, hogy ő maga régi kapcsolataiban bízva próbál meg eljárni a brandenburgi udvarnál férje kérelmével. Az eset tragikusan végződik, mert a feleség halálos sebbel tér haza, és megígérteti ugyan férjével, hogy hagyja az ügyet, Kohlhaas azonban a temetés után eladja birtokát és csapatot gyűjtve bosszúhadjáratba kezd a várúrral szemben. Lerohanja és felégeti a várat, de a tronkai Vencel elmenekül, ezért üldözőbe veszi, és a tartózkodási helyének vélt városokat sorra felgyújtja, az ellene küldött csapatokat pedig megveri. Luther Márton röpiratot ad ki ellene, ami miatt aztán Kohlhaas személyesen fel is keresi, és közbenjárását kéri, hogy ügyét igazságosan bírálják el. Luther hatására a szász választófejedelem amnesztiát ad Kohlhaas-nak, aki leteszi a fegyvert és önként Drezdába megy. A tronkai várúr befolyásos rokonai húzzák az időt, így a helyzet egyre feszültebbé válik. A brandenburgi választófejedelem értesülve Kohlhaas ügyéről közbelép, és Berlinbe viteti, ahol a birodalmi béke megsértéséért kell bíróság elé állnia. A történet ettől kezdve egészen meseszerűvé válik. A Berlinbe vezető úton Kohlhaas véletlenül összetalálkozik a vadászaton levő szász választófejedelemmel, aki ekkor látja meg azt a nyakában lógó amulettet, amely a szász dinasztiára vonatkozó jóvendölést tartalmazza. Az amulettet Kohlhaas Jüterbock piacán egy cigányasszonytól kapta, amit a szász választófejedelem minden áron meg akar szerezni, és még Kohlhaas szabadon bocsátását is megígéri, aki azonban ezt elutasítja. Kohlhaast halálra ítélik, de előtte még a tronkai várúrral szemben minden pontban neki adnak igazat és visszaszolgáltatják lovait. Mielőtt lefejezik, lenyeli a prófécia tartalmú cédulát és ezzel beteljesíti bosszúját a szász választófejedelemre.

[5] Kleist, 2013, 9.

[6] A történelmi Hans Kohlhasé személyével és a mű keletkezésével kapcsolatban ld. Bernd Hamacher: Michael Kohlhaas. In Ingo Breuer (Hg.) Kleist Handbuch. 2013, 97–106.

Az elbeszélés cselekménye meglehetősen bonyolult és néhol nehezen követhető, de a konfliktusok viszonylag könnyen rekonstruálhatók. Miután egy úti okmány állítólagos hiánya miatt a lókereskedő Kohlhaas Mihályt feltartóztatják a tronkai várnál, kénytelen lovait zálogul hagyni. Amikor visszatér lovaiért, azokat meglehetősen rossz bőrben találja, ezért nem hajlandó azokat visszavenni, és hosszas jogi eljárásba kezd: „(...) egy ismerősének, egy jogtudósnak segítségével megírta panaszos beadványát, amelyben, miután részletesen előadta a bűncselekményt, amelyet a tronkai Vencel uraság követett el részint az ő, részint Herse nevű szolgája sérelmére, kérelmezte a tettes törvények szerinti megbüntetését, lovai korábbi állapotának helyreállítását, és mindazon károk megtérítését, amelyeket mind ő maga, mind pedig szolgája elszenvedett a történetek során. A jogi helyzet valóban egyértelmű volt. Az a körülmény, hogy a lovakat jogsértő módon feltartóztatták, perdöntő fényt vetett minden egyébre...”^[7] Az eset egyértelműsége ellenére a várúr rokoni kapcsolatai miatt Kohlhaas összeütközésbe került a hatalommal, ami fokozatosan lehetetlenné tette, hogy ügyét jogi keretek között oldja meg. „Csakhogy teltek-múltak a hónapok, és már az esztendőből (...) is alig volt hátra, amikor szász földről a panaszt illetően, amelyet ő ugyanott folyamatba tetetett, még mindig nem érkezett perfelvételi értesítés, bírói végzésről nem is beszélve. Megkérdezte, miután több ízben is újólágy benyújtotta keresetét a törvényszékre, jogi képviselőjétől egy bizalmas levélben, mi okozza ezt a rendkívül hosszú késlekedést; és megtudta, hogy panaszát, nem hivatalos felsőbb utasításra, a drezdai bíróságon végképp elfektették. [Jogi képviselője] azzal a kéréssel zárta sorait, hogy: amennyiben Kohlhaas ebbe nem hajlandó belenyugodni, őt, legalábbis ebben az ügyben, kímélje meg a további utasításoktól.”^[8] Kohlhaas kudarcát elfogadni nem tudván, lassanként megszállottjává válik saját ügyének, majd végső kétségbeesésében bosszúhadjáratba kezd.

Ha a konfliktust szélesebb kontextusba helyezzük, akkor jól látszik, hogy a sérelem nem annyira Kohlhaas anyagi helyzetét érintette, mint inkább személyes méltóságát és társadalmi státuszát. Lókereskedőként megélhetése szerződésekhöz kötődött, amelyek érvényességét a törvény volt hivatott közvetlenül vagy közvetetten szavatolni. Ennek köteleességét természetesen ebben az esetben sem kérdőjelezte meg senki, de azzal, hogy Kohlhaastól megtagadták jogait, illetve azok érvényesítésének lehetőségét, alapjaiban vonták kétségbe a jogrendszer egészét. Kereskedőként azt tapasztalta, hogy a tevékenységéhez elengedhetetlenül fontos jogbiztonság felett áll az előkelők rokoni kapcsolatain alapuló korrupció, így állampolgárként is szükségszerűen alulmaradt a jogszolgáltatás területén. Ez alapvetően sértette a törvényesség egyenlőségén és igazságosságán alapuló elveit, ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy Kohlhaas egyszerre veszítette el a társadalmi- és az azt tükröző jogi rendbe vetett bizalmát. Eltűnt a kiszámíthatóság biztonsága, és helyére

[7] Kleist, 2013, 18–19.

[8] Kleist, 2013, 19.

az átláthatatlan és kiszámíthatatlan személyes viszonyok léptek. Kohlhaas mindazon hétköznapi normái is értéktelenné és használhatatlanná váltak, amelyeknek alapján a gazdaság és társadalom működését elképzelte. Ennek következménye lett, hogy Kohlhaas úgy döntött, ő is eldobja eddigi feltétlen törvénytiszteletét, hozzá kapcsolt reményeit és elveit, saját kezébe véve sorsát. Tulajdonképpen azt tette, amit vele szemben jogai megtagadása során érvényesítettek, és aminek következményeként a tapasztalata végképp elvált a törvény alapelveitől.

A jog, illetve az egyenlőség és az igazságosság között sokféle feszültség lehetséges. Ha előbbin olyan szabályok összességét értjük, amelyeket szükség esetén szabályozott eljárás keretei között akár kényszerrel és erőszakkal is érvényesíteni lehet, akkor ez az az intézmény, amely az erőszakot nem csak korlátozza, hanem a strukturált és monopolizált erőszak révén meg is szabadítja az embert folyamatos fenyegetettségétől. Ennek megsértése az illegitim és privát erőszak különböző formáit képes generálni, miközben a legitim és strukturált állami erőszak lényege éppen az, hogy senki sem veheti saját kezébe a törvényszegés megtorlását, vagy vélt igazának érvényesítését. Az állam az erőszak monopóliumát magának igényli, amellyel együtt a közbiztonság és igazságszolgáltatás kötelességét is magára veszi.

Kohlhaas Mihály története azonban túlmutat jog és erőszak viszonyán, mivel személyét tekinthetjük úgy, mint az igazságosságért és jogegyenlőségért küzdés szimbólumát, vagy mint elvetemült ámokfutót. Tetteit értelmezhetjük úgy, mint az egyéni jogérzék és jogtudat küzdelmét az államhatalom önkénye és korrupcióra való hajlama ellen, és úgy is, mint az erőszakra való önfelhatalmazást, amelynek során az elszenvedett és okozott sérelem egyáltalán nem állnak összhangban. Az előbbi pozíció szerint egy olyan jogi gyakorlatot nem vagyok köteles követni, amely sem formai, sem tartalmi szempontból nem felel meg az igazságosság alapvető követelményeinek. Kohlhaas esetében ennek alapja úgy jelenik meg, mint egy természetjogi pozíció a feltételes társadalmi szerződés alapján, amely előfeltételezi, hogy az ember szerződésben lemond veleszületett jogairól a szuverén, azaz az állam javára személye és tulajdona törvényes védelméért cserébe. Ha azonban valakitől megtagadják jogait, akkor ő azokat visszaveheti, és nem kötelezi többé a szerződés. Ezek szerint Kohlhaas jogaitól való megfosztására azzal válaszol, hogy magát – legalábbis átmenetileg – törvényen kívülre, illetve azon felülre helyezi, ahol nem kötelezik szabályok, cselekedeteit semmi sem mérsékli; úgy tekint magára, mint „a birodalommal és a világgal szemben szabad és csak Istennek alárendelt hatalmasság”-ra^[9]. Paradox módon a természetjogra való hivatkozása a természeti állapot, a *bellum omnium contra omnes* elvét érvényesíti, ami azonban a békére törekvés természettörvényét sérti.

Ezen a helyen nem szeretnék hosszás jogtörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni, de fontos megjegyezni, hogy Kohlhaas a középkori magánbosszú (Fehde) feltételeinek több szempontból sem felelt meg, ugyanakkor megsértette I. Miksa császár

[9] Kleist, 2013, 31.

magánháborút tiltó 1495-ös birodalmi békerendeletét is. A konfliktusok kezelésének hagyományos erőszakos formái – a magánháború és bosszú – már Kohlhaas korában sem voltak elfogadhatóak, mert csak az önbíráskodást leplezték, amely az erősebb jogát legitimálta, így az egyenlőség és igazságosság elveinek semmilyen tekintetben nem feleltek meg. Ezen a helyen azonban nem elsősorban ezek a megfontolások az érdekesek, hanem Kleist XVIII. századi természetjogi érvelése, amelynek révén azt állítja és próbálja igazolni, hogy jogtalanság is felhasználható a törvényesség helyreállításához.^[10] Ha a törvényesség letéteményese, azaz az állam, nyíltan a törvénytelenység védelmére kel, akár szándékosan, akár mulasztásból, és a jog nem az állampolgárt védi, hanem az államot éppen annak polgárával szemben, akkor van-e joga az egyszeri polgárnak saját kezébe venni az igazságosság iránti igényét és kikényszeríteni a törvényt?

A klasszikus társadalmi szerződéselméletek értelmében – ami alól Hobbes természetesen kivétel – erre mód nyílik, mert a jog és törvényesség által jellemzett polgári állapot végével helyreáll a természeti állapot, ami nem egyszerűen a mindenkinek mindenki ellen való harcát jelenti, hanem azt a lehetőséget, hogy éljen természet adta jogaival, és megvédheti magát. Kohlhaas úgy harcolt elszenvedett sérelmei után, mintha veleszületett jogai forognának kockán.^[11] A sérelmeihez kapcsolódó anyagi hátrányok kezdettől fogva elhalványulnak, majd el is tűnnek, így bosszújának végül már szinte semmi köze sincs eredeti veszteségeihez, de annál eltökéltebb lesz, minél távolabb kerül érdekeitől. Céljai is absztrakttá válnak, mert már motivációja sem az elégtétel, hanem saját objektívnak érzékelt jogtudata. Természetesen kérdéses, hogy egy ilyen felfogás mennyiben szolgálja a törvényesség vágyott helyreállítását, és mint ahogy ebben az esetben is jól látható, végül több nehézséget okoz, mint amennyit megold. Mégiscsak felmerül azonban a kérdés: meddig lehet elmenni az állami anomia és korrupció elfogadásában? Mi történik akkor, ha a törvénytelenység válik törvénné? Az elbeszélés során az állam többször is komoly deficitet mutat, hiszen az alattvalók tömegei hajlandók követni Kohlhaast, és az ellene küldött seregek is sorra kudarcot vallanak, mígnem a maga által adott ígéreteket szegi meg, és lépi át saját törvényessége határait. Kohlhaas önbíráskodása természetesen nem old meg semmit, de vajon mi ássa alá jobban az állam tekintélyét: ha fellázadnak ellene, vagy ha nem tudja és akarja a törvényesség jelentette kötelességét ellátni?

Kohlhaas érvelésének fontos eleme, hogy magát az isteni rend és igazságosság helyreállítójának szerepébe helyezi, hiszen „Istennek tetsző munka volna rendbontásokat, ilyeneket és ehhez hasonlókat, meggátolni”.^[12] Már a fenti természetjogi érvelés alapján is úgy tekint magára, mint egy magasabb rendű felhatalmazás letéteményese, de itt egyenesen egy isteni cél eszközeként tartja magát, ami nem csak igazolja cselekedeteit, hanem látszólag fel is menti mindenféle felelősség alól.

[10] Greiner, 2012, 43–56.

[11] Bloch, 1985,

[12] Kleist, 2013, 18.

Jogérzékének vallásos hivatkozásokkal való összekötése kétségtelenül erősíti az erkölcsi érvelés erejét, de talán még ennél is fontosabb, hogy ennek alapján egy pozitív jog feletti instanciára hivatkozik, amely maga is jogi természetű, még ha eredete az ember isteni teremtettségében is gyökerezik. Ebben a tekintetben Kohlhaas úgy értelmezi bosszúhadjáratát, mint isteni küldetést a gonosz ellen, amelynek alapvető paradoxona abban áll, hogy nem jobb, hanem rosszabb lesz tőle a világ. Kohlhaas így inkább lesz az apokalipszis lovasa, mintsem az emberi nem megváltója. Neve is beszélőnévvé válik, amikor Lipcse felégetése előtt Mihály arkangyal „helytartójának” nevezte magát, „aki azért jött, hogy mindazokat, akik ebben a peres ügyben az uraság pártjára kelnek, tűzzel és vassal büntesse ama családságért, amelybe belesüllyedt az egész világ”,^[13] így ítélve és büntetve helyreállítsa a törvényességet. Hamarosan rájött azonban, hogy mindez blaszfémia, és bosszúja nem állítja helyre sem a törvényességet, sem személyes integritását. A Lutherrel való találkozás pillanata az, amikor belátja tettei szörnyűségét, de ennél fontosabb annak felismerése, hogy bosszúja nem vezet sehová. Luther eléri, hogy Kohlhaas evilági büntetlenséget kapjon, jóllehet Isten bocsánatát megtagadja tőle.^[14] Kohlhaas belátja, hogy semmiképpen sem győzhet az egész világ ellen, ezért elfogadja a kompromisszumot, mint egyedüli lehetőséget, leteszi a fegyvert és visszatér a törvényes útra. Ígéretet kap ugyan, de újra megtagadják tőle a törvényes eljárás lehetőségét, és a hatalmon levőkkel szemben ismételten alulmarad.

II. TETTES ÉS/VAGY ÁLDOZAT?

Amikor Kleist Kohlhaas motivációiról beszél, akkor a jogérzékem emeli ki, amit Justitiára utalva aranymérleghez hasonlít, de valójában meglehetősen keveset árul el annak mibenlétéről. „A lócsiszárnak a mellényéhez csapódott a szíve. Alig bírta megállni, hogy a kövérre hízlalt semmirekellőt bele ne taszítsa a ganéjba, és szét ne rúgja rézvörös ábrázatát. Csakhogy jogérzéke, amely aranymérleghez volt hasonló, még ingadozott; saját keblének ítélőszéke előtt még nem volt biztos benne, hogy ellenfelét valóban bűn terheli-e; és miközben, lenyelvén az iménti gyalázkodó szavakat, odalépett lovaihoz, és a körülmények szótlan mérlegelése közepette megigazította sörényüket.”^[15] Bizonyára nem járunk messze Kleist elképzelésétől, ha a jogérzékem a törvényességhez kapcsolódó erkölcsi megfontolásnak tekinthetjük, amely az igazságosság valamilyen elképzelésén nyugszik, de ebben az esetben ennél többről van szó. Az igazságosságnak sohasem alakult ki olyan filozófiailag megalapozott fogalma vagy gyakorlata, amelyet a törvényekben konkrét tartalommal meg lehetett volna tölteni, ezért az igazságossággal

[13] Kleist, 2013, 35.

[14] Kleist, 2013, 41.

[15] Kleist, 2013, 13.

kapcsolatos elvárások eltolódtak a jogi eljárások szabályosságának kötelezettsége felé, sőt azonosultak vele. Az igazságérzet, mint egyfajta erkölcsi érzék jogosságra vonatkozó megnyilvánulásai mindig meglehetősen esetlegesek, ezért az igazságosság és a törvény összhangja vagy összeütközése maga is esetleges. Éppen ezért nem szerencsés valamilyen múló közhangulatnak vagy egyéni ízlésnek kiszolgáltatni a törvényt, még akkor sem, ha az látszólag ellentétes az igazságosság elveivel és érveivel. Mindezt tovább árnyalja, ha megfontoljuk, hogy a vélemények hangulatoknak, érzelmeknek és ízléseknek vannak kitéve, a jog lényege azonban a döntés, amely ezekhez képest szabályokhoz kötött és definitív. A jogérzék nem egy eleve adott erkölcsi normarendszer, hanem egy alapvetően szituatív reflexió, amely állandó mozgásban van, és akkor lép működésbe, amikor az egyenlőség és igazságosság elvei sérülnek. Ez elsősorban abból adódik, hogy a törvénytől *per definitionem* azt várjuk el, hogy absztrakt jellege miatt, mindenkire egyformán vonatkozzon, függetlenül attól, hogy a társadalmat milyen személyes és személytelen függőségi viszonyok határozzák meg.

A jog természetesen nem változtat egy társadalom hierarchiáján, alá- vagy fölérendeltségi státuszain, de elvárható, hogy a törvényességet és törvénytelenséget mindenki kapcsán egyformán ítélje meg.^[16] Ha valaki azt tapasztalja, hogy a jog valakinek vagy valakiknek társadalmi státusza miatt kedvez, és ezzel vissza is élnek, akkor ez nem egyszerűen megterheli a jogrendszert, hanem hosszú távon alá is ássa, és ezzel végképp kielezi a jogérzék és joggyakorlat ellentmondásait. A jognak természetesen nem az a feladata, hogy eltüntesse a társadalmi egyenlőtlenségeket, de a társadalmi rend részeként mégis elengedhetetlenül fontos szerepet játszik a társadalom normáinak kifejezésében, és ezzel összetartásában, ami viszont csak úgy lehetséges, ha az egyenlőséget és igazságosságot önmagában feltételezi.

A fentiek alapján rajzolódik ki Kohlhaas szélsőséges megítélésének alapja. Egyrészt, az igazságosság mártírjaként, aki jogérzékétől vezetve ellenáll a politika önkényének, és minden mást elvetve érvényt akar szerezni jogának, de nem csak a tronkai várúrral, mint jogsértővel szemben, hanem az állammal szemben is, amely a jog korrupció alá rendelésének intézménye. Másrészt, megalkuvásra nem hajlandó lázadóként, aki semmilyen erőszaktól nem riad vissza, attól sem, hogy ártatlan és véletlenszerűen kiválasztott személyeken álljon bosszút, nem is annyira materiális, mint inkább immateriális veszteségei miatt, ami azonban végső soron szinte lehetlenné is teszi a kártalanítást és a veszteségbe való beletyúgvást. Kohlhaas valójában a két pozíció között mozog, mert a teljes passzivitást elutasítja, de nem magától értetődően lesz bűnöző, hanem kompromisszumai elutasításának következtében, amelyek végső soron szinte lehetlenné teszik az igazságtalanság elfogadását. Így fokozódik benne az elkeseredettség, és bontakozik ki harca, amely a saját igazságtalanságából egy közösséggel szembeni igazságtalansághoz vezet. Kohlhaas paradox módon a többi állampolgár

[16] Kauppert, 2005, 55-56.

biztonságára hivatkozik, egészen pontosan arra, hogy megakadályozza, velük is megessen az, ami vele megtörtént, mert „majd még más utasok is, nem annyira béketűrőek, mint ő, haladnak el a szóban forgó vár mellett”,^[17] miközben nem vitás, hogy törvénytelenül cselekszik, súlyosan megsérti a közösség békére vonatkozó ideálját, és saját sérelmeit előtérbe helyezve önkényesen áll bosszút. De vajon nem válik-e az állam cinizmusát figyelembe véve a magánügy maga is közügyggyé? A törvény megtagadása az állampolgártól szükségszerűen önkényhez vezet, ami további önkényt provokál, és ebből paradox módon nő ki az igazságosság iránti feltétlen igény. Kohlhaas erőszakkal akarja helyreállítani a törvényességet, ezért hadjárata úgy is értelmezhető, mint a törvényességre való törekvés, amellyel azonnal felhagy, amint újra megnyílik előtte a jogi eljárás lefolytatásának lehetősége.

Kohlhaas bűncselekménye súlyossága ellenére is atipikus bűnözői magatartást mutat, amennyiben feladja a törvényteleniséget a törvényesség reményében, amiből arra következtethetünk, hogy érzelmi viharai ellenére is mindvégig állítólagos jogérzéke vezeti. Ez táplálja bosszúját, amelynek nincs más célja, mint a méltányos eljárás lehetőségének kivívása, amiért mindent képes feláldozni. Ebben az összefüggésben a törvény racionális számítások eredményeként jelenik meg, míg a rá vonatkozó érzék fokozatosan egyre irracionálisabbá válik. Kleist ebben az esetben is kijátssza egymás ellen a törvényt és az igazságosságot, mint ész és erkölcs antinómiáját, és ismét nem oldja fel az ellentmondást, hanem úgy mutatja Kohlhaast, mint egy irracionálisan racionális embert, aki a *summum jus summa injuria* elvének képviselője.

Kohlhaas esetében a bosszú jelenti a jogrendszer tesztjét, de ezt nem elvakultság vezérli, hanem a törvényesség visszaállítását szolgáló számítás.^[18] Jog és bosszú azonban nem szükségszerűen ellentétei egymásnak, hiszen éppen a jogrend vette át a személyes bosszú funkcióját úgy, hogy egyben véget is vetett annak. Kohlhaas Mihály történetét olvashatjuk úgy, mint az igazságszolgáltatás provokációját, amely kiváltja a bosszút, és úgy is, mint a provokációra adott reakciót, amellyel megbünteti azt. Kohlhaas a történet elején abból indul ki, hogy az igazságszolgáltatás az ő jogai megvédésére hivatott. Miután a jogtalanság megesett vele, végigjárta a teljes jogi utat, de azt kellett tapasztalnia, hogy az igazságszolgáltatást a korrupció mozgatja, ezért megtagadja tőle jogait és javait. Kohlhaas tehát a jogrendszer mulasztására reagál, amely éppen abban a tekintetben mond csődöt, hogy a bosszú funkcióját átvegye, és ezzel megelőzze. Végső soron maga az igazságszolgáltatás, egészen pontosan annak hiánya váltja ki az erőszakot, amit magának kellene megakadályoznia. Kleist szemében a bosszú olyan alternatíva, amely szükségszerűen katasztrófába torkollik. Egyetérthetünk ugyan szándékai-val, de eszközeivel nem, még akkor sem, ha valamennyi törvényes eszköz kimerült, és maga a bosszúálló is arra törekszik, amit a jog az ő esetében elmulasztott.

[17] Kleist, 2013, 18.

[18] Hückmann, 2011.

III. A TÖRVÉNY UTÁN

Kleist erkölcsi, jogi és politikai pozíciói meglehetősen szélsőséges álláspontok kijelölésére adnak lehetőséget, ugyanakkor lehetetlen ezeket egymás antitézisének tekinteni, mert a nézőpontok állandóan mozgásban vannak.^[19] Műveiben a tettek és áldozatok pozíciói nem abszolútak, hanem folytonosan eltolódnak egyik vagy másik irányba, és ezzel végtelenségig relativizálják az ítéletalkotás szempontjait. A történetek során törvényesség és törvénytelenesség, erkölcs és erkölcstelenség egymásba csúsznak, így nehezen alakíthatók ki végső álláspontok, és válik szinte lehetetlenné a bűnösség és ártatlanság megítélése. Az állandó pozícióváltás és relativizálódás elsősorban azzal magyarázható, hogy Kleist a törvényesség, az erkölcs és a puszta érdek szempontjait szándékosan nem választja el, hagyja azokat összeütközni, és egymással szemben érvényesülni egyetlen történet vagy szereplő helyzetei kapcsán. Szándékosan tartja fenn a feszültséget a fenti tényezők és az igazságosság elve között, amelyek nyilvánvalóan nem egymás alternatívái, de ugyanazokra a cselekedetekre és személyekre vonatkozhatnak, így okozva nehézséget az ítéletalkotás számára. Az erkölcs szempontjából az igazságosság nyilvánvalóan központi jelentőségű, míg az igazságszolgáltatás szempontjából legfeljebb abban az esetben reflektál az erkölcsi felfogásra, ha azzal különösen éles ellentétbe kerül, és már nem csak az igazság-, hanem – az egyébként nehezen megragadható – jogérzék is sújtja.

Kleistet elsősorban a határsértések folyamata foglalkoztatta, és azt az utat próbálta meg jogi és érzelmi szempontból rekonstruálni, amely a nyílt erőszakig, és annak révén az önpusztításig vezet. Gyakran talál ki történeteket csak azért, hogy ezeket a határátlépéseket demonstrálhassa, éppen ezért nem annyira az erkölcsi vonatkozások érdeklik, hanem azok a folyamatok, amelyek az egyes emberekben lejátszódnak, és ahogyan erre a társadalom reagál.

Kleist végső soron azzal oldja fel főhőse inherens kettősségét, hogy a történeten belül egy másik történetbe kezd, amely semmilyen tekintetben nem illeszkedik az azt megelőzőhöz. Mindenféle csodás elemeket sző a történetbe, hogy a döntést kivége a főszereplő kezéből, és így valamelyest helyrebillentse az erkölcsi ítéletalkotás egyensúlyát. Ugyanakkor azonban nem egy végső és megnyugtató megoldást választ, hanem mesei elemeket, amelyek arról gondoskodnak a történetben, hogy a végkimenetet ne az isteni igazságosság, és ne is emberi döntések függvényének tekintse, hanem véletlenek sorozatának, amelyek felett az egyénnek nincs hatalma. Ez a sorsszerűség talán segít elfogadtatni, az események végkimenetelét, de a törvény és sors alapvető paradoxonát nem oldja fel. Amikor kivégzésekor elé hozzák feltáplált lovait és visszaszolgáltatják elvett és elvesztett vagyontárgyait, látszólag elégtétel tölti el. „Most pedig így szólt a választófejedelem (...): 'Nos hát, Kohlhaas, a mai nappal eljött jogod és igazságod napja!

[19] Müller-Dietz, 2010, 129–131.

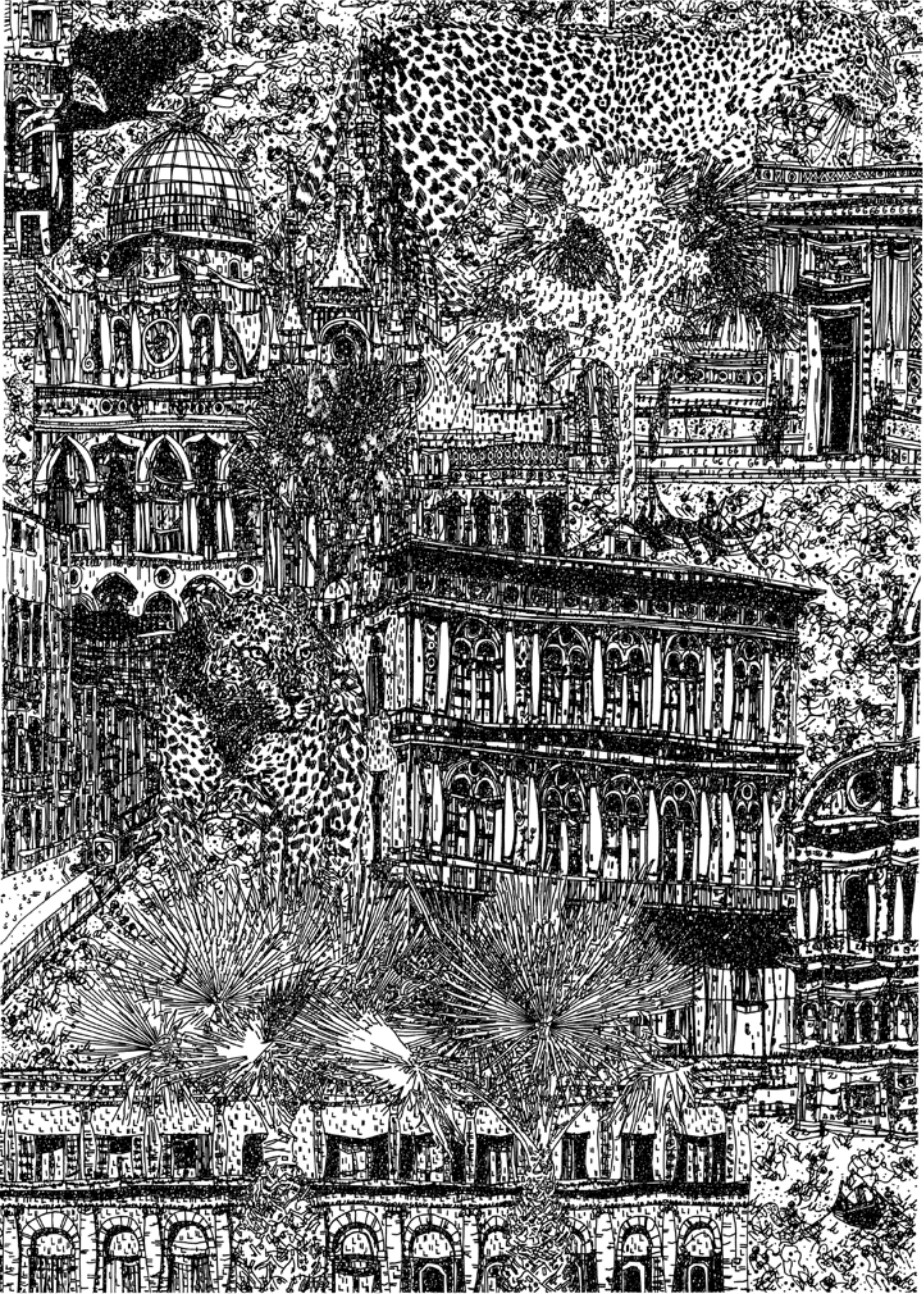
Idenézz: íme visszaszolgáltatok neked mindent, amitől a tronkai várban megfosztott az erőszak, és amit nekem mint uralkodódnak kötelességem volt visszaszerelni (...) Kohlhaas (...) tágra nyílt, ragyogó szemmel olvasta végig a főkancellár intéseire kezébe adott deliberátumot, és miután abban egy olyan cikkelyt is talált, miszerint Vencel uraság kétesztendei börtönbüntetésre ítéltetik; (...) leborult a [brandenburgi] választófejedelem előtt.^[20] Elégtételt a tronkai várúr börtönbüntetése hallatán érez, de bosszúja a szász választófejedelmen teljesedik be. A tronkai várúr ugyan továbbra is elérhetetlen maradt számára, de a szász választófejedelmen azzal, hogy Kohlhaas lenyelte a cigányasszonytól kapott cédulát, beteljesítette bosszúját, és eme végső tettel felül is kerekedett rajta. Úgy érezhette, hogy ezzel kiegyenlítette a számlát, még ha életével fizetett is érte, ami első látásra meglehetősen abszurd, az igazságérzet helyreállításához azonban mégis elégségesnek tűnik. Kleist megoldása itt is meglehetősen ellentmondásosnak tűnik, még ha úgy is érezzük, hogy Kohlhaas büntetése ellenére is győztes, a választófejedelem pedig erkölcsi és politikai értelemben is megsemmisül. Ez azonban nem rajta áll, hanem azon véletlenek sorozatán, amelyek sorsának alakulását kísérik, és amelyek fölött semmilyen hatalma nincs. Kleist a véletleneket minden látszat ellenére sem helyezi teológiai vagy teleológiai összefüggésbe, és nem illeszti egy magasabb rendképzelésbe, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az igazságosság végső soron sokkal inkább a véletlen következménye, mintsem az emberi szándékoké, jöllehet ezzel együtt sem mondhatunk le róla, mint a törvényesség alapelvéről.

IRODALOM

- Bloch, Ernst (1985): *Naturrecht und menschliche Würde*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Breuer, Ingo (Hg.) (2013): *Kleist Handbuch. Leben - Werk - Wirkung*. Metzler Verlag, Stuttgart - Weimar.
- Heinz Müller-Dietz (2010): Rechtsbehauptung und Rechtsdurchsetzung in literarischen Diskursen. In: Felix Herzog, Ulfrid Neumann (Hg.): *Festschrift für Winfried Hassemer, C. F. Müller Verlag, Heidelberg*, 121-143.
- Greiner, Bernhard (2012): Gewalt und Recht: Kleists juridische Genealogie der Gewalt. In: Ricarda Schmidt, Seán Allan, Steven Howe (Hrsg.): *Heinrich von Kleist. Konstruktive und destruktive Funktionen der Gewalt*. Verlag Königshausen & Neumann, Würzburg, 43-56.
- Faber, Karl-Georg (1982): „Macht, Gewalt” In: Otto Brunner (Hrsg.): *Geschichtliche Grundbegriffe*. Klett-Cotta, Stuttgart.
- Hamacher, Bernd (2013): Michael Kohlhaas. In: Ingo Breuer (Hg.): *Kleist Handbuch*. 97-106.
- Hückmann, Dania (2011): Jenseits des Rechts? Rache im Werk Heinrich von Kleists. *Literaturkritik* 8. szám, http://www.literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=15809&ausgabe=201108

[20] Kleist, 2013, 84.

- Kauppert, Michael (2005): Der Rechtsfall als Fall des Rechts. Die verkehrte Welt der Gerechtigkeit in Kleists Michael Kohlhaas. *Sozialer Sinn*, 1. 45–69.
- Kleist, Heinrich von (2013): Kohlhaas Mihály. In: Heinrich von Kleist: *Próza*. Kalligram, Budapest.
- Kleist, Heinrich von (2000): *Levelek*. Jelenkor, Pécs.
- Künzel, Christine (2013): Recht und Justiz. In: Ingo Breuer (Hg.): *Kleist Handbuch*. 272–275.
- Szerb Antal (1941): *A világirodalom története*. 7. kiadás. Magvető, Budapest.

●
Halál Velencében XVII.

„Azért a víz az úr!”

Vízvédelmi jog és a vizek kártételei elleni védelem

BEVEZETÉS

A víz környezet- és természetvédelmi nézőpontból szemlélve olyan életelen, abiotikus tényezőnek minősül, amely nem közvetlenül organizmusok jelenlétének köszönhető^[1], mégis olyan alapvegyület, amely az élet, illetve valamennyi természeti rendszer működésének, fennmaradásának alapvető feltétele. Saint-Exupéry saját élettapasztalatán^[2] alapuló közismert „tegeződő” definíciója is ezt húzza alá: *„Se ízed nincs, se színed, se zamatod, nem lehet meghatározni téged, megízlelnék, anélkül, hogy megismernének. Nem szükséges vagy az életben: maga az élet vagy.”*^[3] A víz fogalma és fontossága a címadó téma szempontjából további meghatározásra nem is szorul, a vízvédelem kiterjedt tárgyi köre ezzel szemben annál inkább. A környezetvédelem hazai kerettörvénye szerint a víz védelme kiterjed a felszíni és felszín alatti vizekre, azok készleteire, minőségére és mennyiségére, a felszíni vizek medrére és partjára, a víztartó képződményekre és azok fedőrétegeire, valamint a vízzel kapcsolatosan – jogszabályban vagy hatósági határozatban – kijelölt megkülönböztetett védelem alatt álló (védett) területekre (pl. élőhelyvédelmi célú, illetve nitrátérzékeny területek, lásd alább).^[4] A tárgyi kör tehát átfogja az egész hidrogeológiai rendszert, amelyet egyben a földvédelem is magáénak tudhat. Ez a „tárgyi összemosódás az elkülönült szabályozási igény örök bosszantó akadály”,^[5] másfelől az integrált szabályozás sajátos eszközrendszerén keresztül a környezeti elemek egységes kezelését kényszeríti ki.

A Kvassay Jenő-terv (KJT) – a Nemzeti Vízstratégia – a magyar vízgazdálkodás 2030-ig terjedő keretstratégiája és 2020-ig terjedő középtávú intézkedési terve a fenntarthatóság alapelveire építi a jövő vízgazdálkodását, miszerint csak a társadalom által ténylegesen igényelt, de a fenntarthatóság

[1] Pl. a klimatikus viszonyokhoz hasonlóan. (Thain, 1990, 2.)

[2] Sivatagi kényszerleszállás, hallucinációkig jutás a szomjúságtól, majd az alig várt vízivás – hason fekvé – egy tevés beduin edényébe dugott fejjel, „mint a tehenek”.

[3] Saint-Exupéry, 1977, 265–266.

[4] 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól, 18. § (1) bek.

[5] Kurucz, 2000, 59.

követelményeinek is megfelelő vízügyi beavatkozásokat szabad megtenni a jövőben. A mennyiségi és minőségi védelmi irányok mentén haladva a vízjogi rendelkezések egy része a „használó, fogyasztó fizet” elvet (*the ‘user pays’ principle*), más részük a „szennyező fizet” elvet (*the ‘polluter pays’ principle*) érvényesíti. Előbbiekhez tartozik pl. a költség-visszatérülés biztosítása, utóbbiakhoz a környezeti szempontok fokozottabb figyelembe vétele a vízgyűjtő-gazdálkodás keretében.^[6]

A fenntarthatatlan környezethasználat életbevágó jelentőségű következménye a vízzel kapcsolatos problémák jelentkezése, ezen környezeti elem^[7] eloszlásának^[8] kedvezőtlen változása és minőségének^[9] sérülése. A „mennyiségi” probléma globális szinten relatív (valójában eloszlási kérdés csupán), mivel a Föld vízkészlete (abszolút mennyiség) állandó és minden igényt kielégítően bőséges. Csak az kérdés, hogy a bolygó felszínén és az alatt konkrétan *hol és mekkora aktuális tömegben*, illetve sótartalommal (lásd gazdaságos felhasználhatóság) fordul elő vagy jelenik meg.

I. A VÉDELMI IGÉNY INDOKAI

A Földön a víz – gyakran az egyéb környezeti elemekkel is keveredve – igen nagy mennyiségben van jelen. Ennek csupán 3 százaléka édesvíz, amelynek azonban nagy része (90 százaléka) jég formájában található meg, az ún. krioszférát (a fagyott víz földi szférája) alkotva.

A vízvédelem tárgyi köre átfogja az egész hidrogeológiai rendszert, amelyben a földvédelem is magáénak tudhat. Ez a „tárgyi összemosódás az elkülönült szabályozási igény örök bosszantó akadálya”,^[10] másfelől az integrált szabályozás sajátos eszközrendszerén keresztül a környezeti elemek egységes kezelését kényszeríti ki. A tárgyi kört tovább bővíti a mesterséges infrastruktúra, amely ugyanúgy védelemre és különösképpen gondozásra szorul, mint a hidrogeológiai rendszer. Magyarországon ugyanis a vízi közművek esetében – nem hivatalos adatok szerint – 40 százalék az elfolyás a rendszerből, ami nem csak gazdasági és társadalmi, de komoly környezeti probléma is.^[11]

A Földön föllelhető teljes – egyébiránt a jelenlegi vízigények sokszorosának kielégítésére elegendő, hatalmas mennyiségű – vízkészletnek alig 0,3 százaléka alkalmas gazdaságos ivóvíz-kitermelésre, beleértve minden víztestet a kitermelhető felszíni édesvizektől a felszín alatt mélyebben fekvő rétegvizekig.

[6] Giordano - Koppen - Butterworth - Mappedza, 2007, 2.

[7] *Környezeti elem*: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői (1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól, 4. § 1. pont).

[8] Ezt a problémát kezeli a vízvédelem ún. kvantitatív, mennyiségi védelmi iránya.

[9] A védelem kvalitatív irányának tárgya.

[10] Kurucz, 2000, 59.

[11] Szilágyi, 2015, 22.

Az ivóvíz valójában nem is annyira korlátlan mennyiségben áll rendelkezésre, sőt, olyan fogyatkozó természeti kincs, hogy a jövő háborúit vélhetően ennek megszerzéséért fogják majd vívni.^[12] Az emberi fogyasztásra alkalmas vízkészletek fogyatkozása miatt egyre gyakrabban törnek ki fegyveres konfliktusok, pl. Afrikában és Latin-Amerikában. A területileg rendkívül egyenlőtlen vízeloszlás tekintetében hazánk nemzetközi összehasonlításban a szerencsés nemzetek közé tartozik, gazdagnak számít mind felszíni-, mind felszín alatti vizekben. Előbbiek állapotát és készleteit tekintve azonban e gazdagság nyugodt élvezetére árnyékot vet az a tény, hogy kiszolgáltatott pozícióba szorítanak bennünket a geomorfológiai adottságok. A medence-jelleg okán az említett tényezők alakulása a szomszédos országok környezetvédelmi teljesítményének (lásd ezzel kapcsolatban a Tisza elsöprő ökológiai katasztrófáját, vagy a Rába habzását hosszú éveken át), és átengedett vízmennyiséggel kapcsolatos bőkezűségének is függvénye (lásd a Bős-Nagymaros- esetben az ökológiai szűkletekre elegendő mennyiség biztosítására sem hajló szándékot).

A „nemzetközi szomszédjogi” problémákat leszámítva is elmondható, hogy a vízvédelem komplex terület, hatékony megvalósításához egyaránt szükségesek a természet- és társadalomtudományi eszközök, utóbbiak között pedig kiemelt szerepet játszik a jog.^[13] A környezetjog vízvédelmi szakterületéhez hasonlóan *annak agrárszektorra szűkített részterülete* ugyancsak mennyiségi és minőségi irányokban szabályoz, méghozzá nagy múltra visszatekintve. A tartamos vízgazdálkodás szabályozása értelemszerűen olyan térségekben született meg először, ahol a víz szinte hiánycikknek számított. Az iszlám szent írásokon alapuló iszlám jog a „szociális javak” közé sorolja a vizet és annak fenntartható használatát írja elő.^[14] Nyugat-Európa országaiban a XIX. század elejétől folyamatosan léteznek vízhasználati korlátozások, a víz mint erőforrás sehol sem áll zavartalan magántulajdonban (kivéve a csapadékvizet). Hazánkban is, a korabeli vízjog szerint „ott, hol a vízben tartós szükség mutatkozik és azon másképen segíteni nem lehetne: a hatóság még a szabad rendelkezési jogot is korlátozhatja”. (1885. évi XXIII. törvénycikk a vízjogról, 12. §) Hollandiában a víz 1992 óta kvázi „*res nulliusnak*” számít, Franciaországban a vizet a „nemzeti örökség” tárgyának tekintik, amivel mindkét országban gyakorlatilag annak állami tulajdonát proklamálják.^[15] A XX. században, különösen a második világháború után a vízkészletek állami tulajdonba vétele, „kommunalizációja” fokozódott.^[16] A vízminőség-védelmi – jelentős arányban földhasználati – korlátozások csak később, a környezetvédelmi

[12] Török, 2011, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0019_Vizellatas_es_szennyvizkezes/ch02.html (Letöltés: 2016. május 21.)

[13] Kucserák, 1996, 58.

[14] Young, 2002, 69.

[15] Bressers - Kuks, 2006, 250–251.

[16] Bressers - Kuks, 2006, 252.

törekvések megizmosodásával jelentek meg (ide tartozik a diffúz^[17] mezőgazdasági szennyezéssel szembeni fellépés is).

Abszurd történelmi helyzetet tükröz, hogy éppen a XX. század második felére vált a víz erőforrásból és védendő értékből egyszerű árucikké,^[18] miközben a világnépességnél is nagyobb arányban növekvő vízigény és a víztestek fenntarthatatlan túlhasználata az emberiség egyre nagyobb részét ítéli nélkülözésre az élet – levegőhöz hasonlóan alapvető – forrása kapcsán. Ugyanakkor a vízhez való jog emberi jogi rangra emelkedése is tapasztalható folyamat (lásd pl. az ENSZ Közgyűlés 2010. július 28-án elfogadott 64/292. sz. határozatát, amely alapvető emberi jogként ismeri el a tiszta vízhez és a szanitációhoz való jogot). A két ellentétes irányú érvrendszer érdekes módon részben hasonló eredményre vezet. Mindkét tendencia végső soron *a természetes módon egyenlőtlenül eloszló globális vízkincs kiterjedt transzportját vetíti előre*. Üzleti alapokon az egyébként is fejlett országokban élőkhez eljuttatásához, illetve a már napjainkban is vízben (is) szűkölködő másfél milliárd emberhez pedig emberi jogok biztosításához elengedhetetlen a redisztribúció.

A víz mint létfeltétel – jó érzésű ember által alig vitathatóan – a közjavak körébe tartozik, így hasznosításának is közösségi alapokon kellene nyugodnia. Ennek jegyében jelent meg a szakirodalomban a „közösségi alapú vízjog” (*community-based water law*) fogalma, amely olyan intézményi, szocio-okónómiai és kulturális intézkedések összessége, amely a közösségi vízhasználatot, allokációt, minőségvédelmet, produktivitást és menedzsmentet formálja.^[19] Látható, hogy a jogfejlődés helyes iránya valójában őseink gyakorlatához vezet vissza, amikor még senki nem vitatta – pl. üzleti alapon – mások természetes jogát a vízhez. Őseink azonban abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy könnyebb dolguk volt osztozni ugyanazon a vízmennyiségen. Ma – becslült adat szerint – 7 424 118 931 felebaráttal^[20] már nehezebb. Nem is sikerül a mai embernek ezt a jogot biztosítani: tragikus, hogy sokakra igaz a fordulat a megbízható, fogyasztásra alkalmas víz kapcsán is, miszerint „járni jár, de nem jut”.

[17] *Diffúz források*: nem pontszerű források, illetve sok kisebb vagy elszórt forrás, amelyekből a szennyező anyagok a vízbe kerülhetnek kibocsátásra, amelyek a felszíni vizekre gyakorolt együttes hatása jelentős lehet, és amelyek esetében nem praktikus a jelentések begyűjtése egyedileg minden forrásból. (220/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet a felszíni vizek minősége védelmének szabályairól, 3. § 42. pont) *Vö. nem pontszerű (diffúz) szennyezőforrás*: olyan szennyezőforrás, amelyet térben nagy kiterjedésű területhasználat (így például a településeken belüli egyedi szennyvízelhelyezés együttes hatása, közlekedés, növényvédőszer- és műtrágyahasználat, állattartás, kivéve az állattartó telepeket) alkot, illetve, ha az egyes tevékenységekhez kötődő terhelés nem határolható le. (A felszín alatti vizek védelméről szóló 219/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet, 3. § 7. pont)

[18] Szabó, 2014, 253.

[19] Giordano - Koppen - Butterworth - Mapedza, 2007, 2.

[20] Írás közben rápillantva a jelenlegi világnépesség félelmetes gyarapodást mutató, a közelmúlt tendenciái alapján becslült adatára (lásd <http://www.worldometers.info/hu/>), 2016. május 22-én 10 óra 10 perckor. A pontosság illúzióját adó, érdekességként megtekinthető, a valósághoz mégis feltehetőleg nagyságrendjében közeli adatokat közlő honlap szerint a megfelelő minőségű ivóvízhez nem jutó emberek száma 651 000 000 fő, valamint az idej, vízzel kapcsolatos betegségek miatti halálozások száma 340 000 fő.

A vízjog általános célja ezért nem lehet más, mint a víztestek jó állapotának, azaz olyan jellemző állapotnak az elérése illetve fenntartása, amelyben a felszíni víztest ökológiai és kémiai állapota, a felszín alatti víztest minőségi és mennyiségi állapota is – a külön jogszabályok szerint – legalább jó minőségű.^[21]

II. MENNYISÉGI ÉS MINŐSÉGI VÍZVÉDELEM

A védelem mennyiségi irányának a jövőben – a klímaváltozás hatására is – mellbevágó problémákkal kell várhatóan szembenéznie, a csapadék mennyiségi csökkenésének illetve egyenlőtlen időbeli eloszlásának következtében. A mennyiségi irány célja – a vízpolitika terén a közösségi fellépés kereteinek meghatározásáról szóló 2000/60/EK irányelv (víz keretdirektíva)^[22] terminológiája szerint – a vizek jó mennyiségi állapotának^[23] biztosítása. Eszközei (öntözés-szabályozás, megfelelő agrotechnikai eljárások, a tárgyalt részterületből kinyúló, ám az agrártermelés feltételeit is óvó belvízkár-elhárítás, árvízvédelem,^[24] díj típusú fizetési kötelezettségek, a vízhasználatok közérdekű kontrollja) azonban szűk kört alkotnak. Lehetőségei pedig anyagi okok, és a vízigények prioritási sorában elfoglalt legkevésbé sem előkelő helye miatt ugyancsak szűkek (az állatitatósi- és haltenyésztési vízigény is csak a harmadik „parentélát” alkotja, az ezeken túli mezőgazdasági vízigény pedig az utolsó előtti gazdasági vízigénybe esik^[25]). Nagy jelentőséggel bír, hogy a magyar lakosság ivóvízellátása (a létfenntartási ivóvízigény az első parentélába, a legpreferáltabb vízigények közé tartozik) mennyiségi tekintetben jelenleg megoldott, a fent jelzett vízmennyiségi-nemzetstratégiai probléma sem

[21] 221/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet a vízgyűjtő-gazdálkodás egyes szabályairól, 2. § k) pont. A minősítés kritériumait meghatározó részletszabályok tartalmi ismertetését annak terjedelmi igényére tekintettel ehelyütt mellőzöm.

[22] AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2000/60/EK IRÁNYELVE (2000. október 23.), Az Európai Községek Hivatalos Lapja L 327.

[23] A mennyiségi állapot megőrzésének a felszín alatti vizek esetében van különös jelentősége. A hazai szabályozás szerint a *felszín alatti víz mennyiségi állapota* az az állapot, ami a természetes adottságok, a víz utánpótlódási és áramlási viszonyai, valamint a környezethasználatok (így például a közvetlen és közvetett vízkivételek) hatására alakul ki (219/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet a felszín alatti vizek védelméről, 3. § 10. pont). A víz keretdirektíva utaló normát tartalmaz (2. cikkének 28. pontja szerint „Jó mennyiségi állapot”: az V. melléklet 2.1.2. táblázatában meghatározott állapot) a részletes meghatározásra tekintettel.

[24] Az árvízvédelemhez kapcsolódó környezeti, szociális és gazdasági kihívások és eszközök összefüggését mutatva a három fenntarthatósági pillér reprezentatíván jelenik meg a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése (VTT) projektben, amely terület- és vidékfejlesztési, valamint környezetgazdálkodási program megvalósításával kívánja hasznosítani az érintett térséget az árvízvédelmi funkció biztosítása mellett az agrár-környezetgazdálkodási, a klímavédelmi és a Tisza-völgy fejlesztésével kapcsolatos programokban előirányzott célok megvalósítása, valamint a természetes élőhelyek fenntartása és gyarapítása során (2004. évi LXVII. Törvény a Tisza-völgy árvízi biztonságának növelését, valamint az érintett térség terület- és vidékfejlesztését szolgáló program (a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése) közérdekűségéről és megvalósításáról, 2. § (2) bek. c) pont), egyben a táj népsésgemgtartó erejét is növelve.

[25] 1995. évi LVII. törvény a vízgazdálkodásról, 14. § (4) bek.

érinti, hiszen 97 százalékban^[26] felszín alatti vizekből történik, melyek kiemelkedő természeti kincseinknek számítanak. Az ivóvízminőséggel azonban több térségben – elsősorban az Alföldön, valamint a Dunántúl déli részén – is akadnak problémák, a nitrát-tartalom esetében döntően az agrár-környezetvédelmi előírások nem megfelelő érvényesítéséből fakadóan.

A *minőségi* védelem összetettebb kihívás, hiszen a szennyező források^[27] és szennyező anyagok^[28] egész sora veszélyezteti a víztesteket.

Megjegyezzék érdemel, hogy a vízjoghoz kötődik a környezetjogi jogterület egy érdekes evolúciós lépcsője, *minőségi védelmi irányhoz kapcsolódó* jelensége. A korai nemzeti környezetjogi szabályozások „reaktívak és negatívak”, tiltó szelleműek voltak, majd a környezetjog – különösképpen a vízvédelmi jog – elkezdett pozitív célkitűzésekből (célállapot előírásokból) kiindulni. Ennek az egyik első megjelenése a nem pontforrásokból származó, diffúz szennyezésekkel kapcsolatos problémakörhöz tapad. Kitüntetetten a mezőgazdasági eredetű nitrát-bemosódás, terhelés volt az, amely egy új jogi megközelítést kívánt meg: a földhasználat preventív módját garantáló előírásrendszer kidolgozását. Megjegyzendő, hogy a veszélyes vegyi anyagokkal foglalkozó szakterület, ezen belül pl. a REACH-rendelet^[29] hasonló hatásmechanizmussal védi hosszú távon a víztestek minőségét (is) a káros anyagok vízi élővilágba kerülésének megelőzését célozva.^[30]

A felszínről areálisan és koncentráltan juthatnak a szennyezőanyagok a vízbe. Az areális szennyezőanyagok között legjelentősebbek a növényvédő szerek és

[26] Liebe, 2006, 3.

[27] Vízszennyező forrás: az a tevékenység, létesítmény, építmény, illetőleg berendezés, amelyből vagy amelyről vízszennyező anyag kerül pontszerű források esetében szennyvízelvezető (illetve csapadékvíz elvezető) vízi létesítményen keresztül, nem pontszerű (diffúz) szennyező források esetében más környezeti elemek közvetítésével a felszíni vizekbe. (220/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet a felszíni vizek minősége védelmének szabályairól, 3. § 11. pont)

[28] 12. Vízszennyező anyag: a vizek természetes minőségét hátrányosan befolyásoló olyan anyag vagy hőenergia, amely az emberi tevékenység eredményeként közvetlen, illetőleg közvetett bevezetéssel kerül a befogadóba, és amely káros, illetve káros lehet az emberi egészségre, az élővilágra vagy a környezet más elemeire, illetőleg károsítja, illetve károsíthatja az anyagi javakat. (220/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet, 3. § 12. pont)

[29] Az Európai Parlament és a Tanács 1907/2006/EK rendelete (2006. december 18.) a vegyi anyagok regisztrálásáról, értékeléséről, engedélyezéséről és korlátozásáról (REACH), az Európai Vegyianyagügynökség létrehozásáról, az 1999/45/EK irányelv módosításáról, valamint a 793/93/EGK tanácsi rendelet, az 1488/94/EK bizottsági rendelet, a 76/769/EGK tanácsi irányelv, a 91/155/EGK, a 93/67/EGK, a 93/105/EGK és a 2000/21/EK bizottsági irányelv hatályon kívül helyezéséről, Hivatalos Lap L 396, 30/12/2006 0001 – 0851. A „REACH” a szakterület uniós szabályozásának alapszabálya, de együttesen alkalmazandó a „CLP” rendelettel (az EURÓPAI PARLAMENT és a TANÁCS 2008. december 16-i 1272/2008/EK RENDELETE az anyagok és keverékek osztályozásáról, címkézéséről és csomagolásáról, a 67/548/EGK és az 1999/45/EK irányelv módosításáról és hatályon kívül helyezéséről, valamint az 1907/2006/EK rendelet módosításáról). A REACH-rendelet alapvető célja, hogy javítsa az emberi egészség és a környezet védelmét a vegyi anyagok által potenciálisan vagy ténylegesen okozott kockázatokkal szemben. Jelentős további agrár-környezetvédelmi hozadéka, hogy az állatkísérletek számának csökkentése érdekében támogatja a „lehetséges aggodalomra okot adó anyagok” értékelésének alternatív módszereit.

[30] Howarth, 2008, 3-5.

a mezőgazdasági műtrágyák.^[31] Utóbbiak közül elsősorban a foszfortartalmú műtrágyák jelentenek – tartós használatuk során – a toxikus anyagok és nehézfémek felhalmozódásában álló veszélyt.^[32] Elismert tény, hogy a *felszín alatti* vizek minőségi problémái ugyanakkor részben a vizek természetes tulajdonságainak következményei (pl. a rétegvizek nagy vas-, mangán-, ammónium-, illetve határértéket meghaladó arzén koncentrációja). A *felszíni* vizek esetében pedig természetesnek tekinthető az eutrofizáció, ám azt az emberi tevékenység fokozza, kialakul a gyorsított (antropogén) eutrofizálódás, amit a mezőgazdasági termeléssel az élővizekbe juttatott növényi tápanyagok indítanak be.^[33] A vízkérdés kimeneti (*output*) oldalán a körfolyamatokban való összekapcsolás fenntarthatósági elvének megfelelő, hasznos lépésekre is van lehetőség a tápanyaggazdálkodás keretében. A szennyvíz és szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználásával két probléma is együtt kezelhető. Ennek engedélyezése^[34] és az engedély meghosszabbítása iránti elsőfokú eljárásban, továbbá a nem mezőgazdasági eredetű nem veszélyes hulladék mezőgazdasági felhasználásának engedélyezési és az engedély meghosszabbítása iránti eljárásban a népegészségügyi feladatkörében eljáró járási hivatal szakkérdésként vizsgálja a vizek minőségét, egészségkárosítás nélküli fogyaszthatóságát, valamint a vizek felhasználhatóságát befolyásoló körülményeket, tényezőket.^[35]

A *minőségi védelem* tárgya, a vizek *minőségi állapota* az az állapot, ami a természetes adottságok, valamint a terhelések és igénybevételek hatására alakul ki, és ami fizikai (beleértve a hőmérsékletet is), kémiai és biológiai vizsgálatok eredményeivel jellemezhető^[36]. A vízminőségi paramétereket a jog két fő kategóriába kanalizálja: kémiai illetve ökológiai^[37] állapotjellemező-csoportokba.

[31] Jambrik, 1999, 49.

[32] Kádár, 1991, 29.

[33] Kriska, 2003, 151.

[34] A körütekintő felhasználást további környezet- és a természetvédelmi szempontok is indokoltá teszik, így a szennyvíz és szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználásának engedélyezése és az engedély meghosszabbítása iránti elsőfokú eljárásban, továbbá a nem mezőgazdasági eredetű nem veszélyes hulladék mezőgazdasági felhasználásának engedélyezési és az engedély meghosszabbítása iránti eljárásban szakkérdésként kell vizsgálni, hogy a tevékenység a környezet és a természet védelmére vonatkozó nemzeti és közösségi jogi követelményeknek a kérelemben foglaltak szerint és a további feltételek mellett megfelel-e. (68/2015. (III. 30.) Korm. rendelet a megyei kormányhivatalok mezőgazdasági feladatainak meghatározásáról, 29/A. §)

[35] 68/2015. (III. 30.) Korm. rendelet a megyei kormányhivatalok mezőgazdasági feladatainak meghatározásáról, 29/A. §.

[36] 219/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet a felszín alatti vizek védelméről, 3. § 11. pont. A jogalkotó felszín alatti vízre alkotott meghatározása valamennyi víztestre vonatkozatható.

[37] Az ökológiai állapot fogalmának a felszíni víztestek esetében van jelentősége. A vizek védelmével kapcsolatos egyes kormányrendeletek módosításáról szóló 230/2010. (VIII. 18.) Korm. rendelet 3. § (2) bekezdése a felszíni vizek minősége védelmének szabályairól szóló 220/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet 3. §-át a következő (46.) ponttal egészítette ki. Eszerint *jó ökológiai állapot* a felszíni víztestre meghatározott környezeti célkitűzések elérésének lehetőségét biztosító ökológiai állapot, amely azzal jellemezhető, hogy a biológiai minőségi elemek, az ökológiát támogató fizikai-kémiai elemek és a vízgyűjtő-gazdálkodási tervről szóló miniszteri rendeletben meghatározott, egyéb specifikus szennyező

A környezetvédelem, illetve annak vízvédelmi szakterülete mindkét védelmi irányt lefedi, a katasztrófavédelem azonban elsősorban a mennyiségi iránnyal függ össze, és esetében éppen a vizek többlete indokolja az emberi beavatkozást.

III. FOGALMI KERETEK: VÍZVÉDELEM, KATASZTRÓFAVÉDELEM ÉS KÖRNYEZETVÉDELEM

A „katasztrófavédelem” szó szerint, nyelvtani értelmezéssel a katasztrófák védelmét jelenti.^[38] Ez hasonlóan nonszensznek hangzik, mint a zajvédelemből tartalmilag a „zaj védelmét” kibontani, mégis előbbinek több értelme van. Ugyan a katasztrófák nem szorulnak védelemre, és természetesen katasztrófák elleni védelmet jelent a kifejezés, mégis említést érdemel, hogy létezhet olyan gondolati sík, amelyben értelmezhető a szó ennyire szoros értelemben is. Amennyiben nem zárkózunk el attól a szemlélettől, miszerint mindennek lehet oka, üzenete, jelentése, mindenből tanulhat az ember(iség) valamit, vonhat le következtetéseket, tehát a létezésben talán semmi sem értelmetlen és vak véletlen, akkor meg kell engednünk, hogy a katasztrófák sem ok nélküliek, valamint azok is hordozhatnak – akár az egyszerű, logikai okláláson is túlmutató – információt és értéket. A csernobili (pontosabban pripjaty-i) tragédia nélkül pl. később, illetve máshol még nagyobb emberáldozatot is követelhetett volna egy hasonló emberi felelőtlenség (lásd biztonsági rendszer kísérleti célú kiiktatásának hibája). Fukushima pedig ismét, kétszeresen is^[39] arra emlékeztethet mindenkit, hogy távolról sem uralja az ember a természet erőit, adott esetben ugyanúgy ki van téve szeszélyüknek, mint az

- anyagok koncentrációja nem haladja meg a vízminőségi határértékek által meghatározott koncentráció szintjét. A víz keretdirektíva 2. cikkének 22. pontja szerint a „jó ökológiai állapot” egy felszíni víztest állapota az V. mellékletnek megfelelő osztályozás szerint. Az uniós jogalkotó az ökológiai állapot-osztályozás normatív fogalom-meghatározásainak precíz részletezésére tekintettel ugyancsak (mellékletre) utaló szabállyal definiál. Hasonlóan tesz „a felszíni víz jó kémiai állapota” esetében (24. pont) a IX. Mellékletben és a 16. cikk (7) bekezdésében meghatározott környezetminőségi követelményekre, és más vonatkozó közösségi joganyagban, közösségi szinten megállapított környezetminőségi követelményekre utal. „A felszín alatti víz jó kémiai állapotának” meghatározásakor (25. pont) az V. melléklet 2.3.2. táblázatban megállapított minden feltételnek való konjunktív megfelelést követeli meg. A hazai „végrehajtó” norma szerint a felszíni víz jó kémiai állapota az a felszíni víztestre meghatározott környezeti célkitűzések elérésének lehetőségét biztosító kémiai állapot, amely azzal jellemezhető, hogy a felszíni vízben található szennyező anyagok koncentrációja nem haladja meg a környezetminőségi határértékek által meghatározott koncentráció szintjét. (a felszíni vizek minősége védelmének szabályairól szóló 220/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet 3. § 4. pont)

[38] Hasonlóan a zaj- és rezgésvédelemhez, amelynél azonos, tartalmilag önellentmondást hordozó kifejezést használunk az egyszerűség kedvéért. Nem engedjük meg azonban ugyanezt magunknak a hulladékgazdálkodás esetében, holott a „hulladékvédelemnél” nem sokkal logikusabbak az előbbi, bevett egyszerűsítő megoldások.

[39] Az atomenergia alkalmazása továbbra is kockázatokat hordoz, láthatóan az üzemzavarok tömekegétől a magasabb fokozatú eseményekig bármi előfordulhat rendkívüli körülmények nélkül is, másrészt az atomerőműveket sem kímélő földrengések, szökőárok (japánul cunami) stb. könnyen beláthatóan még kevésbé hajthatók uralmunk alá.

ókori görög városállamok, vagy Pompei lakói. A természet ma is „szép és adakozó, de egyszersmind kegyetlen istennő”.^[40] A világnépszerűség negyedének halálát okozná akár csak egy két kilométer átmérőjű meteor becsapódása is, miközben csupán hat hónapos kométa-előrejelzésre vagyunk képesek.^[41]

Jogszabályi meghatározása szerint a *katasztrófavédelem* a különböző katasztrófák elleni védekezésben azon tervezési, szervezési, összehangolási, végrehajtási, irányítási, létesítési, működtetési, tájékoztatási, riasztási, adatközlési és ellenőrzési tevékenységek összessége, amelyek a katasztrófa kialakulásának megelőzését,^[42] közvetlen veszélyek elhárítását, az előidéző okok megszüntetését, a károsító hatások csökkentését, a lakosság élet- és anyagi javainak védelmét, az alapvető életfeltételek biztosítását, valamint a mentés végrehajtását, továbbá a helyreállítás feltételeinek megteremtését szolgálják.^[43] A katasztrófavédelem kapcsán gyakran csak azzal foglalkozunk, hogy az ajtóban kopogtató vagy már előállt vészhelyzetet hogyan tudnánk kezelni, illetve a már realizálódott károkat hogyan lehet orvosolni. A környezetvédelem és a részét képező vízvédelem ehhez képest proaktív. Arról szól, hogy miként lehetne elérni, hogy ne is fenyegetsen bennünket a katasztrófa. Ideális vízgazdálkodással és klímavédelemmel kiküszöbölhető, megelőzhető (lett volna, lenne) a vizek többletéből vagy hiányából származó legtöbb veszélyhelyzet és kár. Mi magunk hozzuk létre a vizekkel összefüggő katasztrófák jelentős részét, ugyanis oda is helyezünk vagyontárgyakat, településeket, ahol ez kockázattal jár. A felhőszakadások, árvizek, aszályok stb. egyre szélsőséesebb megjelenési formái pedig az – okait tekintve a teljes tudományos konszenzust feltehetőleg mindig is nélkülözni kénytelen – klímaváltozási folyamat egyenes következményei (kivétel talán a földrengés keltette szökőár, amely ugyanakkor a Föld önvédelmi, kiegyenlítő mechanizmusainak sorába logikailag mégiscsak beilleszthető). *Klimatikus összefüggést mutató katasztrófajelenségek esetében a valóban hatékony katasztrófavédelem a környezetvédelem, amely maga a megelőző fellépés.* A tág értelemben vett tározás (lápok, természetes árterek megőrzése, visszaalakítása, egészen akár a „szabályozott” folyók részleges „visszaszabályozásáig”) képes megoldani a túl sok és a túl kevés víz problémáját is.

A *vízvédelem* a zajvédelemmel ellentétben valóban a víztestek, vízkészletek, víztartó képződmények stb. védelméről szól, nem a *vizek kártételei elleni védelem*ről. Mindkét védelmi rendszernek van jogi aspektusa, amelyek egyre

[40] Jung, 1998, 95.

[41] McGuire, 2002, 111.

[42] *Megelőzés*: minden olyan tevékenység vagy előírás alkalmazása, amely a katasztrófát előidéző okokat megszünteti vagy minimálisra csökkenti, a károsító hatás valószínűségét a lehető legkisebbre korlátozza. (Kat. tv. 3. § (1) bek. 16. pont)

[43] 2011. évi CXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról (Kat. tv.), 3. §, 8. pont. Ehelyütt nem tárgyalható a katasztrófavédelem számos fontos résztevékenysége, részterülete, így az iparbiztonság, létesítménybiztonság, káresemények elhárításához szükséges lépések tervezése, annak módjai, kockázatelemzés stb. jogi alapjai. Lásd Bukoveczky, 2015, www.sze.hu/neptun (NEPTUN.NET Egységes Tanulmányi Rendszer).

kidolgozottabbak (az uniós vízjog^[44] a legrészletesebben szabályozott környezet-jogi szakterület). Mindkét vízjogi részterület, illetve szabályozási tárgy rendkívül jelentős, hiszen 2025-re 5 milliárd ember fog elégtelen vízellátású országokban élni,^[45] miközben gazdasági kárt okoznak a belvizek, valamint évente legalább száz millió embert érintenek a – kétségtelenül legnagyobb természeti kockázatok hordozó – árvizek.^[46]

Bármely folyó, bármikor, éghajlatváltozástól függetlenül is, a „bánat folyójává” (a kínai Hwanghe, a ‘Sárga folyó’ másik neve és jelzője) válhat: egy nagy esőzés miatt kiléphet medréből. Kína legnagyobb árvízi tragédiája 1887-ben 900 000 áldozatot követelt és kétmilliónyian veszítették el otthonukat az Ontario-tó méretű, immár vízterületen. A mentési munkálatokhoz nagyon szerény erőforrások, illetve szervezési képességek, erőik álltak rendelkezésre,^[47] és lehet, hogy utóbbi hiányosságok miatt többen haltak meg (éhen, szomjan), mint a víz közvetlen pusztítása következtében. Már ez a térben és időben távoli, XIX. századi eset is rámutat mind a *preventív, mind az utólagos, esemény utáni katasztrófavédelmi tevékenység megfelelő megszervezésének fontosságára.*

IV. SZERVEZETI-HATÁSKÖRI KERETEK

A katasztrófavédelemnek a „klímaváltozás” előtt is bőven voltak feladatai, a vizekkel összefüggésben is. Az állomány, a magyarországi hivatásos katasztrófavédelmi szervezet a „rég” feladatokhoz volt szabva, amiket színvonalasan el is látott, viszont a hagyományos feladatok (tűz-, polgári védelmi) mellett új feladatok jelentek és jelennek meg (a klímaváltozás biztonsági-, katasztrófavédelmi kérdései, kritikus infrastruktúra védelme, terrorizmus, politikai és katasztrófa-migráció, veszélyes anyagok és veszélyes hulladékok kockázatai, légi katasztrófák, az atomenergia-felhasználás jövőjének kérdése, újszerű járványok).^[48] A kibővült kihívásokhoz igyekszik alkalmazkodni a szervezet, akár speciális helyzetek kezelésére is képes egységeivel.

A vízügy – vízvédelmi, ökológiai, környezet- és természetvédelmi^[49] vonatkozásaival együtt – 2014 szeptemberétől „gazdaszervezetet váltott”, a környezet- és természetvédelmi szervektől és a környezetvédelemért felelős minisztériumtól a katasztrófavédelmi szervezet, illetve a belügyminisztérium feladat-, illetve

[44] Szilágyi a vízjogot olyan jogterületként határozza meg, amely a hidrológiai ciklus és az ahhoz közvetlenül kapcsolódó természeti környezet emberi magatartás által érintett aspektusait foglalja magában. (Szilágyi, 2013, 9.)

[45] McGuire, 2002, 43.

[46] McGuire, 2002, 9.

[47] Gunn, 2008, 141-143.

[48] Teknős, 2009, 86.

[49] Természetvédelmi igényként jelentkeznek az árvízvédelmi fejlesztés során pl. a vizes élőhelyek gyarapítására vonatkozó törekvések (lásd ‘zöld folyosó’ program).

hatáskörébe került át. Területi vízügyi hatóságként és szakhatóságként, továbbá területi vízvédelmi hatóságként és szakhatóságként – ha kormányrendelet eltérően nem rendelkezik – első fokon 12 területi (megyei, vízrajzi viszonyokhoz illesztett illetékességi területű) Katasztrófavédelmi Igazgatóság jár el. A Kormány országos vízügyi hatóságként, továbbá országos vízvédelmi hatóságként, országos illetékességgel a Belügyminisztérium Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóságot jelöli ki, amely a területi hatóság első fokú vízügyi hatósági vagy szakhatósági, vízvédelmi hatósági vagy szakhatósági eljárása esetén másodfokon jár el.^[50]

A Belügyminisztérium Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság a vízvédelmi hatósági és szakhatósági feladat- és hatáskörök tekintetében az Országos Környezetvédelmi és Természetvédelmi Főfelügyelőség jogutódja lett. Vízvédelmi hatósági és szakhatósági feladat- és hatáskörükben a területi (megyei) Katasztrófavédelmi Igazgatóságok a területi Környezetvédelmi és Természetvédelmi Felügyelőségek jogutódjai.^[51] A Belügyminisztérium Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság egyben az Országos Vízügyi Hatóság jogutódja is lett. A területi szinten ezen a vonalon is ugyanígy zajlott le a jogutódlás, pl. a Győr-Moson-Sopron Megyei Katasztrófavédelmi Igazgatóság az Észak-dunántúli Vízügyi Hatóság jogutódja lett. Az Országos Vízügyi Hatóságtól a Belügyminisztérium Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatósághoz, valamint a területi vízügyi hatóságoktól a hivatásos katasztrófavédelmi szerv területi szerveihez kerülő kormánytisztviselők és kormányzati ügykezelők kormányzati szolgálati jogviszonya ugyan folyamatos^[52] volt, mégis felvetődött a kétely a vízvédelem ökológiai szempontok szerinti szinten tarthatósága kapcsán. Árvízvédelmi feladatainkat az erőteljesen műszaki szemlélettől eltérően – Széchenyi szellemét idézve – komplex módon, az integrált vízgazdálkodás elveinek megfelelően kell ellátnunk. A fejlesztés súlypontjába kell ugyan helyezni a lakosság biztonságát, de az élettér, a környezet vízháztartásának természet közeli szabályozását is. A napjainkban súlyos veszélyt jelentő árvizekhez és az aszályt okozó szárazsághoz alkalmazkodva, a belvíz^[53] szintén súlyos problémáját (lásd pl. 2016 tavasza) pedig értelemszerűen teljesen kiküszöbölve alakult ki az *ártéri (foki) gazdálkodás*, ami a Kárpát-medencében

[50] 223/2014. (IX. 4.) Korm. rendelet a vízügyi igazgatási és a vízügyi, valamint a vízvédelmi hatósági feladatokat ellátó szervek kijelöléséről, 10. § (1) ill. (3) bek.

[51] Pl. a Győr-Moson-Sopron Megyei Katasztrófavédelmi Igazgatóság az Észak-dunántúli Környezetvédelmi és Természetvédelmi Felügyelőség, a Baranya Megyei Katasztrófavédelmi Igazgatóság a Dél-dunántúli Környezetvédelmi és Természetvédelmi Felügyelőség, a Fővárosi Katasztrófavédelmi Igazgatóság a Közép-Duna-völgyi Környezetvédelmi és Természetvédelmi Felügyelőség jogutódja. (223/2014. (IX. 4.) Korm. rendelet, 17. §)

[52] 223/2014. (IX. 4.) Korm. rendelet, 18. §.

[53] A belvíz az ország területének közel felét, főként az Alföldet érinti. Belvíznek minősül a medrükben maradt folyók, patakok, valamint a felszíni vizek elvezetésére szolgáló mesterséges, nyílt csatornák magas vízállásából eredő átszivárgások, buzgárok, talajvízszint-emelkedés, valamint a lefolyástalan vagy nem kellően kiépített vízelvezető művekkel rendelkező területek csapadékvizeiből származó valamennyi felszíni vízborítás. (2011. évi CLXVIII. törvény a mezőgazdasági termelést érintő időjárás és más természeti kockázatok kezeléséről, 2. § 3. pont)

évszázadokon át elfogadhatóan működött.^[54] A Kárpát-medencében kiváló feltételekkel folytatható ártéri gazdálkodás legalább részleges újraszervezése szempontjából inkább ellenjavalltnak tűnik a szervezeti-hatásköri áthelyezés, hiszen a vidékfejlesztési, környezetvédelmi illetve földművelésügyi feladatcsomaggal birkózó tárcánál erre nincs hivatottabb. Ahogy a Duna, illetve Tisza szabályozása megemelte a legmagasabb vízszinteket, mivel a víz attól kezdve nem terülhetett el úgy, mint azelőtt, az ártéri gazdálkodás képes lenne azt csökkenteni.^[55] Egyúttal újra életteret nyerhetne a természeti rendszernek az a hullámtérbe szorult része, amely természetvédelmi, ökológiai szempontból igen értékes, és mind nemzetközi, mind hazai értelemben felértékelődött az utóbbi időben. A hullámtéri élővilág a nagyfokú biodiverzitás és egyúttal a migrációs lehetőség révén olyan sajátos és megközelítően egységes biorendszert alkot, melynek védelem iránti igénye mind a szakemberek, mind a társadalom részéről egyre erőteljesebben fogalmazódik meg.^[56]

Az igaz, hogy mind a katasztrófavédelem, mind a környezetvédelem, utóbbin belül a stratégiai jelentőségű környezeti elemet képező víz védelme, egyaránt nemzeti ügy, és mindkét védelmi tevékenység egységes irányítása állami feladat. A vízvédelmi kötelezettség másik, jogosulti oldalán az egészséges környezethez való joggal bíró jogalanyok állnak, éppúgy, mint ahogy minden állampolgárnak, illetve személynek joga van arra is, hogy megismerje a környezetében lévő katasztrófaveszélyt, elsajátítsa az irányadó védekezési szabályokat, továbbá joga és kötelessége, hogy közreműködjön a katasztrófavédelemben.^[57] A védekezést és a következmények felszámolását az erre a célra létrehozott szervek és a különböző védekezési rendszerek működésének összehangolásával, az állampolgárok, valamint a polgári védelmi szervezetek, a gazdálkodó szervezetek, a Magyar Honvédség, a rendvédelmi szervek, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal, az állami meteorológiai szolgálat, az állami mentőszolgálat, a vízügyi igazgatási szervek, az egészségügyi államigazgatási szerv, az önkéntesen részt vevő civil szervezetek és az erre a célra létrehozott köztisztviselők, továbbá nem természeti katasztrófa esetén annak okozója és előidézője, az állami szervek és az önkormányzatok (katasztrófavédelemben részt vevők) bevonásával, illetve közreműködésével kell biztosítani.^[58]

[54] Szlávik, 2001, 1. <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Szlavik.pdf> (letöltés ideje: 2015. szeptember 14.)

[55] Az elmúlt 50 évben ráadásul átlagosan egy méterrel emelkedtek az árvizeknél várható legmagasabb vízszintek, de volt ahol 1,9 méterrel. [...] A magyarországi 2600 kilométernyi folyószakasz vizsgálatánál mindössze két kis szakaszt találtak, ahol nem volt emelkedés az árvízi vízszintben a korábbi adatokhoz képest. (Átlag egy méterrel magasodtak árvizeink. <http://greenfo.hu/hirek/2015/07/26/atlag-egy-meterrel-magasodtak-arvizeink>, Greenfo/MTI 2015. július 26., Letöltés ideje: 2015 szeptember 10.)

[56] Szlávik, 2001, 31.

[57] Kat. tv. (1) és (2) bek.

[58] Kat. tv. 2. § (1) bek.

V. ALAPTÖRVÉNYI ALAPOK

A katasztrófavédelem a veszélyhelyzet alkotmányos kategóriáján keresztül logikus módon kapcsolódik alkotmányhelyhez (Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 53. cikk (1) bek.), mivel maga a *katasztrófa* a *veszélyhelyzet* kihirdetésére alkalmas, illetve e helyzet kihirdetését el nem érő mértékű olyan állapot vagy helyzet, amely emberek életét, egészségét, anyagi értékeiket, a lakosság alapvető ellátását, a természeti környezetet, a természeti értékeket olyan módon vagy mértékben veszélyezteti, károsítja, hogy a kár megelőzése, elhárítása vagy a következmények felszámolása meghaladja az erre rendelt szervezetek előírt együttműködési rendben történő védekezési lehetőségeit, és különleges intézkedések bevezetését, valamint az önkormányzatok és az állami szervek folyamatos és szigorúan összehangolt együttműködését, illetve nemzetközi segítség igénybevételét igényli.^[59] A *veszélyhelyzetet* (a különleges jogrend egyik típusa) a Kormány az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség esetén, valamint ezek következményeinek az elhárítása érdekében hirdeti ki, és ekkor sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedéseket vezethet be.^[60] Ilyen veszélyhelyzetet okozó klasszikus elemi csapás az árvíz.

Magyarország Alaptörvénye szerint (XXXI. cikk (5) és (6) bek.) Magyarországi lakóhellyel rendelkező, nagykorú magyar állampolgárok számára honvédelmi és katasztrófavédelmi feladatok ellátása érdekében – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – polgári védelmi^[61] kötelezettség írható elő.^[62] Honvédelmi és katasztrófavédelmi feladatok ellátása érdekében – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – mindenki gazdasági és anyagi szolgáltatás teljesítésére is kötelezhető.^[63]

A másik vizsgált védelmi rezsim, a *vízvédelem* az Alaptörvényben egyrészt az egészséges környezethez való joggal összefüggésben jelenik meg, *a testi és lelki egészséghez fűződő jog* eszközeként is, mivel ennek érvényesülését Magyarország *többek között az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával [...], valamint a környezet védelmének biztosításával* is elősegíti (XX. cikk). Másrészt az Alapvetés P) cikke követelményként állítja *a természeti erőforrásaink általános védelmét*. A vízkészlet^[64] említése a *vízvédelem* részterületét, *környezetjogi szakterületet* jeleníti meg.

[59] Kat. tv. 3. § 5. pont.

[60] Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 53. cikk (1) bek.

[61] *Polgári védelem*: olyan összetársadalmi feladat-, eszköz- és intézkedési rendszer, amelynek célja katasztrófa, illetve fegyveres összeütközés esetén a lakosság életének megóvása, az életben maradás feltételeinek biztosítása, valamint a lakosság felkészítése azok hatásainak leküzdése és a túlélés feltételeinek megteremtése érdekében. (Kat. tv., 3. §, 20. pont) A polgári védelmi segítségnyújtási beavatkozások terén a fokozott együttműködés előmozdítását segítő közösségi eljárás kialakításáról szóló, 2001. október 23-i 2001/792/EK, Euratom tanácsi határozat mozgósítja a tagállami segítségnyújtást súlyos vészhelyzetek, így árvizek esetén is.

[62] Lásd: 2011. évi CXXVIII. törvény 52–66. §, 71–72. §, 174. § (1), 2012. évi XXXVI. törvény 158. § (30).

[63] Lásd: 2011. évi CXXVIII. törvény 67–70. §, 71–72. §.

[64] Az *ivóvíz* – mint látható – másutt is külön kiemelt védett tárgy (XX. cikk).

„Habár fölül a gálya,
S alúl a víznek árja,
Azért a víz az úr!”

Petőfi Sándor: *Föltámadott a tenger...* (Pest, 1848. március)

VI. AZ ÁRVÍZ

A természetvédelem „teret a folyóknak” jelszava az utóbbi időben felértékelődött.^[65] Ennek alapvető oka az uniós és hazai – ökológiai hálózatszemléleten alapuló – szakmai törekvések mellett a racionalitás. Ha elvettük a teret egy folyótól, akkor tudni lehet, hogy meglehetősen rendszerességgel megpróbálja majd visszafoglalni. Ez szintizsztatika, amely humán szempontok szerint előnytelen, sőt káros eredményre vezet.

Vízkárnak számít mind a vizek többletéből, mind annak hiányából származó valamennyi kár.^[66] A vízjog kiemelt célja ezen károk megelőzése, illetve ha ez nem sikerül maradéktalanul, akkor pedig a károk mérséklése. Ennek megfelelően a *vizek kártételei elleni védelem és védekezés (vízkárelhárítás)* a károsan sok vagy károsan kevés víz elleni szervezett tevékenységet jelenti, ideértve a kártételek megelőzését szolgáló védőművek építését, rekonstrukcióját, fejlesztését, üzemeltetését és fenntartását, valamint a védekezést követő helyreállítást is.^[67] Ezen a széles tevékenységi körön belül az *árvízmentesítés* kifejezés a mederből kilépő vizek, árvizek kártételei elleni megelőző tevékenységet fed le, amely az előntható területet (árteret) árvízvédelmi művek (töltések, falak, árvízcsúcs-csökkentő tározók, árapasztó csatornák) létesítésével mentesíti (mentesített ártér) a rendszeres elöntéstől.

Az árvíz^[68] és a belvíz^[69] esetében („emberi számítás szerint”) túl sok víz jelenik meg adott területen, illetve az természetes módon, tartósan nem folyik le, nem szivárog el. Előbbi okból hívja ezeket a jogalkotó „vizek többletéből eredő

[65] Szlávik, 2001, 23. o.

[66] 1. számú melléklet az 1995. évi LVII. törvényhez, Fogalommeghatározások, 28. pont

[67] 1. számú melléklet az 1995. évi LVII. törvényhez, Fogalommeghatározások, 30. pont

[68] *Árvíz*: a rendes körülmények között vízzel nem borított földterület ideiglenes víz alá kerülése (előntése), kivéve a belvízből és a szennyvízrendszerekből eredő előntéseket. (178/2010. (V. 13.) Korm. rendelet a vizek többletéből eredő kockázattal érintett területek meghatározásáról, a veszély- és kockázati térképek, valamint a kockázatkezelési tervek készítéséről, tartalmáról, 1. § (2) bek. b) pont)

[69] *A belvíz* kettős (egymással átfedést is mutató) normatív definícióval bír (az árvízzel történő átfedést a fenti árvíz-definíció kizárja). Egyik meghatározása szerint jelenti a rendes körülmények között vízzel nem borított földterületnek a talajvízből származó vagy a csapadékvízből összegyülekező víz alá kerülését (előntését). (178/2010. (V. 13.) Korm. rendelet, 1. § (2) bek. c) pont) Másrészt *belvíz* a medrükben maradt folyók, patakok, valamint a felszíni vizek elvezetésére szolgáló mesterséges, nyílt csatornák magas vízállásából eredő átszivárgások, buzgárok, talajvízszint-emelkedés, valamint a lefolyástalan vagy nem kellően kiépített vízelvezető művekkel rendelkező területek csapadékvizeiből származó felszíni vízborítás is. (2011. évi CLXVIII. törvény a mezőgazdasági termelést érintő időjárás és más természeti kockázatok kezeléséről, 2. § 3. pont)

kockázattal érintett területeknek”. Maga a *vizek többletéből eredő kockázat* az árvízi, belvízi esemény valószínűségének és az árvízi, belvízi esemény által az *emberi egészségben, emberi javakban, a környezetben, a kulturális örökségben és a gazdaság vonatkozásában okozott lehetséges káros következményeknek* az együttese.^[70] A normatív meghatározásban szereplő védett tárgyak között szereplő gazdasági érdeken belül kiemelkedik a *mezőgazdasági árvíz kár*, amely a kockázatviselés helyén természetett növényben a mezőgazdasági árvíz miatt bekövetkezett olyan káresemény, amely a növénykultúrában hozamcsökkenést okoz.^[71] Ez csak a *mezőgazdasági káresemények* egyik altípusa, azok természetesen többfélék. Ide tartozik a mezőgazdasági termelő használatában lévő termőföldön a káreseménnyel érintett területen a természetett növénykultúra 30%-ot meghaladó mértékű várható hozamcsökkenését okozó valamennyi, belvízkár, felhőszakadás-kár, jégesőkár, tavaszi fagykár, őszi fagykár, téli fagykár, illetve viharkár, valamint aszálykár is,^[72] amely utóbbi – drasztikussá válás esetében – élelmezésbiztonsági vészhelyzetet is okozhat.

Mind a vizek többletének, mind a vízhiány problémáját hatékonyan képesek tompítani a „kampányszerűen” nagy tömegben érkező vizek „kuktaszep-szerű” levezetésének (árvízi problémára adott válasz), majd minél tartósabb tárolásának (aszály-probléma enyhítése) megoldási módzatai. Az árvízi tározók hatása még a bonyolult árvízi hidraulikai viszonyok között is jó megbízhatósággal becsülhető. Mindamelllett az azonos biztonságú magasabb töltések nem adnak azonos értékű műszaki megoldásokat a vízszint csökkentésével (az árvízi vésztározással és részben a nagyvízi vízszállítás növelését biztosító beavatkozásokkal), tekintettel a magasabb vízszintekből fakadó jelentősen nagyobb ártéri kockázatra.^[73]

A vizek többletének, illetve az árvíz kockázat^[74] kezelésére több típusú – akár természetes, akár mesterséges kiépítésű – *víz kárelhárítási célú tározó* is alkalmas, eszerint: az

a) árvízi tározók, melynek altípusai:

aa) záportározó: vízfolyáson vagy vízfolyás mentén kiépített, kizárólag az árhullámok csúcsvíz hozamainak és vízállásainak mérséklését szolgáló, időszakosan vizet tartó tározó,

ab) árvízcsúcs-csökkentő tározó: vízfolyáson vagy vízfolyás mentén kiépített, az árhullámok csúcs-vízhozamainak és vízállásainak mérséklését szolgáló olyan

[70] 178/2010. (V. 13.) Korm. rendelet, 1. § (2) bek. d) pont.

[71] Kat. tv., 3. §, 19. pont.

[72] 2011. évi CLXVIII. törvény a mezőgazdasági termelést érintő időjárás és más természeti kockázatok kezeléséről, 2. § 21. pont.

[73] Szlávik, 2001, 44.

[74] 2. „Árvíz kockázat”: az árvízi esemény valószínűségének és az árvízi eseményhez társuló, az emberi egészségre, a környezetre, a kulturális örökségre és a gazdasági tevékenységre gyakorolt lehetséges káros következményeknek az együttese [AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2007/60/EK IRÁNYELVE (2007. október 23.) az árvíz kockázatok értékeléséről és kezeléséről, Preambulum 2. cikk, 2. pont].

állandóan vagy időszakosan vizet tartó tározó, amelynél a maximális tározási térfogat legalább 50%-a árvízvisszatartásra szabadon áll,

ac) szükségtározó: vízfolyások mentén, árhullámok részleges visszatartására kijelölt, ideiglenes vízvisszatartást szolgáló, be- és kivezetési helyekkel ellátott terület, valamint a

ad) véstározó: vízfolyások mentén, az árhullámok részleges visszatartására és a nagyobb károk megelőzésére költségmegtérítéssel – rendkívüli védekezési készség vagy veszélyhelyzet esetén – igénybe vehető terület, illetve a

b) belvíztározók: a belvíz összegyűjtésére szolgáló természetes határokkal, illetve töltésekkel körülvett területek.^[75]

A fenti vízterületek többfunkciósá alakításával a legtöbb esetben növelni lehetne a társadalmi hasznot, ha egyidejűleg gazdasági (pl. pontytenyésztési), illetve ökológiai^[76] célt is szolgálnának, miközben az öntözött kultúrák területi kiterjedését is gyarapíthatnák, amelyre egyre nagyobb szükség lesz a jövőben várhatóan egyre szárazabb tavaszokra, nyarakra tekintettel.

Végül említést érdemel, hogy a vizek többletének problémaköre azzal a várhatóan igen nagy volumenű lehetőséggel még bővíthet, hogy a krioszféra globális felmelegedésnek köszönhető térszűkítése százmilliók otthonának víz alá kerülésével fenyeget. (Amennyiben csak a grönlandi jégtakaró teljesen és visszafordíthatatlanul elolvadna, úgy az mintegy 7 méterrel emelné meg a világóceán szintjét.) A Föld lakosságának ötöde él part menti településeken, akik életére már kisebb mértékű tengerszint emelkedés is katasztrofális hatással lehet.^[77]

VII. EGYES SPECIÁLIS VÍZJOGI FÖLDHASZNÁLATI ZÓNÁK

A vízgazdálkodási tevékenységek (éppúgy, mint általában minden környezet-használat) hatékonyságát döntően az szabja meg, hogy a területhasználatok, a gazdasági fejlődés milyen mértékben vannak összhangban a táj természeti folyamataival.^[78] Az új évezredben feltűnően sokasodó árvizek okai között éppen ezért szerepel az önhiba is (a klímaváltozás okozásán túl). A nem megfelelő területhasználat sokhelyütt növeli a károkat, nehezíti a kármentesítést. Ebből a szempontból kiemelt, sajátos földhasználati zónának számít a *nagyvízi meder*, amely az a vízfolyást vagy állóvizet magában foglaló terület, amelyet az árvíz levonulása

[75] 1. számú melléklet az 1995. évi LVII. törvényhez, Fogalom meghatározások, 34. pont

[76] A vízi élővilág speciális tulajdonsága a gyors terjedés, új élőhelyek megszállása. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy pl. számos halfaj ezekben a tározókban kedvezőbb életfeltételeket talál, mint magában a folyóvízben. (Szlávik, 2001, 33.) Ugyanakkor gyakran épp a természetvédők ellenérzéseivel találkozik a víztározás, miközben másik oldalról hasznot hoz a mezőgazdaságnak, mivel a tározással megőrizhető, sőt növelhető az adott térség agroökológiai potenciálja, eltartó képessége. A fenntarthatósági kritériumoknak megfelelő megoldásokkal a természet károsodása elkerülhető. (Vahava-jelentés, 28. o.)

[77] Kovács, 2011, 102–103.

[78] Szlávik, 2001, 31.

során a víz rendszeresen elborít, és amelyet a mértékadó árvízszint vagy az eddig előfordult legnagyobb árvízszint közül a magasabb jelöl ki.^[79] A mértékadó árvíz^[80] – a jelenleg érvényes előírások szerint – azt a deklarált árvízszintet és tartósságot (együttesen: árvízi terhelést) jelenti, amellyel szemben az adott társadalomban biztonságos védelmet nyújtanak a mentesített területen élők számára, s amelyek elviselésére az árvízvédelmi műveket méretezni kell.^[81] Az árterek, nagyvízi medrek beépítése, erdősítése korábban alapvető hiba volt, erre szükségszerűen reagált a jog is. Ma már minden földhasználó tisztában van vele és elfogadja, hogy a nagyvízi meder *elsődleges rendeltetése* a mederből kilépő árvíz és a jég levezetése, és a folyó nagyvízi medrét, továbbá a töltésnek az árvízről mentesített oldalán lévő azon területet, amelyen fakadó, illetve szivárgó víz jelentkezhet, csak az árvízvédelmi előírásoknak megfelelően szabad kezelni, használni és hasznosítani. A nagyvízi mederben építményt elhelyezni az érintett folyószakasz mederkezelőjének hozzájárulásával lehet.^[82] A nagyvízi mederben fekvő ingatlan tulajdonosa, illetve használója a nagyvízi mederben mezőgazdasági művelést,^[83] erdőgazdálkodást vagy más tevékenységet kizárólag saját felelősségére, az árvizek levezetésének akadályozása nélkül, a környezet- és természetvédelmi, valamint a kulturális örökségvédelmi előírások megtartásával folytathat. A nagyvízi mederben a termőföld védelméről szóló törvény szerinti, a termőföld más célú hasznosítását, valamint a föld művelési ágának megváltoztatását végrehajtani kizárólag az érintett folyószakasz mederkezelőjének^[84] előzetes hozzájárulásával lehet,^[85] árvízvédelmi érdekekre tekintettel. A nagyvízi mederre tehát „joggal”, a jog által is elismerten tarthat igényt a víz, az itt realizálódó gazdasági károkat el kell tűrni. Ugyanakkor figyelmeztető tény, hogy a mértékadó árvizek szintje^[86]

[79] 1. számú melléklet az 1995. évi LVII. törvényhez, Fogalom meghatározások, 12. a) pont. A nagyvízi meder azon része, amely az árvíz és a jég elvezetésében részt vesz, az ún. árvízi lefolyási sáv, mely lehet elsődleges, másodlagos és átmeneti lefolyási sáv (lásd ugyanott, 43. pont).

[80] Az árvízvédekezés készülségi fokozatainak elrendelésére mértékadó vízállásokat, (továbbá az árvízvédelmi védvonalak és a belvízrendszerek védelmi szakaszait) az árvíz- és a belvízvédekezésről szóló 10/1997. (VII. 17.) KHVM rendelet 1. és a 2. számú melléklete tartalmazza. 10/1997. (VII. 17.) KHVM rendelet, 2. § (3) bek.

[81] Szlávik, 2001, 20.

[82] A parti sávban és védősávban, valamint a rendszeresen víz alá kerülő területeken szintén szükséges a meder tulajdonosának, illetve kezelőjének hozzájárulása építmény elhelyezéséhez.

[83] Az agrárgazdasági prognózisok szerint a kedvezőtlen agroökológiai adottságú régiókban fennmaradó mezőgazdaság a hagyományokra épülő, a környezetvédelmet előtérbe helyező extenzív gazdálkodást fogja választani. Ilyen környezetben a termeléscentrikus helyett a tájcentrikus vízgazdálkodást kell megvalósítani. (Szlávik, 2001, 34.)

[84] A *folyószakasz mederkezelője* a területi vízügyi igazgatási szerv.

[85] 1995. évi LVII. törvény, 24. §. A nagyvízi mederben a termőföld más célú hasznosításához, illetve a művelési ág megváltoztatásához a mederkezelő nem járulhat hozzá, ha az az árvíz és jég levonulását akadályozza vagy kedvezőtlenül befolyásolja.

[86] Az árvízvédekezés készülségi fokozatainak elrendelésére mértékadó vízállásokat, (továbbá az árvízvédelmi védvonalak és a belvízrendszerek védelmi szakaszait) az árvíz- és a belvízvédekezésről szóló 10/1997. (VII. 17.) KHVM rendelet 1. és a 2. számú melléklete tartalmazza. (10/1997. (VII. 17.) KHVM rendelet, 2. § (3) bek.)

alatt fekszik az ország területének csaknem egynegyede, ahol 700 településen 2,5 millió ember él. Itt helyezkedik el a megművelt földek egyharmada, a vasutak 32%-a, a közutak 15%-a és itt termelik a GDP 30%-át. Az árvízi elöntésnek kitétt területeken kockázatosabb vagyoneérték több mint 5000 Mrd Ft,^[87] amely a mérleg serpenyőjét a preventív megoldásokba való nagyvonalúbb, természetesen így is áldozatos^[88] befektetések választása felé nyomja.

A *hullámterek*, azaz a folyók, vízfolyások partvonala és az árvédelmi fővédvonal közötti területek hasonló sajátosságokkal bíró földhasználati övezetek.^[89] Környezetileg igen érzékenyek, a szántóföldi művelés jelenlegi módja mégis alig tér el az általános gyakorlattól, holott a vegyszerek bemosódásának veszélye itt sokkal nagyobb. Többségük a valamikori ártéri rétek helyén alakult ki, így felszámolásuk, a művelési ág megváltoztatása során ezeknek az élőhely típusoknak a kialakítását kell segíteni. A fokozatos átminősítés egyik lehetséges útja a biogazdálkodás bevezetése. Ez a hasznosítási forma tekinthető az ártéri szántók fenntartható használatának.^[90]

A nemzetközi közjogban használt fogalomtól eltérően a vízjogban a *parti sáv* a vizek partvonala, valamint a közcélú vízi létesítmények mentén húzódó, 3–10 méter szélességig terjedő területsáv, amely a meder megközelítését, a kapcsolódó vízgazdálkodási szakfeladatok (pl. mérések, ellenőrzések, fenntartási munkák) ellátását szolgálja.

A védelmi funkcióval bíró vízjogi zónatípusok között kiemelt jelentőségű *védőterület* az üzemelő vagy tervezett vízkivételi műveket (berendezéseket) veszi körül, amelyet a vízkivétel (ivó-, ásvány- vagy gyógyvíz) – mennyiségi, minőségi – védelme érdekében a környezeténél fokozottabb biztonságban kell tartani. A védőterület általában körülveszi a vízkivételi műveket, de egyes esetekben azoktól elszakadva is megjelenhet, amely az előbbi cél elérése érdekében szükséges korlátozásokkal (tilalmakkal) hasznosítható.

Az árvízvédelmi töltés *védősávja* az elsőrendű árvízvédelmi töltés mindkét oldalán, annak lábvonalától számított, 10–10 méter szélességű területsáv. A *védősáv* általánosabb értelemben bármely – a víz tározását, kezelését, szállítását szolgáló – mű védelméhez szükséges meghatározott szélességű terület, amelyet a környezeténél fokozottabb biztonságban kell tartani, és az ennek érdekében szükséges korlátozásokkal (tilalmakkal) hasznosítható.

[87] Vahava-jelentés, 32. o.

[88] Am legalább csak anyagi és abból is kisebb áldozat, mint utólagos fellépés esetén.

[89] 3/2014. (III. 14.) Korm. Rendelet a nagyvízi meder, a parti sáv, a vízjárta és a fakadó vizek által veszélyeztetett területek használatáról, hasznosításáról, valamint a folyók esetében a nagyvízi mederkezelési terv készítésének rendjére és tartalmára vonatkozó szabályokról.

[90] Szlávik, 2001, 32.

Ugyan nem területi kategória, hanem háromdimenziós jogtárgy, mégis ide illeszthető a *védőidom fogalma*, amely azt a felszín alatti térrészt jelenti, amely az üzemelő vagy tervezett vízkivételi műveket (berendezéseket) körülveszi, és amelyet – a védőterülethez hasonlóan – a vízkivétel (ivó-, ásvány- vagy gyógyvíz) mennyiségi, minőségi védelme érdekében a környezeténél fokozottabb biztonságban kell tartani.^[91]

VIII. VÍZBÁZISVÉDELEM

Azt a követelményt, miszerint az ivóvízellátást, az ásvány- és gyógyvíz hasznosítást szolgáló vagy erre kijelölt vizeket a vízkivétel védőidomainak, védőterületének kijelölésével és fenntartásával fokozott védelemben és biztonságban kell tartani, a szaknyelv egy szóval *vízbázisvédelemnek* nevezi.^[92] Maga a *vízbázis* a vízkivételi művek által igénybe vett vagy arra kijelölt terület, illetőleg felszín alatti térrész és az onnan emberi fogyasztásra, illetve hasznosításra kitermelhető vízkészlet a meglévő vagy a tervezett vízbeszerző létesítményekkel együtt.^[93] A vízbázis lehet már *igénybe vett* (vízkészletét részben vagy teljes mértékben már igénybe veszik), illetve *lekötött*, azaz olyan igénybe még nem vett, ám elvi vízjogi engedéllyel már lekötött lehetséges vízbázis, amelyről már tudott, hogy a felszín alatti víz kitermelésére alkalmas víznyerő területet ki és milyen célra fogja igénybe venni.^[94]

[91] 123/1997. (VII. 18.) Korm. rendelet a vízbázisok, a távlati vízbázisok, valamint az ivóvízellátást szolgáló vízellétesítmények védelméről, 1. számú melléklet a 123/1997. (VII. 18.) Korm. rendelethez, Fogalommeghatározások.

[92] 1995. évi LVII. törvény a vízgazdálkodásról, 14. § (2) bek.

[93] 1. számú melléklet az 1995. évi LVII. törvényhez, Fogalommeghatározások, 20. pont.

[94] A vízbázis jellege szerint (, amely a víz minőségét, összetételét meghatározó tényező) lehet: *karsztvízbázis*: olyan vízbázis, melyben az igénybe vett, vagy arra előirányzott vízkészlet a karsztosodott kőzetek (mészkö, dolomit) pórusaiban, hasadékaiban, üregeiben helyezkedik el; lehet nyílt tükrű, amely a meteorológiai viszonyok közvetlen hatása alatt áll, vagy fedett,

partiszűrészű vízbázis: felszíni víz közelében lévő felszín alatti vízbázis, melyben a vízkivételi művek által termelt víz utánpótlódása 50%-ot meghaladó mértékben a felszíni vízből történő beszívárgásból származik,

rétegvízbázis: olyan vízbázis, melynek megcsapolt képződményei az első vízzáró, vagy féligáteresztő réteg alatti, vagy 50 méternél mélyebben települt törmelékes vízáadó kőzetek, illetve

talajvízbázis: olyan vízbázis, melyben az igénybe vett vagy arra előirányzott vízkészlet a törmelékes felszínközeli képződmények telített zónájában helyezkedik el, vagy az első vízzáró vagy féligáteresztő réteg mélységéig, vagy nem mélyebben, mint 50 m. (123/1997. (VII. 18.) Korm. rendelet a vízbázisok, a távlati vízbázisok, valamint az ivóvízellátást szolgáló vízellétesítmények védelméről, 1. számú melléklet a 123/1997. (VII. 18.) Korm. rendelethez, Fogalommeghatározások)

IX. A MÁSIK VÉGLLET: A VÍZSZŰKE, MINT KATASZTRÓFA

A hidrometeorológiai szélsőségek másik oldalához kapcsolódó vízhiány Magyarországon elsősorban természetvédelmi (ökológiai),^[95] agrárgazdasági és (pl. a Dunán) hajózási problémákat okoz, ám alakulhatnak ki a jövőben olyan helyzetek is, amikor éles kérdés lesz a vízigények kielégítési sorrendjének betartatása^[96] is. A felszín alatti vízkészletet az emberiség ugyanis nagyobb ütemben fogyasztja, mint ahogy az utánpótlás képződik.^[97]

Magyarországon régóta ismert és rettegett, de korábban epizódszerű jelenség volt a pusztító, akár országos aszály (pl. 1683, 1863, 1935,^[98] 1952 híres erről). Az utóbbi évtizedekben tapasztalható tendencia az aszályok,^[99] de ugyanígy az egyedi nagy csapadékhozamú események (felhőszakadások^[100]) *gyakoriságának*

[95] Az Európai Bíróság (Bizottság v. Németország C-98/03. ügyben meghozott) döntése értelmében nem lehet eleve kizárni, hogy az akár csak csekély mértékű vízhasználattal járó projektek is jelentős hatással bírhatnak a Natura 2000 területekre, ezért ezt esetről esetre szükséges mérlegelni. Az Élőhelyvédelmi Irányelv átültetése során a német jogalkotó a megfelelő vizsgálat lefolytatását azokban a vízhasználattal járó esetekben tette csupán kötelezővé, amelyekben az adott tevékenység vízjogi engedély köteles is volt egyben. A német kormány arra hivatkozott, hogy a csekély mértékű vízhasználattal járó tevékenység, amely nem engedélyköteles, nem lehet jelentős hatással a környező természeti területekre. A Bíróság ezt az érvelést nem fogadta el, és megállapította, hogy Németország nem megfelelően ültette át az Élőhelyvédelmi Irányelvet (SIIM VAHTRUS (szerk.): *Appropriate Assessment and Natura 2000 Areas - Short Guide to Rules and Case Law. Justice & Environment*, Brno. Elérhető: http://www.justiceandenvironment.org/fileadmin/user_upload/Publications/2016/AA_guide_eng_4_.pdf, 2016, 5. o.).

[96] A vízigények kielégítésének sorrendje:

- a) létfenntartási ivó és közegészségügyi, katasztrófa-elhárítási,
- b) gyógyászati, valamint a lakosság ellátását közvetlenül szolgáló termelő- és szolgáltató tevékenységgel járó,
- c) állattartási, haltenyésztési,
- d) természetvédelmi,
- e) gazdasági,
- f) egyéb (így például sport, rekreációs, üdülési, fürdési, idegenforgalmi célú) vízhasználat.

Ha a vízhasználat korlátozása szükségessé válik, a korlátozás sorrendje a (4) bekezdésben meghatározott kielégítési sorrend fordítottja. Az ásvány-, gyógy- és termálvizek felhasználásánál előnyben kell részesíteni a gyógyászati, illetve a gyógyüdülési használatot. (1995. évi LVII. törvény, 15. § (3)-(5) bekezdések)

[97] Bukovics, 2011, 113. Hasonló fenntarthatósági kérdés vetődik fel a talaj kapcsán is: a Föld valószínűleg képes ugyan ellátni a 2040-re várható kb. 9 milliárd embert, de csak az ökoszisztéma és a biodiverzitás feláldozásával, ráadásul úgy, hogy gyakorlatilag nem marad hely a biomassza termelés számára. (Lásd ugyanott.)

[98] Az 1935-ös aszály nyilvánvaló hatással volt a jogalkotóra is, lásd a 1937. évi XX. törvénycíkket, az első hazai öntözésügyi törvényt.

[99] *Aszály*: az a természeti esemény, amelynek során a kockázatviselés helyén az adott növény vegetációs időszakán belül harminc egymást követő napon belül a lehullott csapadék összes mennyisége a tíz millimétert nem éri el (2011. évi CLXVIII. törvény a mezőgazdasági termelést érintő időjárás és más természeti kockázatok kezeléséről, 2. § 1. pont).

[100] *Felhőszakadás*: azon időjárás jelenség, amelynek során a kockázatviselés helyén lehullott csapadék húsz perc alatt mért átlagos intenzitása elérte vagy meghaladta a 0,75 mm/perc értéket, vagy a lehullott csapadék mennyisége huszonnégy óra alatt elérte vagy meghaladta a negyvenöt mm-t (2011. évi CLXVIII. törvény a mezőgazdasági termelést érintő időjárás és más természeti kockázatok kezeléséről, 2. § 9. pont).

ugrásszerű megnövekedése,^[101] valamint – klímaváltozási modellek tanúsága szerint – az aszályal érintett területek nagysága is várhatóan megduplázódik a következő évtizedekben. Az aszály egy relatíve lassan kialakuló, térben és időben nehezen lehatárolható természeti katasztrófa, amelynek (emberi egészséget, vízi létesítmény állagot, védett fajpopulációt, vizes élőhelyet, faállományt stb.) károsító hatását^[102] sem könnyű felmérni. Az aszály okozta kihívásra válaszként az Országos Vízügyi Főigazgatóságon létrehoztak egy aszálymonitoring-csoportot, amely a tervek szerint az árvízi készültségi fokozatokhoz hasonlóan aszálykészültségi szinteket dolgoz majd ki. Az új uniós költségvetési időszakban pedig Magyarország jelentős összeget, 53 milliárd forintot fordíthat vízgazdálkodási feladatokra. Ezt a forrást új öntözőberendezések kiépítésére, a meglévők korszerűsítésére, talajjavításra és vízvisszatartásra különítették el a gazdák számára. Miközben az agrárium világviszonylatban messze a legnagyobb édesvíz-felhasználó (70 százalék a teljes fogyasztáson belül), Magyarországon a termelők csak százezer hektárt öntöznek,^[103] ami a mezőgazdasági területek mindössze egy-két százaléka.^[104] Hazánk tehát talán túl nagy önmérsékletet is tanúsít, de tekintsük ezt pozitívumnak, takarékos vízgazdálkodásnak. Az azonban egyre jelentősebb kérdésként fog felvetődni, hogy mekkora abszolút mennyiségű vízzel gazdálkodhatunk. Vízmegtartás szempontjából ugyanis meghatározó, hogy hazánk egy medencében fekszik és ebből az aspektusból nézve (is) tranzit-ország. Folyóink a környező hegységekben erednek, a vízfolyások 96 százaléka külföldről érkezik, ha engedik. Még elég sok jön, a felszíni bejövő víz nagy része ugyanakkor jelenleg anélkül folyik át az országon, hogy bármi hasznot hajtana.^[105]

Az aszály mellett és azzal összefüggésben a *felszín alatti vizek (el)fogyása* is kiemelt vízgazdálkodási probléma világszerte több helyütt. Különösen érzékeny problémát jelent a meg nem újuló felszín alatti vizek (ún. fosszilis aquiferek) használata a világ számos országában, amely olyan mértékű, hogy pl. a kínai Északi Nagyalföldön 2030-ra, az Egyesült Államokban pedig már 2025-re várható ezeknek az erőforrásoknak a teljes kimerülése.^[106]

[101] Mika, 2011, 112.

[102] A hatásokra tekintettel különböztethető meg a meteorológiai, hidrológiai, ökológiai, társadalmi, gazdasági, illetve a közelebbi vizsgálat tárgya, a mezőgazdasági aszály.

[103] A *mezőgazdasági vízszolgáltatás* spektruma a mező- és erdőgazdasági művelés alatt álló területek öntözésén túl a halastavak és egyéb mezőgazdasági vízhasználat vízellátását szolgáló, továbbá a mezőgazdasági vízszolgáltatási rendszerhez kapcsolódó, egyéb célú vízigények kielégítésére irányuló tevékenységeket fed le. (1. számú melléklet az 1995. évi LVII. törvényhez, Fogalom meghatározások, 41. pont)

[104] http://www.agroinform.com/kornyezetvedelem/letkerdes-a-vizhiany-kezelese-24142?utm_source=hirkereso&utm_medium=HIRpromo&utm_campaign=24142 (Letöltés ideje: 2015. szeptember 14.)

[105] Lásd ugyanott.

[106] Szabó, 2014, 250.

Magyarországon a felszín alatti vízkitermelés a 80-as években a jelenleginél több mint 50%-kal nagyobb volt. A kitermelés csökkenésének oka általában a víz árának növekedésében keresendő, ami a vízhasználókat általában takarékosagra ösztönzi,^[107] reálisan csökkentve a keresletet. A hazai – nálunk még be is tartható – önkorlátozó előírás szerint a felszín alatti vizet csak olyan mértékben szabad igénybe venni, hogy a vízkivétel és a vízutánpótlás egyensúlya minőségi károsodás nélkül megmaradjon, és teljesüljenek a külön jogszabály szerinti, a vizek jó állapotára vonatkozó célkitűzések elérését biztosító követelmények.^[108] Az ilyen vízkészletek visszatöltődésére a világ számos pontján már – népességnövekedés miatti „kényszerűségből”, és/vagy a környezettudatosság hiányából fakadóan – nincsenek tekintettel. A felszín alatti vízkészletet az emberiség sokkal nagyobb ütemben fogyasztja, mint ahogy az utánpótlás képződik. (Ezzel összefüggésben a Föld valószínűleg képes ugyan ellátni a 2040-re várható kb. 9 milliárd embert, de az ökoszisztéma és a biodiverzitás feláldozásával, ráadásul úgy, hogy gyakorlatilag nem marad hely a biomassza termelés számára.^[109]) Ennek, mint minden regenerációs képességet meghaladó környezethasználatnak, igénybevételnek, könnyen kiszámítható a következménye. *Lányi András* a migránskérdéssel kapcsolatban felhívja a figyelmet arra az összefüggésre is, hogy a klímaváltozás és a környezetszennyezés együttes hatására az egészséges ivóvíz tartósan elérhetlenné vált nagyjából az emberiség 15%-a számára. Ha egymásra helyezzük azoknak az országoknak a térképét, ahol a leggyorsabban süllyed a talajvíz szintje, a migránsokat kibocsátó országok térképével, döbbenetes egybeesést tapasztalunk. (Kína, amely hasonló ivóvíz-hiánnyal küzd, tömérdek energia felhasználásával képes jól-rosszul kezelni ezt a problémát.^[110])

A helyes *vízgazdálkodás* tehát a fenntartható, plasztikus magyar kifejezéssel „tartamos” gyakorlat, a vizek olyan hasznosítása (lenne, illetve lett volna – térsége válogatja), amely a jövőre nézve biztosítja a vizek hasznosítási lehetőségeinek megőrzését. A vízgazdálkodás normatív fogalma magába foglalja a vizek kártételei elleni védelmet és védekezést, azaz a vízkárelhárítást is. A *vízkészlet-gazdálkodás* épp ennyiben szűkebb fogalom, törvényi meghatározása szerint azoknak a tevékenységeknek az összessége, amelyeknek célja a vizek használatára irányuló igények kielégítése oly módon, hogy ennek következtében a vizek állapotában visszafordíthatatlan változás ne következék be és a vízkészlethez való hozzáférés lehetősége ne csökkenjen.^[111] Ebben az értelemben a világ egyes részein nincs se vízgazdálkodás, se vízkészlet-gazdálkodás, legalábbis elégtelen, és sajnos a szilárd tény (már kialakult vízhiány miatti válsághelyzet) szempontjából már

[107] Liebe, 2006, 11.

[108] 1995. évi LVII. törvény a vízgazdálkodásról, 15. § (1) bek.

[109] Bukovics, 2011, 113.

[110] Lányi 2015. http://mandiner.hu/nyomtatas/20150831_lanyi_andras_a_zurzavar_fele_migracio_es_mi_vii/fullsite (Letöltés ideje: 2015. szeptember 9.)

[111] 1. számú melléklet az 1995. évi LVII. törvényhez, Fogalom meghatározások, 22. és 29. pontok.

indifferens, hogy milyen okokból jutottak ide. „Szegény ember vízzel főz”, de azzal is csak addig tud, amíg van. Tudomásul kell venni: ahol már fogyóban van a víz, az gyakorlatilag katasztrófa sújtotta területnek számít, amelynek elvándorol a népessége. Ez az érintett lélekszámtól függetlenül szükségszerű, akkor is, ha mellbevágó módon akár százazrek, tíz- vagy százmilliók útra kelését jelenti. Ebből is látszik, hogy a károk nem csupán a mezőgazdasági területeket érintik, a nem művelt (pl. a védett természeti) területeken, valamint az emberi társadalomban^[112] is realizálódnak.

A jogi a beavatkozások lehetséges területeit „az Európai Unióban a vízhiány és az aszály jelentette kihívás kezeléséről” (COM (2007) 414 végleges) szülő közlemény^[113] mérte fel máig hatóan, amelyeket a vizet hatékonyan használó európai gazdaság kialakításához folyamatosan alakítani szükséges. Ide tartozik pl. a víz megfelelő árazása, maga a víz és a vízzel kapcsolatos pénzeszközök hatékonyabb elosztása, az aszálykockázat-kezelés javítása, kiegészítő vízellátási infrastruktúra létesítésének mérlegelése, víztakarékos technológiák és gyakorlatok támogatása, valamint az európai víztakarékos kultúra támogatása. A vízkészletek felhasználásának hatékonyabbá tételét célzó fellépések keretét az „Erőforrás-hatékony Európa – Az Európa 2020 stratégia” adja. A vízhiánnyal és az aszályokkal foglalkozó szakpolitika következő mérföldköve a 2012-es felülvizsgálat „Blueprint to Safeguard Europe’s Water” (röviden “Blueprint”), ami az európai vízkincs megőrzésére irányuló terv része, ugyancsak 2020-as időtávval, kapcsolódva az EU 2020 stratégiához.

X. A HARMADIK VÉDELMI IRÁNY: A VIZEK HŐMÉRSÉKLETE

A magyar környezetvédelmi törvény értelmében a víz védelme kiterjed a vizek *hőmérsékletére* is. Ez a – hévizekben gazdag országunkban áldásosnak, „jólétinek” tekinthető – problémakör több elemű: mennyiségi vízvédelmi, energiagazdálkodási, energiajogi és pl. természetvédelmi^[114] kérdéseket is felvet. Előbbiekre tekintettel a tisztán geotermikus energiahasznosítási célú termálvíz kivétel a jövőben nem engedhető meg visszatáplálás nélkül, a lehűlt hévizeket vissza kell juttatni a termálvízadó rétegbe.^[115] Az öfenntartó és fenntartható energiaellátás szempontjából ugyanakkor hatalmas lehetőségeket is rejtene a hazai földhő adottságok. Magyarországon a geotermikus gradiens – amely megmutatja,

[112] Hozzá kell tenni, hogy pl. a szíriai válság kialakulásának is fontos oka volt a csapadékhiány miatti terméskiesés.

[113] A szakzsargon „aszálystratégiának” nevezi.

[114] A felszíni vizek hővel, mint energia természetű hulladékkal való terhelését okozza pl. az atomerőművek hűtővizének élővizekbe vezetése, amely nyilvánvalóan több irányú hatással lehet az ökoszisztémára, a kompozicionális sokféleségre.

[115] Liebe, 2006, 23.

hogy egységnyi mélységközönként mennyit növekedik a hőmérséklet – átlagosan $5\text{ }^{\circ}\text{C}/100\text{ m}$, ami mintegy másfélszerese a világlátlagnak. Ennek oka az, hogy a Magyarország alatti földkéreg vékonyabb a 30–35 km-es világlátlagnál – mindössze 24–26 km vastag. A mért hőáram-értékek – vagyis a föld mélyéből egységnyi területen kilépő hőteljesítmény – nagyok (átlagosan $90\text{ mW}/\text{m}^2$), miközben az európai kontinens területén $60\text{ mW}/\text{m}^2$ az átlagérték. A geotermikus gradiensnek megfelelően 1 km mélységben $60\text{ }^{\circ}\text{C}$, 2 km mélységben pedig már $110\text{ }^{\circ}\text{C}$ a kőzetek és az azokban elhelyezkedő víz hőmérséklete.^[116]

A felszíni vízgazdálkodás hazai helyzetét befolyásoló hőmérsékleti kérdés az is, miszerint hazánkban egész évben melegedés tapasztalható, növelve nyaranta a hőhullámok gyakoriságát, ezzel a potenciális *evapotranspirációt*,^[117] illetve próbára téve a vízi élővilág alkalmazkodó képességét is.

XI. ÖSSZEGZÉS

A víz nemzetgazdasági, természetvédelmi és társadalmi jelentősére tekintettel a vízgazdálkodási ráfordításoknak nem lehet olyan magas összege, amely utóbb ne térülne meg bőségesen, és nincs az az aktivitás e kérdés kapcsán, amelyet ne hálálna meg az utókor. Az időben (éves eloszlás) és térben egyre inkább szélsőségesé váló csapadékhullás, az egyenlőtlen vízeloszlás a demográfiai helyzethez hasonlóan mindenképpen nemzeti létkérdéssé válik. A kettő össze is függ, hiszen az aszály sújtotta térségek sokszoros termékenységi rátájú embertömegei – el nem ítélt módon – „pálcás vízkeresőként”, illetve „közlekedőedényként” viselkednek.

A vízzel kapcsolatosan a jog funkciói közül a védelmi szerep hangsúlyos, ehhez képest a továbbiak másodlagosak, illetve ezen a funkcióján átszűrve jelennek meg.^[118] Kétirányú védelemről van szó: a víz elsősorban humán tevékenységgel szembeni (mennyiségi, minőségi és hőmérsékleti) védelméről, illetve épp fordítva, az ember vízzel szembeni védelméről (vizek kártételei elleni védelem és védekezés, katasztrófavédelem) és a vízhiánnyal szembeni védekezésről. A jövőben hazánkat érő kihívások közül a legnagyobbak közé tartozik ezen védelmi feladatok megfelelő megszervezése, különösen az éghajlatváltozás okán. Az alkalmazkodásra való felkészülést nem lehet túl korán kezdeni.

[116] Liebe, 2006, 20.

[117] Az a folyamat, amelynek során a víz adott növényállományból és a talajból pára formájában a légtérbe párolog.

[118] Lásd a (társadalom)szervező funkciót, amely pl. a vízigények kielégítési sorrendjének jogi meghatározottságában tükröződik, amely egyben a mennyiségi vízvédelem hatékony eszköze. A *vítarendező* funkció pedig pl. a - szintén elsődlegesen mennyiségi kérdésekben zajló - vízhasználati, -elosztási jogviták kapcsán jelenik meg [lásd pl. a spanyolországi Valencia területén illetékes Vega Valencia-i Vízelosztó Törvényszék („Tribunal de las Aguas de la Vega de Valencia”) működését az öntözési jogokkal összefüggésben].

Az aktivitás elsődleges ösztönzői, illetve első eredményei a közelmúlt jelentős hidrodipomáciai sikerei, miszerint a magyar államfő meghívást kapott az ENSZ Vízügyi Elnöki Testületébe, valamint az is, hogy 2013 után 2016-ban ismét víz-világtalálkozót rendeznek Magyarországon.

IRODALOM

- Bressers, Hans – Kuks, Stefan (2006): Water Basin Regimes in Europe and Institutional Conditions for their Sustainability. In: GROVER, VELMA I. (ed.): *Water, Global Common and Global Problems*. Science Publishers, Enfield, New Hampshire, 235–268.
- Bukoveczky György (2015): *Megelőző katasztrófavédelem*. Tárgytematika 2015–2016. Mechatronika és Gépszerkezettan Tanszék, www.sze.hu/neptun (NEPTUN.NET Egységes Tanulmányi Rendszer)
- Bukovics István (2011): Nemzeti éghajlat-változási stratégia. In: *A katasztrófavédelem aktuális kérdései: A „vörös iszap katasztrófa” és a „globális felmelegedés” konferenciák közös kötete*. HM Zrínyi Média Közhasznú Nonprofit Kft.
- Giordano, Mark – Koppen, Barbara van – Butterworth, John – Mapedza, Everisto (2007): Community-based Water Law and Water Resource Management. Reform in Developing Countries: Rationale, Contents and Key Messages. In: Giordano, Mark – Koppen, Barbara van – Butterworth, John (eds.) et al.: *Community-based water law and water resource management reform in developing countries*. CAB International, Reading, UK, 1–11.
- Gunn, Angus M. (2008): *Encyclopedia of disasters: EnvironmentalCatastrophes and Human Tragedies*. Greenwood Press Westport, Connecticut – London.
- Howarth, William (2008): ‘Water Pollution: Improving the Legal Controls’ in Retrospect. *Journal of Environmental Law*, 20 (1), 3–5.
- Jambrik Rozália (1999): Víz, vízminőség. A vízminőség biztosítása. In: Csébfalvi Károly – Jambrik Rozália – Kun-Szabó Tibor (szerk.) et al.: *A környezetvédelem minőségmenedzsmentje*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Jung, Carl Gustav (1998): *Gondolatok a természetről* (Ford.: S. Nyirő József). Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kádár Imre (1991): *Környezet- és természetvédelmi kutatások*. KTM – MTA Talajtani és Agrokémiiai Kutató Intézet, Budapest.
- Kovács László (2011): Az éghajlatváltozás hatásai a globális biztonságra. In: *A katasztrófavédelem aktuális kérdései: A „vörös iszap katasztrófa” és a „globális felmelegedés” konferenciák közös kötete*. HM Zrínyi Média Közhasznú Nonprofit Kft., Budapest.
- Kriska György (2003): *Az édesvizek és védelmük*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Kucserák Katalin (1996): A vízvédelem helye a magyar jogrendszerben. KUT 1667, 1116/K, In: *Környezetvédelmi, természetvédelmi, területfejlesztési és építésügyi tárcaszintű kutatások 1994-1995*. Budapest.
- Kurucz Mihály (2000): *A víz- és földvédelmi jog vázlata*. ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Budapest.
- Lányi András (2015): *Tíz pont a bevándorlókról – Vagy mi megyünk oda (segíteni), vagy ők jönnek ide (lakni)*. http://mandiner.hu/nyomtatas/20150831_lanyi_andras_a_zurzavar_fele_migracio_es_mi_vii/fullsite (Letöltés ideje: 2015. szeptember 9.)

- Liebe Pál (szerk.) (2006): *Felszín alatti vizeink II. Tájékoztató*. A Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium megbízásából összeállította a VITUKI-kht. vízgazdálkodási igazgatósága, Budapest.
- McGuire, Bill (2002): *Global Catastrophes: A VeryShortIntroduction*. Oxford University Press, New York.
- Mika János (2011): Globális klímaváltozás – hazai sajátosságok. In: *A katasztrófavédelem aktuális kérdései: A „vörös iszap katasztrófa” és a „globális felmelegedés” konferenciák közös kötete*. HM Zrínyi Média Közhasznú Nonprofit Kft., Budapest.
- Saint-Exupéry, Antoine de (1977): Az ember földje. In: Saint-Exupéry, Antoine de: *Éjszakai repülés*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Siim Vahtrus (szerk.) (2016): *Appropriate Assessment and Natura 2000 Areas – Short Guide to Rules and Case Law*. Justice & Environment, Brno. http://www.justiceandenvironment.org/fileadmin/user_upload/Publications/2016/AA_guide_eng_4_.pdf
- Szabó Marcel (2014): A vízbázisok alkotmányos védelmének új koncepciója. *Jogtudományi Közlöny* május, 248–253.
- Szilágyi János Ede (2013): *Vízjog (Aktuális kihívások a vizek jogi szabályozásában)*. Miskolci Egyetem, Miskolc.
- Szilágyi János Ede: Vízszolgáltatások – újratöltve. In: Gajdics Ágnes Gabriella – Szilágyi Szilvia (szerk.) (2015): *A magyar környezetvédelmi jog 20 éve: Összefoglaló az EMLA 2014. december 8-án tartott ünnepi közgyűléséről*. Konferencia helye, ideje: Magyarország, 2014.12.08. EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület, Budapest.
- Szlavik Lajos (2001): *A Tisza-völgy árvízvédelme és fejlesztése*. Földrajzi Konferencia, Szeged, 2001, <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Szlavik.pd> (letöltés ideje: 2015. szeptember 14.)
- Teknős László (2009): A globális klímaváltozás és a katasztrófavédelem kapcsolata, avagy a katasztrófavédelem reagálása az új kihívásokra. Magyarországon. *Hadmérnök*, IV. évfolyam 2. szám (június)
- Thain, Michael et al. (1990): *The New Penguin Dictionary of Biology*. Eighth edition, Penguin Books Ltd, London.
- Török Sándor (2011): *Vízellátás és szennyvízkezelés*, Digitális Tankönyvtár http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0019_Vizellatas_es_szennyvizkezeles/ch02.html (Letöltés: 2016. május 21.)
- Young, Michael E. (2002): Institutional development for sustainable groundwater management – an Arabian perspective. In: Davison, R. M. – Hiscock, K. M. – Rivett, M. O. (eds.): *Sustainable Groundwater Development*. Geological Society, London, (Special Publications No 193) London, 63–74.

Keresetjog és kereseti jog

I. BEVEZETÉS

Az írás címe talán szokatlannak tűnhet, aminek az az indoka, hogy a „keresetjog” és a „kereseti jog” fogalmak a jogirodalomban gyakran azonos jelentéstartalomban, többször felcserélve, egymás szinonimáiként jelennek meg. A két fogalom közös gyökere és kiindulópontja a *kereset* kifejezés. A kereset már a régi magyar jogirodalomban olvasható megfogalmazás szerint is a „törvénykezésben általában valakinek valamely követelése vagy panasza egy másik ellen, s azokkal egybekötött *igazságszolgáltatási kérelem* a bíróság előtt”.^[1] A jelen írás formabontó annyiban, amennyiben az általánostól és a megszokottól eltérő módon a vizsgálat tárgyát *a részből az egész felé haladva* és nem fordítva, *az egészből a rész felé haladva*, a keresetjog–kereseti jog kérdését a jogérvényesítés folyamatába és alkotmányos, alaptörvényi összefüggésbe igyekszik beilleszteni. A vizsgálat a kereset fogalmából (magánjogból) kiindulva a jogvédelmi igényen keresztül a bírósághoz fordulás jogáig (közjoghoz–alkotmányjoghoz–államjoghoz) kíván eljutni. „A *keresetjog súlypontja nézetem szerint a perben keresendő*.”^[2] Ez a megállapítás Plósz Sándortól, a keresettel kapcsolatos első jelentős és meghatározó tanulmány szerzőjétől származik. Az idézett definíció szemléletesen kifejezi, hogy a *keresetjog* fogalom hol, a jogterület mely részén helyezhető el. A kereset (actio) elnevezés kétarcúságát már a római jogban is felismerték. A római jogi regula szerint „a kereset nem más jog arra, hogy ami bennünket megillet, azt perrel érvényesítsük”. Az idézet alapján a kereset magát az igényérvényesítési formát (pert), és a perben érvényesíteni kívánt igényt (jogot) is tartalmazza. A magyar jogban már Plósz Sándor iránymutató, keresetjogra vonatkozó értekezése előtt megkülönböztették egymástól a keresetjogot és a kereseti jogot. A „keresetjog olyan személyes jog, melynél fogva valaki bizonyos ügyben az illető bíróságnál vagy törvényszék előtt valaki ellen valamely keresetet, vagyis pert indíthat. Különbözik ettől a *kereseti jog*.”^[3] A *kereseti jog* „azon jog, melyre támaszkodva valaki valamely bíróságnál keresetet indíthat.”^[4]

[1] Czuczor – Fogarasi, 1862, 3. kötet első füzet, 568.

[2] Plósz, 1876, 4.

[3] Czuczor – Fogarasi, 1862, 3. kötet első füzet, 568.

[4] Czuczor – Fogarasi, 1862, 3. kötet első füzet, 568.

Nizsalovszky Endre akadémiai székfoglalójában kifejtett álláspontja szerint „a mai jogi gondolkodás számára a *jog a prius, a keresetjog a posterius. A jog az ok, a kereset az okozat...* Ezzel szemben a római jogban az *actio a prius. Ez nem az, amit ma kereset, keresetjog alatt értünk, hanem önálló kifejezése a jognak, vagy még inkább jogigénynek.*”^[5] Sárffy Andor későbbi, perjogi monográfiájában megjelent megfogalmazása szerint „a keresettel érvényesített jogtól, amely majdnem mindig magánjog – röviden a kereseti jogtól – meg kell különböztetnünk a keresetjogot.”^[6] Sárffy Andor szerint a keresettel érvényesített jog, a kereseti jog, amely majdnem mindig magánjog, a keresetjog pedig a bírósággal szemben fennálló (közjog) jogvédelmi igénynek egyik faja.^[7] Rátonyi Tamás szerint a keresetjog kizárólag a keresetlevél elfogadásához és tárgyalásra kitévéséhez fűződő eljárásjogi kategória („kinek mennyiben van joga arra, hogy az állam igazságszolgáltatási szervét mozgásba hozza”). Szerinte „a kereseti jog problematikájának központi kérdése, hogy milyen rendező elv sorolja egyes kérdések vizsgálatát a per-előtti szakba, ezektől téve függővé a keresetjogot”.^[8] A két fogalmat lecsupaszítva a kereseti jog alapján a magánjog áll szemben a keresetjoggal összefüggésbe hozható közjoggal. A keresetlevél tartalmi kellékei között megtalálható az érvényesíteni kívánt jog (Pp. 121. § (1) bek. c. pont) meghatározása (kereseti jog), viszont a keresetlevél tartalmi elemeiből nem állapítható meg, de annak bíróságra történő benyújtása azt feltételezi, hogy a fél a jogvédelmet az államtól kéri (keresetjog). A szocialista eljárásjogban a kereseti jog „eljárási értelemben a félnek az a joga, hogy bírósághoz fordulhasson. Ez más megjelöléssel a keresetindítási jogot jelenti. Az anyagi jogi értelemben felfogott kereseti jog viszont annak követelésére irányuló jogosítvány, hogy a bíróság a fél által megjelölt keretek között adjon helyt a keresetnek és ehhez képest az állami kényszer igénybevételével rendezze a másik fél magatartását.”^[9] A keresetről való, abból kiinduló gondolkodás a Pp. célján, alapelvein és az Alaptörvény rendelkezésein keresztül a kérdéskör magánjogba és közjogba való beágyazottságát is igyekszik be-, illetve kimutatni. Ez azért is érdekes lehet, mert a keresetnek is vannak *magánjogi és közjogi elemei is*, de a jogérvényesítés folyamatát, illetve a bírósághoz fordulás jogát (*Access to Justice*) is átszövik magánjogi és a közjogi (alkotmányjogi) jellegzetességek, sajátosságok.

[5] Nizsalovszky, 1940, 3. Kiemelés tőlem – L. J. <http://nizsalovszky-endre.blogspot.hu/p/az-alanyi-maganjog-es-perjog.html>

[6] Sárffy, 1946, 181. Kiemelés tőlem – L. J.

[7] Sárffy, 1946, 181.

[8] Rátonyi, 1971, 5–26..

[9] Novák, 1966, 32.; idézi: Bacsó-Beck-Móra-Névai, 1959, 205.

II. A KERESÉT JELLEMZŐI – SZUBJEKTÍV MEGKÖZELÍTÉS

A kereset e fejezetben meghatározott jellegzetes tulajdonságai a szerző szubjektív (személyes) megközelítését tartalmazzák. A keresettel összefüggésben nem kerülnek szóba az egyetemi tankönyvekben előadottak szerint a kereset fajtái (marasztalási, megállapítási és jogalakítási kereset), a *kereset elemei* (a kereset alanya, a kereset tárgya és a kereset címzettje). A kereset jellemzői kapcsán a tanulmány nem tér ki a keresetjogi elméletek ismertetésére sem,^[10] csak annyiban, amennyiben az a téma szempontjából szükséges és indokolt. A „kereset” fogalom a korábbi gyakori és ismert osztályozás és csoportosítás nélkül, kizárólag a tanulmány által vizsgált kérdések keretei között jelenik meg.

A hatályos Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (Pp.) 121.§ (1) bekezdése szerint: „*a pert keresetlevéllel kell megindítani*”,^[11] de a keresetindítás nem szükségszerűen csak ilyen, illetve ebben a formában történhet. A keresetindítás másik formája, ha a fél a bíróságon, félfogadási napon megjelenik, és a kérelmét jegyzőkönyvbe mondja (Pp. 94. § (1) bek.).^[12] A kereseti kérelmet és az érvényesíteni kívánt jogot, valamint az annak alapjául szolgáló tényeket nem a „keresetlevél”, hanem a bíróság által ügyfélfogadási (közkeletű elnevezés szerint „panasz”) napon felvett „jegyzőkönyv” tartalmazza. Magyary Géza szerint „a keresetlevél, az idéző kérelem felperes kérelme aziránt, hogy *a bíróság a feleket egy bizonyos határnapra a per felvétele céljából idézze meg*.”^[13] A bíróság által felvett és a kérelmező nyilatkozatát tartalmazó jegyzőkönyv ilyen szempontból teljesen egyenértékű az eljárást a jegyzőkönyvvel azonos módon megindító keresetlevéllel. A megfogalmazás, mely szerint a pert keresetlevéllel kell megindítani annyiban pontatlan, hogy ekkor ténylegesen a keresetlevél benyújtása nem a pert, hanem az eljárást indítja meg. A pert a keresetlevél abban az esetben indítja meg, ha a keresetlevél alapján beállnak a perindítás joghatályai (Pp.128. §),^[14] ez esetben ténylegesen bekövetkezik a perindítás. A keresetlevél bíróságon való benyújtása az eljárást indítja meg, amely egyelőre ekkor még csak a felperes és a bíróság között van folyamatban. A keresetlevél bíróságon történő előterjesztése feltételes perindításnak tekinthető (attól a feltételtől

[10] A keresetjogi elméletek jogalkalmazásra gyakorolt hatására nézve: Király, 2012, 118–136.

[11] A Polgári perrendtartásról szóló törvény tervezete (2016. április 11.) 173. § (1) bekezdése szerint: „A pert a felperesnek az alperes ellen a keresetlevéllel kell megindítani” – http://www.kormany.hu/download/c/4c/a0000/20160411%20Pp%20el%C5%91terjeszt%C3%A9s_honlapra.pdf (letöltés dátuma: 2016. július 8.) A tervezetet a Kormány még nem tárgyalta meg, ezért nem tekinthető a Kormány álláspontjának. A T/11900. számú törvényjavaslat a polgári perrendtartásról 169. § (1) bekezdése ugyanezt a megfogalmazást tartalmazza (forrás: www.parlament.hu/irom/40/11900/11900.pdf 2016. november 26.) A tanulmány kéziratának lezárása időpontjában az Országgyűlés által már elfogadott, 2018. január 1-től hatályos Pp. normaszövege még nem volt hozzáférhető, annak megjelenésére még nem került sor, ezért a tanulmányban a hivatkozás az új Pp. törvénytervezetére és az új Pp. törvényjavaslatra történik.

[12] Az új Pp. tervezete és az új Pp. törvényjavaslat ezt a jogintézményt nem tartalmazza.

[13] Magyary, 1924, 346.

[14] Az új Pp. tervezet 183. § (1) bek., az új Pp. törvényjavaslat 180. § (1) bek.

függ, hogy az az ellenérdekű fél számára a bíróság által kézbesítésre kerül-e a per első tárgyalásra szóló idézéssel együtt).

A keresetlevél (*libellus vagy libellus actionalis*^[15]) része a kereset, pontosabban a kereset tárgya és a kereset tartalma (Pp. 121. § (1) bek. c., e. pont),^[16] vagyis az érvényesíteni kívánt jog, és az annak alapjául szolgáló tény(ek) és azok bizonyítékainak megjelölése, és a bíróság határozott döntésére irányuló kérelem előterjesztése. A jogirodalomban a keresetben érvényesíteni kívánt jog megjelölése a kereset tárgya, a bíróság döntésére irányuló határozott kérelem a *kereset tartalmának* tekinthető (Kengyel Miklós). A kereset alapját azok a *tények alkotják, amelyekből felperes a jogát származtatja*. A kereset alapját tevő tények összessége alkotja a kereseti tényállást.^[17] „A kereset elemeinek nézőpontjából a kereset alapja a tényállás.”^[18] A jogirodalomnak hosszú idő óta vitatott kérdése az, hogy a bírósági döntés meghozatalához a jogállításnak (Plósz Sándor), vagy a tényállításnak (Magyary Géza) van-e döntő jelentősége? Ennek a felvetésnek lehet része, hogy keresetlevélben az érvényesíteni kívánt jog alapjául szolgáló tényeket csak annyiban kell meghatározni, amennyiben az más jogtól való megkülönböztetéshez elegendő (kereset individualizálása), vagy a keresettel érvényesíteni kívánt jog (jogviszony) alapjául szolgáló összes tény megjelölése szükséges (kereset szubsztanciálása). A régi, 1911. évi Pp. a kereset individualizálása elvét követte, az igazság kiderítésére törekvő szocialista Pp. a kereset szubsztanciálása elvét alkalmazta, a hatályos Pp.-t érintő, rendszerváltás óta bekövetkezett módosítások már a kereset individualizálása irányába mutatnak. Az új Pp. a keresetlevéllel kapcsolatos követelményként határozza meg: 1.) ha a keresetlevéllel kapcsolatos követelmény az individualizációra korlátozódik, az alperes a kereset tisztázásáig nincs abban a helyzetben, hogy a keresetre nyilatkozzék; 2.) a kereset szubsztanciálása alapján viszont az alperes korábban kerülhet abba a helyzetbe, hogy a keresetre nyilatkozzék.^[19] A bíróságnak a kereseti kérelem és alperesi ellenkérelem keretei közötti alapos döntéséhez az annak alapjául szolgáló tények teljes körű feltárása és megállapítása szükséges. A jogirodalomban fellelhető álláspont szerint *a jogállítás és a tényállítás elválaszthatatlan egységet képez*, mert „a fél csak annak az alanyi jognak az érvényesítését kezdeményezheti eredményesen, amelyet az általa állított tények megalapoznak”.^[20] *A hatályos Pp. nem határoz meg prioritást a jog és a tény között, a keresetlevélben mindkettőt meg kell határozni*. Az első hazai polgári törvénykezési eljárást szabályozó törvény szerint a felperes keresetében tartozott meghatározni a jogalapot és a tényeket, és köteles volt minden bizonyítékot mellékelni.^[21] Az első polgári perrendtartás szerint a felperesnek

[15] Törvénytudományi Műszótár, 1843, 227.

[16] Az új Pp. tervezet 174. § (2) bek. a.-d., az új Pp. törvényjavaslat 170. § (2) bek. a., b.

[17] 2/2010. (VI.28.) PK vélemény 5. a. pontjához fűzött indokolás.

[18] Pákozdi, 2014, 342.

[19] Az új Polgári perrendtartás koncepciója, 2015, 46.

[20] Éless - Parlagi, 2014, 356.

[21] A polgári törvénykezési rendtartás tárgyában született 1868. évi LIV. törvény 64. §.

a keresetlevélben elő kell adnia azt a jogot, melyet érvényesíteni akar, és a határozott kérelmet. A jog alakszerű megjelölése nem volt szükséges, hanem a jogállítást a kereset egész tartalmából kellett megállapítani. A keresetlevélben továbbá előadandók voltak azok a tényállítások, amelyekből felperes a keresetét származtatta, valamint azok bizonyítékai.^[22] Az új Polgári perrendtartás koncepciója szerint a felperesnek határozott kereseti kérelmet kell előterjesztenie, amelynek alkalmasnak kell lennie arra, hogy a bíróság az ügyet – az ismételten visszahozott osztott tárgyalási rendszer alapján – perfelvételi tárgyalásra kitűzze. A keresetlevélnek tartalmaznia kell a felperes *tényállításait, jogállításait*. A jogalkotó az új Pp. elképzelése szerint a járásbírósi bemeneti szinthez képest a törvényszéki bemeneti szinten a kötelező jogi képviselőre tekintettel, a keresetlevéllel szemben szigorúbb tartalmi követelményeket támaszt. A Kormány új Pp. koncepciója szerint a törvényszéken előterjesztett keresetlevélben mind a tényállásokat, mind a jogállításokat precízen kell megjelölni, nem elegendő, ha azokra a keresetlevél összességéből, illetve a bírói, illetve a másik fél általi elemző munka alapján lehet csak következtetni.^[23]

Kereset nélkül nincs per, de a kereset benyújtása nem jelenti minden esetben a perfüggőség beálltát az adott eljárás keretein belül (Pp. 129. §, Pp. 130. §).^[24] *Ha a bíróság a keresetlevél áttételéről rendelkezik*, a perfüggőség az adott bíróság előtt nem áll be, de azon bíróság előtt, amely bírósághoz a bíróság a keresetlevelet áttette, a bíróság az alperest a per első tárgyalására a keresetlevél megküldésével megidézheti, ha annak törvényi feltételei fennállnak. A keresetlevél áttétele nem jelenti, de nem is zárja ki a perindítás joghatályainak beálltát, ez attól függ, hogy azon bíróság előtt, ahová a keresetlevél áttétele megtörtént, sor kerül-e a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítására. A keresetlevél áttételéről rendelkező bírósági végzés elodázza a döntéshozatalt a keresetlevél tárgyalás kitűzésére való alkalmasságáról. A keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítása a perindítás létrejöttét – a keresetlevél alperes részére történő kézbesítését – megakadályozza.

A keresetjog absztrakt és konkrét jelentésben egyaránt megjelenhet. Plósz Sándor magánjogi és perjogi keresetjogot különböztetett meg, a perjogi keresetjog esetében – nézete szerint – még nincs szükségképpen magánjogi keresetjog, ezt nevezte absztrakt keresetjognak, az eljárásjogi keresetjogot pedig konkrét keresetjognak.^[25] Az absztrakt keresetjog esetén bárki keresetet nyújthat be a bíróságra anélkül, hogy mögötte valamely megsértett személyi vagy vagyoni magánjog állna. A konkrét keresetjog elmélete feltételezi, hogy a keresetindítás mögött valamilyen vélt vagy valós magánjogi jogsérelem áll fenn. Az absztrakt és konkrét

[22] A Polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. tc. 129. §.

[23] Az új Polgári perrendtartás koncepciója, 2015, 14–15. – új Pp. tervezete: 174. § (1) bek. b., c., az új Pp. törvényjavaslat 170. § (2) bek. b., c.

[24] Az új Pp. tervezete: 178. § – áttétel, 180. § – keresetlevél visszautasítása. Új Pp. törvényjavaslat 174. § – áttétel, 176. § – visszautasítás.

[25] Plósz, 1876, 50.

keresetjog-fogalomnál jelenik meg szemléletesen a „*lehetőség*” és a „*jogosultság*” kifejezések különbözősége. Az absztrakt keresetjog *lehetőség*, amely mindenkire megillet, a konkrét keresetjog viszont olyan *jogosultság*, amely csak azt illeti meg, akinek ténylegesen megsértett magánjoga vagy a kereset alapjául szolgáló valamely magánjogi jogviszonya fennáll. Az absztrakt keresetjog-elmélet képviselője, Plósz Sándor úgy fogalmazott, hogy „a keresettel peralapítást követelek, és pedig vagy joggal vagy jog nélkül, az előbbi esetben a peralapítást keresztülviszem, az utóbbi esetben nem”.^[26] A „*lehetőség*” és a „*jogosultság*” kapcsolata: a lehetőséget az eljárásjogi jogszabály (Pp.) biztosítja, a jogosultságot az anyagi jogi jogszabály (magánjog) alapozza meg. A „lehetőség” fogalomba beletartozhat (de nem feltétlenül tartozik minden esetben hozzá) a „jogosultság” kifejezés is, mert az minden – természetes és jogi – személyt egyaránt megillet a magánjogi jogviszony fennállása nélkül is, de a „jogosultsága” alapján, a mögöttes magánjogi jogviszonynál fogva a fél nem biztos, hogy él az eljárásjogi jogszabály adta „lehetőséggel”. A „lehetőség” pusztán elméletben létezik, a „jog” vagy „jogosultság” viszont ezzel szemben ténylegesen fennáll. Amire lehetőségem van, arra nincs feltétlenül jogosultságom is, amire viszont jogom (jogosultságom) van, arra nézve a lehetőségem is adott. A keresetindításra biztosított „lehetőség” ugyanakkor nem korlátlan, jogszabályi korlátja: a keresetlevelet – ha törvény eltérően nem rendelkezik – rendszerint csak a vitában érdekelt fél terjesztheti elő.^[27] A *hivatkozott konkrét, hatályos jogszabályi előírásban a lehetőség és a jogosultság összekapcsolódik*. A vitában való érdekelttség a fél részéről általában kifejezi a perbevit joghoz kapcsolódó magánjogi kapcsolatot. A mindenki számára adott keresetindítási „lehetőség” ezáltal szűkül le az érdekelt felet megillető „jogosultság”-ra. A keresetindítási „lehetőség” az absztrakt keresetjog, az olyan keresetindítás, amely mögött megsértett magánjogi jogviszony áll, a konkrét keresetjoghoz kapcsolódik. A régi magyar jogirodalom szerint a pusztán lehetőséggel, az absztrakt kereseti joggal szemben állt a konkrét kereseti jog, az igazi kereseti jog, amikor már *nemcsak az ítélet hozatalára való ok* („*Anwartschaft auf judicium*”), hanem a kedvező ítélet meghozatalára való jog is ténylegesen fennforog. Beszélhetünk kedvező ítélet meghozatalára vonatkozó igényről, és minthogy az ítéletet az állam hozza, az ilyen igény *jogvédelmi igény* (*Rechtsschutzanspruch*) az állammal szemben áll fenn, és mert az ítéletben éri el célját, ítéleti igény (*Urteilsanspruch*).^[28]

[26] Plósz, 1876, 30.

[27] Pp. 3. § (1) bek.

[28] Bíró, 1912.

A keresetlevél tartalmi elemei (Pp. 121. § (1) bekezdése)^[29] és a keresetlevél idézés kibocsátás nélküli elutasítása (Pp. 130. § (1) bekezdése)^[30] a hatályos Pp.-ben – elvben – egymásra épül.^[31] A keresetlevél bizonyos tartalmi elemeinek hiánya a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítását vonhatja maga után. A keresetlevél hiányosságai alapján az eljárást kezdeményező fél előtt ott a lehetőség, hogy a bíróság hiánypótlásra hívja őt fel (Pp. 130. § (1) bek. j.). Azon tényadatok alapján (joghatóság, hatáskör, illetékesség hiánya, a perbeli jogképesség hiánya, a bírói út hiánya, *res iudicata*, keresetindítási határidő elmulasztása, jogi képviselő által hiányosan előterjesztett keresetlevél), amelyek hiánypótlás nélkül is a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítását vonják maguk után, a keresetlevél „korrekciójára” már nincs lehetőség. A Pp. 121. § (1) bekezdésének a.-e. pontjai közül a c. pont első fele (az érvényesíteni kívánt jog előadása) tárgyánál fogva kifejezetten *magánjogi kötődésű*, az a., b., d., e. pontok és a c. pont második fordulata (bizonyítékok előadása) kétségtelenül *a polgári eljárás-jog szabályaihoz kapcsolódik*. Az eljárásjogi előírások (Pp. 121. § (1) bek. a., b., d., e.) nem teljesítésének jogkövetkezménye eljárásjogi „szankció” alkalmazása

[29] A pert keresetlevéllel kell megindítani; a keresetlevélben fel kell tüntetni:

- a.) az eljáró bíróságot;
 - b.) a feleknek, valamint a felek képviselőinek nevét, lakóhelyét és perbeli állását;
 - c.) az érvényesíteni kívánt jogot, az annak alapjátul szolgáló tényeknek és azok bizonyítékainak előadásával;
 - d.) azokat az adatokat, amelyekből a bíróság hatásköre és illetékessége megállapítható;
 - e.) a bíróság döntésére irányuló határozott kérelmet (kereseti kérelem);
- [30] A bíróság a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül [125. § (1) bek.] elutasítja, ha megállapítható, hogy
- a.) a perre a magyar bíróság joghatósága a törvény vagy nemzetközi egyezmény rendelkezése alapján kizárt;
 - b.) a felperes követelésének érvényesítése más bíróság vagy más hatóság hatáskörébe tartozik, vagy a perre más bíróság illetékes, de a 129. § rendelkezése a szükséges adatok hiányában nem alkalmazható;
 - c.) a pert más hatósági eljárásnak kell megelőznie;
 - d.) a felek között ugyanabból a ténybeli alapból származó ugyanazon jog iránt - akár ugyanazon bíróság, akár más bíróság előtt – a per már folyamatban van (128. §), vagy annak tárgyában már jogerős ítéletet hoztak (229. §);
 - e.) a félnek nincs perbeli jogképessége (48. §);
 - f.) a felperes követelése idő előtti, vagy – az elévülés esetét ide nem értve – bírói úton nem érvényesíthető ;

- g.) a pert nem a jogszabályban erre feljogosított személy indítja, vagy a per csak jogszabályban meghatározott személy ellen indítható, illetve meghatározott személyek perben állása kötelező, s a felperes e személyt ő (személyeket) – felhívás ellenére – nem vonta perbe;
- h.) külön jogszabály a keresetindításra határidőt állapít meg, ezt a felperes elmulasztja, és igazolási kérelmet sem ő terjeszt el, vagy azt a bíróság elutasítja;
- i.) a jogi képviselő által benyújtott keresetlevél nem tartalmazza a 121. § (1) bekezdésében ő foglaltakat, illetve ha a jogi képviselő nem csatolta a meghatalmazását, vagy nem fizették meg az eljárási illetéket;
- j.) a felperes a hiánypótlás végett (95. §) neki visszaadott keresetlevelet a kitézött határidő alatt nem adta be, vagy ő újabb hiányosan adta be, és emiatt a keresetlevél nem bírálható el.

[31] Az új Pp. tervezete: 174. § (2) bek. a.-e. – a keresetlevél érdemi része, 180. § – a keresetlevél visszautasítása. Új Pp. törvényjavaslat 170. § (2) bek. – a keresetlevél érdemi része, 176. § – a keresetlevél visszautasítása.

(Pp. 130. § (1) bek.). Az érvényesített jog helytelen megjelölése következménye lehet a hatályos Pp. 130. § (1) bek. d. pont szerinti ok alapján a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítása (Pp.128. § – a per folyamatban léte miatt, Pp. 229. § – az anyagi jogerő fennálltára figyelemmel). A keresetlevél elutasítása esetén a Pp. nem a 121. § (1) bek. a.-e. pontjaiban meghatározott okokra, hanem a jogszabály egyéb előírásaira utal vissza (Pp. 125. §, Pp. 129. §, Pp. 128. §, Pp. 229. §, Pp. 48. §, Pp. 124. § (2) bek., Pp. 95. §). A keresetjog és kereseti jog fogalompár keretei között gondolkodva a hatályos Pp. kereseti kérelemről rendelkezik, amely a bíróság döntésére irányuló határozott kérelmet jelöli. „Az érvényesíteni kívánt jog hiányos, helytelen, pontatlan megjelölése esetén a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítására – elvben – csak a hiánypótlásra kitűzött határidő alatti nem, vagy ismételten hiányos teljesítése miatt van mód és lehetőség, ha emiatt a keresetlevél nem bírálható el.” A bírói gyakorlat szerint a felek megfelelő perben állásának hiánya nem érdemi – ítéleti – igény elutasítási ok.^[32] A jogalkalmazás szerint ítélettel kell döntenie abban a kérdésben, hogy a megjelölt jogi érdek a keresetességi jogot megalapozza-e; jogi érdek hiánya miatt a per megszüntetésére nem kerülhet sor.^[33] A keresetességi jogot meg kell különböztetni a perindítási (kereseti) jogtól, az utóbbinak csak a perbeli jogképesség az előfeltétele, míg a keresetességi jog (perbeli legitimáció, igényérvényesítési jogosultság) ezzel szemben a fél és a per tárgya közötti anyagi jogi kapcsolatra vonatkozik.^[34] Annak eldöntése, hogy a felperest megilleti-e az általa érvényesíteni kívánt jog, az általa megjelölt tények, bizonyítékok elegendőek-e az anyagi jogi jogosultsága megállapításához, nem a keresetlevél eljárásjogi törvényben foglalt feltételei fennállásának vizsgálata körébe tartozik, hanem a kereseti kérelem érdemi elbírálása körébe tartozó kérdés.^[35] A bírói gyakorlat szerint „az olyan hiány, amely a perben hozandó érdemi döntésre lehet kihatással, nem a keresetlevél, hanem a keresetben érvényesített anyagi jog alapjául szolgáló bizonyíték hiánya, emiatt a keresetlevél idézés kibocsátása nélkül nem utasítható el.”^[36]

A kereset az állammal (bírósággal) szemben jogvédelmi kötelezettséget teremt: a bíróság köteles a keresetlevelet a bíróságra történt benyújtásától számított 30 napon belül megvizsgálni, azzal foglalkozni (Pp. 124. § (1) bek.).^[37] Farkas József megfogalmazása szerint a mai jogrendszer nem ismeri a jogvédelem megtagadását (*denegatio iustitiae*).^[38] A bíróság (állam) a benyújtott keresetlevelet, amely rendszerint kereseti kérelmet tartalmaz, nem hagyhatja figyelmen kívül. A kérelemre történő eljárás elvéből következően a keresetlevélnek a bíróságra

[32] BH 1992.587. – P. törv. I.20117/1992.sz.

[33] BH2004.421. – Legf. Bír. Gfv. VI. 31.599/2002.sz.

[34] BDT2005. 1145. – Fővárosi Ítéltábla 12. Gf. 40.153/2004/2.

[35] BDT2012.2647. – Fővárosi Ítéltábla 13.Gf. 40366/2010/2.

[36] EBH2001.545. – Legf.Bír.Gf. I.30.349/2000.sz.

[37] Az új Pp. törvénytervezete és az új Pp. törvényjavaslata nem állapít meg határidőt a bíróság számára a keresetlevél megvizsgálása tekintetében.

[38] Farkas, 1985, 559.

benyújtásával a fél részéről felmerülő jogvédelmi szükséglet, illetve jogvédelmi igény az állammal szemben már ki lett nyilvánítva. A biztosítási intézkedés, és a követelés végrehajtása mellett a keresetet tartalmazó keresetlevél az egyik formája az állammal szemben megfogalmazott jogvédelmi igénynek. Ha a keresetlevél a jogszabályi előírásoknak megfelel, annak megalapozottsága esetén természetesen is biztosítja a kérelmező számára a jogvédelmet. Abban az esetben viszont, ha a jog a felperest nem illeti meg, az állami igazságszolgáltató rendszer a felperes jogvédelmi igénye, illetve jogvédelmi szükséglete hiányát állapítja meg (a bíróság elutasítja felperes keresetét). A bíróság előtti keresetindítás az állammal szemben a felperes számára feltételes jogvédelmi kötelezettséget teremt, hiszen természetesen abban az esetben realizálódik, ha felperes keresetindítása eredményes. Az alperes aspektusa szerint viszont az alaptalan keresetnek a bíróság nem adhat szabad utat, tehát a jogvédelem, illetve jogvédelmi kötelezettség negatív értelemben is megvalósulhat: az alperes jogvédelme abban az esetben állapítható meg, ha a bíróság a megalapozatlan keresetet elutasítja. Bacsó Jenő szerint a „keresettel a felperes az állam ellen fennálló keresetjogát gyakorolja, amennyiben ilyen joga van; minden egyéb esetben a keresetindítás nem joggyakorlás, hanem visszaélés annak lehetőségével”.^[39] A jogvédelem megadásának feltétele tehát a./ az eljárásjogi feltételek megléte (Pp.121.§) és b./ az anyagi jogi feltételek (bizonyított megsértett alanyi magánjog) fennállása. Az állam ez irányú kötelezettsége az állam által gyakorolt igazságszolgáltatási funkció gyakorlásából fakad.

A keresetindítás hozza mozgásba a polgári ügyek vonatkozásában az állam igazságszolgáltatási funkciójának gyakorlását. A fent előadottakhoz visszakanyarodva a keresetindítás (keresetjog) gyakorlása először a kezdeményező fél (felperes) és az állam között, majd a perindítás joghatályainak beállása után a bíróság és az alperes között közjogi jogviszonyt hoz létre. A peres felek közötti magánjogi jogviszony (*tartalom*) a keresetindítás által „közjogiasodik”, a peres eljárásban a bíróság és a felperes, illetve a tárgyalási szakaszban az alperes között is közjogi jogviszony(ok) létrejöttét indukálja (forma). A bírósági szervezet, mint az alkotmányos berendezkedés, az állami szervezet-rendszer része, a jogvita eldöntésének, a perbeli jog és kötelezettség fennállása megállapításának letéteményese (igazságszolgáltatási funkció gyakorlása).

III. A KERESET, A PP. CÉLJA, A PP. ALAPELVEI ÉS A JOGÉRVÉNYESÍTÉS FOLYAMATA

A hatályos Pp. a keresetet is magába foglaló keresetlevél tartalmi kellékei mellett természetesen a Pp. célját és alapelveit is tartalmazza. A Pp. 1. §-a szerint: „Ennek a törvénynek az a célja, hogy a természetes személyek és más személyek vagyoni

[39] Bacsó, 1910, 139.

és személyi jogaival kapcsolatban felmerült jogviták bíróság előtti eljárásban való pártatlan eldöntését az e fejezetben meghatározott alapelvek érvényesítésével biztosítsa.”^[40]

A Pp. 2. § (1) bekezdése szerint „a bíróságnak az a feladata, hogy – összhangban az 1. §-ban foglaltakkal – a feleknek a jogviták elbírálásához, a perek tisztességes lefolytatásához és ésszerű időn belül történő befejezéséhez való jogát érvényesítse.”^[41] E jogszabályhely a Pp. alapelveként rögzíti a tisztességes eljárás lefolytatásához és a perek ésszerű időn belül való befejezésének jogát.^[42]

A Pp. 1. §-a általános jelleggel („jogvita eldöntésében”) határozza meg a törvény célját, a törvény 2. § (1) bekezdése már konkrétan – a bíróság feladatára fókuszálva – jelöli meg a jogszabály egyik alapelvét.

A Pp. 2. § (1) bekezdése szerint – egyszerűbb és lényegre törő megfogalmazásban – a bíróságnak az a feladata, hogy a felek jogviták elbírálásához való jogát érvényesítse. A bíróság feladata a jogszabályi előírás szerinti közreműködés a jogérvényesítésben, a felek jogviták elbírálásához való jogának érvényesítésében. A felperes által kezdeményezett jogérvényesítés folyamatában az első lépés a kereset benyújtása a bíróságra (keresetindítás). A hatályos Pp. egyik alelve a kérelemre történő eljárás elve, mely szerint „a bíróság a polgári ügyek körében felmerült jogvitát erre irányuló kérelem esetén bírálja el”.^[43] A keresetlelél bíróságra való benyújtása nélkül a fél szemszögéből nézve jogérvényesítés, a bíróság aspektusából szemlélve igazságszolgáltatás folyamata nem kezdődik el. A „törvény célja” fogalom (Pp. 1. §) – a törvény e fejezetében meghatározott alapelvek biztosításával történő jogérvényesítés – elvezet a konkrét keresetjog polgári eljárásjogi jogszabályi alapjához: ilyen kérelmet, ha a törvény eltérően nem rendelkezik, csak a vitában érdekelt fél terjeszthet elő.^[44] A vitában való érdekeltség fejezi ki az igényérvényesítő fél perbevitt joghoz fűződő kapcsolatát, amely mindig egy adott, meghatározott esetre vonatkozik (konkrét kereset, amely meghatározott jogra vonatkozik = konkrét keresetjog). A konkrét keresetjog kifejezi a keresetet előterjesztő fél keresetében érvényesíteni kívánt joghoz fűződő kapcsolatát, amely *azonos, illetve megegyezik a keres(h)et(őségi) joggal*. A keresethetőségi jog kifejezés magába foglalja a jogosultságot a perbeli igényérvényesítésre. A jogérvényesítés (igazságszolgáltatás) folyamata: a./ a fél kereseti kérelmének előterjesztése, amely megfelel a jogszabályi előírásoknak (Pp.121.§ (1) bek.); b./ a bíróságnak a törvény céljának megfelelő és a polgári eljárásjogi

[40] Az új Pp. tervezete: 1. § a törvény hatályát, a 2. §-7. § a törvény alapelveit rögzíti, a törvény célja fogalmat nem tartalmazza. Az új Pp. törvényjavaslat 1. §-a a törvény hatályát, a 2-6.§ a törvény alapelveit tartalmazza.

[41] Az új Pp. tervezete és az új Pp. törvényjavaslat a bíróság feladatait a polgári perben nem tartalmazza

[42] Az új Pp. tervezetében 12. § (a fegyverek egyenlősége), 4. § (a perkoncentráció elve). Az új Pp. törvényjavaslatban 3.§ a perkoncentráció elve, 4. § a felek eljárás-támogatási és igazmondási kötelezettsége.

[43] Pp. 3. § (1) bek. 2. mondat – az új Pp. tervezetében 9. § (1) bekezdése.

[44] Pp. 3. § (1) bek. 1. mondat – az új Pp. tervezetében 9. § (1) bekezdés második mondata.

alapelvek érvényesítésével ebben az eljárásban való közreműködése. A jogérvényesítéshez képest az igazságszolgáltatás annyiban tágabb, szélesebb körű kifejezés, hogy a polgári típusú ügyek mellett a büntető- és közigazgatási ügyek hatósági elbírálását is felöleli. Mindkét fogalomban felismerhető a bíróság szerepe: a fél a jogai érvényesítéséhez önmagában kevés, és az „igazságot” (a fél számára az „igazat”, az ő „igazságát”) a polgári (peres) eljárásban a közhatalmi hatósági jogkörrel felruházott bíróság tudja szolgáltatni. A „jogérvényesítés”-hez képest az „igazságszolgáltatás” a hivatalból kezdeményezett eljárásokra is kiterjed. A jogérvényesítés kifejezés a polgári ügyekben történő igazságszolgáltatással egyezik meg. A jogérvényesítés (igazságszolgáltatás) menete a fél és a bíróság kölcsönös és aktív együttműködése, közreműködése által valósul meg, amelyben a bíróságnak törekednie kell a törvény céljában és a törvény alapelveiben megfogalmazott előírások eljárása során való megvalósítására. A kereset, a Pp. célja, a Pp. alapelvei és a jogérvényesítés (igazságszolgáltatás) a fél és a bíróság aktivitása és közreműködése által teljes mértékben összekapcsolódik. A kereset(levél) megfelelő formában és törvényi előírások szerinti bíróságra történő benyújtása a fél kompetenciája, a Pp. céljának, alapelveinek alkalmazása a bíróság feladata, a két szereplő összműködése jelenti a jogérvényesítés (igazságszolgáltatás) folyamatát. Éless Tamás megállapítása szerint a bíróság a saját percelját (amely nem az anyagi igazság kiderítése), a jogrend védelmét az eljárási igazságosság biztosítása útján érheti el.^[45] A jogérvényesítés folyamatának elősegítése, előmozdítása érdekében a jogalkotó is előírást fogalmaz meg a jogalkalmazó számára. Ezt a jogszabályi előírást, törvényi kötelezettséget korábban Beck Salamon a jogérvényesítés megsegítése elvének nevezte, a hatályos Pp.-ben pedig a bírósághoz fordulás joga formájában jelenik meg.

IV. A KERESET, A BÍRÓSÁGHOZ FORDULÁS JOGA ÉS MAGYARORSZÁG ALAPTÖRVÉNYE

A kereset(levél) benyújtása a bírósághoz való fordulás jogának egyik megnyilvánulási formája. A bírósághoz fordulás első, bíróság előtti lépése a kereset(levél) bíróságra történő benyújtása. A keresetlevél benyújtása teljes mértékben önkéntes, a fél rendelkezési jogán alapul. A keresetindításhoz szükséges feltételeket a./ az Alaptörvény – az általános szintjén –, és b./ az ágazati törvények és annak meghatározott előírásai (pl. Polgári perrendtartás, a jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvény) – a konkrét megvalósulás szintjén – biztosítják és tartalmazzák.

[45] Éless, 2013, 614.

Magyarország Alaptörvénye XXV. cikke szerint „mindenkinek joga van ahhoz, hogy egyedül vagy másokkal együtt, írásban kérelemmel, panasszal vagy javaslattal forduljon bármely közhatalmat gyakorló szervhez”.

Magyarország Alaptörvénye XXVIII. cikk (1) bekezdése szerint „mindenkinek joga van ahhoz, hogy (...) valamely perben a jogait és kötelességeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el”.

A bírósághoz fordulás jogát és a tisztességes eljáráshoz való alkotmányos alapjogot is tartalmazza az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése. A bírósághoz fordulás joga az Alaptörvényben biztosított, minden állampolgárt megillető alkotmányos alapjog. Kengyel Miklós megfogalmazása szerint „a bírósághoz fordulás jogának a biztosítása a jogállamiság legfontosabb ismérvei közé tartozik. Legáltalánosabb értelemben azt jelenti, hogy a jogalanyok az államtól a jogvitáik eldöntését követelhetik”.^[46] A Pp. erre vonatkozó jogszabályi előírása szerint „a bíróság – jogszabályban előírt esetekben – kérelemre segítséget nyújt ahhoz, hogy a fél jogai, illetve törvényes érdekei védelmében bírósághoz fordulhasson”.^[47] Ennek teljesülése érdekében a bíróság „köteles a felet – ha nincs jogi képviselője – perbeli eljárási jogairól és kötelezettségeiről, valamint a pártfogó ügyvédi képviselőt engedélyezésének lehetőségéről a szükséges tájékoztatással ellátni”.^[48] A bírósághoz fordulás joga^[49] mindenkit megillet, de az anyagi lehetőségei korlátozottsága miatt az eljárási illeték lerovását nem tudja mindenki teljesíteni, és jogi képviselőt sem tud mindenki a perbeli képviselőre meghatalmazni. Ennek keretében a fél a polgári bíróság előtti eljárásban költségkedvezményt (személyes és tárgyi költségmentességet, illetve személyes és tárgyi illeték-feljegyzési jog kedvezményét) vehet(i) igénybe, és a bíróság tájékoztatja, hogy a kormányhivatalok Igazságügyi Szolgálatától – a törvényben meghatározott feltételek teljesülése esetén – ingyenes jogi segítségnyújtást kaphat, illetve pártfogó ügyvéd kirendelését kérheti. A fél bírósághoz forduláshoz való jogát mozdíthatja elő a családsegítő és gyermekjóléti szolgálat által rászorultsági alapon biztosított ingyenes jogsegélyszolgálat. A bírósághoz fordulás alkotmányos alapjoga (Magyarország Alaptörvénye XXV. cikk) a bírósághoz intézett „kérelem”, amelynek léte – bíróság döntésére irányuló határozott kereseti kérelem formájában – a keresetlevél esetében is alapelem (121. § (1) bek. e. pont). A bírósághoz fordulás joga Magyarország Alaptörvényében és a hatályos Pp.-ben kísértetiesen hasonló terminológiát alkalmaz: mindkét esetben „perbeli jogról és kötelezettségről” van szó.

[46] Kengyel, 1989, 137.

[47] Pp. 7. § (1) bekezdése – új Pp. tervezet 14. §. Az új Pp.törvényjavaslat 6.§-a bíróság közzehatási kötelezettsége.

[48] Pp. 7. § (2) bek. első mondat. A többször módosított, hatályos Pp. 7. § (1)-(2) bekezdését az 1999. évi CX. törvény 2. §-a állapította meg, 2000. január 1-jei hatállyal.

[49] A bírósághoz fordulás jogát több ENSZ-dokumentum rögzítette, így az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966), valamint az Európai Tanács égisze alatt megszületett Emberi Jogok Európai Egyezménye (1950).

A bírósághoz fordulás joga alaptörvényi meghatározásakor „valamely perben jogait és kötelezettségeit” jogszabályi formulában a per alapjául szolgáló anyagi (magánjogi) jogról és kötelezettségről rendelkezett az alkotmányozó, míg ezzel szemben a Pp.-ben a bíróság tájékoztatási kötelezettsége perbeli – a fél jogérvényesítését elősegítő, előmozdító – eljárási jogra és kötelezettségre vonatkozik. A bírósághoz fordulás (és a tisztességes eljárás) jogára vonatkozó, a per érdemi elbírálására vonatkozó alaptörvényi előírásnak („valamely perben jogait és kötelezettségeit”) a hatályos Pp. törvény céljára vonatkozó előírásában („jogvita... eldöntése”) köszön vissza. Farkas József a bírósághoz fordulás jogát azonosítja a keresetjog egyik fajtájával, a Plósz Sándor által konstruált ún. absztrakt keresetjoggal, amelyet a szocialista jogok, mint processzuális értelemben vett keresetjogot tárgyalnak, de elhatárolta azt a keresetjog másik fajtájától, a materiális keresetjegtől.^[50]

A bírósághoz fordulása jogának ebben a formában való jogszabályba iktatása illeszkedik a nemzetközi tendenciához is. Elég, ha arra gondolunk, hogy az Egyesült Királyságban 1999-ben fogadták el az *Access to Justice Act*-et. A bírósághoz fordulás joga, hasonlóan az *igazságszolgáltatási igény*hez, a keresetjog egyik modern változatának, kifejeződésének tekinthető.^[51] Kengyel Miklós polgári eljárásjogi egyetemi tankönyve szerint a feleknek az állammal szembeni igazságszolgáltatási tevékenység kifejtésére vonatkozó igénye a jogvédelem iránti kérelem benyújtásával keletkezik. Az igazságszolgáltatási igény nem lehetőség, hanem igazságszolgáltatási tevékenység kiváltására irányuló alanyi közjog, amely alkotmányos alapokon nyugszik.^[52] A jogvédelmi (kedvező ítéletre való) igény helyett – Kengyel Miklós nyomán – az újabb jogirodalomban az igazságszolgáltatási igény fogalma domborodik ki. Az igazságszolgáltatási igény (*Justizanspruch*) alapján a bíróság köteles a perben anyagi jogot alkalmazni, a jogvitát a felperes vagy az alperes javára eldönteni. A tankönyv szerint a bírósághoz fordulás joga elnevezéséből adódóan szűkebb az igazságszolgáltatási igénynél, mert az csak a bíróság által nyújtott jogvédelemre vonatkozik. A bírósághoz fordulás joga magába foglalja a keresetindításhoz való jogot és a bíróság érdemi döntésére vonatkozó igényt. A hivatkozott egyetemi tankönyv szerint a bírósághoz fordulás joga tartalma alapján egyfelől több mint az absztrakt keresetjog elméletben megfogalmazott keresetindítási lehetőség, másfelől kevesebb, mint a konkrét-keresetjog elméletben feltételezett jog a bíróság kedvező ítéletére.^[53] Az Alkotmánybíróság is foglalkozott több határozatában a bírósághoz fordulás jogával. A taláros testület szerint az állam kötelezettsége a polgári jogok és kötelezettségek bírói útjának biztosítása. A bírósághoz fordulás joga alapvető jog – az AB szerint – nemcsak a beadványok előterjesztésére szorítkozik, hanem a bírósági eljárásban a fél pozícióját biztosítja

[50] Farkas, 1985, 559.

[51] Kengyel, 2013, – http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_magyar_polgari_eljarasjog_/ch04.html 7.o. – a forrás letöltésének dátuma: 2015. november 25.

[52] Kengyel, 1989, 7.

[53] Kengyel, 1989, 7.

a személyeknek. A bírósághoz fordulás joga általános eszköze az állampolgárok (és más személyek) jogai és törvényes érdekei védelmének.^[54] A grémium a bírósághoz fordulás tekintetében a keresetindítási jog időbeli korlátozását azonban a jogbiztonság követelményének teljesülése miatt indokolhatónak tartotta. Az Alkotmánybíróság szerint az orvosláshoz hasonlóan a bírósághoz fordulás joga az Alkotmány által deklarált többi alapjoghoz nem abszolút jellegű jogosultság, hanem a „jogállamiság elemeként megjelenő jogbiztonság korlátai között juthat csak érvényre”.^[55] Az Alkotmánybíróság szerint megállapítható a bírósághoz fordulás jogának sérelme akkor is, ha a jogi szabályozás ugyan biztosít bírói utat, de valójában nincs tere bírói mérlegelésnek.^[56]

V. KÖVETKEZTETÉSEK

A bírósághoz fordulás joga jogosultság az állampolgár oldalán, és kötelezettség a bírósági szervezet részéről (az Alaptörvény Államra vonatkozó 25. cikk (1)–(2) bekezdései alapján). A keresetjog és a kereseti jog alapján a bírósághoz fordulás jogán keresztül az eddig elmondottak szerint látható, hogy a félnek mindez nemcsak lehetősége, hanem joga is. Az állam oldalán ugyanakkor a fél bírósághoz fordulása a kérelemmel való foglalkozási és ügyintézési kötelezettséget teremt. Magyarország Alaptörvénye Államra vonatkozó fejezete 25. cikk (1) bekezdése szerint „a bíróságok igazságszolgáltatási tevékenységet látnak el”. Magyarország Alaptörvénye 25. cikk (2) bekezdése szerint „a bíróság dönt (...) magánjogi jogvitában”. A bíróság alkotmányos alapokon nyugvó igazságszolgáltatási funkciója nem jelent döntési monopóliumot is egyben. Az igazságszolgáltatási feladatot ellátó közjegyzői szervezet is rendelkezik döntési jogosultsággal, önálló határozatot hozhat, amely végrehajtható (előzetes bizonyítás, fizetési meghagyás, közjegyzői okiratba foglalt határozat, amely alapján végrehajtás kezdeményezhető). A fizetési meghagyás kibocsátása esetén, ha a kötelezett nem él ellentmondással, a fizetési meghagyás jogerőre emelkedik.^[57] A bíróság kizárólagosan jogosult „ítélet” formájában döntést hozni, jogvitát elbírálni az igazságszolgáltatás tág

[54] 59/1993. (XI. 29.) AB határozat.

[55] 935/B/1997. AB határozat.

[56] 39/1997 (VII.1.) AB határozat.

[57] *A közjegyző több szempontból a hivatásos bíróhoz hasonló közjogi jogállással bír: a./ eljárása során csak a törvénynek van alávetve és nem utasítható (a közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény (Ktv.) 2. § (1) bek.), b./ közjegyző az ügyekben részrehajlás nélkül, hivatását személyesen köteles ellátni (Ktv. 2. § (2) bek., c./ a közjegyző nem járhat el abban az ügyben, amelyben, mint bíró a Pp. bíró kizárására vonatkozó szabályai szerint sem járhatna el (Ktv. 4. §), d./ a közjegyző végzése a jogorvoslat szempontjából a járásbíró végzésével azonos (Ktv. 5. § (2) bek.), e. a közjegyző tisztsége ellátásán kívül csak tudományos, művészi, irodalmi, oktató és műszaki alkotó munkát, továbbá sporttevékenységet végezhet keresőtevékenységként (Ktv. 7. § (1) bek.). A Ktv. 1. § (4) bekezdése szerint a közjegyző a jogszabály által meghatározott hatáskörében az állam igazságszolgáltató tevékenységének részeként jogszolgáltató hatósági tevékenységet végez.*

értelemben vett más szereplői (közjegyzői szervezet, ügyészség, rendőrség^[58]) ilyen kompetenciával, mindkét ellenérdekű félre kiterjedő döntési jogosultsággal nem rendelkeznek.

A kereset útján a polgári perben főszabály szerint érvényesül a bírósághoz fordulás joga, a polgári (peres) eljárásban az állam igazságszolgáltatási tevékenységét/igazságszolgáltatási funkciójának gyakorlását a keresetlevél bíróságra történő benyújtása váltja ki (kérelemre történő eljárás elve). A folyamat lépésről lépésre felépíthető: a./ a bírósághoz fordulás joga, melynek része b./ a kereset benyújtása (keresetjog-kereseti jog), amely c./ a fél számára jogérvényesítés, míg a bíróság igazságszolgáltatása keretében, polgári (peres) eljárásban folyik. A kereset bíróságra való előterjesztésekor a fél (kezdeményező) egyúttal a bírósághoz fordulás jogát is gyakorolja, amely az absztrakt (processzuális) és konkrét (magánjogi vagy materiális) keresetjogot is magában foglalhatja attól függően, hogy mögötte pusztán elméleti lehetőség, vagy tényleges jogosultság áll fenn. A kereset bíróságra való benyújtásakor az állam (címezett) a bíróság útján az alkotmányos alapokon álló igazságszolgáltatási funkcióját is ellátja.

A kereset hátterében a jogvédelem állammal szembeni érvényesítése áll, a jogvédelem folyamatát a keresetet előterjesztő fél oldaláról írja le. A jogvédelem fél általi érvényesítése (magánjog) a bíróság igazságszolgáltatási tevékenysége gyakorlását váltja ki (közjog). A fél részéről felmerülő jogvédelem iránti igény magánjogi, míg a bíróság szemszögéből megragadott igazságszolgáltatási vagy jogszolgáltatási kötelezettség közjogi (alkotmányjogi-államjogi) gyökerű. A jogérvényesítés kötelező bírósági útra való tartozását a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. V. törvény (Ptk.) 1:6. §-a is megerősíti: „az e törvényben biztosított jogok érvényesítése – ha törvény eltérően nem rendelkezik – bírói útra tartozik”. A jogérvényesítés folyamatában a bíróság döntési monopóliumát jogszabály állapítja meg. Az igazságszolgáltatás más szereplői előtt polgári jogi jogviszonyon alapuló jogok érvényesítése a hivatkozott jogszabályi előírás alapján nem lehetséges. A jogérvényesítés véghezviteléhez szükségesek azok az eljárási törvény által meghatározott és a bíróság előtti polgári peres eljárásban érvényesülő garanciális szabályok, amelyek más hatóság vagy állami szerv előtti eljárásban hiányoznak. A jogérvényesítés folyamata kétirányú, mindkét eljárásban részt vevő oldal a saját jogait, érdekeit igyekszik kifejezésre juttatni, a hatóság által elfogadtatni. Még egy olyan eljárás a polgári jogi jogviták körében, amely kétoldalú és garanciális eljárási szabályok által védett, a polgári peres eljáráson kívül nincs. A polgári peres

[58] Az ügyészség az igazságszolgáltatás közreműködőjeként érvényesíti az állam büntetőigényét a büntetés-végrehajtási törvényben meghatározott feltételek szerint (az ügyészségről szóló 2011. évi CLXIII. tv. 1. § (1) bek. első fordulat). A rendőrség az Alaptörvényben és e törvényben vagy más törvény felhatalmazása alapján *bűnmegelőzési, bűnüldözési, államigazgatási és rendészeti feladatokat lát el* (a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. tv. 1. § (2) bek.). Az Alaptörvény 25. cikk (1) bekezdése rögzíti, hogy a bíróságok igazságszolgáltatási tevékenységet látnak el, az ügyészség pedig *az igazságszolgáltatás közreműködőjeként*, mint közvádló az állam büntetőigényének kizárólagos képviselője (Alaptörvény 29. cikk).

eljárásban minden kereseti és viszontkereseti kérelem (ellenkérelem) jogérvényesítésre irányul. Az eljárásban való részvételre kényszerített alperes, az eljárás elszenvedője az érdemi védekezése által és útján szintén jogérvényesítésre törekszik. Az igazságszolgáltatás és a magánjogi jogviták bíróság által történő elbírálásának alkotmányos alapja mellett a fél (jogalany) aspektusából a hatályos Ptk. és a hatályos Pp. is tartalmaz jogszabályi előírást. A keresetet tartalmazó keresetlevél bíróságra történő benyújtásával a „jogérvényesítés” fogalom tehát a Ptk.-ban is megjelenik, a hatályos Pp. ezt kiegészíti annyiban, hogy a felet megillető jog érvényesítésében a bíróság segítséget nyújt, abban közreműködik. A peres fél részéről fennálló jogvédelmi igény háttérében magánjogi jogvita áll, míg a bíróságot terhelő igazságszolgáltatási tevékenység háttérében az állam igazságszolgáltatási feladatából következő közjogi (alkotmányjogi) – Alaptörvényen alapuló – kötelezettség állapítható meg.

IRODALOM

- *Az új Polgári perrendtartás koncepciója (2015).* – A Kormány 2015. január 14. napján megtartott ülésén elfogadott Koncepció.
- Bacsó Jenő (1910): *A jogvédelem előfeltételei a polgári perben.* Máramarossziget.
- Bacsó Ferenc- Beck Salamon – Móra Mihály – Névai László (1959): *Magyar polgári eljárásjog.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bíró Balázs (1912): Perjogi elméletek az 1911. évi I. t-cikkre tekintettel. In: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának Kiadványai* 3. füzet 1910/12. évi szakosztályi előadások. (szerk.: Bochkor Mihály) Kolozsvár. 74–92.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János (1862): *A magyar nyelv szótára.* 3. kötet első füzet. Pest.
- Éless Tamás (2013): Szerkezeti alapkérdések a polgári per kapcsán. *Magyar Jog* 10. szám, 613–616.
- Éless Tamás – Parlagi Mátyás (2014): Az érvényesített joghoz kötöttség. In: *Egy új polgári perrendtartás alapjai.* (szerk.: Németh János – Varga István). HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 355–361.
- Farkas József (1985): Az eljárásjog néhány alapvető elve és a polgári eljárásjog átfogó újraszabályozása. *Jogtudományi Közöny* 10. szám, 558–565.
- Kengyel Miklós (1989): A keresettől a bírósághoz fordulás jogáig. *Studio Iuridica* 118. Pécs. 137–149.
- Kengyel Miklós (2013): *Magyar polgári eljárásjog 2013.* – http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_magyar_polgari_eljarasjog_/ch04.html 7.o
- Király Lilla (2012): A keresetjog elméletek érvényesülése a gyakorlatban. *Jura* 2. szám, 118–136.
- Magyar Gyéza (1924): *Magyar Polgári Perjog.* Második, teljesen átdolgozott kiadás Budapest, Franklin.
- Nizsalovszky Endre (1940): *Az alanyi magánjog és a perjog.* Akadémiai székfoglaló 1940. február 10. <http://nizsalovszky-endre.blogspot.hu/p/az-alanyi-maganjog-es-perjog.html>
- Novák István (1966): *A kereset a polgári perben.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

- Pákozdi Zita (2014): A pertárgy fogalma jog-összehasonlító megközelítésben. In: *Egy új polgári perrendtartás alapjai* (szerk.: Németh János – Varga István). HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 328–354.
- Plósz Sándor (1876): A keresetjogról: két közlemény. In: *Magyar Igazságszolgáltatás V. kötet*, 1876. március és április havában kiadott III. és IV. füzet.
- Rátonyi Tamás (1971): A keresetjog meghatározásának kérdései. In: *Polgári eljárásjogi füzetek* 1. ELTE ÁJTK, 5–26.
- Sárffy Andor (1846): *Magyar polgári perjog*. Grill Károly Könyv-kiadóvállalata, Budapest.
- *Törvénytudományi Műszótár* (1843) Pest.
- http://www.kormany.hu/download/c/4c/a0000/20160411%20Pp%20el%C5%91terjeszt%C3%A9s_honlapra.pdf
- <http://www.parlament.hu/irom40/11900/11900.pdf>

●
Halál Velencében XXXIII.

Különleges helyzetek és a joguralom határai: a kivételes állapot az alkotmányos demokráciákban

Az alkotmányos demokráciák egyik visszatérő problémája a különleges helyzetek és azok hatékony kezelésének kérdése. A dilemma kiindulópontja, hogy valamennyi alkotmányos demokrácia sajátja a jog, a szabadság és a biztonság^[1] folyamatos összeütközése, békeidőben is. Ennek háttere, hogy az egyes emberek szeretnék jogaik gyakorlását a lehető legszélesebb spektrumban érvényesíteni, míg az állam egyéb feladatai megvalósulása érdekében sokszor kénytelen e jogok korlátozásának eszközához nyúlni. Témám szempontjából a fent említett kettősség azért releváns, mert különleges helyzetekben ezek az értékek még látványosabban ütköznek össze. Ez akkor válik jogilag releváns kérdéssé, amikor az egyes emberek tulajdonát kártalanítás nélkül elvonják, vagy valakit eljárási garanciák nélkül, határozatlan ideig tartanak fogva, cenzúrázzák a sajtót, statáriumot vezetnek be, sérülnek az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó jogok, kijárási tilalmat rendelnek el, ezáltal a mozgásszabadságunkat korlátozzák stb. Abban az esetben, amikor a társadalom nagy része fél, a különleges helyzetekre adott állami reakció, a kivételes állapoti jogkorlátozás könnyebben elfogadható. A kérdés ugyanakkor az, hogy a kivételes állapotot a joggal való kapcsolata, avagy a jog hiánya jellemzi?^[2]

A kivételes állapot – mint a különleges helyzet kezelésének összefoglaló neve – alkotmányos demokráciákban előforduló fenti problémájának lényegét rendkívül jól foglalta össze Nomi Claire Lazar erről szóló művében.^[3] Lazar szerint a legtöbb alkotmányos demokrácia alkotmányi vagy speciális törvényi felhatalmazással rendelkezik a társadalmi és állami rend megóvása, egyúttal pedig a különleges helyzet elhárítása érdekében. Azon alkotmányos demokráciák, amelyek ilyen jogkörökkel nem rendelkeznek, különleges helyzetben a fenti intézkedéseket rögtönzött módon alkalmazzák, de a speciális jogi szabályozás hiányában

[1] A biztonság fogalma alatt a fenyegetésekkel, veszélyekkel szembeni hatékony védelmet értem, amely magába foglalja az állambiztonság, nemzetbiztonság és közbiztonság fogalmát is. Erről részletesen lásd: Ádám, 2005, 33.

[2] Agamben, 2005, 65.

[3] Lazar, 2009, 1–18.

ezt a kezelési módot is kivételes állapotnak nevezhetjük. A kivételes állapothoz kapcsolódó intézkedések azonban úgy is felfoghatók, mint az alkotmányos demokrácia értékei elleni támadások. Az örök dilemma ezzel összefüggésben az, hogy az alkotmányos demokráciák garanciáinak szükségszerűen felmerülő korlátozása a kivételes állapot kapcsán nem eredményezi-e végső soron magának az alkotmányos demokráciának a végét. Azt követően, hogy az állam részben vagy akár egészben feladta az alkotmányos demokrácia értékeit, vajon egy esetleges reparáció elegendő-e ahhoz, hogy ismételten ugyanarról a rendszerről beszélhessünk?

A másik oldalon viszont úgyszintén nem kevésbé elhanyagolható érvek találhatók. A különleges helyzet jelentős anyagi veszteséget és emberi életet követelhet, amelynek megelőzése érdekében kivételes intézkedések megtétele válhat szükségessé. A kérdés így akként is felvethető, miként menthető meg az alkotmányos demokrácia kivételes állapotban? Erre a kérdésre a jogirodalom két eltérő álláspontot képvisel. Az egyik kiindulópontja szerint a jogi normák csak rendes helyzetekre értelmezhetők, egyszerűen azért, mert a rendes jogrend idején alkalmazható szabályok nem érvényesek kivételes állapotban. A kivételes hatalom birtokában eljárók így a hagyományos normák felett állnak, ugyanis a – rendes jog szempontjából – nem érvényes szabályokat nem is lehet megsérteni. Ez a megközelítés az elvi kiindulópontja azon modernkori elméleteknek, amelyek a kivételes állapot jogon kívüli jellegét hangsúlyozzák.^[4]

A másik irányzat hívei szerint viszont a jog uralmának a különleges helyzetekre adott állami reakció során is érvényesülnie kell, vagyis a kivételes állapot – akár csak a normál jogrend – a jog uralma alatt áll. Érveik alapja, hogy az a jog, amely megalkuszik, nem csak morálisan, hanem jogilag is kompromittálódik, vagyis amint a jog teret enged a kivételességnek, maga is elveszíti jog jellegét. A kivételes állapot jogon kívüli jellegét erősítő irányzatot pedig azon az alapon támadják, hogy ha a jog teret enged a jogon kívüliségnek, akkor egy jogi fekete lyukat (*legal black hole*) hozna létre, amely biztosítja az intézkedésre jogosult számára a jogi kötöttségektől mentes cselekvés lehetőségét, így végső soron hozzájárul az alkotmányos demokrácia leépítéséhez. Ennek megakadályozása érdekében az irányzat hívei a bíróságok kivételes állapoti jogvédő szerepét hangsúlyozzák.^[5] Jelen tanulmány célja, hogy a terjedelmi korlátokra is figyelemmel röviden bemutassa a különleges helyzetek kezelésének lehetséges megoldásait. Írásom végén bemu-

[4] A jogon kívüli intézkedések modelljének (*extra-legal measures model*) prominens képviselője Oren Gross, aki szerint különleges helyzetekben – amennyiben azok kezeléséhez feltétlenül indokolt – biztosítani kell az intézkedésre jogosult részére a „törvénytől való eltérés” („*depart from the rule*”) lehetőségét. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy ez az álláspont nem egyezik meg teljes mértékben Carl Schmitt szuverén koncepciójával – ahol a szuverén (intézkedésre jogosult) az alkotmányos szabályokat teljes mértékben figyelmen kívül hagyhatja –, hiszen a jogon kívüli intézkedések modelljének immanens eleme az intézkedések utólagos társadalmi jóváhagyása, avagy elutasítása (így az intézkedésre jogosult utólagos felelősségre vonása). Vö.: Gross, 2003, 1011, 1025.; Gross, 2005, 90–106.; Gross, 2008, 60–95.; Schmitt, 1922. A dolgozat során felhasználva és hivatkozva: Schmitt, 2005.

[5] Dyzenhaus, 2006, 7.; Dyzenhaus, 2005, 65–89.; Dyzenhaus, 2008, 33–59.

tatott modellek a bevezetőben ismertetett kettősségre kívánnak reflektálni. Vagyis arra, hogy a különleges helyzetekre adandó válaszok – melyeket az egyszerűség kedvéért kivételes állapotnak nevezek – során nem kizárólag a szabályozás alkotmányos megoldásai és a kivételes állapot jogi jellege a releváns kérdés, hanem az az igény, hogy a kivételes állapot ne válhasson az alkotmányos demokrácia lebontásának és a korlátlan politikai hatalom biztosításának eszközévé. Mielőtt erre a kérdésre rátérnék, igyekszem elvégezni a különleges helyzetek kategorizálását, valamint rámutatok mindezeknek a kivételes állapottal való kapcsolatára.

I. A KÜLÖNLEGES HELYZET

Az elmúlt években számtalan különleges helyzettel szembesültek az alkotmányos demokráciák, amely események újra és újra megerősítik a kivételes állapot vizsgálatának szükségességét. A váratlan, erőszakos cselekmények (pl.: a 2001. szeptember 11-i, a 2000-es évek elejének európai merényletei, vagy a 2015. novemberi párizsi, a 2016. március 22-i brüsszeli terrortámadások, a különböző határon belüli, vagy azokon átnyúló fegyveres konfliktusok), vagy elhúzódó válságok (pl.: gazdasági, természeti krízis, jelentős számú menekült érkezésének nem megfelelő kormányzati kezelése, vagy éppen egy fertőző vírus világvárvánnyá eszkalálódása) olyan különleges helyzetek, amelyek a rendes jog számára kihívást jelenthetnek. Kezelésük így sokszor a hagyományos alkotmányos eszközökkel nem, vagy csak jelentős késsedelemmel lehetséges.

A kivételes állapottal kapcsolatos alkotmányjogi kérdés alfája és ómegája tehát, hogy milyen helyzet tekinthető valójában különleges helyzetnek, valamint, hogy ki jogosult dönteni ilyenkor.^[6] A különleges helyzeteknek számtalan formája lehet, legáltalánosabb szinten megkülönböztethetjük az erőszakos jellegű krízishelyzetet (ebbe a kategóriába tartozik a háború, a nemzetközi fegyveres összeütközések, lázadások és a terrortámadások), a gazdasági és társadalmi krízist, valamint a természeti katasztrófákat.^[7] Az egyes kategóriák közötti határozott cezúra megvonása sok esetben nehézkes. Előfordulhat ugyanis, hogy egy gazdasági krízishelyzettel szembeni védekezés végül erőszakos krízishelyzetbe torkollik.^[8] Ezek a különleges helyzetek tipikusan az intézkedésre jogosult azonnali reakcióját igénylik. Az azonnali válasz igénye miatt az erőszakos jellegű különleges helyzetekhez a természeti katasztrófa, mint különleges helyzet áll a legközelebb. A gazdasági, egyéb társadalmi krízisek ugyanakkor tipikusan hosszabb válaszadási lehetőséget biztosítanak.^[9]

[6] Posner – Vermeule, 2007, 45.

[7] Gross, 2003. 1011, 1025.

[8] Ezeket a különleges helyzeteket – amelyek egy korábbi különleges helyzet következményei – hívja a szakirodalom második generációs különleges helyzeteknek. Vö.: Kouroutakis, 2016.

[9] Gross – Ni Aoláin, 2006, 5.

Chowdhury szerint a különleges helyzetnek olyan mértékben kell kivételesnek lennie, hogy az egyéb, a jog által rendelkezésre álló hagyományos intézkedési lehetőségek már alkalmatlanok annak kezelésére.^[10] Általánosságban három különleges helyzetet különböztet meg: a szélsőséges politikai krízist (például fegyveres konfliktus vagy zavargás), a vis maiort, illetve a különleges gazdasági körülményeket (gazdasági krízist).^[11] A különleges helyzet továbbá leírható akként is, mint a nemzet létét fenyegető olyan veszély, amely hatással van a társadalom egészére, illetőleg az állam teljes területét vagy annak egy meghatározott részét érinti. Az alábbiak közül pedig minimum egy elem veszélyeztetettségének kell fennállnia ahhoz, hogy különleges helyzetről beszélhessünk: a lakosság fizikai értelemben vett sértetlensége, az állam politikai függetlensége vagy területi épsége, valamint az állami intézményrendszer működése.^[12]

Az előbb bemutatott tipizálás mellett érdemes megemlíteni egy másikat is. Ez a megoldás is három különleges helyzeti kategóriát különböztet meg, az emberi ráhatás mértéke alapján. Ennek értelmében önálló csoportba sorolhatók egyrészt a közvetlen emberi ráhatás eredményeként bekövetkező különleges helyzetek, például egy terrorcselekmény. Másrészt azok, amelyeket bár emberi tevékenység eredményez, ugyanakkor maga a különleges helyzet már nem az emberi cselekvés közvetlen következménye, például gazdasági krízis, vagy ipari katasztrófa. Végül harmadrészt megkülönböztethetjük a kizárólag természeti jellegű eseményeket, így a természeti katasztrófákat.^[13]

Egyes elméletek szerint nem kívánatos és nem is lehetséges annak meghatározása, hogy pontosan mely különleges helyzetek hozhatnak létre kivételes állapotot. A kivételes állapot ugyanis egy meglehetősen összetett fogalom,^[14] hiszen valamilyen különleges helyzetet egyedileg kell mérlegelni, figyelembe véve az alkotmányos demokrácia fenntarthatóságával kapcsolatos aggályokat is.^[15] Végül, de nem utolsósorban hangsúlyozni kell, hogy a kivételes állapoti intézkedések tipikusan az alapvető jogokat sértik,^[16] ráadásul a helyzet nem megfelelő „kezelése” nem csak az alapvető jogok garanciáinak rendszerét, hanem a demokratikus intézményrendszer, az alkotmányos demokrácia hosszú távú fenntarthatóságát is veszélyezteti.

Összefoglalva az eddigieket: különleges helyzetnek tekinthetjük tehát azokat az emberi ráhatással bíró, vagy közvetlen emberi ráhatás nélküli eseményeket, amelyek potenciális veszélyt jelentenek az állam és a társadalom működésére, a lakosság egészére, vagy jelentős részére. Hatásukat tekintve az állam és a társadalom addigi normális működését jelentős mértékben befolyásolják. A védekezés érdekében pedig a hagyományos jogrend által nem biztosított jogkorlátozó

[10] Chowdhury, 1989, 26.

[11] Chowdhury, 1989, 15–16.

[12] Chowdhury, 1989, 27.

[13] Elster, 2004, 240.

[14] Lee, 1984, 4.

[15] Oraá, 1992, 31.

[16] Tushnet, 2003, 274.

intézkedések bevezetése is szükségessé válhat. A különleges helyzetek tehát olyan előre nem látható, az állam, a társadalom és a jogrend alapjait fenyegető helyzetek, amelyek időben korlátozottak, és egyrészt gyors intézkedést igényelnek, másrészt pedig mindezt rendkívül rövid idő alatt.^[17]

II. JOGKORLÁTOZÁS ÉS KÜLÖNLEGES HELYZETEK

Az alapvető jogok korlátozásának kiindulópontjaként a kantianus és a haszonelvű megközelítést fontos megemlíteni, mint a két rivális álláspontot. A kantianus szemlélet szerint léteznek olyan jogok, szabadságok amelyeket az állam semmilyen körülmények között sem sérthet. Képviselői racionális érvekkel próbálják igazolni az emberi jogok létét és érvényességét, egyúttal pedig azt, hogy ezeknek a jogoknak az elismerése nem a közhaszon függvénye.^[18]

Ezzel szemben az emberi jogok korlátozásának haszonelvű felfogása értelmében az egyén a közösségi célok eszközévé válhat.^[19] Az utilitarista jogfelfogás a konzekvencialista (következményelvű) szemléletmód körébe sorolható. Ez utóbbi megközelítés szerint az emberek számára biztosított jogok nem önmagukban bírnak értékkel, hanem valamely társadalmilag hasznos (kívánatos) cél elérése érdekében. Szerintük az egyetemes emberi jogok, mint természetes jogok léte tudományosan nem bizonyítható fikció.^[20] Vagyis az egyéni jogok elismerése attól függ, hogy az a társadalom többségének hasznára (közjó) válik-e.^[21] Bár a haszonelvű irányzat a kantianussal rivális, nem ismeri el, hogy vannak emberi jogok. Ezen szemlélet szerint egy személy jogainak korlátozása, még ha ez halállal is jár, kisebb probléma, mint az ezzel járó nagyobb haszon (pl.: lázadás kitörése és az ennek keretében bekövetkező tömeges halálesetek). A morális emberi jogi érvelés ugyanakkor nem fogadja el ezt a megközelítést.^[22]

Fontos hangsúlyozni, hogy kivételes állapotban is ismert a fenti dilemma, egyes nézetek szerint pedig ezek a jogkorlátozások elfogadhatók. A kivételes állapoti jogkorlátozást egy filozófia modellkísérlet, az ún. ketyegő bomba filozófiai modellproblémája illusztrálja, amely egyszerre mutatja be a különleges helyzet sürgős jellegét, az azonnali intézkedési kötelezettséget és a haszonelvű vagy éppen kantianus elveken nyugvó korlátozás igazolását. Az alapszituáció szerint egy időzített bomba nyilvános helyen való elhelyezésével alaposan gyanúsított személyt a rendőrség kihallgat. A szükségszerűséget, az azonnali intézkedési kötelezettséget, mint a különleges helyzetek egyik fontos jellemzőjét az időzített

[17] Vö. Zuckerman, 2006, 523.

[18] Takács, 1998, 235.

[19] Halmi - Tóth, 2003, 109–110.

[20] Halmi - Tóth, 2003, 42.

[21] Halmi - Tóth, 2003, 46.

[22] Halmi - Tóth, 2003, 110.

bomba testesíti meg, míg az intézkedésre jogosultat az eljáró rendőr. Az alapjogi kérdés az, hogy a gyanúsított személy megkínózható-e az információ megszerzése, a társadalom biztonsága érdekében, pusztán alapos gyanú alapján.^[23] A haszonelvű igazolás alapján ennek lehetősége biztosított, hiszen egyetlen személy jogainak korlátozásával számos ember élete menthető meg. A kantianus alapú igazolás ezt az érvelést elveti, ugyanis a haszonelvű megoldás nemcsak embertelen, hanem célját sem éri el. A kivételes állapoti jogkorlátozásnál is látható, hogy ez a két elmélet tekinthető kiindulópontnak.

A jogkorlátozási módokkal összefüggésben, általánosságban megkülönböztethetjük a jogkorlátozások formai és tartalmi követelményeit. A jogkorlátozás formai követelményei között találhatunk olyanokat, mint a szabályozási szint meghatározása, az alapjog-korlátozásra vonatkozó meghatározott eljárás követelménye. A formai kritériumok tehát azt határozzák meg, hogy egy adott alapvető jog korlátozásához milyen eljárási, formális követelményeknek kell megfelelni.^[24] Tekintettel arra, hogy a jogkorlátozás formai követelményei bár elengedhetetlenek, ugyanakkor nem jelentenek elégséges garanciát az alapvető jogok korlátozására, ezért nélkülözhetetlen az alapvető jogokat érintő jogszabályok tartalmi alkotmányossági vizsgálata, avagy a korlátozás tartalmi követelményeinek meghatározása. Ennek gyakorlati megvalósulása a különböző alapjogi jogkorlátozási tesztek, az intézményvédelmi jogkorlátozások, a korlátozás alkotmányos céljai, vagy éppen az általános és speciális klauzulák alkalmazása.^[25] Fontos hangsúlyozni, hogy az alapjogok korlátozásának megengedhetősége során a különböző bírói fórumok szerepe kulcsfontosságú. Igaz ez akkor is, ha ezekben a kérdésekben a jogviták eldöntésére a hagyományos megközelítéstől eltérő módszereket alkalmaznak.^[26]

A korlátozás legitim célja és a megfelelő korlátozási tesztek együtt képezhetik a korlátozás tartalmi követelményeit. A jogkorlátozás legitim célja elsődlegesen tehát valamely másik alapjog érvényesülése, védelme, vagy az alkotmányból következő államcélok, alkotmányos célok és értékek, valamint közérdekek. Témám szempontjából külön meg kell említeni a különleges helyzeteket, mint az alapjog-korlátozás egyik legitim célcsoportját. Egyetértek azzal a megközelítéssel, miszerint a különleges helyzetek egy speciális jogkorlátozást valósíthatnak meg, vagyis a jogkorlátozás speciális legitim céljai, amely egyes alkotmányos

[23] A „ketyegő bomba filozófiai modell problémája” eredendően egy olyan modellkísérlet, amelyet a kínzás jogszerűségével kapcsolatos etikai viták során használnak. Azokat pedig, akik a kínzás kivételes állapoti megengedhetősége mellett érvelnek konzekvencialistáknak nevezzük. Erről lásd részletesen: Posner – Vermeule, 2006, 671–676.; Derschowitz, 2002, 142–163.; Ackerman, 2006, 485. Magyar, nyelven megjelent: Ackerman, 2008, 131–147., Ginbal, 2008, 20–30. és 357–365., valamint a „legális” kínzás eseteiről: 165–267.

[24] Az alapjog-korlátozás formai követelményeiről a legtöbb szakirodalom ugyanazokat a követelményeket állapítja meg. Erről részletesen lásd többek között: Halmi – Tóth, 2003, 114–123.; Balogh, 2011, 51–58.; Chronowski – Drinóczi – Petrétei – Tilk – Zeller, 2010.

[25] Erről részletesen lásd: Halmi – Tóth, 2003, 123–125.

[26] Pozsár-Szentmiklósy, 2016, 11.

demokráciákban többet jelent, mint korlátozás, hiszen – meghatározott korlátozhatatlan jogok kivételével – a jogok időleges felfüggesztését is lehetővé teszi, az egyének számára pedig elzárja bizonyos alapjogok gyakorlását.^[27] Itt szükséges utalni arra, hogy az alapjog államhatalom általi felfüggesztése az alapjog legsúlyosabb korlátozásának minősül,^[28] vagyis a korlátozhatóság és a felfüggeszthe-tőség fokozati különbséget is jelöl.^[29] A különleges helyzetek tehát egy speciális alapjog-korlátozási legitím célt biztosítanak. A különleges helyzetekre történő hivatkozással való alapjog-korlátozás veszélye éppen abban áll, hogy ezeknek a helyzeteknek a meghatározása rendkívül nehéz, így sok esetben alapul szolgálhatnak – egyébként indokolatlan – rendkívüli jogkorlátozásokra. Ki kell emelni ugyanakkor, hogy kivételes állapotban a normális körülmények között el nem fogadható közhatalmi beavatkozásokat is indokolhat a közérdek. Például ilyenkor is mindenkinek biztosítani kell a bíró elé állításhoz való jogot, de a „lehető legrövidebb időn belül” kitévelt már a különleges helyzet sajátosságainak megfelelően kell értelmezni. Kivételes állapotban a különleges helyzetre tekintettel bevezetett személyiszabadság-korlátozások alkotmányosságának megítélése nem kizárólag a kivételes állapot fennállásától függ, hanem attól is, hogy a szabadságkorlátozás szükségesnek és arányosnak minősül-e az adott körülmények között.^[30]

III. A KIVÉTELES ÁLLAPOT MEGHATÁROZÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI: JOGON BELÜL VAGY AZON KÍVÜL?

Az eddigieket összefoglalva megállapítható, hogy a kivételes állapot tipikusan valamely különleges helyzetre adott válasz, egyúttal pedig olyan intézkedések összessége, amelyek rendes körülmények között nem lennének alkotmányosak. Ilyenkor tehát az állam olyan kihívással szembesül, amikor a fennmaradása érdekében bizonyos alapvető demokratikus működési elveinek részleges, vagy teljes feladását kell vállalnia. Az intézkedésre jogosult kivételes hatalommal való visszaélésének veszélye miatt a kivételes állapot mindazonáltal egy rendkívül veszélyes fegyver is lehet.^[31] Ezzel összefüggésben szükséges beszélni arról is, hogy különleges helyzetekben az intézkedésre jogosultnak (kötelezettnek) van egy megnyugtatósi funkciója: „nyugalom, a helyzet urai vagyunk”.^[32] Ebből pedig az következik, hogy az intézkedésre jogosultnak látványosan és hatékonyan, de egyúttal gyorsan kell intézkednie. Ráadásul a legtöbb esetben ez a megnyugtatósi funkció teremti meg a kapcsolatot a különleges helyzet és a kivételes állapot

[27] Chronowski - Drinóczi - Petrétei - Tilk - Zeller, 2010, 30-31.

[28] Ádám, 1994, 35.

[29] Gárdos-Orosz, 2009, 432.

[30] Tóth, 2009, 1957. Lásd még: Tóth, 2005, 9.

[31] Scheppele, 2004, 4. http://lsr.nellco.org/upenn_wps/55 (2012. szeptember 6-i letöltés).

[32] Ackerman, 2006, 44-45.

között. Ugyanis azt feltételezi, hogy a jog számára szükséges egy olyan megoldás, amely egyrészt biztosítja az azonnali intézkedések lehetőségét az államnak – ezáltal megnyugtatva a társadalom tagjait – másrészt pedig sikeresen „átmenti” az alkotmányosságot a különleges helyzet elmúltával. A probléma az, hogy világnk gyors változásait, a szabályozás nem mindig tudja azonnal követni, ráadásul a legtöbb esetben nem képes egyidejűleg a különleges helyzetek hatékony kezelésére és az intézkedésre jogosult visszaélési lehetőségeinek kizárására. Ha ugyanis a különleges helyzetben intézkedésre jogosult részére szinte korlátlan hatalmat biztosítunk, kevés kontrollfunkcióval, akkor csak rajta múlik, hogy visszaél-e a helyzettel annak érdekében, hogy hatalmát megerősítse. A könnyebb kormányozhatóság érdekében az intézkedésre jogosult a tényleges fenyegetettség elmúltával a különleges helyzet veszélyére hivatkozással tarthatja fenn a pánikot, ezáltal gyorsabb, hatékonyabb és nem utolsósorban a saját politikai érdekeit szolgáló intézkedéseket a hatalommegosztás korlátai nélkül teheti meg.^[33] A dilemma tehát az, hogy miként képes az alkotmányos demokrácia megőrizni identitását, ha a különleges helyzetre hivatkozással kockáztatja elveit és értékeit.

Az eddigiek alapján kérdés továbbá, hogy ha a kivételes állapot nem tekinthető egyértelműen a rendes jog részének, akkor lehetséges-e jogi aspektusból történő vizsgálata. A fenti kérdés a kivételes állapot problémakörének két aspektusát mutatja meg. Egyrészt arra keresi a választ, hogy a kivételes állapot hol helyezkedik el a jogrendszerrel való viszonyában, másrészt pedig arra, hogy a kivételes állapot kezelésére milyen megoldások, modellek képzelhetők el. Egyes szerzők akként vélekednek, hogy a különleges helyzet kezelhető alkotmányos keretek között, míg mások szerint a kivételes állapot a jogrendszer számára nem ismerhető fel.^[34] Előbbiek ezért fontosnak tartják az intézkedésre jogosult alkotmányos kontrollját, míg utóbbiak szerint a különleges helyzet kezelése érdekében az állam, a társadalom védelme megkívánja a széles körű hatalmat. A kivételes állapot lényegét leghatásosabban megfogalmazó kortárs szerzők abból indulnak ki, hogy az sem az alkotmányos rendszer részét képező, vagy azon túli, sem pedig az egész jogrenden kívüli jelenség, hanem egyfajta küszöb (*threshold*),^[35] vagy jogi fekete lyuk (*legal black hole*).^[36] Ez a meghatározás értelemszerűen arra keresi

[33] Vö. Ackerman, 2006, 59.

[34] A dolgozat ezen pontján csak utalnék az egyes megközelítési módokra, ugyanakkor a különböző elméleteket, szerzők szerinti megosztásban a következő fejezetben fejtem ki részletesen.

[35] Agamben, 2005.

[36] Vö. erről: Dyzenhaus, 2006. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy Dyzenhaus a jogi fekete lyuk metaforát nem saját elméleteként határozta meg, hanem ezzel kívánja leírni a Carl Schmitt által képviselt irányzat problémáját. Ebben a „fekete lyukban” az a veszélyes, hogy ha érvényesül is valamilyen rend, az semmi esetre sem tekinthető „jogrendnek”, vagyis a jogi kontrollszerep hiányában a kivételes állapot felőrli az alkotmányos értékeket. Éppen ezért elengedhetetlennek tartja a bírói kontrollfunkció fenntartását, amely feladat nem jelent mást, mint az alkotmányos demokrácia minimumának megőrzését. Éppen ezért Dyzenhaus szerint optimális esetben jogi szürke zónának tekinthető a kivételes állapot, amely bár lehetővé tesz a rendes jog szempontjából egyébként tilalmazott jogkorlátozásokat, ugyanakkor a bírói felülvizsgálat garanciát jelent az alkotmányos minimum fenntartására.

a választ, hogy a kivételesség, a kivételes állapot – ha jogi jellege nem egyértelmű – miként viszonyul a rendes jogrendhez. Giorgio Agamben rendkívül hatásosan mutatott rá a jelenséggel kapcsolatos kettősségre.^[37] Álláspontja szerint, ha elfogadjuk a kivételes állapotnak az általam is bemutatott kettős felfogását, miszerint az vagy a jogrenden belül, vagy pedig azon kívül helyezkedik el, akkor az alábbi problémákkal kell szembesülnünk. Ha a kivételes állapot karakterjegye a jogrend időleges, vagy teljes felfüggesztése, akkor miként lehetséges, hogy a felfüggesztett jogrend mégis hatással van a kivételes állapot kezelésére? Miként fogadható el a jogtalanság a jogrenden belül? Abban az esetben pedig, ha abból indulunk ki, hogy a kivételes állapot a jogrenden kívül helyezkedik el, akkor miként működhet a jogrend egy olyan hézaggal, amely éppen az állam szempontjából sorsdöntő kérdésekre vonatkozik. Ezek a dilemmák Agamben szerint úgy oldhatók fel, ha elfogadjuk, hogy a kivételes állapot jellegét nem a jogrenden kívüli, avagy az azon belüli jelleg határozza meg, hanem egy olyan közömbös zónát kell feltételeznünk, ahol a kint és a bent nem kizárják, hanem pusztán elhomályosítják egymást. Ebben a felfogásban tehát a kivételes állapot vagy-vagy jellege helyett annak is-is jellege dominál, azaz a kivételes állapot nem csak a jogrenden kívül, avagy azon belül képzelhető el, hanem egy kicsit mindkét állítás igaznak tekinthető. A modern kivételes állapot meghatározása szerinte annak a megkísérlése, hogy a kivételességet úgy határozzuk meg a jogrendhez való viszonyában, hogy létrehozunk egy átmeneti zónát a jog(rend) és a (a jogon kívüli) valóság között.^[38]

A kérdés továbbgondolásához most hipotetikusán fogadjuk el Carl Schmitt azon tézisé, hogy kell lennie egy döntésre jogosultnak, egy szuverénnek. Ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy az intézkedésre jogosult pontosan milyen felhatalmazással bír, vagyis a jog rendszerében hol helyezkedik el, milyen eszközei lehetnek? A szuverén továbbá a rendes jogrenden kívül áll, ugyanakkor hozzá is tartozik, ugyanis ő az, akinek döntenie kell arról, hogy szükséges-e az alkotmány egészének felfüggesztése.^[39] Ez nem jelent mást, mint hogy a szuverén egyidejűleg az alkotmányos renden kívül és belül helyezkedik el.^[40] Függetlenül azonban attól, hogy az adott megoldási javaslat a rendes jogrend felfüggesztését, avagy annak kivételes állapotban való további alkalmazását határozza meg, a cél mindkét esetben az alkotmányos demokrácia, a jogállam helyreállítása és ezzel egyidejűleg a különleges helyzettel szembeni hatékony védekezés biztosítása. A kivételes állapot jogon kívüliségét vallók álláspontját foglalta össze Rossiter is, aki szerint „a demokráciáért semmi nem túl nagy áldozat, legkevésbé magának a demokráciának az ideiglenes felfüggesztése”.^[41] Abból indult ki, hogy ha a helyzet különleges,

[37] Agamben, 2005, 23–24.

[38] Agamben, 2005, 26.

[39] Schmitt, 2005, 7.

[40] Ennek a paradoxonnak a szemléletes bemutatását rendkívül hatásosan végezte el: McNulty, 2008, 5–6.

[41] Levinson, 2005, 28.

akkor a cél (ti.: a demokratikus intézményrendszer helyreállítása) érdekében ideiglenesen szinte bármilyen eszköz felhasználható. Ezen megoldás legszűkebb pontján állók számára a jogvédelem teljes mértékben feláldozható a hatékony védekezés érdekében. A probléma ezzel kapcsolatban az, vajon ha egyszer legálissá tesszük például a kényszervallatást, akkor a jövőben vállalható-e az alkotmányos demokrácia, egy ilyen sérelem után. Továbbgondolva a kérdést: ha az alkotmányos demokrácia kivételes állapotban nem riad vissza a diktatúrákat jellemző intézkedési mechanizmusoktól, akkor az egyáltalán alkotmányos demokrácia-e a továbbiakban? A kritikusok joggal aggódnak amiatt, hogy ha kivételes állapotban a legsötétebb diktatórikus eszközöktől sem riadunk vissza, akkor mi akadályozza meg, hogy a veszély elmúltával sem cselekszünk így?

A másik, joguralminak tekinthető felfogás a fenti problémából kiindulva amellett érvel, hogy ha a demokratikus értékeket és a jogvédelem minimális garanciáit elvetjük a hatékonyság és az állam önvédelmének jegyében, akkor a demokratikus értékrend jelentős sérelmet szenved. Emiatt pedig a jogállam egy olyan lefelé tartó spirálba kerül, amely hosszú távon annak teljes erózióját eredményezi. Ennek megakadályozása pedig csak úgy lehetséges, ha a különleges helyzetet a hagyományos jog eszközével kezeljük. Ez utóbbi irányzat kritikussai ugyanakkor joggal állítják azt, hogy ebben a megoldásban bár a jogvédelem intézményrendszere és a demokratikus értékrend teljes mértékben érintetlen marad, ugyanakkor a rendes jog eszközével, mechanizmusával nem hatékony, sőt a fenyegetéshez képest túlzottan is körülményes a védelem mechanizmusa, amely így nem csak a jogállam, hanem egyenesen az államnak a végét is eredményezheti.

IV. SZABÁLYOZÁSI MEGOLDÁSOK: MONISTA ÉS DICHOTÓM KIVÉTELES ÁLLAPOTI MODELLEK

A legtöbb alkotmányos demokrácia a különleges helyzetekre a társadalom, az állam megóvása, egyúttal a jogrend védelme érdekében biztosítja a hagyományos szabályoktól való eltérést, továbbá az alapvető jogok korlátozásának, felfüggesztésének lehetőségét. A kivételes állapottal kapcsolatos szabályozási megoldások jellemzően a végrehajtó hatalom kezében összpontosítják a hatalmat.^[42] Amíg az alkotmányos demokráciák hagyományos jogrendjükben a hatalommegosztás elvén alapulnak, addig kivételes állapotban az azonnali döntési kényszer miatt általában a mindenkori végrehajtó hatalom letéteményesét többletjogosítványokkal ruházzák föl, legtöbb esetben maguk az alkotmányok. Vagyis a hatalom megosztását a hatalom ideiglenes koncentrációja váltja fel. A különleges helyzetekre adandó válaszok tekintetében azon alkotmányok, amelyek szabályozzák

[42] Barendt, 1998, 168.

a kivételes állapotot,^[43] két alternatíva közül választhatnak.^[44] Az első megoldás szerint az alkotmánynak csak egy világos rendelkezése szól a kivételes állapotról és a jogkorlátozásról. Ilyen generálszabályt tartalmaz többek között a francia alkotmány 16. cikke, amely az elnök számára különleges intézkedési lehetőségeket biztosít arra az esetre, ha a köztársasági államberendezkedést, a nemzet függetlenségét, területi integritását, a nemzetközi kötelezettségek teljesítését azonnali és komoly veszély fenyegeti. A második megoldás a különleges helyzetekre adandó válaszok tekintetében részletes, számos garanciális elemmel kiegészített szabályokat tartalmaz.^[45] Ilyenkor az alkotmány (vagy alkotmány erejű törvény) szabályokat állapít meg a különleges helyzetek kezelésére^[46] annak érdekében, hogy egyidejűleg biztosítsa az állami és társadalmi rend hatékony védelmét, valamint a beépített garanciákkal az alkotmányos rend visszaállítását. Vagyis ezek a garanciák az intézkedésre jogosult kivételes állapottal történő visszaélését kívánják megelőzni. Mivel azonban a különleges helyzeteknek számtalan formája lehet, ezért nem mindig jó megoldás az, ha egy adott alkotmány a kivételes állapotot túl részletesen szabályozza. Ezek a szabályok részletességük miatt sokszor nem képesek követni a változásokat, így számos különleges helyzetnél nem alkalmazhatók a kivételes állapotról vonatkozó hatékony és garanciális rendelkezések. Egy, a kivételes állapot által el nem ismert különleges helyzetet tehát a rendes jog eszközével kell kezelni, ami nem csak azt eredményezheti, hogy a kivételes állapot észrevétlenül beépül a rendes jogrendbe, hanem hivatkozási alapként is szolgálhat a hatalom kizárólagossága iránti törekvések számára. Attól függetlenül, hogy az alkotmány tartalmaz-e részletes, garanciális szabályokat, avagy sem, mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a modern alkotmányos demokráciák kivételes állapotú modelljei nem nélkülözhetik a bírói felülvizsgálat lehetőségét. Az egyéni jogvédelmet ugyanis nem tudja hatékonyan biztosítani a törvényhozás, az intézkedésre jogosult (végrehajtó hatalom) számára pedig a hatékony jogvédelem az intézkedések sürgőssége miatt nem tekinthető prioritásnak. Vagyis a helyes alkotmányos demokratikus elveken alapuló kivételes állapotú rendszer a klasszikus hatalommegosztás elvéhez hasonló kontrollmechanizmust is ismer.

[43] Hangsúlyozni kell, önmagában az a tény, hogy az alkotmány nem tartalmaz önálló kivételes állapotú szabályokat, még nem jelenti azt, hogy egy különleges helyzetben ez az alkotmányos demokráciára nagyobb veszélyt jelentő megoldás lenne. Sőt, a bírói jogvédelem fenntartása esetén sokkal inkább az alkotmányos demokrácia irányába hathat, mint azok a modellek, melyek elismerik a kivételes állapotú rendes alkotmányon túli jellegét.

[44] Dyzenhaus, 2012, 442.

[45] Kim Lane Scheppele szerint ezzel a megoldással leginkább az újabb, modernebb alkotmányok élnek. Az alkotmányok kivételes állapotú szabályainak részletes kidolgozása, valamint garanciális szabályok lefektetése (pl.: kivételes állapotban is korlátozhatatlan alapjogok) ezeknél az alkotmányoknál a weimari alkotmány bukásával, a weimari alkotmányos rendszer eróziójával szembeni reakciónak tekinthető. Ilyen megoldást többek között a német, a magyar, vagy például a dél-afrikai alkotmány tartalmaz. Vö.: Scheppele, 2004, 72.

[46] Részletes, önálló kivételes állapotú fejezetet többek között Magyarország Alaptörvénye (48-54. cikk) és a német alkotmány (115/A.-115/L. cikk) tartalmaz.

Végül a harmadik alkotmányos megoldás a kivételes állapotra nem vagy csak közvetett módon tartalmaz szabályokat.^[47]

Bár a részletes alkotmányi szabályozás hívei – amely megoldás eredendően a francia ostromállapotra vezethető vissza és kontinentális gyökerű^[48] – az alkotmányban foglalt eljárási garanciák fontosságát emelik ki az alkotmányos demokrácia megóvása érdekében, mégis a történelem során számos példát láthattunk arra, hogy miként válik egy alkotmányos demokrácia autokratikus, diktatórikus rezsimmé.^[49] A kevésbé részletes szabályozás természetesen szintén felveti a visszaélés lehetőségét.

Az eddigi ismereteket felhasználva két kivételes állapotú rendszert különböztetek meg, a dichotóm és a monista modellt. Mindkettő megoldás arra kíván választ adni, hogy mit tehet egy legitim kormányzat akkor, amikor egy különleges helyzet az állam létét, a társadalom biztonságát fenyegeti?^[50] Amíg a monisták amellett érvelnek, hogy a különleges helyzet a rendes jog által felismerhető és kezelhető probléma, addig a dichotóm rendszer hívei szerint annak kezelése már a rendes jogon kívüli kategória, a hagyományos jogi eljárások nem kellően hatékonyak, így feltételezik a normális-kivételes állapot közötti cezúrát.^[51]

A dichotóm modell elnevezés a két állapot, vagyis a normális és a kivételes állapot közti váltásra utal. Az egyik jelenléte ráadásul kizárja a másikat, vagyis a normális és a kivételes állapot jól megkülönböztethető egymástól. A dichotóm rendszerben az állam létét fenyegető súlyos veszéllyel szembeni védekezés indokolhatja a jogon kívüli, a rendes jog szabályozási terrénumán túli fellépést.^[52] Bár a jog szabályok alkalmazásával operál, tehát szabályozás útján fejt ki hatását, ugyanakkor a különleges helyzeteknek éppen az a jellemzőjük, hogy nem láthatóak előre, ekként nem is alkalmasak az előzetes szabályozásra.^[53] Ráadásul az alkalmazkodás veszélyes, hiszen a jog előbb-utóbb akaratlanul is kivételes

[47] Kivételes állapotban például az amerikai alkotmány a *habeas corpus* alkalmazásának felfüggesztését teszi lehetővé, de ebben az esetben is biztosított a bírósági felülvizsgálat lehetősége.

[48] Vö. Bragyova, 1995, 253–254.

[49] Erre láthattunk példát többek között 1987-ben Paraguayban, valamint Tajvanon is. 1986-ban pedig a dél-afrikai kormány a nemzetközi kritikák kivédésére élt ezzel az eszközzel, amikor is kivételes állapotban, következetesen jogkorlátozó szabályokat tett a rendes jogrend részévé. I.: *The Second Interim Report to the Sixty-Third Conference of the International Law Association in Warsaw in 1988.*, hivatkozik: Fitzpatrick, 1994, 19.

[50] Scheppele, 2008, 165.

[51] Vö. Vázquez-Irizarry, 2010, 5.

[52] Scheppele, 2008, 165–166.

[53] Ennek az érvelésnek a klasszikus példája Carl Schmitt elméletében található meg legisztumban. Schmitt adottnak veszi, hogy a különleges helyzetekre a rendes jog nem tartalmaz szabályokat. Kiindulópontja Robert von Mohl azon elmélete, mely szerint annak eldöntése, hogy az adott szituáció különleges helyzetnek tekinthető-e, nem lehet jogértelmezési, pontosabban jogalkalmazói kérdés. (Mohl, 1860, 626.; idézi: Schmitt, 2005, 6.) Schmitt szerint az alkotmányos liberalizmus válasza, amely képtelen arra, hogy értelmezze a döntést, mint önálló jelentést, nem megfelelő. A kivételes állapotról való döntés, viszont döntés a szó legszorosabb értelmében. Ugyanis egy rendes jogi norma képtelen felismerni a különleges helyzetek valamennyi formáját, így a kivételes állapot sem függhet egy konkrét normától. (Schmitt, 2005, 5–6.)

állapoti joggá válik, ezáltal pedig elveszíti rendes jog jellegét. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az alkotmány alkalmazásának teljes felfüggesztése a modern alkotmányos demokráciákban nem elfogadható, vagyis a dichotóm modellek sem ismerik el az alkotmány egészének felfüggesztését kivételes állapotban.

A monista modell hívei szerint ugyanakkor egy állam különleges helyzetben a rendes jog által biztosított reakciót adhat. Elismerik, hogy ezek a válaszok eltérőek lehetnek a béke idejű megoldásoktól, azonban a jog általi irányítottaságuk tekintetében nincsen különbség.^[54] Csak ez az egyetlen esély arra, hogy a kormányzat alkotmányos intézményként megőrizhető legyen, vagyis ne válhasson a hatalom kizárólagos birtokosává.^[55] Ez tehát nem jelent mást, mint azt, hogy a monisták is ismerik a kivételes állapot fogalmát, de azt nem fogadják el, hogy ehhez speciális jogrendre lenne szükség. Mivel a különleges helyzetre adott válasz nem kapcsolódik valamely speciális, a normálistól elválasztható jogrendhez, ezért ezek a megoldások sokkal nehezebben ismerhetők fel az elemző számára. Ugyanakkor a bíróságok szerepe kiemelt jelentőséggel bír a kormányzati intézkedések kontrollja tekintetében, hiszen részletes alkotmányi szabályozás és speciális eljárási korlátok hiányában ez az egyetlen, független alkotmányos kontroll. A monista rendszerek lényege tehát, hogy nem kívánják megkettőzni a jogot rendes és kivételes állapoti jogra, vagyis így a különleges helyzetre a jog uralma adta kereteken belül kívánnak megoldást találni.

A fenti két megoldás a modern kori alkotmányosság azon kérdésére adott válasznak is tekinthető, hogy vajon a kivételes állapotban a joguralom és az alapvető jogok védelme, avagy az állam és a társadalom biztonsága a fontosabb.^[56] Más kérdés, hogy a joguralom igénye a dichotóm modelleket is áthatja azáltal, hogy a modern alkotmányok számos garanciális szabályt igyekeznek beépíteni a kivételes szabályok közé, annak érdekében, hogy a hatalmi koncentráció megakadályozható legyen.

Fontos még egy dolgot megjegyezni: egy dichotóm alkotmány – feltéve, hogy részletes kivételes állapoti szabályokat tartalmaz – nem minden különleges helyzetet tud kezelni, vagyis elképzelhető, hogy az alkotmányban nevesített különleges helyzetekben a dichotóm, míg a nem szabályozott különleges helyzetekben a monista rendszer érvényesül. Ennek veszélye abban rejlik, hogy az adott különleges helyzetet nem a monista kivételes állapot hatálya alatt, hanem a normális jogrend részeként kezelik.

[54] Scheppele, 2008, 165.

[55] Scheppele, 2008, 165.

[56] Többek között ezzel a kérdéssel foglalkozik részletesen Jakab, 2011. Lásd még: Jakab, 2014, 240-263.

V. ÖSSZEZŐ GONDOLATOK

Összességében az alábbi következtetéseket állíthatjuk meg: a különleges helyzetek számos formájában veszélyeztetik az alkotmányos demokráciák rendes működését. Nem csak az állami, társadalmi rend aspektusából szükséges a veszélyt hangsúlyozni, hanem azért is, mert a különleges helyzetre hivatkozással történő jogkorlátozás és hatalmi koncentráció akár az alkotmányos demokrácia lebontásához és a korlátlan (autoriter) hatalom kiépítéséhez is vezethet. Éppen ezért álláspontom szerint csak azon kivételes állapotú rezsimek felelnek meg az alkotmányos demokrácia követelményeinek, amelyek a joguralom elvét – a lehetőségekhez képest – ilyenkor is igyekeznek biztosítani. Dolgozatomban hangsúlyos szerepet kap a kivételes állapotnak a rendes joghoz való viszonya, az ezzel kapcsolatos álláspontokat igyekeztem maradéktalanul bemutatni. Az elméletek gyakorlati jelentősége a szabályozási modellekben manifesztálódik, amelyek kettősséget mutatnak. Egyes modellek a szabályozás szintjén is ismerik a kivételes állapot rendes joghoz képest eltérő szabályozásának lehetőségét (dichotóm modellek), míg a másik, szintén alkotmányos demokratikus megoldások ilyen szabályokat nem tartalmaznak (monista modellek). Ez utóbbi esetekben a különleges helyzetre adott válasz és a lehetséges felülvizsgálat, alapjogvédelmi mechanizmus rendszere determinálja az adott modell demokratikus jellegét. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni: önmagában a részletes alkotmányi szabályozás sem biztos, hogy hosszú távon segíti az alkotmányos demokrácia fennmaradását különleges helyzetekben.

IRODALOM

- Ackerman, Bruce (2003): *Before the Next Attack - Preserving Civil Liberties in an Age of Terrorism*. Yale University Press, New Haven - London.
- Ackerman, Bruce (2003): Terrorism and the Constitutional Order. *Fordham Law Review*, Vol. 75, No. 2. 475-488.
- Agamben, Giorgio (2005a): Az élet szerző nélküli műalkotás. A kivételes állapot, a káosz igazgatása és a magánszféra - Ulrich Railff beszélgetése Giorgio Agamben olasz filozófussal. *Fundamentum*, 3. szám, 65-69.
- Agamben, Giorgio (2005b): *Stato di eccezione (State of Exception)*. (ford. Attell, Kevin) The University of Chicago Press, Chicago
- Ádám Antal (2005): A biztonság az értékek között. *JURA*, 11. évf. 1. szám, 33-41.
- Ádám Antal (1994): Az alapjogokra vonatkozó alkotmányi rendelkezések továbbfejlesztésének lehetőségei. In: Ádám Antal (szerk.): *Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat*. Hanns Seidel Alapítvány, Budapest, 9-42.
- Balogh Zsolt (2011): Általános rész. In: Schanda Balázs - Balogh Zsolt (szerk.): *Alkotmányjog - Alapjogok*. PPKE Jog és Államtudományi Kar, Budapest, 51-58.
- Bragyova András (1995): *Az új Alkotmány egy koncepciója*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest.
- Chowdhury, Subrata Roy (1989): *The Rule of Law in a State of Emergency - The Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency*. Printer Publishers, London.

- Chronowski Nóra – Drinóczi Tímea – Petrétei József – Tilk Péter – Zeller Judit (2010): *Magyar alkotmányjog III. - Alapvető jogok*. Dialóg Campus kiadó, Budapest–Pécs.
- Derschowitz, Alan M. (2002): *Why Terrorism Works: Understanding the Threat, Responding to Challenge*. Yale University Press, New Haven and London.
- Dyzenhaus, David (2005): The state of emergency in legal theory. In: Ramraj, V. Victor – Hor, Michael – Roach, Kent (eds.): *Global Anti-Terrorism Law and Policy*. Cambridge University Press, Cambridge, 65–89.
- Dyzenhaus, David (2006): *The Constitution of Law: Legality in a Time of Emergency*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dyzenhaus, David (2008): The compulsion of legality. In: Ramraj, V. Victor (ed.): *Emergencies and the Limits of Legality*. Cambridge University Press, Cambridge, 31–59.
- Dyzenhaus, David (2012): States of Emergency. In: Rosenfeld, Michel – Sajó, András (eds.): *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford University Press, Oxford, 442–462.
- Elster, Jon (2004): Comment on the Paper by Ferejohn and Pasquino. *International Journal of Constitutional Law*, Oxford University Press, Oxford, Vol. 2. No. 2. 240–243.
- Fitzpatrick, Joan (1994): *The Human Rights in Crisis - The International System for Protecting Rights During States of Emergency*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Gárdos-Orosz Fruzsina (2009): Alapjogok korlátozása. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*, I. Századvég, Budapest, 387–432..
- Ginbal, Yuvar (2008): *Why not Torture Terrorists - Moral, Practical and Legal Aspects of the „Ticking Bomb” Justification for Torture*. Oxford University Press, New York.
- Gross, Oren (2003): Chaos and Rules: Should Responses to Violent Crises Always be Constitutional? *The Yale Law Journal*, Vol. 112, No. 5, 101–223..
- Gross, Oren (2005): Stability and flexibility: A Dicey business. In: Ramraj, V. Victor – Hor, Michael – Roach, Kent (eds.): *Global Anti-Terrorism Law and Policy*. Cambridge University Press, Cambridge, 1–27.
- Gross, Oren (2008): *Extra-legality and the ethic of political responsibility*. In: Ramraj, V. Victor (ed.): *Emergencies and the Limits of Legality*. Cambridge University Press, Cambridge, 60–94.
- Gross, Oren – Ni Aoláin, Fionnuala (2006): *Law in Times of Crisis - Emergency powers in theory and practice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.) (2003): *Emberi jogok*. Osiris, Budapest.
- Jakab András (2014): Jogállamiság és terrorfenyegetettség. Az alkotmány normativitásának és az életmentő kényszer megengedhetőségének kérdése. In: Fekete Balázs – Horváthy Balázs – Kreiszig Brigitta (szerk.): *A világ mi magunk vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös*. HVG-ORAC, Budapest, 240–262.
- Jakab András (2011): Breaching Constitutional Law on Moral Ground in the Fight against Terrorism. Implied Presuppositions and Proposed Solutions in the Discourse on ‘the Rule of Law vs. Terrorism’ *International Journal of Constitutional Law*, 58–78. <http://www.juridicas.unam.mx/wccl/ponencias/6/99.pdf>, (2014. augusztus 4-i letöltés)
- Kouroutakis, Antonios (2016): The Emergency Constitution of Greece: Ideal in Paper, Inefficient in Reality. *International Journal of Constitutional Law*, publ. 2016. március 30. http://www.iconnectblog.com/2016/03/the-emergency-constitution-of-greece-ideal-on-paper-inefficient-in-reality/?utm_source=feedburner&utm_medium=email&utm_campaign=Feed%3A+I-CONNECT+%28I-CONNECT+Blog%29 (2016. március 30-i letöltés)

- Lazar, Nomi Claire (2009): *States of Emergency in Liberal Democracies*. Cambridge University Press, New York.
- Lee, Hoong Phun (1984): *Emergency Powers*. Law Book Company, Sydney.
- Levinson, Sanford (2005): Alkotmányos normák tartós szükségállapot idején. *Fundamentum*, 3. szám, 17-29.
- McNulty, Tracy (2008): The Gap in the Law and the Border-Breaching Functions of the Exception. *Konturen, Vol. 1. Political Theology: the Border in Question* 1-26. <http://journals.oregondigital.org/konturen/article/view/1261/1271>, (2014. december 7-i letöltés)
- Mohl, Robert von (1860): *Staatsrecht, Völkerrecht und Politik: Monographien*, Verlag der H.Laupp'schen Buchhandlung, Tübingen.
- Oraá, Jaime (1992): *Human Rights in States of Emergency in International Law*. Clarendon Press, Oxford.
- Posner, Eric A. - Vermeule, Adrian (2006): Should Coercive Interrogation Be Legal? *Michigan Law Review*, Vol. 104. No. 4. 672-707.
- Posner, Eric A. - Vermeule, Adrian (2007): *Terror in the Balance - Security, Liberty, and the Courts*. Oxford University Press, New York.
- Pozsár-Szentmiklósy Zoltán (2016): *Alapjogok mérlegen – Az általános alapjogi tesztek dogmatikája*. HVG-ORAC, Budapest.
- Schanda Balázs - Balogh Zsolt (szerk.) (2011): *Alkotmányjog – Alapjogok*. PPKE JÁK, Budapest.
- Scheppele, Kim Lane (2004): Law in Time of Emergency. *Scholarship at Penn Law*, http://lsr.nellco.org/upenn_wps/55 (2012. szeptember 6-i letöltés).
- Scheppele, Kim Lane (2008): Legal and Extralegal emergencies. In: Whittington, Keith E. - Kelemen, R. Daniel - Caldeira, Gregory A. (eds.): *The Oxford Handbook of Law and Politics*. Oxford University Press, Oxford - New York, 165-184.
- Schmitt, Carl (2005): *Political Theology, Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. University of Chicago Press, Chicago.
- Takács Péter (1998): Emberi jogok. In: Szabó Miklós (szerk.): *Jogbölcséleti előadások*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 139-150.
- Tóth Gábor Attila (2009): A személyi szabadsághoz való jog. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II. Századvég*, Budapest, . 1995-2043..
- Tóth Gábor Attila (2005): A személyi szabadsághoz való jog az Alkotmányban. *Fundamentum*, 3. szám 5-33.
- Tushnet, Mark V. (2003): Defending Korematsu?: Reflections on Civil Liberties in Wartime. *Wisconsin Law Review* 273-307. <http://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1260&context=facpub>, 2003. (2013. március 9-i letöltés).
- Vázquez-Irizarry, William (2010): *Exception and Necessity: The Possibility of a General Theory of Emergency*. http://www.law.yale.edu/documents/pdf/sela/VazquezIrizarry_Eng_CV.pdf (2013. október 20-i letöltés)
- Zuckerman, Ian (2006): One Law for War and Peace? Judicial Review and Emergency Powers between the Norm and the Exception. *Constellations – An International Journal of Critical and Democratic Theory*, Vol. 13, No. 4, 522-545.

A teljességre törekvés művészete

*Recenzió Várnay Ernő és Papp Mónika:
Az Európai Unió joga című könyvéről*

Sokan úgy tartják, hogy az egyetemi tankönyvírás önálló tudományos ág. Véleményem szerint inkább önálló művészeti ágnak tekinthető, hiszen a tudományos életnek, az oktatói karriernek egy fontos állomása ez, ahol kényes egyensúlyt kell találni a gyakorlati használhatóság és a tudományos igényességgel történő megírás között. Várnay Ernő és Papp Mónika európai jogi munkája már a negyedik kiadást éli meg, jelezve ezzel, hogy az Európai Unió jogának oktatásában és tudományos feldolgozásában munkájuk alapműnek tekinthető, amely nem hiányozhat egyetlen európai jogász könyvespolcáról sem.

A szerzők az Előszó szerint „elsősorban a magyar egyetemi képzés igényeire” voltak figyelemmel, de a tudományos diskurzusra való egyidejű kitekintéssel. Fenti két feltételnek nem könnyű egyidejűleg megfelelni. A jogi tankönyvek piacán egyértelműen megfigyelhető a „vastagodás” jelensége. Gondoljunk itt akár a szűkebb témakörön belül Mádl Ferenc és Vékás Lajos közismert *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga* (ELTE Eötvös Kiadó, 2016, 557 oldal) című, egyre terjedelmesebbé váló munkájára, vagy Kengyel Miklós *Magyar polgári eljárásjogára* (Osiris, 2014, 652 oldal), de a közjogi területen is megfigyelhető hasonló jelenség. Így tehát nem róhatjuk a szerzők terhére az illetén „trendkövetést”. Az *Európai Unió joga* negyedik kiadásának törzsszövege 1057 oldalra rúg. Ez a joghallgatók körében bizonyára nem teszi népszerűbbé a művet, bár azt is hozzá kell tennünk, hogy a korábbi évtizedek jogi „slágertankönyve”, a Brósz-Pólay-féle *Római jog* sem volt fűzetke méretű (Tankönyvkiadó Vállalat, 1974, 529 oldal). Megemlítendő ugyanakkor, hogy az EU-jogi tankönyvpiacon versenytársnak tekinthető, Osztoivits András által szerkesztett *EU-jog* (HVG ORAC, 2015) második átdolgozott kiadásának törzsszövege mindössze 526 oldal. Természetesen a jogi tankönyvek esetén sem mondhatjuk, hogy a „méret a lényeg”, sokkal meghatározóbb a belső tartalom. És ezen lényegi pontnál a Várnay-Papp szerzőpárosnak nincs szégyellnivalója: azt adja a könyv (tankönyv), amit ígér: mély és széles körű betekintést az Európai Unió

jogi-intézményi viszonyaiba. A bekezdés elején említett nehézség tekintetében, hogy ti. inkább tankönyvről, vagy inkább szakkönyvről van-e szó, véleményem szerint egyértelműen a szakkönyv irányába mozdul el a munka, különösen akkor, ha a piacon elérhető többi tankönyvvel vetjük össze.

A könyv követi az uniós jog klasszikus felosztását a belső szerkezetében is: míg az I–X. fejezetek az intézményrendszert, a jogforrási rendszert és a bírósági döntéshozatalt tekintik át (intézményi és eljárásjogi kérdések), a könyv második felében (terjedelemi értelemben is tartva az egyensúlyt), a XI–XIII. fejezetekben kapott helyet az Unió anyagi joga. A belső piac jogát tárgyaló XI. fejezet az alapszabadságok logikáján követi végig a joganyag fontosabb részeit.

A recenzens számára feltétlenül értékként jelenik meg, hogy a könyv az Európai Unió történetét relatíve röviden taglalja (I. fejezet, 31–88. oldalak). A tételes jogi munkákban általában igen nagy (megkockáztatom: túl nagy) figyelmet fordítanak a szerzők a történeti bevezető részekre, így aztán általában az indokoltnál kevesebb figyelem jut a lényegi részek, az aktuális kérdések tanulmányozására. *Az Európai Unió joga* c. munka nem csak a könyvön belül, hanem az egyes fejezeteken belül is jó arányt alkalmaz a korábbi szabályozás és az aktuális jogi környezet bemutatásakor.

Szintén előnye ezen munkának (és a korábbi kiadásoknak is) a hasonló tankönyvi irodalomhoz képest, hogy a szakkönyvi jelleget erősítve lábjegyzetben, és nem végjegyzetben jelennek meg a kiegészítő, vagy a forrásokra utaló információk. Az olvasó számára egy-egy konkrét kérdés, ügy sokkal könnyebben kereshető így, mint más technikai megoldások esetében.

Amennyiben a munkát elsősorban tankönyvnek tekintjük, véleményem szerint a leginkább tanulható, legkönnyebben használható része a II. fejezet (Az intézményrendszer) valamint a XI. fejezet (A belső piac joga). Ezen két fejezet tekintetében elmondható, hogy aki a magyar jogi oktatási rendszerben szerez diplomát, a fenti két fejezet anyagával minden körülmények között találkoznia kell. A III. fejezet (Jogforrások – jogalkotás – döntéshozatal) szerves egységet alkotva a korábbi részekkel a szintén megkerülhetetlen jogalkotási, döntéshozatali eljárásokkal foglalkozik. A korábbi kiadásokban is megjelenő rész, a magyar kormányzati álláspont kialakításának részletszabályai (III. fejezet 7. pont) véleményem szerint – éppen az elmúlt néhány év politikai eseményeinek tükrében – megérdemelnének a pusztán tények ismertetésén túl annyi szakmai megjegyzést, hogy milyen jogi és etikai keretek között van lehetőség a tagállami érdekek képviseletére. A 274. oldalig a könyv egységes, következetes szerkezetű és szerkesztésű, a tankönyvektől elvárt kül- és beltartalommal ismerteti meg az olvasót az Unió fontosabb intézményeivel és azok működésével.

Amennyiben kritikai észrevételt lehet/kell megfogalmazni, a IV. fejezet (Az uniós polgárság, 275–298. oldal) tekintetében elmondható, hogy mind a fejezet rövideje, mind annak az alapszabadságokhoz való kapcsolódása indokolhatná, hogy a 23 oldalnyi rész akár a XI. fejezetben is helyet kaphatott volna. Ehelyütt szükséges megjegyezni, hogy a már említett Osztovits-féle tankönyv is külön fejezetet szentel

az uniós polgárságnak, Horváth Zoltán tankönyve (*Kézikönyv az Európai Unióról*. HVG ORAC, 2011, nyolcadik átdolgozott kiadás) ugyanakkor a jogalkotás körében tárgyalja az uniós polgárság kérdését. Hasonlóan a X. fejezet (A Bíróság eljárása 525–550.) 25 oldalnyi terjedelme bőven elért volna a IX. fejezet (Az uniós jogi aktusok bírósági felülvizsgálata) bevezető részében Ezen X. fejezet szerkesztésileg is jelentősen eltér a többi szövegrésztől: míg a többi fejezet akár 5 szintig is tagolódik, ez a fejezet legfeljebb 2 szintű belső tagolást tartalmaz, így szerkesztésileg némileg idegenként hat a többi részhez képest.

A tankönyv a 393–549. oldalak közötti részei az Európai Unió Bíróságának három legnagyobb ügyszámú eljárásával foglalkozik: a kötelezettségszegési eljárással (VII. fejezet), az előzetes döntéshozatali eljárással (VIII. fejezet) valamint a IX. fejezet az egyéb eljárási típusokkal. Talán szerencsés lett volna, ha az EUB eljárási szabályai (X. fejezet – A Bíróság eljárása) a konkrét eljárási típusok ismertetése előtt kapnak helyet. Az egyes eljárási típusok bemutatásakor felmerül az az elméleti kérdés, hogy milyen arányban kapjon helyet az esetjog a téma feldolgozása körében. Oktatói tapasztalat, hogy a hallgatók a jogeseteken keresztül könnyebben megértik az egyes intézmények jellegét, jelentőségét, a túl sok eset ugyanakkor fordított hatást válthat ki: a nevek és ügyek tengerében elvesz az olvasó (tanuló ifjúság), és inkább teherként éli meg az elsajátítandó tényállásokat (hát még a hozzájuk kapcsolódó jogkérdéseket!). Az ideális arány az ismertetett esetek mennyisége tekintetében természetesen oktatói és hallgatói szemszögből ritkán esik egybe, de a Várnay–Papp féle tankönyv nem zárja ki a mérlegelés lehetőségét: szakkönyvhöz méltó mennyiségű esetjogot ismertet, de a számonkérésben megjelenő mennyiség már a könyvet használó oktatón is múlik. A tankönyvben idézett ügyek elsősorban a „klasszikus” esetkörre terjednek ki, de az új kiadás több friss ítélettel is kiegészíti az esetjogot. Az ideális – és egyben teljességre törekvő – fejezetként lehetne említeni az V. fejezetet (Az uniós jog közvetlen hatálya). Mindent elmond, amit a tárgykörben tudni szükséges, és az elengedhetetlenül fontos (szakvizsgán is kért) jogesetek mind-egyikére kitér (Marshall–Constanzo–Foster–Von Colson–Marleasing–Francovich) oly módon, hogy általában 8–10 soros történeti tényállást követően a jogkérdés és az ítélet legfontosabb szakaszának ismertetésére kerül sor. Ezzel megtalálja az ideális arányt az elmélet és gyakorlat, a szakszerűség és a tanulhatóság között.

Az anyagi jogi részek tekintetében az egyre inkább szakkönyvi jelleget öltő mű részletesen mutatja be az alapszabadságokkal összefüggő tételes jogot és a kapcsolódó bírósági ítéleteket. Az 551–702. oldalak közötti anyag koherens, jól olvasható és tanulható, minden olyan információ megtalálható benne, amely az uniós alapjogok kapcsán az olvasóban, hallgatóban felmerülhet.

A recenzens szakmai elfoglaltsága ugyanakkor nem engedheti az utolsó 300 oldalnyi versenyjogi rész kapcsán a kritikai észrevételeit elsikkadni. Természetesen oktatói vagy szakmai kérdés az, hogy az uniós jog kapcsán ki és hogyan értékeli a versenyjog fontosságát: az elfoglaltság jelen esetben azt jelenti, hogy a recenzens túlzónak érzi az erre fordított szerzői figyelmet. Nem a versenyjog fontosságának alábecsüléséről van itt szó, hanem arról a megfigyelésről, hogy a jogi oktatásban

a versenyjog nem csak ezen jogterület kapcsán jön elő, hanem a polgári jog vagy kereskedelmi jog részeként a hallgatók már megismerkednek a hazai szabályozással, és szinte kizártnak tartom, hogy a hazai jogot oktató kollégák nem tekintenek ki az uniós jogi összefüggésekre. A versenyjognak az uniós jogon belüli túlzott reprezentativitása azt a látszatot kelti, hogy az anyagi jog legfontosabb része a versenyjog, ami jelen műben pl. nagyobb terjedelmet kapott, mint a négy alapszabadság. Természetesen messzemenően tiszteletben tartva a szerzői szabadságot, talán annyi javaslatot megengednek a szerzők, hogy a versenyjogi részek szolid csökkentése mellett a szakpolitikáknak legalább érintőlegesen lehetne helye egy olyan tankönyvben és/vagy szakkönyvben, amelynek a címe *Az Európai Unió joga*.

A tankönyvi jelleget éppúgy erősíti, mint a szakkönyvit az 1099. oldaltól felsorolt és hivatkozott jogesetek jegyzéke, amely a pontos hivatkozással és dátummal, illetve a könyvben tárgyalt helyével jelentősen segíti a jogesetek tömegében „elvező” olvasó tájékozódását.

Várnay Ernő és Papp Mónika munkája méltán ismert az európai joggal foglalkozó szakemberek körében: kellő körültekintéssel és megfelelő szakmai alázattal tárgyalnak egy széles, és egyre terebélyesedő jogterületet, amelyet sem elméleti sem gyakorló jogászként nem lehet megkerülni. A szerzők által vállalt célkitűzések teljesülnek, az olvasóban nem marad hiányérzet, a tankönyvvel megküzdő hallgató pedig hasznos és nélkülözhetetlen ismeretekkel gazdagodik.

(Várnay Ernő – Papp Mónika: *Az Európai Unió joga*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Wolters Kluwer, Budapest, 2016. 1162 p.)

- BALOGH LÁSZLÓ LEVENTE egyetemi docens
DE Bölcsészettudományi Kar
- GLAVANITS JUDIT egyetemi docens
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- FAZEKAS JUDIT egyetemi tanár
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- FODOR LÁSZLÓ egyetemi tanár
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- HORVÁTH GERGELY egyetemi docens
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- LUGOSI JÓZSEF bíró
Esztergomi Járásbíróság
- MÉSZÁROS GÁBOR egyetemi tanársegéd
PTE Állam- és Jogtudományi Kar
- MILASSIN LÁSZLÓ egyetemi docens
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- TAKÁCS PÉTER egyetemi tanár
SZE Állam- és Jogtudományi Kar

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. *Jog Állam Politika* című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert. Kérjük szerzőinket, a terjedelmi kereteket nagyon szigorúan tartsák be. Hosszabb kéziratokkal csak különlegesen indokolt esetben foglalkozunk.
3. A szöveget A/4 méretben kinyomtatva kérjük leadni. Egyúttal szövegfájlban (az MS Word bármelyik változatában lementve) is kérjük mellékelni lemezen vagy e-mailben. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
4. Szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak kivételes esetben fogadható el.
5. A közvetlen hivatkozásokat lábjegyzetekben, az oldal alján kérjük feltüntetni.
6. Kérjük, hogy irodalomjegyzék lehetőség a ténylegesen hivatkozott publikációkat és azon publikációkat tartalmazza, amelyet a szerző felhasznált. Az irodalomjegyzék legfeljebb még 10-15 forrásmegjelölést tartalmazhat.
7. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:
 - a) Könyveknél:
Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.
 - b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében:
Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge University Press.
 - c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:
Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. In: *Journal of Theoretical Politics*. Vol. 16. No. 2. April, 203–222. pp.
8. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 150 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract). A tanulmány címét, alcímét is kérjük lefordítani. Továbbá kérjük a tanulmány legfontosabbnak gondolt 5-6 kulcsszavát magyarul.
9. A (fekete-fehér) táblázatokot és ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve a szövegbe építve és külön fájlként is kérjük leadni.
10. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szer-

zők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

11. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

12. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozást munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám, mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

Nemzeti Kulturális Alap

- ◆ Közismert, hogy a megújuló energiahordozók felhasználására vonatkozó energiapolitikai elképzelések – igazodva a klímavédelem globális célkitűzéseisehez, amelyek többek közt a fosszilis energiahordozók elégetéséből származó szén-dioxid kibocsátások radikális visszaszorítására irányulnak – világszerte átalakulóban vannak. Így van ez különösen Európában, ahol az Európai Unió környezeti, energia- és külpolitikája keretében egyaránt érvényesíti a klímavédelmi szempontokat, s ennek megfelelő, kiterjedt szabályozással is rendelkezik. A cél a *megújuló energiahordozók részarányának növelése* (a teljes energiafelhasználáson, illetve egyes ágazatokon belül – mint a villamos energia szektor vagy a közlekedés – egyaránt meghatározott célszámokkal), illetve egyidejűleg a fosszilis energiahordozók felhasználásának csökkentése (ha nem is az ilyen energiahordozókra vonatkozó, közvetlen korlátozásokkal, amelyek a tagállamoknak az energiahordozók közötti választását érdemben korlátoznák, de közvetve, pl. energiahatékonysági, kibocsátás-csökkentési elvárásokon keresztül). | Fodor László
- ◆ A közép-kelet-európai országokban, de különösen Magyarországon a 2000-es évek első évtizedében a lakossági hitelezés általánosan elterjedt formájává vált az ún. devizaalapú hitelezés. A svájci frank, az euró, illetőleg a japán jen alacsony kamatai alapján a fogyasztók hosszú távon is kedvezőnek és kiszámíthatónak tekinthették a devizában történő eladósodást. Ennek tulajdonítható, hogy Magyarországon 2009-re a háztartások által felvett hitelek 53%-a devizaalapú hitel volt. A 2008-ban kirobbant világméretű pénzügyi válság által generált árfolyamemelkedés a devizaalapú hitelek adósai számára elviselhetetlen mértékű törlesztőrészlet emelkedést okozott, mivel a devizaalapú kölcsönszerződéseknel a kereskedelmi bankok által alkalmazott általános szerződési feltételek lehetővé tették a pénzintézetek számára a kamatfeltételek egyoldalú módosítását, illetőleg az árfolyamkockázatot kizárólag a hiteladósokra terhelték. A tanulmány a társadalmi válsággá szélesedett devizaadósság-válság jogi és pénzügyi hátterét, magyarországi jellegzetességeit vizsgálja, elemzi a Kúria és az Európai Unió Bíróságának (EUB) a devizahitelezéssel kapcsolatos döntéseit, továbbá a devizaadósság-válság rendezésére irányuló jogalkotási intézkedéseket, különösen az alkotmányosság és hatékonyság követelményeinek való megfelelésüket. | Fazekas Judit
- ◆ Miután a rehabilitáció megtörtént, Somló elméletét annak lehető legkülönbözőbb aspektusai szerint tárgyalták a szakirodalomban: elemezték azt a tudomány és a politika folyamatosan egymásra ható, az életpálya egészét befolyásoló kontextusában, a magyar polgári jogelmélet egészének elmélettörténeti összefüggéseiben, jogelméleti és jogszociológiai kontextusban, sőt a jogi és jogtudományi kultúrtörténetünk részeként. S miután Somló elméletére a nemzetközi szakirodalomban is figyelnek, nem csoda, ha a hagyomány ápolásában külföldi kutatók is rész vesznek. E tekintetben Andreas Funke írásait kell megemlíteni, aki Solyom Péterrel összefogva – egy eredeti gondolatot megfogalmazó hosszú bevezető tanulmány kíséretében – 2013-ban sajtó alá rendezte és kiadta Somló Bódog Naplójának számos jegyzetét és válogatott levelezését. S bár elméletéről még nem rendeztek önálló konferenciát, a magyar jogelméleti hagyomány immár klasszikus alkotóinak elméleteit és azok mai aktualitását tárgyaló 2015-ös kolozsvári tanácskozáson kitüntetett helyet kapott. A tanácskozás résztvevői a konferencia záróakkordjaként egy Somló Bódog emlékhelyet avattak fel a Házsongárdi Temető evangélikus sírkertjében. | Takács Péter

